

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI

MÜHTEDÎ ABDULLAH HENRY QUILLIAM'IN
“DÎN-i İSLÂM”
ADLI ESERİNİN ve MAKALELERİNİN
KELÂMÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Muhammed Recai ÇİFTÇİ

İstanbul 2009

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI

MÜHTEDÎ ABDULLAH HENRY QUILLIAM'IN

“DÎN-i İSLÂM”

ADLI ESERİNİN ve MAKALELERİNİN

KELÂMÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

-Yüksek Lisans Tezi-

Muhammed Recai ÇİFTÇİ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Metin YURDAGÜR

İstanbul 2009

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı KELAM Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
MUHAMMED RECAİ ÇİFTÇİ nin MÜHTEDE ABDULLAH HENRY QUILLIAM'IN "DİN-İ
İSLAM" ADLI ESERİNİN VE MAKALELERİNİN KELAMİ AÇIDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 16.07.2009
tarih ve 2009-12/34 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu
ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi

: 27.10.2009.

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. METİN YURDAGÜR
2) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. HATİCE KELPETİN ARPAGUŞ
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. MUSTAFA UZUN

ÖNSÖZ

Allah Teâlâ insanlığa hidayet yolunu göstermeleri için pek çok peygamber göndermiştir. Bunların sonuncusu olan ve ardından başka bir peygamberin gönderilmeyeceği Cenâb-ı Hak tarafından ifade edilen Hz. Muhammed (s.a.v.) ise İslâm dinini tebliğ ve ta'lim etmekle vazifelendirilmiştir. İşte bu din, asırlardır sadece doğduğu coğrafyada değil, dünyanın en ücrâ köşelerinde dahî müntesip bulabilmiş, bunlar arasından da bağlı olduğu dinin sancaktarlığını yapabilecek bilgi ve beceriyeye sahip insanlar çıkmıştır.

Bir yüksek lisans tezi olan bu çalışmamızın konusunu tespit etme aşamasında karşımıza, İslâm'ın ortaya çıktığı coğrafyadan binlerce kilometre uzakta yaşamış olan, ancak ne kendi vatanı olan İngiltere'de ne de ülkemizde hakkında çok fazla malûmât bulunmayan nev'i şahsına münhasır bir isim çıktı: "Britanya Adaları Şeyhülislâmı Abdullah Quilliam Efendi..."

Bu isim üzerinde çalışmaya karar verdikten sonra özellikle bu zâtın hayat hikâyesi ve kaleme aldığı eserleri hususunda ne kadar bâkir bir alana girdiğimizin bilincinde olarak, karşımıza çıkan en ufak bir bilgiyi ve en ince bir detayı bile gözardı etmeyip kullanarak, elde edebildiğimiz küçük parçalardan bütüne ulaşmaya gayret gösterdik.

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde *Dîn-i İslâm* müellifi Abdullah Quilliam'ın hayatı ve eserlerini, ayıca bu eserin mütercimi olan Mahmûd Esad Seydişehrî'nin hayatı ve eserlerini incelemeye çalıştık. İkinci bölümde eser hakkında genel bilgiler verdikten sonra, İngilizce'den Osmanlıca'ya tercüme edilerek yayımlanmış olan eseri günümüz Türk alfabesine aktararak sunduk. Üçüncü bölümde ise Quilliam'ın söz konusu eseri ile makalelerini kelâm açısından değerlendirmeye çalıştık. Tezimizin sonunda EK olarak *Dîn-i İslâm* adlı bu eserin

orijinal metni ile müellifin makalelerinden kelimeler açısından büyük önem arzettiğini düşündüğümüz, “Ulemâ-yı İslâmiyeye Bir Suâl ve Abdullah Guvilyam Efendi'nin Cevâbı” başlığı ile yayımlanmış olan makaleyi sunduk.

Çalışmamızın künyesinde ve içerisinde müellifin soyadını, modern literal taramalarda tezimize kolay ulaşılmasına imkân tanımak için, son dönem Osmanlı kaynaklarında kullanıldığı gibi “Guvilyam” şeklinde değil, orijinal imlâsı ile “Quilliam” şeklinde kullanmayı tercih ettik.

Çalışmamızın orijinal metnin günümüz alfabesine aktarım kısmında, tercümesi iki defa basılmış olan eserin 1311 basım tarihli Tercümesinde bulunan dipnotları “ * ” işareti ile; 1314 basım tarihli Tercümesindeki dipnotları ise “ ** ” işareti ile ayrı ayrı belirttik. Söz konusu dipnotlarda tarafımızdan yapılan açıklamaları da köşeli parantezle gösterdik. 1311 basım tarihli Tercümede bulunmayan söz konusu Tercümenin 1314 baskısına mütercim tarafından eklenen arabaşlıklara da aktarımda yer verdik.

Müellifin eserinde kendilerini sadece soyisimleri ile zikrettiği bazı zevât hakkında, tüm çabalarımıza rağmen bilgi bulamadık. Mütercim tarafından metne eklenen ve günümüz imlâ kaidelerine tam uymayan noktalama işaretlerine ise yer vermedik. Sade bir Transkripsiyon uygulaması yaparak, metin içinde gereken yerlerde “Ayn” ve “Elif” harflerine işaret etmek üzere (') ve (') işaretlerini kullandık.

Çalışmamızda tarihleri ifade etmek için -aksi belirtilmediği sürece- miladî sistem kullanılmıştır. İnternet sitelerinde bulunan kaynak makalelerin dipnotlardaki dizimini sadece link şeklinde değil, bibliyografik tam künye esasına riayetle yaptık. Soyadları aynı olan müelliflerin eserlerine ait dipnotlarda bu müelliflerin isimleri de verilmiştir. Yabancı kuruluşlara ait isimlerin tercümeleri parantez içerisinde yer almıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden edindiğimiz arşiv malzemesi kaynaklı bilgileri dipnotlarda sırasıyla Fon Kodu, varsa Dosya No/Gömlek No [Y.PRK.EŞA., 21/57.], yoksa tarih vererek [Y.A.Res., 12/Ra/1308] şeklinde belirttik.

Çalışmamızı gerçekleştirdiğimiz süreçte kıymetli vakitlerini ayırarak yardım ve desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Ali KÖSE, Prof. Dr. Mustafa UZUN, Doç. Dr. Hatice Kelpetin ARPAGUŞ hocalarıma; The Islamic Foundation Library'de görevli olan Hümeyra CEYLAN Hanımefendiye; Liverpool Hope University'den Prof. Dr. Ron GEAVES'e, henüz devam etmekte olan kitap çalışmasından bazı bölümler gönderme nezâketini gösteren The Muslim Institute'den Dr. Yaqub ZAKI'ye; The British Library'den gerekli materyal teminini sağlayan kıymetli arkadaşım Ali Fikri YAVUZ'a müteşekkirim. Hassaten Tez hazırlama sürecinde kıymetli fikir, uyarı ve redaksiyon desteklerini esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Metin YURDAGÜR Hocama teşekkürlerimi sunarım.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Bakırköy, 2009.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	2
İÇİNDEKİLER.....	5
KISALTMALAR	10
GİRİŞ	11
I. İNGİLTERE'DE İSLÂM	11
BİRİNCİ BÖLÜM	20
MÜELLİF ABDULLAH QUILLIAM'IN HAYATI ve ESERLERİ	20
I. HAYATI.....	20
A. Doğumu ve Ailesi	20
B. Tahsil Hayatı.....	21
C. Evliliği ve Çocukları	22
D. İhtidâsı	23
E. Faaliyetleri	26
F. Vefâtı.....	47
II. ESERLERİ.....	48
A. Abdullah Quilliam İsmi Kullandığı Eserleri.....	48

B. Prof. Haroon Mustapha Leon veya Prof. Henri Marcel Leon Şeklindeki Müstear Adlarını Kullandığı Eserleri.....	53
DÎN-i İSLÂM ADLI ESERİN MÜTERCİMİ MAHMÛD ES'AD SEYDİŞEHRÎ'NİN HAYATI ve ESERLERİ.....	56
I. HAYATI.....	56
A. Doğumu ve Ailesi	56
B. Tahsil Hayatı.....	57
C. Evliliği ve Çocukları	57
D. Görevleri.....	57
E. Vefatı.....	58
II. ESERLERİ.....	59
İKİNCİ BÖLÜM.....	61
MÜHTEDÎ ABDULLAH QUILLIAM'IN DÎN-i İSLÂM ADLI ESERİ.....	61
I. ESER HAKKINDA.....	61
A. Eserin Telif Sebebi	61
B. Eserin Tercümeleri	62
II. DÎN-i İSLÂM ADLI ESERİN TÜRKÇE TERCÜME METNİ VE MUHTEVÂSİ.....	64
A. Dîn-i İslâm ve İslâmiyet'in Başlıca Kavâid-i Esâsiyye-i İ'tikâdiyyesi Hakkında Ma'lûmât-ı Mücmele	64
1. İfâde-i Mahsûsa.....	64

2.	İfâde-i Mahsûsa	65
3.	Müellifin Terceme-i Hâli	67
4.	Müellifin Nüshasında Mevcut Birinci Tab'ın Mukaddimesi	69
5.	İkinci Tab'ın Mukaddimesi	70
6.	Üçüncü Tab'ın Mukaddimesi	71
7.	Dîn-i İslâm ve İslâmiyet'in Başlıca Kavâid-i Esâsiyye-i İ'tikâdiyesi Hakkında Ma'lûmât-ı Mücmele	72
a)	Vatandaşlarımızın İslâmiyet Hakkındaki Mütâlaaları	72
b)	Dîn-i İslâm'ın Kavâid-i Esâsiyyesi	86
c)	Nûh Neciyullâh	95
d)	İbrâhîm Halîlullâh	98
e)	Mûsâ Kelîmullâh	101
f)	Îsâ Rûhullâh	101
g)	Seyyidinâ Muhammed Habîbullâh Sallallâhu Aleyhi ve Sellem	111
h)	Hicret-i Mustafaviyye	118
i)	Akâid-i İslâmiye'nin Tafsîli	122
j)	Kur'ân-ı Kerîm	125
k)	İslâm'da Ruhbâniyyet	129
l)	İslâm'da Mûsâvât fi'l-Hukûk	129

m) Bazı Kavâid-i İslâmiyye.....	130
n) İslâm'da Salât	137
o) Sûre-i Fâtiha ve Ed'iye-i Me'sûre	140
p) Kur'ân'ın Rûchânı	143
r) Redd-i Erâcîf.....	146
s) İslâm'da Cebr Yoktur	147
t) İslâm'da Taassub Yoktur.....	149
u) Ma'bed-i İslâm.....	151
v) Hâtîme.....	152
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	157
ESERİN KELÂMÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRMESİ	157
I. İLAHİYYÂT.....	158
A. Allah'ın Varlığı ve Birliği	158
B. Allah'ın Sıfatları.....	161
C. Deliller	163
D. Kader	165
II. NÜBÜVVÂT	167
A. Peygamberlere İman.....	167
B. Kitaplara İman.....	168

III. SEM'İYYÂT	169
A. Meleklerle İman	169
B. Âhirete İman	170
1. Şefaât	171
IV. YENİ İLM-i KELÂM MESELELERİ	172
A. İslâm'da Ruhbânlık Meselesi.....	173
B. Taaddüd-i Zevcât ve Kadının Rûhu Meselesi.....	174
C. İslâm Kılıç Dini midir?.....	175
SONUÇ	177
BİBLİYOGRAFYA	179
EK-1 Dîn-i İslâm ve İslâmiyet'in Başlıca Kavâid-i Esâsiyye-i İ'tikâdiyyesi Hakkında Ma'lûmât-ı Mücmele	
EK-2 Ulemâ-yı İslâmiyye Bir Suâl ve Abdullah Guvilyam Efendi'nin Cevabı	

KISALTMALAR

a.g.d.	Adı geçen dergi
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.md.	Adı geçen madde
a.mlf.	Aynı müellif
a.s.	Aleyhisselam
a.y.	Aynı yer
Bkz. / bk.	Bakınız
B.O.A.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
b.y.	Bilgi yok
c.	Cilt
ch.	Chapter (Bölüm)
d.	Doğumu
D.E.Ü.	Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	Edition (Basım)
edr.	Editör
h.	Hicrî
H.z.	Hazreti
İA	Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İng.	İngilizce
m.	Mîlâdî
no.	Numara
nşr.	Neşreden
ny.	Numara yok
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
sy.	Sayı
s.a.v.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
t.y.	Tarih yok
trc.	Tercüme eden
thk.	Tahkîk eden
vol.	Volume (Cilt)
y.y.	Yayın yeri yok
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

I. İNGİLTERE'DE İSLÂM

Tarih boyunca Hristiyanların ağırlıklı olarak yaşadığı bir ülke olan ve coğrafi konumunu itibariyle Ortadoğulu toplumlar tarafından bilinmeyen¹ İngiltere'ye VIII. yy.'a kadar İslâm'ın doğrudan bir etkisi olmamıştır. Bunun başka bir sebebi de İslâm dininin İngilizler'in zihinlerinde “çok tanrılı, şehvete ve şiddete dayanan bir inanış sistemi” olduğu yönündeki olumsuz imaj idi.² Bu olumsuz imaj İngilizler'in XVIII. yy. ortalarından itibaren Hindistan ve çevresini idareleri altına almalarıyla başlayan yakın temaslar sonucu değişmiştir.³

İslâm ile İngiltere'nin münasebetine dair ilk bulgu, VIII. yy.'a ait altın bir sikkedir.⁴ Bu dönemde hüküm sürmüş zengin bir Anglo-Sakson kralı olan Kral Offa, İslâmî altın standartlarına uygun olan bir altın sikke bastırmış, bu sikkenin bir tarafına kendi isminin yanına, “Ortağı olmayan Allah'tan başka ilâh yoktur”; diğer tarafına da “Muhammed Allah'ın elçisidir” ifadelerini yazdırmıştır. Ancak onun bunu hangi sebeple yaptırdığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁵

İslâm'ın Britanya üzerindeki etkilerine dair bir başka kanıt da IX. yy. sonlarında İrlanda'nın güney sahillerinde bulunan Ballycottin Haçı'dır. Bu haçın üzerinde de “Bismillah” yazısı okunmaktadır.⁶

¹ Akyel, Recai, *İngiltere Müslümanları*, İstanbul 1994, s. 22.

² Akyel, *a.g.e.*, s. 23. Doğunun ve İslâm'ın Ortaçağ Avrupası'nın zihninde uyandırdığı izlenimler hakkında detaylı bilgi için bk. Southern, Richard W., *Ortaçağ Avrupasında İslam Algısı* (trc. Ahmet Aydoğan), İstanbul 2001, s. 33-40.

³ Has, Şükrü Selim, “İngiltere”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII/307.

⁴ Younus, Farrukh I. “1000 Years of Islam in Britain”, <http://www.islamawareness.net/Europe/UK/1000years.html>, <http://www.islamonline.net/English/ArtCulture/2005/12/article04.shtml>

⁵ Leon, Haroon Mustapha, “An Anglo-Saxon King Proclaims the Unity of Allah and That Muhammad is His Prophet”, <http://www.masud.co.uk/ISLAM/bmh/BMH-AQ-offa.htm>

⁶ Orhan, Zafer, “Britanya'da İslâm'ın Bin Yılı”, *Zafer Bilim Araştırma Dergisi*, İstanbul 2007, sy. 366, s. 33.

İki yüzyıl sonra ise Kral John'un kendisine direnen toprak baronlarına karşı o sırada İspanya'nın hükümdarı olan Muhammed en-Nasr'dan yardım istediği bilinmektedir. Bu, İngiltere'yi İslâm'ı kabul etmenin eşiğine getiren bir durumdur.⁷ Ancak Müslüman hükümdar en-Nasr, Kral'ın bu isteğini geri çevirmiştir. Aynı yüzyılda Britanya'dan kitleler halinde İspanya'ya gelen öğrenciler, buradaki üniversitelerde eğitim görmüşlerdir.⁸

XII. yy.'ın ilk çeyreğinde İngiliz bilim adamlarının İslâm'ı ve tabii ilimleri öğrenmek için İspanya'ya gitmesi, İngiliz oryantalizminin temelini atmıştır. Bu dönemde Arapça'yı öğrenip, Arap kültürünü inceleyerek bir çok Arapça eseri Latince'ye çeviren Bahtlı Adelard, Chesterli Robert ve Morleyli Daniel gibi bilim adamları yetişmiş,⁹ kaynaklara ilk Britanyalı Müslüman olarak geçen John Nelson bu dönemde ihtidâ etmiştir.¹⁰

XIII. yy.'da Michael Scott, Aristo'nun eserlerini ve bunlara yazılan Arapça şerhleri Latince'ye tercüme etmiştir. İngilizce neşredilen ilk İslâmî kitap olan *Kitâb-ı Muhtârî'l-Hikem ve Mehâsini'l-Kelâm*, 1477 yılında basılmıştır.¹¹

XVI. yy.'da Kral VIII. Henry, Papa VII. Clamens'e baş kaldırarak bağımsızlığını ilan etmiş; böylelikle Anglikan Kilisesi, İngilizler'in millî bir kilisesi (ayrı bir Hristiyanlık mezhebi) haline gelmiştir.¹²

1632 yılında Sir Thomas Adams tarafından Cambridge Üniversitesi'nde, 1636'da Başpiskopos Laud tarafından Oxford Üniversitesi'nde birer Arapça kürsüsünün kurulmuş,¹³ Cambridge Üniversitesi Arapça Kürsüsü'nün ilk hocası olan Abraham Wheelock, ilk akademik faaliyet olarak Kur'an'ın reddine dair bir eser

⁷ Raza, Mohammad S., *Islam in Britain: Past, Present and Future*, Liecester: Volcano Press 1991, s. 97.

⁸ Akyel, *a.g.e.*, s. 23.

⁹ Derin, Süleyman, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, İstanbul 2006, s. 20-21.

¹⁰ Nahdi, Fuad, "British Muslims and the Global Ummah", http://www.geocities.com/mutmainaa/history/brit_muslims.html

¹¹ Derin, *a.g.e.*, s. 22.

¹² Onay, Ahmet, "İngiltere'de İslam: Sosyo-Psikolojik Açından Kısa Bir Tahlil", *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara 1998, XXXIV/2, 53.

¹³ Akyel, *a.g.e.*, s. 22.

kaleme almış, aynı kürsünün hocalarından Simon Ockley, *History of Saracens (Arapların Tarihi)* adlı bir kitap neşretmiştir.¹⁴ 1649'da Alexander Ross, kendinden 100 yıl önce yapılmış olan kısmî bir Fransızca Kur'ân-ı Kerîm tercümesini İngilizce'ye çevirmiştir.¹⁵ Fakat aynı yıl, onun yaptığı bu tercüme ve çeşitli İslâmî kitaplar Londra'da toplatılmıştır.¹⁶

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren İngiltere'de İslâmî araştırma ve faaliyetler Sir William Jones'un çalışmalarıyla ivme kazanmakla birlikte, oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Avrupa ile Mısır arasındaki ilişkilerin gelişmesi Arapça dil çalışmalarına olan mevcut ilgiyi artırmış, bir Arapça kürsüsü de Londra Üniversitesi'nde kurulmuştur.¹⁷ 1734'te George Sale, Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını İngilizce'ye tercüme etmiştir.¹⁸

Bütün Ortaçağ boyunca İngiltere kıyılarında tüccar olarak görünen Müslümanlar,¹⁹ artık ülkeye yerleşip İslâmiyet'i temsil etmeye ve aralarından birinin evini zâviyeye dönüştürerek dinî vecîbelerini buralarda yerine getirmeye başladılar. Cezayirli Ahmed el-Alevî'nin müridleri tarafından yönetilen bu zâviyelerin ilki Cardiff'te açılmış, bunu Liverpool, South Shields, Hull ve Birmingham'da kurulanlar takip etmiştir.²⁰

XIX. yüzyıl, akademik kitap ve dergilerin yanında İslâm ile alakalı yazılan ansiklopedik kitap ve sözlük çalışmalarının görüldüğü bir dönemdir. Bununla birlikte bu dönemde İslâm üzerine çalışma yapan kişilerin İslâm alemini askerlik ve diplomatlık gibi vazifeler münasebetiyle tanıdığı, dolayısıyla eserlerinde şahsî tecrübelerini ve meslekî arka planlarını fazlaca yansıttıkları söylenebilir. Yüzyılın önemli çalışmaları arasında Thomas Parick Hughes'in *A Dictionary of Islam*, Edward

¹⁴ Derin, *a.g.e.*, s. 27, 53.

¹⁵ Matar, Nabil, *Islam in Britain: 1558-1685*, Cambridge: Cambridge University Press 1998, s. 73.

¹⁶ Matar, "İç Savaş ve Restorasyon Devrinde İngiltere'de İslam" (trc. Oktay Özel), *Kebikeç*, Ankara: Kebikeç Yayıncılık 1995, sy. 10, s. 39.

¹⁷ Akyel, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁸ Bulut, Yücel, "Oryantalizm", *DİA*, XXXIII/430.

¹⁹ Akyel, *a.g.e.*, s. 23.

²⁰ Has, *a.g.e.*, 22/307.

William Lane'in *Arabic-English Lexicon* ve *Selections from the Kuran (Kuran'dan Seçmeler)*, James William Graham'ın *A Treatise on Sufism or Mahomedan Mysticism (Tasavvuf veya Muhammedî Mistisim Üzerine Bir Risale)*, Edward Henry Palmer'ın *The Quran –Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi-* ve *Oriental Mysticism* adlı eserleri ile Edward H. Whinfield'in *Mesnevi*, *Gülşen-i Râz*, *Rubâiyyât* ve *Levâih* gibi eserlere yaptığı tercümeleler zikredilebilir.²¹

İngiltere'de İslâm'ın tanınması ve yayılması yolundaki en önemli aşamalardan biri de, Londra'nın güneyindeki Woking kasabasında, University of the Punjab (Pencap Üniversitesi) görevlilerinden Macar asıllı Şarkiyatçı Leitner²² tarafından Doğu dilleri ve Dinlerini doğru bir şekilde tanıtmak, Doğu üzerinde araştırmalar yapmak, araştırmacıları desteklemek ve Doğulu öğrencilere kendi sosyal konum ve dinlerini kaybettirmeden İngiliz kültürü vermek amacıyla, 1884'te Woking Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün kurulmasıdır. Bu Enstitünün yanına da 1889'da Bopal Nevvâbı Şah Cihân Begüm'ün adını taşıyan, bir çok aristokrat ve entelektüelin devam ettiği ve pek çok önemli kişinin İslâm'a girdiği bir cami yapılmıştır.²³

XIX. yy.'ın sonlarında Liverpool doğumlu William Henry Quilliam'ın Müslüman olması ile şekillenen ve onun liderliğini yürüttüğü İslâmî hareket, İngiltere'de İslâm'ın yayılmasında önemli bir aşama olmuştur.

XX. yy.'da İngiltere, İslâm üzerine yapılan çalışmalar anlamında önceki dönemlere nazaran daha profesyonel ve akademik çalışmalara şahit olmuştur. Yüzyılın ilk çeyreğinde Cambridge Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapan Edward Granville Browne, Babaîlik ve Hurûfilik üzerine çalışmalar yapmakla birlikte, daha önce Palmer'in başlayıp da bitiremediği eski eserler kataloğunda "sufizm" başlığı altında tasavvuf ile alakalı eserleri tanıtarak, Mevlânâ ve Abdurrahman-ı Câmî gibi birçok mutasavvıfın eserlerine yer vermiştir.²⁴

²¹ Derin, *a.g.e.*, s. 81, 96, 111, 113, 125, 135.

²² Nielsen, Jorgen S., *Muslims in Western Europe*, Edinburgh: Edinburgh University Press 2003, s. 5.

²³ Has, *a.g.e.*, 22/307.

²⁴ Derin, *a.g.e.*, s. 153.

Aynı yıllarda Oxford Üniversitesi'nde Arap dili kürsüsünün başında bulunan David Samuel Margoliouth, Ebü'l-Alâ el-Ma'arrî'nin mektuplarını ve Yakut'un *Mu'cemü'l-Üdebâ* adlı eserini neşretmiş, Miskeveyh'in tarihinden *Tecâribü'l-Ümem* bölümünü ve *Beyzâvî Tefsîri*'nin bir bölümünü İngilizceye tercüme etmiştir. Onun İslâm ile alakalı olarak kaleme aldığı eserler arasında *Mohammad and the Rise of Islam*, *Mohammedanism*, *What did They Teach: Mohammed, The Relations between Arabs and Israelites prior to the Rise of Islam* ve *The Early Development of Mohammedanism* zikredilebilir.²⁵

XX. yy.'da İslâm üzerine çalışmalarda bulunan bir başka isim ise Hartford Teoloji Fakültesi'nde görev yapan ve İslâm ülkelerine gönderilmek üzere yetiştirilen misyonerlere de İslâm hakkında genel bilgiler veren Duncan Black Macdonald'dır. Macdonald'ın kaleme aldığı eserlerin başında *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory (İslâm Kelâmının, Fıkıh ve Anayasa Teorisinin Gelişimi)* adlı eseri gelir. İslâm hakkında verdiği konferansları daha sonra *Aspects of Islam* adı altında neşredilen Macdonald, *Leiden İslam Ansiklopedisi*'ne seksenden fazla madde yazmıştır.²⁶

Bu dönemde yaşamış fakat araştırmalarını daha çok tasavvuf sahasında gerçekleştiren bir diğer ilim adamı ise Reynold Alleyne Nicholson'dur. Onun ilk akademik çalışması, Mevlanâ'nın *Dîvân*'ından seçtiği şiirleri çevirerek yayınladığı *Dîvâni Shamsi Tabriz*'dir. *Mesnevî*'nin tahkikli neşrini gerçekleştiren Nicholson, *Tezkiretü'l-Evliya*, *Keşfü'l-Mahcûb*, *Tercümânü'l-Eşvâk* ve *Lüma*'nın da tercümelerini yayınlamıştır. *Studies in Islamic Poetry (İslam Şiiri Sahasında İncelemeler)* adlı eserini büyük oranda tasavvuf ve şiir ilişkisine tahsis etmiştir. Bunlardan başka *Mystics of Islam*, *Studies in Islamic Mysticism* ve *The Idea of Personality in Sufism* adlı eserleri kaleme almıştır.²⁷

²⁵ Derin, *a.g.e.*, s. 171-172.

²⁶ Derin, *a.g.e.*, s. 183-184.

²⁷ Derin, *a.g.e.*, s. 207-209.

Nicholson'un öğrencisi olup, Cambridge Üniversitesi'nde Sir Adams Kürsüsü'nün başkanlığını yürüten Arthur John Arberry, İslâm üzerinde çalışma yapan bir başka ilim adamıdır. İslâm edebiyatı ile ilgilenen Arberry, bu konu dışında İslâm'ın teolojik ve felsefî konularını da ele almış, bu meyanda *Revelation and Reason in Islam (İslâm'da Vahiy ve Akıl)* adlı eseri kaleme almıştır. Nicholson'un tavsiyesi üzerine Kelâbâzî'nin *Taarruf*'unu tercüme eden Arberry, Muhâsibî'nin *Kitâbü't-Tevehhüm*'ünün de edisyon kritikli neşrini yapmış, Harrâz'ın *Kitâbü's-Sıdk* adlı eserini yayınlamıştır. Bunlardan başka *An Introduction to the History of Sufism (Tasavvuf Tarihine Giriş)* ve *Sufism: an Account of the Mystics of Islam (Tasavvuf: Müslüman Mistiklere Toplu Bir Bakış)* adlı eserleri kaleme almıştır.²⁸

XX. yy.'ın son yarısında İngiltere'de Robert Charles Zaehner ve Margaret Smith İslâm üzerinde çalışmalarda bulunan diğer araştırmacılarıdır. Zaehner'in kaleme aldığı eserler arasında en önemlisi *Hindu and Muslim Mysticism*'dir. Smith'in çalışmaları da İslam sûfileri ve mistik akımlar üzerindedir. Onun çalışmalarından başlıcaları *Rabia the Mystic and Her Fellow-Saints in Islam, Studies in Early Mysticism in the Near and Middle East, Introduction to the History of Mysticism, Readings from the Mystics of Islam, Sufi Path of Love*'dir.²⁹

Quilliam'ın 1908'de birtakım sebeplerden ötürü Liverpool'u terketmesinden sonra³⁰ onun takipçileri olan Müslümanlar, Woking Hareketine dahil oldular. Faaliyetleri, kurucusu olan Leitner'in 1899'da ölümü ile durma noktasına gelen bu hareket, 1912'de Hoca Kemâleddin tarafından tekrar hayata geçirilmiş idi.³¹ Hoca Kemâleddin, *Muslim India and Islamic Review* adında aylık bir dergi yayınlamaya başladı. Londra'daki meşhur Hyde-Park'ta toplantılar düzenleyip, halkın ilgisini çekmek için burada cemaatle namaz kıldırmaya başladı.³² Kısa zamanda pek çok

²⁸ Derin, *a.g.e.*, s. 229-230.

²⁹ Derin, *a.g.e.*, s. 241, 256.

³⁰ Bu sebeplere ilişkin bilgi sonraki bölümlerde verilecektir.

³¹ Nielsen, Jorgen S., *Towards a European Islam: Migration, Minorities and Citizenship*, New York: St. Martin's Press 1999, s. 5.

³² Köse, Ali, *Neden İslâm'ı Seçiyorlar*, İstanbul 1997, s. 25.

İngiliz'in ihtidâsına vesile olan bu hareketin en önemli başarısı, bir İngiliz Lordu olan Lord Headley'in ihtidâsı olmuştur.³³ Hoca Kemâleddin'in 1932'de, Lord Headley'in 1933'te vefat etmesiyle yönetimi bir komite tarafından üstlenilmiş olan Woking Hareketi 1960'lara kadar devam etmişse de, eski popülaritesini kaybetmiştir.³⁴

Woking Hareketi ile aynı dönemde bir başka İngiliz; Marmaduke Pickthall, 1917'de Müslüman oldu. Bu zât Kur'ân-ı Kerîm'i İngilizce'ye tercüme etti.³⁵ Bir İslâm danışma bürosu kurarak *Muslim Outlook* adlı bir dergi yayımlamaya başladı.³⁶

İngiltere'deki asıl Müslüman kitlesi, 2. Dünya Savaşı sonrası ekonomisi bozulan Hindistan gibi eski İngiliz sömürgelerinden gelen Müslümanların Birmingham, Manchester, Bradford, Bolton, Preston, Sheffield ve Halifax gibi sanayi şehirlerine yerleşmesi ile oluştu.³⁷ 1950'den sonra Müslümanlar kendi ibadet yerlerini ve dinî organizasyonlarını oluşturmaya hız verdiler. 1960'lı yıllarda Londra'da Merkez Cami ve Doğu Londra Cami açıldı.³⁸ 1970'lerde cami adı altında hizmet veren ibadet yerlerinin sayısı 80 iken bu sayı 1980'lerde 250-300'e, 2000 yılında ise 1000'e ulaşmış durumdadır.³⁹

XXI. yy.'a gelindiğinde, İngiltere'de İslâm hakkındaki araştırmaların aynı şekilde devam ettiği görülmektedir. Londra Üniversitesi Kings College'de görevli olan ve *Mystical Islam, An Introduction to Sufism* adlı bir eser kaleme almış olan Julian Baldick, günümüz İngiliz oryantalizminin bir temsilcisidir.⁴⁰

³³ Aziz, Zahid, *A Survey of the Lahore Ahmadiyya Movement: History, Beliefs, Aims and Work*, Wembley: Ahmadiyya Anjuman Lahore Publications 2008, s. 36.

³⁴ Köse, Ali, *a.g.e.*, s. 27.

³⁵ Köse, *a.g.e.*, s. 28.

³⁶ Clark, Peter, *Marmaduke Pickthall: British Muslim*, London: Quartet Books 1986, s. 56.

³⁷ Has, *a.g.e.*, 22/308.

³⁸ Has, *a.g.e.*, 22/308.

³⁹ Köse, Ali, *a.g.e.*, s. 18.

⁴⁰ Derin, *a.g.e.*, s. 283.

İngiltere’de çoğu halen faaliyetine devam eden; bir kısmı mahallî, bir kısmı ülke çapında, bir kısmı da uluslar arası düzeyde 1000’den fazla İslâmî kuruluş bulunmaktadır. Bunların en önemlilerini şu şekilde sıralayabiliriz:⁴¹

United Kingdom Islamic Mission (İngiltere İslâm Misyonu): 1962 yılında Londra’da kurulmuş olup, 40’tan fazla şube ve 30 kadar cami ile hizmet görmektedir. Cemaat-i İslâmî’nin politikasını izleyen kuruluş; cami inşâ etme, çocuklara dinî eğitim verme, gençler için kamplar düzenleme, Urduca gibi dilleri öğretme gibi faaliyetlerin yanında, büyük şubeleri kanalıyla mahallî halkla, belediyelerle ve kiliselerle ilişkiler kurma yolunda başarılı adımlar atmıştır.⁴²

Federation of Students’ Islamic Societies (İslâm Öğrenci Dernekleri Federasyonu): 1962’de Müslüman öğrenciler tarafından kurulmuştur. Üniversite ve kolejlerin büyük kısmında şubeleri bulunmaktadır.

Islamic Foundation (İslâm Vakfı): 1966’da Pakistanlı Ekonomist Hurşid Ahmed’in öncülüğünde kuruldu. Cemaat-i İslâmî’nin politikasını izleyen vakıf, halen faaliyetlerini devam ettirmektedir.⁴³

Union of Muslim Organisations (İslâmî Kuruluşlar Birliği): Müslüman kuruluşların tamamını bir çatı altında toplamak amacıyla 1970 yılında kurulmuştur. İslâmî eğitim ve şer’an helal yiyecek temini hususunda mahallî idareler ve merkezî hükümetle temas halindedir.⁴⁴

The Muslim Institute (İslâm Enstitüsü): İslâm medeniyetini istikbalde hem geleneksel hem de modern bilgiyi sentezleyerek ileriye taşıyacak ulemâyı yetiştirme fikri ile yola çıkan Pakistanlı Kelim Sıddîkî tarafından 1974’te kuruldu.⁴⁵

⁴¹ Has, *a.g.e.*, 22/308.

⁴² Has, *a.g.e.*, 22/308.

⁴³ Köse, Ali, *a.g.e.*, s. 19-20.

⁴⁴ Has, *a.g.e.*, 22/308.

⁴⁵ Köse, Ali, *a.g.e.*, s. 20.

The Association for British Muslims (İngiliz Müslümanları Cemiyeti): 1974'te Londra'da mühtedîleri temsil etmek, onların ihtiyaçlarına imkânlar dahilinde cevap verebilmek ve İngiltere'de İslâm'ı daha iyi temsil etmek amacıyla kuruldu.⁴⁶

Islamic Cultural Centre and Central Mosque (İslâm Kültür Merkezi ve Merkez Cami): Kahire'de Anglikan cemaatine verilen bir bir kilise arazisi dolayısıyla Londra'da mütakabiliyet çerçevesinde Müslümanlara tahsis edilen yerde yapılan binada 1977 yılında hizmete girmiştir.⁴⁷

Muslim World League (İslâm Dünyası Cemiyeti): Merkezi Mekke'de bulunan kuruluş, 1982 yılında İngiltere'de de faaliyete başlamıştır. Faaliyetlerini eğitim, tebliğ vb. alanlarda Müslümanların ihtiyaçlarına yönelik olarak yürütmektedir.⁴⁸

United Kingdom Council of Mosques (İngiltere Camiler Konseyi): 1984'te kurulan bu konsey, İngiltere'deki mescid ve camiler arası koordinasyonu sağlamış, Müslümanlara geniş bir platformda ve çeşitli konularda yardımcı olmuştur.⁴⁹

Islamic Party of Britain (İngiltere İslâm Partisi): 1980'lerin sonunda Müslümanların haklarını savunmak için gerekli politik gücü sağlayacak bir partiye ihtiyaç olduğunun hissedilmesi üzerine kuruldu. Ancak bu parti, siyasî arenada başarı sağlayamamıştır.⁵⁰

⁴⁶ Köse, *a.g.e.*, s. 30.

⁴⁷ Nielsen, Jorgen S., "Great Britain", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (edr. John L. Esposito), New York: Oxford University 1995, 2/69.

⁴⁸ Has, *a.g.e.*, 22/308.

⁴⁹ Has, *a.g.e.*, 22/308.

⁵⁰ Köse, Ali, *a.g.e.*, s. 29.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜELLİF ABDULLAH QUILLIAM'IN HAYATI ve ESERLERİ

I. HAYATI

A. Doğumu ve Ailesi

Abdullah -William Henry- Quilliam (Abdullah Guvilyam Efendi), 10 Nisan 1856 tarihinde İngiltere'nin Liverpool şehrinde dünyaya geldi. *The Faith of Islam* adlı eserinin eski harflerle yayımlanmış olan 1314 tarihli Türkçe tercümesinin baş tarafına mütercim Mahmûd Esad Seydişehrî tarafından eklenmiş olan “Müellifin Terceme-i Hâli” başlıklı bölümünde, müellifin yaşının 53 olarak belirtilmesinden hareketle, doğumunun 1840'lara tekâbül ettiği düşünülse de,⁵¹ kaynakların genelinde Abdullah Quilliam'ın doğumu için 1856 tarihi verilmektedir. Manx kökenlidir.⁵² Babası Robert Henry, varlıklı bir saat üreticisi; annesi ise meşhur bir doktor olan John Berrard Burrows'un kızı olan Harriet'dir. Baba tarafından dedesi olan John Quilliam ise, İngiliz Deniz Kuvvetlerinde görev yapmış⁵³ ve Trafalgar Savaşı'ndaki başarısı ile kendini göstermiş ünlü bir kaptandı.⁵⁴

1891 senesinin sonbaharında Quilliam tarafından 4 gün süreyle misafir edilen John Pool adlı bir yazar, onu: “zayıf ve nahif, oldukça keskin yüz hatlarına sahip, nâzik görümlü, orta boylu, hoş bir sese sahip, hazır cevap ve terbiyeli bir kimse” olarak tavsif etmektedir.⁵⁵

⁵¹ Quilliam, Abdullah (William Henry), *Dîn-i İslâm ve İslâmiyetin Başlıca Kavâid-i Esâsiye-i İtikâdiyyesi Hakkında Malûmât-ı Mücmele* (trc. Mahmûd Es'ad Seydişehrî), İzmir 1314, s. 8.

⁵² Manx: Isle of Man'de (Adam Adası) yaşayanlara denir.

⁵³ <http://www.abdullahquilliamsociety.org/aqsSAQuilliam.html>

⁵⁴ Robinson-Dunn, Diane, *The Harem, slavery and British imperial culture: Anglo-Muslim relations in the late nineteenth century*, Manchester: Manchester University Press 2006, s. 162.

⁵⁵ Pool, John J., *Studies in Mahommedanism: Historical and Doctrinal, with a Chapter on Islam in England*, Westminster 1892, s. 399.

Vefatından 13 gün sonra *Daily Sketch* gazetesinde çıkan haberde şunlar yazılmıştır:⁵⁶

M. Leon'un (Quilliam) çeyrek yüzyıl boyunca yaşadığı Londra'daki en yakın arkadaşlarından biri dün gece onu, "anlaşılması çok zor olan konularda, notlarından bir kere bile yardım almadan konferans verebilecek kadar akıcı bir dili olan muhteşem bir adam" olarak vasıflandırmıştır.

Yine onu "önemsiz bir dış görünüşün altına saklanmış muhteşem bir kişilik" olarak tavsif ediyor. "O minyon tipli, esmer, dağınık siyah bir sakalı olan, görünüşü itibariyle herhangi bir sorunu olmayan ve genellikle pejmürde giyinen bir adamdı."

"O bir dil üstadıydı. Fransızca, İspanyolca, Almanca, Arapça ve Türkçe'yi akıcı bir şekilde konuşabilirdi."

B. Tahsil Hayatı

Köklü bir aileye mensup olan Quilliam, daha küçük yaşlarda güzel konuşması ve zeki tavırlarıyla etrafındakilerin dikkatini çekmeye başlamıştı. Bu dönemden itibaren Papaz Charles Beard'dan dînî dersler alarak Metodist bir Hristiyan olarak yetiştirilen Quilliam,⁵⁷ ilk tahsilini ise Isle of Man'de (Adam Adası) bulunan King William's College'de tamamlamıştır.⁵⁸ Gençliğinde bir akrabasının Mona'da Crosby yakınlarındaki çiftliğinde bir müddet kaldıktan sonra hukuk eğitimine başlayan

⁵⁶ Zaki, Yağub, "The Apostle of Merseyside", *The Shadow of the Crescent: Islam in Britain, 1770-1918*, (Chapter 24), tamamlanmamış kitap. Zaki, halen hazırlamakta olduğu bir İngiltere İslâm Tarihi mahiyetindeki bu kitabının 24. bölümünü Quilliam'a ayırmıştır.

⁵⁷ Mısıroğlu, Kadir, *Bir Mazlum Padişah: Sultan II. Abdülhamid*, İstanbul 2007, s. 187.

⁵⁸ *Who's Who, 1908: An Annual Biographical Dictionary with which is incorporated "Men and Women of the Time"*, s. 1506-1507.

Quilliam, yükseköğrenimini Wrexham'daki Grove Park School'un yanı sıra,⁵⁹ 1883 yılında Liverpool Institute'da tamamladı.⁶⁰

Hukuk eğitiminden sonra Alderman (Kent Meclisi Üyesi) William Ratcliffe'in ofisinde başladığı hukuk stajını Lord Mayor'un yanında tamamladı. İleri seviyede hukukî deneyimini Kuzey'de; günde 12-14 dava ile meşgul olduğu The Stipendiary Court, The County Court, The Coroner's Court ve The County Magistrates' Court gibi bazı banliyo mahkemelerinde kazandı.⁶¹

C. Evliliği ve Çocukları

Quilliam'ın yaptığı evlilikler ve çocukları hakkında kaynaklarda çok belirgin bilgiler bulunmamakla birlikte, onun vasiyetnâmesinden elde edilen bilgilere göre dört evlilik yaptığı ve biri bebekken ölen 3 erkek 6 kız olmak üzere 9 çocuk sahibi olduğu anlaşılmaktadır.⁶²

Quilliam ilk olarak Paris'te Louise (Contesse Ruoy de l'Abaderre) adlı bir kadınla evlenmiş ve bu evliliğinden Laetitia (1882-1932) adında bir kızı dünyaya gelmiştir. İkinci olarak 2 Temmuz 1879'da William Johnstone'un kızı Hannah Hope-Johnstone ile evlenmiştir.⁶³ İlk iki eşi hayattayken üçüncü olarak İrlandalı bir genç kız olan Mary Ann Lyon (1863-1954) ile 1910'da Preston Registry Office'de evlendi. Mary, Liverpool Tiyatrosu'nda korist olarak çalışırken Quilliam ona bir avukat olduğunu söylemeden evlenme teklifinde bulunmuş, Mary onun avukat olduğunu evlendikten çok sonra öğrenmiştir. Mary'den 6 çocuk sahibi olan Quilliam, bilinen dördüncü evliliğini Edith Miriam Spray ile yapmıştır. Quilliam'ın son eşi olan Edith Miriam, vasiyetnâmede adının geçmemesinden ötürü duyduğu üzüntü ve

⁵⁹ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

⁶⁰ <http://www.abdullahquilliamsociety.org/aqsSAQuilliam.html>

⁶¹ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

⁶² Zaki, *a.g.e.*, ch. 24. Zaki bu çalışmasında Quilliam'ın toplam 9 çocuk sahibi olduğunu belirtmekle beraber, onun Louise'den tek, Hannah ve Mary'den altışar çocuk sahibi olduğunu ifade ediyor. Bu anlamda Zaki'nin verdiği bu bilgiler birbiriyle çelişmektedir.

⁶³ Guilford, John, "Quilliam, William Henry", *Oxford Dictionary of National Biography: In Association with the British Academy: from the earliest times to the year 2000*, edited by H.C.G. Matthew and Brian Harrison, y.y., 2004, 45/681-682.

kızgınlıkla, eşinin ölümünden sonra Sussex'te bulunan tek katlı evini kundaklayarak; içinde bulunan Quilliam'ın nişan ve madalyalarının, bir servet değerindeki kitaplarının, Sultan II. Abdülhamid tarafından Quilliam'a hediye edilen Hereke halılarının ve Quilliam'ın dedelerinden kalma pek çok kıymetli eşyanın yok olmasına sebep olmuştur.⁶⁴

Quilliam'ın bilinen çocukları Robert Ahmed, Bilal, F. Zulieka, H. Mahomed ve küçükken yakalandığı difteri hastalığı sebebiyle ölen May Habeebah'dir.⁶⁵ Bununla birlikte Cemiyet'in yönetim kurulunu oluşturanlar listesinde Alf. Ali Quilliam ve W. Hughes Quilliam isimli şahısların ismi geçmekte, ancak söz konusu şahısların Quilliam ile akrabalık bağı olup olmadığı hususunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁶⁶

D. İhtidâsı

Abdullah Quilliam, Yüksek Mahkeme'de avukatlık yaptığı dönemde dūçâr olduğu şiddetli bir hastalıktan dolayı doktorların kendisine hava değişimi tavsiyesi üzerine,⁶⁷ 1883 yılında Güney İspanya'ya oradan da Cebelitârik üzerinden Fas'a gitmiştir.⁶⁸

Quilliam, 1925 yılında Kahire'de Young Men's Muslim Association'da (Müslüman Gençler Cemiyeti) Arapça olarak yaptığı konuşmasında sözkonusu seyahati hakkında bilgi verirken; doktorlarının kendisine dinlenmesi için Cebelitarık'a

⁶⁴ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

⁶⁵ Germain, Eric, "Southern Hemisphere Diasporic Communities in the Building of an International Muslim Public Opinion at the Turn of the Twentieth Century", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Maryland 2007, 27/1, 130; Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

⁶⁶ *The Islamic World*, Liverpool Muslim Institute, Liverpool: Crescent Publishing, June 1897, V/55, 194; *The Crescent*, Liverpool: Crescent Publishing 1 Nisan 1908, XXXI/793, 217.

⁶⁷ Quilliam, *a.g.e.*, s. 8. Bu yolculuğu sadece turistik bir seyahat olarak değerlendirenler olduğu gibi (bk. Mısrıoğlu, *a.g.e.*, s. 188.), iş hayatının sebep olduğu gerginlikten kurtulmak için yapılan bir seyahat olarak değerlendirenler de bulunmaktadır. Bk. <http://www.independent.co.uk/news/uk/this-britain/forgotten-champion-of-islam-one-and-his-man-mosque-459936.html>

⁶⁸ Germain, *a.g.d.*, s. 126. Bu tarihi 1873 olarak verenlerin (bk. Orchard, B. Guinness, *Liverpool's Legion of Honour*, Birkenhead 1893, s. 563) yanı sıra, 1882 olarak verenler de (bk. Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.) bulunmaktadır.

gitmesini tavsiye ettiklerini, oradan da kendi kararı ile Fas'ın şehirlerini gezip görme amacı ile bir gemiye binip Tanca'ya gittiğini belirtmektedir. Bu gemide gördüğü Müslümanlar kendisinde İslâm dini hakkında bir merak uyandırmış, bu din hakkında bilgi almak için Tanca'da kaldığı süre içerisinde ona yardım edecek İngilizce bilen birini araştırmıştır. Bu sırada Haji Abdullah adındaki bir Tançalı ile tanışan Quilliam, bu zâtın kendisine İslâm'ı tanıma konusunda yardımcı olduğunu ifade etmektedir.⁶⁹

Seyahati süresince bir müddet Tanca'da kalan Quilliam, orada karşılaştığı müslüman toplumun, kendi vatandaşlarının mübtelâ oldukları kötülük ve çirkinliklerden uzak olduğunu görerek onlara bu özellikleri kazandırmış olan dini daha yakından tanımak istedi. Mühtedî bir Yahudi olan Mûsâ isimli bilgili bir kişi ile de tanışan Quilliam, onunla İslâm üzerine uzun uzun hasbihâl ederek İslâm'ı yakından tanıma fırsatı buldu.⁷⁰ İlim adamlarının İslâm dini hakkında yazdıklarını inceledi.⁷¹ İngiltere'ye döndüğünde George Sale'in Kur'ân-ı Kerîm tercümesini ve Thomas Carlyle'in *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History*⁷² adlı eserini

⁶⁹ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24

⁷⁰ Mısıroğlu, *a.g.e.*, s. 188; Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

⁷¹ Çok ciddi görmediğimiz bir kaynakta (bk. Rosser-Owen, Daoud, "The History of Islam in the British Isles: An Overview", www.thenationofmoorish-americans.org/pdfs/islambritishisles.pdf, s. 9.) Fez'de The Qarawiyin University'de (The University of Al-Karaouine) İslâmî ilimler alanında eğitim gördüğü ifade edilen Quilliam'ın, bu kurumda bilinen anlamda bir üniversite eğitimi almadığı, sadece üniversite câmiâsı ile istişârelerde bulunduğu kanaatindeyiz. Zira çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ifade edeceğimiz üzere; Quilliam ve onun oluşturduğu cemaatin, ibadetlerin yerine getiriliş biçimleri ve tesettür gibi konularda, İslâmî ilimler alanında eğitim gördüğü ifade edilen bir kimseden beklenmeyecek şekilde câhilâne bazı davranışlar içerisinde oldukları görülmektedir.

⁷² Bu eserin muhtelif tercümeleri bulunmakla beraber en bilinenleri; Reşat Nuri Güntekin tarafından "*Kahramanlar*" adıyla (İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, t.y.), Mahmûd Esad Seydişehrî tarafından da "*Şeriat-ı İslâmiye ve Mister Carlyle*" adıyla yayımlanan (Dersaadet: Cemal Efendi Matbaası, 1315) tercümeledir. Seydişehrî'nin tercümesinde diğerlerinden ayrı olarak, özgün metnin tercümesinin yanında şerhi de yer almaktadır.

Carlyle bu kitabında tarihe yön veren ünlü şahsiyetleri birer kahraman olarak ele almakta, Hz. Peygamber'i de tarafsız bir bakış ile konu edinmektedir. Detaylı bilgi için bk. Carlyle, Thomas, *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History*, New York 1866, s. 38-69.

Seydişehrî'nin tercümesini bir reddiye olduğunu iddia edenler var ise de Seydişehrî, tercümesini tam anlamıyla bir reddiye olarak değil, açıklama ve düzeltme şeklinde yapmıştır. Çünkü eserde müellif az önce de ifade ettiğimiz gibi Hz. Peygamber'i bilimsel bir tavır ile ele almaktadır. Fakat Carlyle bu tarafsızlığını Kur'ân-ı Kerîm konusunda kaybetmiştir. (Detaylı bilgi için bk. Yaşar, Hüseyin, "Aydınlanma Döneminde Kuran Algısı", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 25, s. 116.)

Kitap hakkında bir fikir edinilebilmesi için zikrettiğimiz her iki tercümeden de kısa birer bölümü buraya almayı uygun bulduk. Carlyle Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkında şöyle söylemektedir: "Muhammed denen insan değersiz bir kara kum denizi gibi görünen bir dünya üzerine düşmüş bir kıvılcım, tek bir

inceledi.⁷³ İslâmiyet’i kabul etme noktasında acele etmeyerek diğer dinleri de araştıran Quilliam, tedkikleriyle İslâm’ın mükemmelliğini açıkça görmeye başladı.⁷⁴ Bu araştırmalarından sonra şunu söylemiştir:

Tanca’dan ayrılırken İslâm’ın hak ve en iyi din olduğuna karar vermiş, onun gücüne boyun eğmiş olarak İslâm’ı takip ediyordum. İngiltere’ye döndüğümde ilk işim, insanları İslâm’a dâvet etmenin yollarını aramak olmuştur.⁷⁵

Bu araştırmaları yaptığı esnada kendisine “Teslîs akîdesinden hoşlanmıyor ise Hristiyanların muvahhid olan fırkalarına bağlanması” tavsiye edilmiş, fakat o kendisi için tek çıkar yolun Hristiyan akîdesini terk edip Tevhîd akîdesine bağlanmak olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶

Yaptığı derin araştırmalardan sonra ihtidâ eden ve adını Abdullah olarak değiştiren Quilliam, 1884’te İslâmiyet’i kabul ettiğini açıklamıştır.⁷⁷ Müslüman

kıvılcım gibi değil midir? Fakat bu kum denizi birdenbire bir barut yığını haline gelmiş, Delhi’den Granada’ya kadar bir alev halinde parlayıp gökyüzünü yükselmiştir.” Bkz. Carlyle, Thomas, *Kahramanlar* (trc. Reşat Nuri Güntekin), İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, t.y., s. 69.

Seydişehrî’nin tercümesinin son kısmında yaptığı kısa bir değerlendirmeyi de burada nakletmek istiyoruz: “Muharrir-i âlî-i tahrîr işbu risâlesinde peygamber nâmı altında yetişen eâzımdan bahsetmek istemiş ve bahsinde serbest olmak üzere kendilerince ecnebî olan Fahr-i Kâinât aleyhi ekmele’-t-tahiyât efendimiz hazretlerini intihâb eylemiş idi. Makâlât-ı sâlifede Zât-ı Şerîf-i Nebevî’den ve tebliğ eylediği şerîat-ı âliyeden bahsettikten sonra işbu fıkra-yı intihâyesinde Dîn-i İslâm’ın dahî Dîn-i İseviyye gibi bir dîn-i âlî ve semâvî olduğunu, insanlardan bir kısm-ı mühimminin âna tâbî bulunduğunu ve kavm-i Arab’ın işbu dîn-i âlî sayesinde yekdil ve yekcihet, muntazam ve mükemmel bir kavim haline geldiğini ve Dîn-i İslâm’a olan irtibatları derecesinde bir irtibat ve itikad hiçbir millette görülmediğini ve onların işbu irtibat ve itikadlarının sebab-i hayatları olduğunu beyân ile risâlesine hitâm veriyor.” Bkz. Seydişehrî, Mahmûd Es’ad, *Şerîat-ı İslâmiye ve Mister Carlyle*, İstanbul 1315, s. 407.

⁷³ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.; Mısıroğlu, *a.g.e.*, s. 188. Mısıroğlu, söz konusu kitabın adını “*Hero’s and Hero’s*” olarak vermekte ise de, bu kitabın özgün adı, yukarıda da kaydedildiği üzere “*On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History*”dır.

Thomas Carlyle, d.1795-ö.1881, İngiliz tarihçi ve deneme yazarı. Hakkında detaylı bilgi için bk. *Ana Britannica*, V, 346.

⁷⁴ Quilliam, *a.g.e.*, s. 9.

⁷⁵ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

⁷⁶ Quilliam, Abdullah (William Henry), *Ulemâ-yı İslâmiyeye Bir Sual ve Abdullah Guvilyam Efendi’nin Cevabı* (trc. Aksekili Ahmed Hamdi), İstanbul 1332, s. 7-8.

⁷⁷ Pool, *a.g.e.*, s. 396; Matar, *a.g.e.*, s. 72. Quilliam’ın ihtidâ tarihini 1887 olarak verenler olduğu gibi (bk. Ansari, Humayun, *The Infidel Within: Muslims in Britain since 1800*, London: Hurst & Company 2004, s. 82.), Yaquub Zaki de henüz tamamlamadığı çalışmasında; Quilliam’ın ihtidâ tarihini 1882 olarak

olduğunu açıklamasından sonra her ne kadar kendisi ile alay edenler ve onun bu tercihine saygı duymayanlar olmuşsa da, Quilliam bunların hiçbirine aldırış etmemiştir.⁷⁸

E. Faaliyetleri

Ahlâkî yönü çok kuvvetli olarak yetiştirilen Quilliam, 18 yaşında gazeteciliğe başlayarak *The Liverpool Mercury*, *The Albion*, *The London Globe* ve *The Lantern* gibi gazeteler için makaleler kaleme almış,⁷⁹ alkol kullanım oranının çok yüksek olduğu o dönemin İngiltere’inde alkol aleyhtarları tarafından kurulan “Temperance” cemiyetine üye olmuş, çeşitli gazete ve dergilerde de alkolizm aleyhinde pek çok yazı kaleme almıştır.⁸⁰

Quilliam Müslüman olduktan sonra hızla tebliğ faaliyetlerine başlayarak pek çok kimsenin ihtidâsına vesile olmuştur. Onun ihtidâ ettirdiği ilk kişiler arasında eşi, annesi ve üç oğlu yer almaktadır.⁸¹ Aynı zamanda yaptığı konuşmalar sayesinde Ali Hamilton, Fatima Cates, Djem Lester, David Grundy ve Hiram Coxtan gibi isimler ihtidâ etmişlerdir.⁸² Bunların yanında Prof. Haschem Wilde, Joseph H. McGovern, Ömer Byrne, A. Hassan Radford, H. Yehya Johnson, Nasrullah Warren, Jaffer Rahimtoola Kadderbhoy, Nasiruddin Hossain ve Maulana Muhammad Barakatullah gibi bazı bilim adamı ve öğretmenler de onun gayretleriyle İslâm’ı seçmişlerdir.⁸³

İngiltere’nin en önemli liman kentlerinden biri olan Liverpool’u iyi değerlendiren Quilliam, tebliğ faaliyetini çok ciddi bir şekilde yürütüyordu. Öncelikli olarak Mount Vernon Caddesi’nde bulunan evini cami haline dönüştüren Quilliam,⁸⁴

göstermekte ve 1887’ye kadar Hristiyanlığı açıkça reddetmediğini belirtmektedir. Bk. Zaki, *a.g.e.*, ch. 24. Bizce en makul olan ihtidâ tarihi 1884’tür.

⁷⁸ Quilliam, *Dîn-i İslâm*, s. 9.

⁷⁹ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

⁸⁰ Mısıroğlu, *a.g.e.*, s. 188.

⁸¹ Hangi eşi olduğu hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır.

⁸² Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

⁸³ Germain, *a.g.d.*, s. 127.

⁸⁴ Senih, Safvet, “İngiltere Şeyhülislamı Abdullah Quilliam”, *Sızıntı: Aylık İlim Kültür Dergisi*, İstanbul Nisan 2007, sy. 339, s. 145.

ev sahibi buna müsaade etmediği için West Derby Caddesi'nde 8 numarada bulunan ve Brougham Terrace olarak bilinen 3 katlı binaya taşınarak burada The Liverpool Mosque and Institute (Liverpool Camii ve Enstitüsü) adlı bir müessese kurdu.⁸⁵ Burasının açılışını, 1889 yılının yılbaşı sabahında⁸⁶ aralarında kimsesiz çocukların da bulunduğu 230 kişiye kahvaltı vererek gerçekleştirdi.⁸⁷ Burası, bir yandan Müslümanların namaz kılabilmeleri için cami hizmeti görürken, diğer yandan da Müslüman ve gayrimüslimlere yönelik çeşitli bilim ve sanat faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir eğitim merkezi olarak kullanılıyordu. Binada aynı zamanda bir kütüphane, müze ve derslerin yapıldığı birkaç sınıf bulunuyordu.⁸⁸ Daha sonra satın alınan komşu binalarla bir komplekse dönüşen bu merkezde erkekler için yatılı ve gündüzlü, kızlar için sadece gündüzlü birer okul eklendi.⁸⁹

Kullanılan mekânın 60 yıllık eski bir bina olması sebebiyle çok zor şartlar altında yürütülen eğitim faaliyetlerinde Quilliam, hepsi sahasında uzman olan isimlerden oluşan kaliteli bir ekiple çalışıyor, onları ve öğrencileri daima motive ediyordu.⁹⁰ Bu eğitim faaliyetlerini Quilliam gibi birer mühtedî olan Oxford mezunu Prof. Haschem Wilde ve Prof. Nasrullah Warren'ın yanısıra, Joseph H. McGovern ve Suriyeli Mustafa Halil Bey gibi isimler yürütüyordu. Bir mimar olan ve aynı zamanda binanın onarımında büyük çaba gösteren Joseph H. McGovern çizim ve teknik ressamlık dersleri, Mustafa Halil Bey Fransızca dersleri, Prof. Nasrullah Warren kimya ve elektrik dersleri, J. Hardisty Yates fotoğraf ve fotometri dersleri, Yıldız Sarayı'nda başarılı resim çalışmaları yaparak Sultan II. Abdülhamid tarafından 1898'de Mecidiye nişanı ile taltif edilen Walid Preston resim dersleri, Cemiyetin onursal sekreteri olan Ömer Byrne stenografi⁹¹ dersleri, Afganistanlı Abdülkadir Khan akşam sınıflarında

⁸⁵ Ansari, *a.g.e.*, s. 122. Yazar burada The Liverpool Muslim Institute'ün (LMI)'nin kuruluş tarihini 1891 olarak vermektedir.

⁸⁶ Başka bir bilgiye göre de câmi açılışını kendi doğum gününde gerçekleştirmiştir. Yaqub Zaki bu binanın 20 Aralık 1891'de açıldığını ifade etmektedir.

⁸⁷ Pool, *a.g.e.*, s. 396.

⁸⁸ Pool, *a.g.e.*, s. 397.

⁸⁹ Ansari, Humayun, "Process of Institutionalisation of Islam in England and Wales, 1830s-1930s", *Muslims in Europe: from the Margin to the Centre* (edr. Jamal Malik), Münster 2004, s. 35.

⁹⁰ 1830'da James Picton tarafından yapılan binanın teferruatlı tasviri için bk. Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

Arapça, Farsça ve Urduca gibi doğu dilleri derslerini veriyordu. Cemalüddin Bokhari de Merkezin kütüphanesi ile ilgileniyordu.⁹²

Bu arada gayrimüslimler sözkonusu merkezde kendilerine yönelik olarak düzenlenen münazara toplantılarına ve kiliseye gitmeye alışık oldukları günde –sabah saat 11 ve akşam saat 7’de- verilen Pazar vaazlarına da davet ediliyor,⁹³ Arapça ve İngilizce okunan hutbelerin ardından Cuma namazları da burada edâ ediliyordu.⁹⁴

Quilliam, oluşturduğu Müslüman cemaatten haberdar olan İngiltere’deki ve dünyanın çeşitli bölgelerindeki diğer Müslüman topluluklarca, şüpheyle karşılanıp “bid’at” olarak nitelendirilen bazı uygulamaları sebebiyle şâibeli bir kişi olarak görülmüş,⁹⁵ “İslâm inancını ve ibadetlerini sulandırdığı” gerekçesiyle bir takım eleştiriler almış,⁹⁶ Londra’daki Encümen-i İslâm tarafından “sahtekâr” ilan edilmişti.⁹⁷ Onun bu ithamlara maruz kalmasına sebep olan uygulamaların başında camisini sandalyelerle doldurarak bir kiliseye benzetmesi geliyordu. Camide aynen bir kilisede olduğu gibi org kullanılıyor, kilise ilâhîlerinden uyarlanmış çeşitli ilâhîler okunuyordu. Bununla birlikte Müslüman olan kadınlar, İslâm’ın emrettiği tesettürü istenilen şekliyle yerine getirmiyorlardı. Bazı kaynaklarda onun cemaatinde görülen bu durumlar için Quilliam’ın eğitimde tadrîcî bir metod uyguladığı şeklinde sebepler öne sürülse de, kanaatimizce bu durumların esas sebebi Quilliam’ın samimî bir Müslüman olmakla birlikte İslâmî bilgi anlamında yetersiz oluşudur. Quilliam’ın Müslüman olduğunu duyarak 1903 yılında İngiltere’ye gelip Liverpool’da onu ziyaret eden Medineli Müslüman Marat Abdülkerîm Efendi’nin orada edindiği izlenimler de bu kanaatimizi desteklemektedir. Abdülkerîm Efendi, izlenimlerini Beyrut’taki Müslüman Arap dergisi *Thumrat*’a yazdığı uzun mektuplarında şöyle ifade etmiştir:

⁹¹ Genelde gazetecilerin ve sekreterlerin kullandığı, konuşulanları hızla yazıya aktarmayı sağlayan özel işaretlerin kullanıldığı yazı dili.

⁹² Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

⁹³ Pool, *a.g.e.*, s. 396; Ansari, *a.g.e.*, s. 38.

⁹⁴ <http://maqasid.wordpress.com/2008/01/23/shaykh-ul-islam-of-the-british-isles-abdullah-quilliam>

⁹⁵ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

⁹⁶ Guilford, *a.g.e.*, 45/682.

⁹⁷ Wherry, Elwood Morris, *Islam and Christianity in India and the Far East*, New York 1907, s. 188.

“Abdullah Quilliam’ın peçesiz (Allah korusun!) fantazi bir şapka giymiş, genç ve zarif kızı tarafından kullanılan, köpeklerin çektiği bir araba ile karşılandım. Bu kız, İslâm’ı kabul edenlerden biriydi. Cami; Quilliam’ın evi, minaresi de evin cadde tarafındaki balkonuydu. Cami aynen bir kilise gibi oturaklarla doldurulmuştu, namaz vakti girince Quilliam balkona çıktı ve (Allah affetsin!) İngilizce bir ezan okudu. Sonra bu örtüsüz kız bir orgun başına oturup bazı melodiler çalmaya başladı. Buradaki bir avuç dolusu adamlar ve gençler, Hristiyanların yaptığı gibi kitaplardan -İsâ’nın adını da okuyarak!- ilâhîler okuyordu. Çok şaşırdım. Sonra Quilliam birkaç kelime söyledi ve ardından rükûsuz secdesiz, serbest ve kolay bir şekilde namaz kıldılar. Quilliam’ın Kur’an’ı İngilizce okumasından ve kadınların ayrı Hristiyan kadınları gibi örtüsüz dolaşmalarından onun Arapça bilmediğini anladım. O, İslâmın ilkelerinden ve uygulanmasından bîhaberdi; fakat ne vakit Hindistan’da ya da Afrika’da birilerinin ihtidâ ettiğini duysa, Hindistan’daki veya Türkiye’deki gazete abonelerine bunu kendi misyonerlerinin çabasının bir sonucu olarak ilân ediyordu... Ayrılırken kendisine misafirperverliği için teşekkür ettikten sonra ona üç tane Müslüman âlimi buraya dâvet ederek bu âlimlerin kendilerine bu mukaddes inancı ve Arapça’yı öğretmelerine müsaade etmesini istedim. Ayrıca ona kadınlara ve kızlara yüzlerini örtmelerini ve babaları ile eşlerinden başka hiçbir erkeğe yüzlerini göstermemelerini söylemesini istedim.”⁹⁸

Quilliam’ın faaliyetleri ile alakalı ilginç bilgiler veren bir başka zât ise Müslümanlar arasında bir müddet yaşayarak İslâm âdât ve akâidine vâkıf olan ve

⁹⁸ Jessup, Henry Hennis, *Fifty Three Years in Syria*, London 1910, 2/578-579.

Londra’da yayımlanan *Morning Advertiser* gazetesinin muhabiri Luis Sabuncu’dur. Liverpool Müslümanları hakkındaki izlenimlerini aktardığı mektubu 23 Eylül 1891 tarihinde söz konusu gazetede yayımlanan Sabuncu, şunları söylüyor:⁹⁹

Esnâ-yı musâhabette Quilliam’a: “İşittiğime göre güyâ Müslüman olmuşsunuz. Acaba sahih mi?” diye sordum. Cevâben “Evet, sahihtir. Akâid-i İslâmiyeyi Kur’ân-ı Kerîm’de olduğu vecihle tamamen kabul ediyorum. Burada henüz adedimiz azdır fakat dünyada gördüğünüz Müslümanlar gibi müslümanız.” dedi.

...

Câmide hâzır bulunan Müslümanlara İslâm akâidine dâir birkaç sual îrâd eyledim. Akâid-i mezkûreye dâir hiçbirinin mâlûmâtı yok idi. Bu sırada bana Arapça ve İngilizce karmakarışık bir kitap gösterdiler. Arapçasını yazan ömründe lisân-ı Arab’ın usûl ve kavâidini tahsîl etmemiş olduğundan maâda, türlü türlü hezeyân ve maskaralıkla doldurmuş idi. İşbu taklîd camide, kiliseler gibi mihrâbın önünde elli kadar iskemle mevcûd idi. Ve geride kalan zemin âdî ve ucuz halılarla örtülmüş idi. Mihrâbın önünde bir iskemle var idi. Mihrabdan biraz ötede iki sün’î hurma ağacı ve bir Amerika organonu yani piyano gibi bir müzik aleti duruyor idi. Elime, kapağında “İngilizce tekellüm eden İslâm kilisesinin dua kitabıdır” yazılı; “Bu bizim dua kitabımızdır.” dediği, içinde Protestan dualarından taklîd edilmiş dualar bulunan bir kitap verdi

⁹⁹ Y.PRK.TM., 23/3.

Mülâhaza

Şu tafsîlâtı mütâlâa eden muttakî ya da gayr-ı muttakî bir Müslümanın akâid-i İslâmiyeyi bozduklarına kâil olması zarûrdir.

-Herşeyden önce camide kiliselerde olduğu gibi piyano bulundurması ve bunun eşliğinde dua etmesi büyük bir bid'adır.

-Müminlerin namaz kıldıkları yere cami ya da mescid karşılığı olarak "mosque" denilecek yerde kilise denilmesi lâıyk değildir.

-Ayetler ile Hristiyan dualarını karıştırmaya ne Müslümanlar ne de Hristiyanlar müsaade verir.

-Kur'ân-ı Kerîm'in tahrifi kâfirâne bir tahkîrdir.

-Mister Quilliam tarafından bir akâid-i İslâmiye kitabı telif olunması ve husûsan Hristiyan ve Protestan fırkasının akâidi, akâid-i İslâmiye ile mezc olunması, ve kendi kendisini âşikâre Hazret-i Peygamber'e teşbîh etmesi kâfirâne bir cesarettir.

-İhtira' eylediği akâid-i cedîdeyi dîn-i İslâm'a nisbet etmesi hiçbir hâlis Müslüman tarafından icrâ edilemeyecek cesaretlerindedir.

- Kur'ân-ı Kerîm'i yeniden İngiliz lisânına tercümeye başlamışlardır. İstedikleri gibi yapacakları bu tercüme-i Sahîha- ünvânı vermişlerdir. Ve bunu beş senede itmâm edeceklerini ümîd etmektedirler.

-Woking'de ikâmet eden Hindu Müslümanlar, Liverpool Müslümanlarına hem hakaret etmekte, hem de kâfir nazarı ile bakmaktadırlar.

Sûret-i zâhirede İslâm dinini seçen İngilizler, sayıları iki üç yüze ulaştığında hacc etmek bahanesiyle Arabistan'a gidip, orada Müslüman ve mühtedî gibi ikâmet ederek, mektepler açarak hilâfete dâir efkârını Araplar arasında neşretmek arzusundadırlar.

İngilizler dört yüz sene evvel Luther ve Calvin gibiler vasıtasıyla nasıl ikiyüz ve daha ziyade fırkalara taksîm olunarak Papa'nın tâbiyetinden ayrılmışlar ise, bu Müslümanlar da yetmiş iki fırkayı tezyîd ve halîfe-i müslimînin itaatinden eylemek arzusundadırlar.

Kulları

Luis Sabuncu

Sabuncu'nun kimliği ve ne amaçla bu mektubu yazdığı tarafımızca meçhul olsa da iddia edilen şeylerin biraz abartılarak ifade edildiği açıktır.

Faaliyetlerini sadece Liverpool ile sınırlandırmayıp İngiltere'nin büyük kentlerinde de konferanslar veren Quilliam'ın bu faaliyetleri yerli halkın ve İngiliz basınının gözünden kaçmamış, bu faaliyetlerden müsbet sonuç alınması da halkın tepkisini çekmeye başlamıştı.¹⁰⁰ Zaman zaman yaşanan münferit protesto olaylarının yanında geniş katımlı gösterilere ve saldırılara varan olaylar da cereyan ediyordu. Bu saldırılardan en büyüğü 16 Kasım 1891'de yaklaşık 800 kişilik bir gösterici grubu tarafından gerçekleştirildi. Grubun bir kısmı Liverpool'daki caminin etrafında müslümanları protesto eden sloganlar atarken, bazıları da taş ve sopalarla caminin müezzini Hasan Radford'a saldırmış ve yanıcı maddelerle binaya zarar vermeye çalışmıştır. *The Crescent* gazetesinde, Cemiyete yapılan saldırılar şöyle anlatılıyor:

¹⁰⁰ Robinson-Dunn, *a.g.e.*, s. 164-165.

“Cemaat namazda iken caminin içine yanıcı maddeler atıldı. Camide kimse yokken halıların üzerine un ufak olmuş şekilde atılan cam parçaları sebebiyle ayakkabısız camiye giren insanların ayakları yaralandı, hattâ bazılarında topallığa kadar varan kalıcı hasarlar meydana geldi. Ellerinde İnciller ve ilâhî kitapları bulunan ve mütedeyyin Hristiyanların öncülük ettiği, ‘İnanıyorum, İsa’nın benim için öldüğüne inanacağım’ diye hep bir ağızdan bağırarak 800 kişilik bir grup; aralarında 70 yaşında bir adamla 50 yaşın üzerinde olan eşinin de bulunduğu camiden çıkmakta olan insanlara pislik atarak, taş ve sopalarla vahşice saldırdı. Yaralananlardan iki hafta boyunca tedavi görmek zorunda kalan olduğu gibi, kaburgalarının kırılmasının nefes darlığına sebebiyet verdiği bir genç de saldırıdan 6 ay sonra hayatını kaybetti. Başka bir saldırı da, üç fanatik Hristiyan tarafından yatsı namazından çıkan iki kişiye yapıldı. Bunlardan biri, yüzünden bıçaklanırken, diğeri de Müslüman olduğu için işinden çıkarıldı.”¹⁰¹

Cemiyete yapılan bu saldırılar Liverpool Başşehbenderi İsmail Lütfi tarafından İstanbul’a bildirilmiş,¹⁰² saldırılar sebebiyle Cemiyetin binası birkaç yıl polis koruması altında tutulmuştur.

Gösterilen bu tür tepkilerden dolayı yılgınlık göstermeyen Quilliam, 1893’de yayın faaliyetlerine başlayarak, haftalık *The Crescent (Hilâl)* ve aylık *The Islamic World (Âlem-i İslâm)* adlı iki gazete çıkarmaya başladı.¹⁰³ İhtidâ edenlerin artması ve ihtiyaca cevap verememesi sebebiyle Cemiyetin merkezine komşu olan diğer daireler de İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinden gelen yardım ve bağışlarla Temmuz 1896’da satın alındı.¹⁰⁴ Quilliam, 27 Aralık 1896’da kimsesiz çocuklar için Liverpool’da

¹⁰¹ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

¹⁰² Y.PRK.EŞA., 14/96.

¹⁰³ Bu gazeteler hakkında “Eserleri” kısmında bilgi verilecektir.

¹⁰⁴ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

Medina House adıyla bir yetimhâne açarak, burada barındırılan çocukların her birini İslâm'ı kabul etmiş kimselerin sorumluluğuna vermiş ve onların birer müslüman gibi yetiştirilmesini sağlamıştır.¹⁰⁵

İngiltere'nin çeşitli bölgelerinde İslâm dini üzerine sayısız konferanslar veren Quilliam, hedefine ulaşma amacıyla toplumun her kesimi ile münasebet kurmayı ihmal etmemiş, bazı Manx kuruluşları, Spiritualist ve Farmason cemiyetleriyle de irtibat kurmuş,¹⁰⁶ bu bağlantılar söz konusu çevrelerin İslâm'a bakışlarında bazı müspet değişikliklere sebep olsa da,¹⁰⁷ Quilliam'ın faaliyetleri susturulma girişimlerine mâruz kalmaktan kurtulamamıştır. Gençliğinden bu yana Liverpool Temperance League'in bir üyesi olan, Temperance cemiyetlerinde alkolün zararları hususunda verdiği konferanslarda İslâm'ın da alkolü yasakladığına dair açıklamalar yapan,¹⁰⁸ Vernon Temperance Hall'de yaptığı konuşması geniş yankı uyandıran Quilliam,¹⁰⁹ konferanslarında İslâm propagandası yaptığı gerekçesi ile üyelikten çıkarılmış, adı Liverpool'daki Temperance cemiyetlerinin konuşmacı listelerinden silinmiş ve onun bu cemiyetin imkânlarını kullanarak konuşma yapmasına müsaade edilmemiştir.¹¹⁰

Quilliam, İngiltere Kraliçesi Victoria'ya hem doğum gününde, hem de saltanatının 60. sene-i devriyesinde (1897 Diamond Jubilee) tebrik telgrafları göndermiş ve Britanya Müslümanları adına bir sadâkat mesajı vermiş, Kraliçe Victoria'nın ölümü sebebiyle de VII. Edward'a taziyetlerini iletmiştir.¹¹¹ Quilliam'ın çok çeşitli kuruluşlarla bağlantılarının olması, kendisinin Treasurer and Grand Orator of a Rose Croix Locası'na bağlı aktif bir Farmason olduğu şeklindeki iddialara da

¹⁰⁵ Clark, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁰⁶ Robinson-Dunn, Diane, "Lascar Sailors and English Converts: The Imperial Port and Islam in Late 19th-Century England", <http://www.historycooperative.org/proceedings/seascapes/dunn.html>

¹⁰⁷ Germain, *a.g.d.*, s. 128.

¹⁰⁸ Robinson-Dunn, *The Harem, slavery and British imperial culture: Anglo-Muslim relations in the late nineteenth century*, s. 165.

¹⁰⁹ 1887 yılında vermiş olduğu bu konferans, 1890'da "*Fanatics and Fanaticism*" adıyla makale olarak basılmıştır.

¹¹⁰ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

¹¹¹ Ansari, Humayun, "The Quintessential British Muslim: Abdullah William Henry Quilliam", *Arches Quarterly*, London: The Cordoba Foundation 2008, 2/3, 49-50.

zemin hazırlamıştır.¹¹² Fakat biz Quilliam'ın o dönemin şartları gereği, birtakım imkanlardan faydalanmak düşüncesiyle tamamen siyaseten bu münasebetleri kurduğu kanaatindeyiz.

Tebliğ faaliyetleri İslâm dünyasında takdirle karşılanan Quilliam'ı, İran şahı Nasruddin 1889'da gerçekleştirdiği Avrupa seyahatinde Liverpool'a gelerek ziyaret etmiş,¹¹³ Kum şehrindeki Âyetullahların tavsiyesi üzerine¹¹⁴ Nasruddin Şah'ın halefi Muhammed Ali Şah Ekim 1900'de Quilliam'a fahrî konsolosluk ünvanı vermiştir.¹¹⁵ Quilliam'ın faaliyetlerini yakından takip eden Sultan II. Abdülhamid de, daveti üzerine kendisini ziyarete gelen Quilliam'ı 1891'de küçük oğlu Robert ile birlikte Yıldız Sarayı'nda kabul etmiş,¹¹⁶ onu bir hafta süreyle bir devlet reisi gibi ağırlamış ve kendisini çeşitli hediyeler ve Mecîdî nişânı ile taltîf etmiştir.¹¹⁷ Bu ziyaret sonrasında ona Padişah tarafından "Britanya Şeyhülislâmî" (Sheikh al-Islam of the British Isles) ünvanı da tevcih edilmiş,¹¹⁸ oğlu da önce Liverpool Başşehbenderliği Ateşesi olarak görevlendirilmiş, daha sonra fahri Şehbender vekili olarak tayin edilmiş¹¹⁹ ve Sultan'ın emir subayı olarak taltif edilmiştir.¹²⁰ İstanbul'dan sonra İzmir'e de seyahat eden Quilliam,¹²¹ seneler sonra kendisine tevcih edilmiş olan bu vazife için *The Crescent*'da şu ifadeleri kullanmıştır:

"Ben Liverpool'da Osmanlı'yı resmen temsil etmiyorum; temsil ettiğim şey İslâm İnancı'dır. Ve ben Britanya Adaları'ndaki

¹¹² Bu iddia için bk. Germain, *a.g.d.*, s. 128.

¹¹³ Le Chatelier, Alfred, "Les Musulmans en Angleterre et dans les possessions anglaises d'Europe", *Revue du Monde Musulman*, Paris, vol. 3, Ağustos-Eylül 1907, s. 133.

¹¹⁴ Rosser-Owen, a.y.

¹¹⁵ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

¹¹⁶ Quilliam, *a.g.e.*, s. 34; Pool, *a.g.e.*, s. 402. Farklı kaynaklar bu tarihi 1894 olarak verse de (bk. Ansari, *The Infidel Within*, s. 123), Quilliam eserinde 1891 tarihini verdiği için bunlara itibâr etmiyoruz.

¹¹⁷ Mıstroğlu, *a.g.e.*, s. 190.

¹¹⁸ Senih, *a.g.d.*, s. 145.

¹¹⁹ Y.A.Res., 1320/5/14.

¹²⁰ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

¹²¹ Quilliam, *a.g.e.*, s. 10.

Müslümanların 'Sheikh'iyim. Osmanlı Hükümeti'nden tek bir penny (peni) bile almıyorum." ¹²²

Dönemin Afgan Emiri de 1895'te Quilliam'ı Liverpool'a gelerek ziyaret etmiş, söz konusu ziyaret *Times Gazetesi*'nin sütunlarda da yer bulmuş ve İngiliz basınında geniş yankı uyandırmıştır. ¹²³ Emir, Quilliam'a tebliğ faaliyetlerinde kullanmak üzere £2,500 (Pound) nakdî yardımda bulunmuş, ¹²⁴ Quilliam da bunu konferans salonunun bir duvarına astırdığı bir plaket üzerinde Afgan Emiri'ne yönelik şükran ifadeleriyle ebedileştirmiştir. ¹²⁵

Quilliam'ın kurmuş olduğu bu Cemiyet, dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen Müslümanların katılımlarıyla her sene mütad olarak toplantılar düzenliyordu. 1895'teki toplantıda söz konusu Cemiyetin yönetim kadrosu Macaristan, Yunanistan, Türkiye, Mısır, Afganistan, Hindistan, Burma, Nijerya, Sierra Leone, Fas ve Avustralya'dan gelen muhabir ve delegelerin de katılımlarıyla oluşturuldu. ¹²⁶

Faaliyetlerini sadece Britanya adalarıyla sınırlamayan Quilliam, Sultan II. Abdülhamid'in de teşviki ile, Afrika'da da İslâm'ı tebliğ çalışmaları yapmış, Haziran 1894'te o dönemde bir İngiliz sömürgesi olan Guyana'nın önemli şehirlerinden biri olan Lagos ve çevresinde üç hafta boyunca konferanslar vermiş; orada bir câmi inşa eden Muhammed Shitta'ya, bu Caminin ¹²⁷ açılışında Sultan II. Abdülhamid Han'ın gönderdiği dördüncü rütbeden Mecîdî nişânını Sultan adına kendisine takdîm

¹²² "I do not officially represent Turkey in Liverpool, but I do represent the Muslim Faith, and am the Sheikh of the Mussulmans in the British Isles. I do not receive one penny from the Turkish government." Bkz. *The Crescent*, 11 Kasım 1903, XXII/565, 309.

¹²³ "The Ameer and The British Moslem", *Times*, 30 Ekim 1903.

¹²⁴ Ansari, *a.g.e.*, s. 123. Kaynakların çoğunda yardımda bulunanın Afgan Sultanı olduğu ifade edilse de bu yardımı ikinci oğlu olan Nasrullah Han babasının adına yapmıştır. Bu bilgi tarihî verilere daha mutabık görünmektedir. Zira 1895'te Afgan Sultanı olan kişi Abdurrahman Han'dır. Abdurrahman Han, oğlu Nasrullah Han'ı İngiltere-Afganistan münasebetleri çerçevesinde Londra'ya vekil tayin etmiştir. (bk. Bayur, Hikmet, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1950, 3/455-459). Nasrullah Han, bu ziyareti esnasında Quilliam ile görüşmüştür. Zaten bazı kaynaklar da bunu teyit etmektedir. Bkz. Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

¹²⁵ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

¹²⁶ Germain, *a.g.d.*, s. 127.

¹²⁷ Shitta Bey Camii.

etmiştir.¹²⁸ 1895 senesinde Ümitburnu (Capetown) ve Transvaal'da (Johannesburg) cemiyetin şubelerini açmış, bu açılış ve gelişmeleri *Crescent (Hilâl) Gazetesi*'nde ilan etmiştir.¹²⁹

Quilliam'ın, Osmanlı tarafından dînî eğitim vermek üzere Güney Afrika'ya gönderilen meşhur Hanefî âlimi Ebubekir Efendi ile karşılaştığına ve ortak faaliyetlerde bulunduğuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamakla beraber, Ebubekir Efendi'nin Quilliam'ın yeni Müslüman olduğu yıllarda vefat etmiş olması da bu ihtimali güçleştirmektedir.¹³⁰

Sadece ihtidâ faaliyeti ile yetinmeyen Quilliam, bir İslâm Birliği Politikası izleyerek Avustralya, Yeni Zelanda ve New South Wales gibi ülkelerdeki –az sayıda da olsa- müslümana ulaşmayı hedeflemiş, bu sebeple de çıkardığı mevkûtelere anılan ülkelere göndermiştir. Bunu da Cemiyetin 1896'daki yıllık toplantısında şu şekilde ifade etmektedir: “Bizim İslâm'ı yayma gayretimiz sadece Britanya Adaları'na münhasır bir gayret değildir. Batı Avustralya'da, başlarında ağırbaşlı bir kardeşimiz olan Hassan Mûsâ Khan'ın olduğu kalabalık bir Afgan Müslüman topluluğu bulunmakta ve onlar adanın Avrupalı sâkinlerinin gözünde İslâm adına iyi bir izlenim bırakmak için ellerinden gelen gayreti sarfetmektedirler.”¹³¹

Hayatını İslâm'ı yaymaya adanmış Quilliam, İngiltere'nin Sudan'a yönelik olarak planladığı askerî harekate karşı bir fetvâ yayımlayarak İngiliz ordusunda bulunan müslüman askerlere, Sudan'daki din kardeşlerine karşı savaşmamaları ve silah bırakmaları çağrısında bulundu.¹³² Quilliam'ın yayımladığı fetvâ metni aşağıdaki şekildedir.¹³³

¹²⁸ Uçar, Ahmet, “Sultan Abdülhamid'den Nijerya'ya Nişan...”, *Tarih ve Düşünce*, Mart 2006, sy. 64, s. 29.

¹²⁹ Uçar, Ahmet, *140 Yıllık Miras: Güney Afrika'da Osmanlılar*, İstanbul: Tez Yayınları 2000, s. 187.

¹³⁰ Ebubekir Efendi: ö. 1880. Hakkında detaylı bilgi için bk. Özcan, Nuri, “Ebubekir Efendi”, *DİA*, X/275.

¹³¹ Germain, *a.g.d.*, s. 127.

¹³² Köse, Ali, *a.g.e.*, s. 25.

¹³³ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

“Ey Müslümanlar! Biliniz ki Britanya Hükümeti, ülkelerini ve inançlarını müdafaa etmek için eline silah alan Sudan Müslümanlarına karşı askerî bir harekât başlatma kararı almıştır. Bununla birlikte Sudan Müslümanları ile savaşırken Müslüman askerleri de onlara karşı orduda istihdâm etmeyi planlamaktadır.

Gerçek bir müminin eline silah alıp diğer Müslümanlarla savaşması, Halife’ye karşı bir ayaklanma olmadıkça Şeriat’a; Allah’ın ve Yüce Peygamberi’nin kanununa aykırıdır.

Sudan Müslümanlarına karşı planlanmış olan bu harekâta, bir bohça, bir parça ekmek ya da su taşımak kadar küçük bile olsa destek verecek olan Gerçek Mümini uyarıyorum ki o bu şekilde “Küffâr”a Müslümanlara karşı yardım etmiş olacak ve adı da sadakât listesinde bulunmaya lâayık olmayacaktır.”

İngiltere, Liverpool Camîi

10 Şevval 1313

W. H. Abdullah Quilliam, Britanya Şeyhülislâmı

24 Mart 1896

Verdiği bu fetva hakkında Quilliam şunları söylemiştir:

“Gâvurun (Giaour) ya da Gâvur bir milletin emri ile, üstelik arada hiçbir sebep de bulunmazken Müslüman’ın Müslüman kardeşini öldüreceği bir savaşın içine çekilmesine sessiz kalıp, göz yumamam.”¹³⁴

Quilliam, Osmanlı’nın Ermeniler’e karşı olan tutumunu sert bir dille eleştirip Osmanlı’ya tavır alınması gerektiğini ifade eden İngiltere Başbakanı William

¹³⁴ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

Gladstone'a karşı da Osmanlı'yı savundu.¹³⁵ Bu dönemdeki Hristiyan zihniyetini Quilliam şu sözleri ile açıklıyor:

“Bir Ermeni İstanbul'un kalabalık caddelerinde bir bomba patlatarak mâsum kadınları ve çocukları öldürür; ancak o kendini Hristiyan olarak tanımlaması sebebiyle, İngiltere'de göklere çıkarılır! Bir Afgan da Khyber Pass'da (Khyber Geçidi) vatanı için savaşır fakat Müslüman olması sebebiyle bir âsi ve hâin olarak kınanır. Onun vatanı işgal edilmeli, eşi ve çocukları da öldürülmelidir.

İşte; Kraliçe'nin saltanatının 60. yıl dönümünü kutladığı XIX. yüzyılın sonlarında, Britanyalı Hristiyan zihniyeti budur.”¹³⁶

Kiliseye de Müslüman ülkelerde yaptıkları misyonerlik faaliyetini kınayan mektuplar gönderen Quilliam, verdiği konferanslar, yayımladığı fetva ve makaleleri ile İngiliz Hükümeti'nin emperyalist ve Müslümanlara yönelik politikalarını sert bir dille eleştirmesiyle, ülkesinde kamuoyunun açık hedefi haline geldi. İngiliz medyası tarafından vatan hâinliği ve döneklikle suçlandı.¹³⁷ Daha önce de yerel basın, Quilliam'm İstanbul'a gittiği yıllarda arkasından iftira dolu haberler yaparak onun İstanbul'a, “görkemli bir cami ve kendisine yaptıracağı anıt mezarın yapımında kullanacağı bir parayı almak için gittiğini” iddia ettiler. Bu iftiraya cevaben daha sonraları yaptığı hiddetli bir yalanlama konuşmasında Quilliam şunları söylemiştir:

“İstanbul'a, yaptırmayı planladığım görkemli bir cami ve bu fânî dünyadan ayrıldıktan sonra oraya lâyük olmayan kemiklerimin gömüleceği anıt mezarım için gerekli olan parayı almaya gittiğim yönündeki söylentileri yalanlama amacıyla bu konuşmayı yapıyorum.

¹³⁵ <http://abdullahquilliam.wordpress.com/>

¹³⁶ Quilliam, Abdullah (William Henry), “The Union of Islam”, *The Islamic World*, Temmuz 1896, IV/39, 86.

¹³⁷ Ansari, *a.g.e.*, s. 84.

Oraya, ne bu gibi ayak işlerini yapmaya, ne de bu türden isteklerde bulunmaya gidiyorum. Kral ya da kul olsun; cesedimin konulacağı bir anıt mezar için kimseden çeyrek penny dilenmeye de gitmiyorum. Böyle bir istekte bulunacak kadar ne kibirliyim, ne de aptalım. Allah Teâlâ bana ihsân eylediği hayat nimetini geri almak istediği zaman, çocuklarımın ve Müslüman kardeşlerimin taleplerini gözardı ederek kabre konulma hakkımdan bile feragat edebilirim. Tek istediğim şey Hristiyan âyinlerine göre değil, yaşadığım gibi –bir Müslüman olarak- defnedilmektir.¹³⁸

Quilliam’a yöneltilen bütün suçlamalar ve karalama kampanyalarında, onun ihtidâ faaliyetlerinin başarıyla sonuçlanmasının ve İslâm ülkeleri ile başarılı münasebetler kurmasının büyük rolü vardır.¹³⁹

Quilliam’a ve kurduğu Cemiyete öteden beri devam etmekte olan saldırılar, medyanın kışkırtması ile daha da artmaya başladı. *The Crescent*’in (*Hilâl Gazetesi*) Ocak 1895 tarihli baskısı, “Quilliam’ın diri diri yakılma tehlikesi atlattığı” manşetiyle çıktı. Ekim ayında camiye girilmesini engellemek amacıyla giriş kısmına tel çekildi.¹⁴⁰ Bütün bu olanlardan sonra Quilliam, muhtemelen daha da artan baskılara dayanamayarak Haziran 1908’de *The Crescent*’in basımını durdurdu.¹⁴¹ 31 Ekim 1908’de de ülkesini terkederek İstanbul’a geldi.¹⁴²

Quilliam’ın İngiltere’den ayrılmasından sonra orada oluşturduğu cemaat ve müessese dağıldı. Cemaatin bir kısmı Londra yakınlarındaki Woking kasabasında

¹³⁸ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

¹³⁹ Ansari, *a.g.e.*, s. 84.

¹⁴⁰ Ansari, *a.g.e.*, s. 83;

<http://www.independent.co.uk/news/uk/this-britain/forgotten-champion-of-islam-one-man-and-his-mo-sque-459936.html>.

¹⁴¹ <http://www.yahyabirt.com/?p=136>

¹⁴² Zaki, *a.g.e.*, ch. 24. Quilliam’ın İstanbul’a değil de, Jersey’e gittiği şeklinde bir bilgi bulunmakla birlikte, biz bu bilgiye itibar etmiyoruz. Bk. Siddiqui, Ataullah, “Muslims in Britain: Past and Present”, *The Bulletin of the Henry Martyn Institute of Islamic Studies*, Hyderabad: Henry Martyn Institute of Islamic Studies 1978, 14/3-4, 41.

Lahor’lu bir avukat olan Hoca Kemâleddin’in önderliğinde yeni yeni oluşan bir İslâmî yapılanmaya katıldı.¹⁴³ Quilliam’ın üzerine kayıtlı olup Cami ve enstitü olarak kullanılan bina ise, Quilliam’ın oğlu Bilâl tarafından Belediye meclisine satıldı.¹⁴⁴ Bu bina daha sonra Evlendirme Dairesine dönüştürülerek kamunun kullanımına tahsis edildi. Cami kısmı ise arşiv odası haline getirildi.¹⁴⁵

Cemiyetin Quilliam tarafından titizlikle tutulan üye kayıt defterine göre¹⁴⁶ 1887-98 yılları arasında onun Liverpool’da ihtidâ ettirdiği kişi sayısı, çocuklar ve ölenler hariç şu şekildedir:¹⁴⁷

Haziran 1887	1
Temmuz 1887	3
Aralık 1887	7
Aralık 1888	12
Aralık 1889	14
Aralık 1890	28
Aralık 1891	43 ¹⁴⁸
Aralık 1892	83 ¹⁴⁹
Aralık 1893	100
Aralık 1894	106
Aralık 1895	121
Aralık 1896	141

¹⁴³ <http://www.abdullahquilliamsociety.org/aqsSAQuilliam.html>.

¹⁴⁴ Köse, Ali, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁴⁵ Senih, *a.g.d.*, sy. 339, s. 146.

¹⁴⁶ Members’ Allegiance Book.

¹⁴⁷ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

¹⁴⁸ 1891 sonbaharında 4 gün Quilliam’ın misafiri olan John Pool, bu sayının 14’ü bayan olmak üzere toplam 52 kişi olduğunu ifade ediyor. Bkz. Pool, *a.g.e.*, s. 404.

¹⁴⁹ Thomas Arnold ilk beş yıl içerisindeki rakamın 30, ikinci beş yılın sonunda 100’ün üzerinde olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Abd-Allah, Umar F., *A Muslim in Victorian Britain: The Life of Alexander Russell Webb*, New York: Oxford University Press 2006, s. 73

Aralık 1897 152

Ocak 1898 160

Cemiyet arşivlerinin bir kısmının kaybolması sebebiyle sadece bu tarihe kadar olan kayıtlar bilinmektedir. Bu tarihten sonrası için çeşitli yayın organlarında farklı rakamlar verilmektedir. 29 Ekim 1899 tarihli *The Sunday Telegraph* gazetesi o yıl için Cemiyetin üye sayısının 182 olduğunu belirtmektedir. 10 Ocak 1906 tarihli *The Crescent* gazetesi de, Quilliam'ın tebliğ hareketini başlattığı 1887'den itibaren 600'e yakın sayıda kişinin ihtidâ ettiğini başlıklarına taşımıştır.

1908 sonrasında Quilliam'ın âkibetinin ne olduğu konusunda kaynaklarda pek doyurucu bilgi bulunmamakla birlikte, yaygın ve muhtemel kanaat Quilliam'ın; hem Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'nda İngiltere'ye karşı Almanya ile ittifak kurmasından, hem de İngiltere'de kendisine karşı oluşan olumsuz tavırlardan dolayı, İngiltere'ye Haroon Mustapha Leon takma adıyla döndüğü şeklindedir.¹⁵⁰ Quilliam'ın vefatından sonra eşi Miriam bir röportajda onun ismini Türkiye'de değiştirdiğini ifade etmiş ve bu haber 26 Nisan 1932 tarihinde *The Daily Telegraph* gazetesinde yayımlanmıştır.¹⁵¹

Quilliam, İngiltere'ye döndükten sonra yeni kimliği ile kendini tanıtarak; 1855 doğumlu olup, Man'lı (Man Adası) bir baba ile Yahudi bir annenin oğulları olduğunu

¹⁵⁰ Bu iddia, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ali Köse'nin 1991'de *The Association for British Muslims (İngiliz Müslümanlar Derneği)* Başkanı Daoud Rosser-Owen ile yaptığı mülâkat esnasında adı geçen kişi tarafından bizzat ifade edilmiştir, bk. Köse, Ali, *a.g.e.*, s. 25.

Quilliam'ın İstanbul'a gelişi ve buradan tekrar İngiltere'ye dönüş süreci üzerinde pek çok söylenti bulunmaktadır. Bunlardan biri de onun boşanma davasını yürüttüğü bir tütüncünün eşini de yanına alarak İstanbul'a gittiği, Marmara Denizi'nin Asya kıyılarında bulunan Bostancık adındaki bir yerde istirahata çekildiği, burada bir XVII. yy. şâiri olan Şeyh Abdullah Hârûn hakkında bir kitap yazdığı, Liverpool İslâm Cemiyeti'nin eski üyelerinden birinin ismini kullanarak, 1910 yılında Professor Henri Marcel Leon takma adıyla İngiltere'ye döndüğü şeklindedir.

The Crescent Gazetesi'nde Quilliam tarafından kurulan kimsesiz çocukların bakımı için açılan Medina House ile ilgili bir tanıtım haberinde, bu kurumun başkanı olarak Quilliam, sekreteri olarak ise H. M. Leon görünmekte ve bu zât aynı isimle gazetede de yazılar kaleme almaktadır. (Bk. *The Crescent*, 1 Nisan 1908, XXXI/793, 222-223.) Bu bilgi ise H. M. Leon'un gerçek bir kişilik olduğunu, Quilliam'ın daha sonra bu zâtın ismini kullandığını göstermektedir.

söyledi. Editörlüğünü yaptığı dergide Quilliam ismi ile de makaleler yazarak, toplum nazarında Leon ve Quilliam'ın ayrı kişiler olduğu izlenimini uyandırmak istedi. Pek çok insan Dr. Leon ve Sheikh Quilliam arasındaki akademik seviye ve yurtdışından aldıkları rütbeler bakımından benzerlik olmasından dolayı şaşkınlık duyuyordu. Umumi bir konferansta kendisine Sheikh Quilliam ile aynı kişi olup olmadığı sorulduğunda bunu reddetse de, vefatından sonra bir yakını da, Quilliam'ın o dönemin şartlarına uyum sağlamak amacıyla adını Leon olarak değiştirdiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda 16 Ekim 1929 tarihinde hazırladığı ve vefatından 4 ay sonra; 23 Ağustos 1932'de açılan vasiyetnâmesi şu cümleler ile başlamaktadır:

Ben Henri M. Leon olarak bilinen William Henry Quilliam;

Madde 1:

İslâm dinini kabul ettiğim 1882 yılından beri Bir, Ezelî ve Ebedî olan Allah'a ve O'nun Yüce Peygamberi Muhammed'e (s.a.v) inanan gerçek bir mümin olarak yaşadığımı, gerçek bir mümin olarak öleceğimi ve bir Müslüman olarak defnedilmeyi arzu ettiğimi deklare ediyorum....

93 Moscow Drive, Stoneycroft, Liverpool¹⁵²

İngiltere'ye dönüşünde Londra'da da bulunan Quilliam, burada bulunduğu süre içerisinde, dönemin entelijansiyası tarafından rağbet gören Londra merkezindeki Bloomsbury'de ikamet etti. Haziran 1915'te yine Bloomsbury'de 8 Taviton Street, Gordon Square'daki eve taşındı. Londra'da bulunduğu 1916-1917 senelerinde 20

¹⁵¹ Ansari, "Making Transnational Connections: Muslim Networks in Early Twentieth-Century Britain", *Islam in Inter-War Europe* (edr. Nathalie Clayer, Eric Germain), New York: Columbia University Press 2008, s. 54.

¹⁵² Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

civarında konferans veren Quilliam, bu konferanslarında politika gibi tartışmaya yol açacak konulara temas etmekten özellikle kaçınmıştır.¹⁵³

1920’de, İngiltere’den ayrılmadan 5 sene önce, 1903’te Isle of Man’ın Onchan köyünde istirahat mekânı olarak kullanmak amacıyla satın almış olduğu Woodland Towers adlı evine döndü. Burası, Sultan II. Abdülhamid’in kendisine hediye ettiği beyaz Arap atının ahırının da bulunduğu iki kuleli bir şato görünümündeydi. Başından hiç düşürmediği kırmızı fesi, Astragan deri yakalı siyah yumuşak paltosu ile oldukça egzotik bir figür sergileyen Quilliam, çok eşli olduğunun bilinmesi ve dışarıdan bakıldığında zevk u sefâ içerisinde bir hayat yaşadığının düşünülmesi sebebiyle, dedikoduya müsait olan bu köy ortamında insanların dilinden düşmüyor, “Şehvetli Türk”¹⁵⁴ olarak anılıyordu. Quilliam, hakkındaki dedikodu ve söylentilere müdahale etmek şöyle dursun, I. Dünya Savaşı boyunca Türkiye’de Britanya için casusluk yaptığı şeklindeki çeşitli efsaneleri bile canlı tutmaya çalıştı.¹⁵⁵

Quilliam’ın taraf değiştirerek casusluk yapıp yapmadığı kesin olarak bilinmiyorsa da, bazı belgelerden yola çıkılarak onun en azından Osmanlı’yı karşısına aldığı düşünülmektedir. Zîra II. Meşrutiyet yönetiminin, Sultan II. Abdülhamid ile kurduğu yakın münasebetten dolayı “Abdülhamid müslümanı” düşüncesiyle, Quilliam ile olan bütün ilişki ve irtibatı kestiği bilinmektedir.¹⁵⁶ Bununla birlikte, söz konusu yönetimin II. Abdülhamid’e takındığı tutumun da, Quilliam’ın –yeni- Osmanlı’yı karşısına almasına sebep olduğu kanaatindeyiz. Quilliam’ın 28 Ağustos 1914’te H. Mustafa Leon adıyla sözcüsü olduğu The British Muslim Organisation adlı topluluğun genel kurul toplantısında imzaladığı, Türkiye’ye karşı savaşmak için bir gönüllüler topluluğu oluşturmayı teklif eden karar metni de bu kanaatimizi desteklemektedir. Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesine kadar konsolosluk vazifesine devam

¹⁵³ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

¹⁵⁴ “Türk” nitelemesi o dönemde Müslümanlar için kullanılmaktadır. Nitekim aynı dönemde Müslüman olanlar için “Turned to Turk” (Türk’e döndü) ifadesi kullanılmaktadır.

¹⁵⁵ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

¹⁵⁶ Uçar, *a.g.e.*, s. 320.

eden Quilliam'ın küçük oğlu Robert Ahmed ve büyük oğlu Bilal tarafından da imzalanan bu kararda şu hususlar yazılıdır:

İngiltere'de yaşayan Müslümanlar Britanya İmparatorluğu'ndaki Müslüman nüfusu tahrik ederek onları ayaklanmaya çağıran Alman basınına olan kızgınlıklarını kayıt altına almak istemiştir...

Geçmişte Türkiye, Almanya'nın verdiği sahte garantiye aldanarak şu an Almanya'nın da müttefiki olduğu bir güç karşısında Tripoli'yi kaybetti. Aynı zamanda Avrupa'daki en önemli iki eyaleti olan Bosna ve Hersek, şu an Almanya ile ittifak halinde olan Avusturya tarafından alındı.

Dünya Müslümanları bu sebeplerden ötürü Almanya'yı 'Şeytan' olarak görmektedir. Yüce Kur'an'ın da ifadesi ile "insanların sadırlarına kötülüğü fısıldayan/telkin edenden Allah'a sığınmamız"¹⁵⁷ teşvik ediliyor.

Almanya'nın, Britanyalı Müslüman unsurların "anlam kazanma ve avantajlar elde etme adına" sadakatlerini borçlu oldukları, kendilerine -sivil ve dinî- özgürlük ve korunma sağlayan ülkelerine ve dinlerine yanlış yapacağını savunan cüretkarlığına olan öfkemizi kelimelere sığdıramıyoruz.

Biz Britanya Müslümanlarının Kral V. George'a olan yılmaz sadakatini beyan etmek ve tıpkı Cezayir'de Fransa için savaşan İslâm evlatlarının yaptığı gibi, İslâm inancına sahip olan Britanyalı bütün unsurların

¹⁵⁷ en-Nâs 114/1-6.

kanlarını İngiltere için feda etme aşkıyla yandığını bildirmek istiyoruz.¹⁵⁸

Quilliam, bu metinde ifade edilen hususları, farklı bir bildirisinde şu şekilde teyid etmiştir:

Bizim Kutsal Akîdemiz; bizlerden, hangi ülkenin korumasında bulunuyorsak o ülkeye olan bağlılığımızı ve sadakatimizi korumamızı istemektedir.¹⁵⁹

Quilliam'ın Isle of Man'dan bir uzlet evi almasındaki amacı, sakin ve huzurlu bir hayat sürmektir. Ancak evinde kavga ve gürültü hiç eksik olmuyordu. Bu sebeple daha sonra Sussex'te tek katlı bir ev alıp, buradan bir müddet uzaklaşmak istemiştir.¹⁶⁰

10 Nisan 1873'te Amiens'te (Fransa) kurulup, 1875'te Londra şubesi açılan "La Societe Internationale de Philologie, Sciences et Beaux-Arts"ın (Uluslararası Filoloji, Bilim ve Güzel Sanatlar Cemiyeti) genel sekreterliğini ve bu cemiyetin yayın organı olan *The Philomath* dergisinin editörlüğünü yaptığı ifade edilen Quilliam,¹⁶¹ H. M. Leon takma adıyla *Isle of Man Examiner* dergisinde "Etymology of the Man's Language" (İnsan Dilinin Etimolojisi) konulu bir dizi makale kaleme almış, bu çalışmalarının onu filoloji sahasında dünya çapında bir üne kavuşturması sebebiyle Washington'daki The Potomac University tarafından kendisine "Master Degree" (Master Derecesi) verilmiştir.¹⁶² Quilliam'ın antikacılık ile de meşgul olduğu ve bu sahada da çeşitli çalışmalar yaptığı ifade edilmektedir.

¹⁵⁸ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

¹⁵⁹ Ansari, "Making Transnational Connections: Muslim Networks in Early Twentieth-Century Britain", *Islam in Inter-War Europe* (edr. Nathalie Clayer, Eric Germain), New York: Columbia University Press 2008, s. 36.

¹⁶⁰ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

¹⁶¹ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

¹⁶² http://www.geocities.com/embracing_islam/leon.html

Abdullah Quilliam, 1928'de Kahire'de Young Men's Muslim Association'da (Müslüman Gençler Cemiyeti) "On Half a Century of Islam in England" (İngiltere'de İslâm'ın 50 Yılı) konulu bir konferans da vermiştir.¹⁶³

F. Vefâtı

Abdullah Quilliam, Leon ismi ile yatırılıp kaydının yapıldığı hastanede, 72 yaşında iken bağırsak tıkanıklığı ve prostat büyümesi sebebiyle geçirdiği bir operasyon sonrası, 23 Nisan 1932 tarihinde Londra'da öldü.¹⁶⁴ Son nefesini verdiği esnada son eşi Miriam Leon yanındaydı. Onun vefat haberi, ailesine üç gün sonra verildi. Quilliam'ın cenazesi 28 Nisan günü Woking'de yapılan cenaze töreninden sonra, Brookwood Mezarlığı'na defnedildi.¹⁶⁵ Quilliam'ın cenaze törenine son eşi Miriam ile birlikte diğer eşlerinden Mary'nin de katıldığı bilinmektedir.¹⁶⁶

Vefat ettiğinde arkasında hidâyetine vesile olduğu 600 civarında mühtedî bulunmaktaydı. İngiltere'deki Müslüman İngilizler, kendisine vefa borçlu oldukları Quilliam'ı her yıl düzenledikleri bir anma gecesi ile yâd ederler.¹⁶⁷ Liverpool sokaklarında beyaz bir Arap atı ile dolaşması, devamlı olarak parlak renkli bir fes giymesi ve omuzundan düşürmediği maymunu sebebiyle,¹⁶⁸ çok renkli ve eksantrik bir kişi olduğu ifade edilen Quilliam'ın,¹⁶⁹ bu dikkat çekici özelliklerine işaret etmek üzere, onun için her yıl düzenlenen anma gecelerinde erkek katılımcılara Osmanlı fesi dağıtılır.¹⁷⁰

¹⁶³ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

¹⁶⁴ Guilford, *a.g.e.*, 45/682.

¹⁶⁵ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

¹⁶⁶ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

¹⁶⁷ Senih, *a.g.d.*, s. 146.

¹⁶⁸ Quilliam'ın torunu olan Mrs. Patricia Gordon onun hayvanları çok sevdiğini, dedesini her ziyarete gittiğinde kapıda bir sürü kedi ile karşılandığını ifade etmektedir. Bkz. Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

¹⁶⁹ Ansari, *a.g.d.*, s. 47. Quilliam'ın bu özelliği sebebiyle İngiliz medyası onu "Müslüman karikatürü" ifadesi ile alay konusu yapmıştır. Detaylı bilgi için bk. Koloğlu, Orhan, "Dünya Siyaseti ve İslam Birliği", *Tarih ve Toplum Dergisi*, İstanbul 1990, 14/83, 13.

¹⁷⁰ Senih, *a.g.d.*, s. 146.

II. ESERLERİ

A. Abdullah Quilliam İsmi Kullandığı Eserleri

1) *The Faith of Islam (Dîn-i İslâm)*: İngilizce konuşanlar için İslâm dinini tanıtan ve İslâm aleyhinde fikir beyan edenlere bir reddiye mâhiyetinde İngilizce kaleme aldığı eserdir. 1889'da ilk baskısı, 1890'da ikinci baskısı ve 1892'de genişletilmiş üçüncü baskısı yapılan bu eser 13 dile tercüme edilmiş ve Quilliam'ın bütün İslâm dünyasında tanınmasını sağlamıştır.¹⁷¹ Tamamen kendisine has bir usûl geliştirerek kaleme aldığı bu eserinde Quilliam genel olarak; yeryüzündeki bütün dinlerin arasında sadece İslâm dîninin hak olduğunu, bu dinin insanlığa pek mühim ahlâk-ı fâzîleyi talîm ettiğini; Hristiyanlığın Teslis akîdesinin anlaşılmasız bir inanç sistemi olup Tevhîd akîdesinin en mâkûl inanç sistemi olduğunu, İslâm dîninin temel esaslarını, İslâm'da taaddüd-i zevcâtın yasaklanmadığını, İslâm'da ruhbânlığın olmadığını ve ülü'l-azm peygamberlerin hayatlarını, bir çok Batılı ilim ve fikir adamının kitaplarından ve Kur'ân-ı Kerîm'den iktibaslar yaparak ele almaktadır.

2) *Studies in Islam: A Collection of Essays*: Çeşitli konularda derlenen altı tane makaleyi içeren bu kitap iki defa yayımlanmış olup; ilk baskısı 1895, ikinci baskısı ise 1905 tarihlidir.¹⁷² Bu eser The British Library'de "General Reference Collection" bölümünde 4503.dd.6. numarada bulunmaktadır.

¹⁷¹ Köse, Ali, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁷² Kitabın içeriğinde bulunan makalelerin hangileri olduğu, Quilliam'ın makaleleri kısmında belirtilecektir.

3) *The First Book of Iliad*: Çalışmalarını ilâhiyât sahası ile sınırlamayan ve çok çeşitli konularda derin bir bilgi birikimine sahip olan Quilliam'ın, Homeros üzerinde gerçekleştirdiği bir monografi çalışmasıdır. Société Internationale de Philologie (Uluslararası Filoloji Cemiyeti) tarafından 1919'da yayımlanmıştır.¹⁷³ Bu eser The British Library'de "General Reference Collection" bölümünde 11315.dd.34. numarada bulunmaktadır.

4) *Polly*: 1891 tarihinde kaleme aldığı bir romandır.¹⁷⁴

5) *The Wages of Sin*: 1894 tarihinde kaleme aldığı bir romandır.¹⁷⁵

6) *Moses, Christ and Mohammed*: 1897'de kaleme aldığı bir eserdir.¹⁷⁶

7) *Many Antiquities*: 1898'de kaleme aldığı bir eserdir.¹⁷⁷

8) *The Crescent (Hilâl)*: Quilliam'ın kurduğu caminin bodrumunda bulunan bir baskı makinesi ile 1893-1908 yılları arasında 8 sayfa olarak yayımladığı haftalık gazetedir.¹⁷⁸

9) *The Islamic World (Âlem-i İslâm)*: Quilliam'ın *The Crescent* ile beraber yayımladığı 32 sayfadan oluşan aylık dergidir.¹⁷⁹ Bu iki mevkûte, aralarında Yeni Zelanda, Avustralya ve çeşitli Afrika ülkelerinin de bulunduğu¹⁸⁰ yirmiye aşan sayıdaki ülkede okuyucuya ulaştırılıyordu.¹⁸¹

¹⁷³ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

¹⁷⁴ Le Chatelier, *a.g.d.*, s. 133.

¹⁷⁵ *Who's Who, 1931: An Annual Biographical Dictionary with which is incorporated "Men and Women of the Time"*

¹⁷⁶ Le Chatelier, *a.g.d.*, s. 133.

¹⁷⁷ Le Chatelier, *a.g.d.*, s. 133.

¹⁷⁸ Ansari, *a.g.d.*, s. 51.

¹⁷⁹ Ansari, *The Infidel Within*, s. 122.

¹⁸⁰ Germain, *a.g.d.*, s. 129.

¹⁸¹ <http://www.abdullahquilliamsociety.org/aqsSAQuilliam.html>.

Quilliam bu eserlerinden başka, Kâdiyânîler tarafından yayımlanan *The Islamic Review* gibi çeşitli gazete ve dergilerde muhtelif makaleler kaleme aldı.¹⁸² Onun Abdullah Quilliam adıyla yazdığı önemli makalelerinden bazıları şunlardır:

1) **“The Religion of the Sword”**: Kısmî tercümesi “Kılıç Dini” adıyla Ali Rıza Seyfî tarafından yapılarak *Sebilürreşâd*’da yayımlanan bu makalenin tamamı, araya Balkan Savaşı’nın girmesi sebebiyle tercüme edilememiştir.¹⁸³ Makalenin başlığında; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet’in tarihlerinden bahsedilerek, en sonunda da üç dinin bir karşılaştırılmasının yapılacağı belirtilmekte ancak yukarıda belirttiğimiz üzere adı geçen dergide makale belirtilen sebepten ötürü Yahudilik tarihi tamamlanmadan sona ermektedir. Bununla birlikte makalenin The British Library’de bulunan özgün metni ise sadece 1. ciltten (vol. I.) müteşekkil olup, diğer cilt ya da ciltleri bulunmamaktadır. Makalenin özgün metninin 1. cildi iki kitaptan oluşmaktadır. Birinci kitapta 20 başlık halinde Yahudilik, ikinci kitapta ise 12 başlık halinde Hristiyanlık tarihi XI. yy.’a kadar konu edilmektedir. Bununla birlikte *The Crescent*’da “İslâmî çalışmalar” adlı bir başlıkta Quilliam’ın ve bazı Müslümanların eserlerinin reklamı yapılmakta, söz konusu reklamda *The Religion of the Sword* adlı bu çalışmanın tek cilt olduğu belirtilmektedir.¹⁸⁴ Bu reklamın Mayıs 1908 tarihli olması sebebiyle bu çalışmanın tamamlanmadığı düşünülebilir. Dr. Yağub Zaki’ye göre ise bu çalışma 2 ciltten müteşekkil olup, çalışmanın diğer cildi basılmamıştır. Dr. Zaki’ye göre basılmamış olan söz konusu cilt, XII. yy.’dan XIX. yy.’a kadar Hristiyanlık tarihini ve İslam’ı konu edinmektedir.¹⁸⁵

2) **“Ulemâ-yı İslâmiyeye Bir Suâl ve Abdullah Guvilyâm Efendi’nin Cevabı”**: Quilliam bu makalesini Batılı bir fikir adamının İslâm alimlerine hitaben sorduğu; “Şerîat-ı Muhammediyye’nin şerîat-ı sâlifeyi nesh etmesinin, bundan sonra onun hiçbir şerîatle nesholunmayacağıının, bununla beraber Şerîat-ı

¹⁸² <http://www.wokingmuslim.org/pers/quilliam/index.htm#revrel>.

¹⁸³ Detaylı bilgi için bk. Quilliam, Abdullah (William Henry), *Ulemâ-yı İslâmiyeye Bir Suâl ve Abdullah Guvilyâm Efendi’nin Cevabı* (trc. Aksekili Ahmed Hamdi), İstanbul 1332, s. 6.

¹⁸⁴ *The Crescent*, 13 Mayıs 1908, XXXI/799, 306.

¹⁸⁵ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

Muhammediyye'nin kâffe-i şerâyi'in ercah ve efdali olmasının ne ile sâbit olduğu ve bu bâbda fennî ve aklî delillerin neler olduğu” hakkındaki soruya cevâben kaleme almıştır. Bu makalesinde Quilliam, kâinattaki nizam ve düzenin bu âlemin bir yaratıcısının olduğuna işaret ettiğini; bu yaratıcının da Allah Teâlâ olduğunu ifade etmektedir. Allah Teâla, insanları yarattıktan sonra onları başıboş bırakmamış ve onlara doğru yolu göstermeleri için, aralarından çeşitli yönleri ile temâyüz edenleri, yine onlara peygamber olarak göndermiştir. İnsanlık, her bir peygamberin öğrettikleri ile birlikte kemâle doğru bir yolculuk içerisinde. Bir şerîatın diğerini neshetmesi, artık onda beşerin ihtiyacına cevap verecek bir hükmün bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü geçen her zaman yeni ihtiyaçları doğurmuş, yeni ihtiyaçlar da yeni bir peygamberi gerekli kılmıştır. Gelen her peygamber ise bir öncekinin hükmünü kaldırarak bir sonrakine kadar devam etmiştir. Bu meyânda Mûsâ şerîatı kendinden önceki şerîatı, İsâ şerîatı da Mûsâ şerîatını neshetmiştir. Kur'an da kendinden önce gelmiş olan bütün şerâitleri hükümsüz bırakmıştır. O, bütün ihtiyaçlara cevap verecek olan son kitap olduğu için onu neshedecek başka bir kitap ve şerîat gelmeyecektir.

Bu makale, Aksekili Ahmed Hamdi tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek 1332 tarihinde İstanbul'da basılmış, *el-Cevâbü'l-Kâfi* adıyla da Zühdi el-Hammâş tarafından Arapça'ya tercüme edilmiş ve 1332 tarihinde Beyrut'ta basılmıştır.

3) **“Footprints of the Past: A Series of Lectures Demonstrating How the Discoveries of Geologists and Archaeologists are Comformable with the Islamic Faith.”** (Geçmişin Ayak İzleri: Jeolog ve Arkeologların Keşiflerinin İslam İnancı ile Uygunluğunu İspatlayan Makaleler Serisi): 1907'de Liverpool'da basılan bu makale The British Library'de “General Reference Collection” bölümünde 4506.de.24. numarada bulunmaktadır.

4) **“Fanatics and Fanaticism”**: Quilliam'ın 1887'de verdiği bir konferanstır. Konferans metninin 2000 adet yapılan ilk baskısı 8 ayda tükenmiş, 1890'da da ikinci baskısı, 1898'de ise genişletilmiş ve gözden geçirilmiş üçüncü

baskısı yapılmıştır.¹⁸⁶ Le Chatelier, “Les Musulmans en Angleterre et dans les possessions anglaises d’Europe” adlı makalesinde bu konferans metninin yayım tarihini 1888 olarak vermektedir. Bu tarihin de birinci baskının yapıldığı tarih olması kuvvetle muhtemeldir.

5) **“The Troubles in the Balkans: The Turkish Side of the Question”**: 22 Ekim 1903’te Town Hall’de verdiği bir konferans olan, 1904’te aynı adla Quilliam’ın sahibi olduğu Crescent Publishing tarafından basılmıştır. Bu eser The British Library’de “General Reference Collection” bölümünde 8028.aaa.22. numarada bulunmaktadır.

Quilliam’ın bunlardan ayrı olarak; “The Union of Islam”,¹⁸⁷ “The Science of Medicine amongst Christians Two Centuries Ago”,¹⁸⁸ “How Errors as to Islam Originated and are Perpetuated”,¹⁸⁹ “Al Homazato vel Lomazato (The Backbiter and The Slanderer)”,¹⁹⁰ “Philosophy in Religion”,¹⁹¹ “The Jews under Islamic rule”,¹⁹² “An Anglo-Saxon King proclaims the Unity of Allah and that Muhammad is His Prophet”,¹⁹³ “Lord Byron from an Islamic Point of View”, “Islam, Science and Speculation”, “Saracenic Architecture”, “Muslim Precepts upon Hygiene”, “Freemasonry and Islam” başlıklı makaleleri de bulunmaktadır.¹⁹⁴

Who’s Who, 1908 (Kim kimdir?) adlı biyografi ansiklopedisinde -bahsi geçen eserlerin haricinde- Quilliam’ın eserleri kısmında şu başlıklara yer verilmiştir:¹⁹⁵

¹⁸⁶ Detaylı bilgi için bk. Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

¹⁸⁷ *The Islamic World*, Temmuz 1896, IV/39, 84-90.

¹⁸⁸ Quilliam, Abdullah (William Henry), *Studies in Islam: A Collection of Essays*, Liverpool 1895, s. 39-50.

¹⁸⁹ Quilliam, *a.g.e.*, 51-66.

¹⁹⁰ Quilliam, *a.g.e.*, 67-103.

¹⁹¹ Quilliam, *a.g.e.*, 104-119.

¹⁹² Warburg, Otto, *The Physical and political conditions of Palestine: a course of lectures delivered under the auspices of the London Zionist League, session 1906: with a foreword by Herbert Bentwich. And an appendix, The resources of Paletsine*, London 1907, s. 21-29.

¹⁹³ <http://www.masud.co.uk/ISLAM/bmh/BMH-AQ-offa.htm>

¹⁹⁴ Ansari, *a.g.e.*, s. 122.

¹⁹⁵ Kütüphanelerde, farklı kaynaklarda ve internette isimlerine rastlayamadığımız bu eserlerin mahiyetleri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Az-Zahir-ud-deen (1904), *King Bladud of Bath* (1904), *The Religions of Japan* (1906), *Muslim Liturgical Prayers* (1906), *Islam and Polygamy* (1907).

B. Prof. Haroon Mustapha Leon veya Prof. Henri Marcel Leon Şeklindeki Müstear Adlarını Kullandığı Eserleri

Bir dönem Liverpool Geological Society'in (Liverpool Jeoloji Cemiyeti) başkan yardımcılığını da yapan Quilliam'ın,¹⁹⁶ Prof. H. M. Leon takma adıyla Jeoloji, Palaentoloji, Filoloji ve Manx tarihi alanlarında pek çok eseri bulunmaktadır.¹⁹⁷ Bu takma adıyla kaleme aldığı kitap ve makaleleri şunlardır:

1. *Sheikh Haroun Abdullah, a Turkish poet, and his poetry. Being the life of Sheikh Haroun Abdullah, chief of the Mevlevi Dervishes ... with translations of many of his mystic and other poems, and a glossary of Turkish words*: Bu eserinde Quilliam, Şeyh Harun Abdullah adlı bir Türk şâirinin hayatı hakkında bilgi vermekte ve şiirlerinden örnekler sunmaktadır. Bu eser 1916'da Blackburn'de basılmıştır.¹⁹⁸

Quilliam, Prof. H. M. Leon müstearıyla bu eserinden başka;

“Islam, a Rational Faith”¹⁹⁹

“The Second Pledge of Akaba”²⁰⁰

“Review of Leaves from Three Ancient Qurans”²⁰¹

“Islam and Temperance”²⁰²

“Three Arabian poets of the classical period”²⁰³

¹⁹⁶ Robinson-Dunn, Diane, *The Harem, slavery and British imperial culture: Anglo-Muslim relations in the late nineteenth century*, Manchester: Manchester University Press 2006, s. 165.

¹⁹⁷ Guilford, *a.g.e.*, 45/682.

¹⁹⁸ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24. Bu kitap The British Library'de “Oriental Collections” bölümünde 14472.a.2. numaralı kısımda bulunmaktadır.

¹⁹⁹ Leon, *a.g.d.*, Ocak 1915, s. 24-25.

²⁰⁰ Leon, *a.g.d.*, Nisan 1915, s. 182-187.

²⁰¹ Leon, *a.g.d.*, Mayıs 1915, s. 239-250.

²⁰² Leon, *a.g.d.*, Haziran 1915, s. 310.

“A Great Muslim Astrologer”²⁰⁴

“Physiology and Medicine under the Khalifs”²⁰⁵

“İbnül Kirriya, the Desert orator”²⁰⁶

“Ancient Arabian Poets”²⁰⁷

“İbn at Tathriya –The Poet of the dairy-”²⁰⁸

“Abu’l-Atahiyya; Al-jarrar”²⁰⁹

“The Language of Afghanistan”²¹⁰

“The Life and Poetry of Sheikh Abdullah Harun”²¹¹ başlıklı makaleleri kaleme almıştır.

Aynı takma adı ile *Acrimu-al-Hirrah!-Respect the cat*,²¹² *The Prophet and the Jew*,²¹³ *In praise of the Prophet*,²¹⁴ *Islam: The Religion of Life, Nil Desperandum!*, *Kindliness, What is Life?* ve *A Muslim Anthem*²¹⁵ gibi 150’yi aşkın sayıda şiir ve ilâhiler de kaleme almıştır.²¹⁶

²⁰³ Taher, Mohamed, *Encyclopaedic Survey of Islamic Culture*, New Delhi, Anmol 1997, 4/46-110.

²⁰⁴ Leon, *Islamic Culture*, 5/434-441. Bu makale İbn Yunus hakkındadır; bk. Pearson, James Douglas, *Index Islamicus*, London: Mansel Publishing, t.y., s. 162.

²⁰⁵ Leon, *The Islamic Review*, 1/388-405, 560-566, 2/291-308.

²⁰⁶ Leon, *a.g.d.*, 2/347-359.

²⁰⁷ Leon, *a.g.d.*, 3/56-74, 249-272, 404-426, 4/151-160, 274-290.

²⁰⁸ Leon, *a.g.d.*, 4/574-587, 5/52-70.

²⁰⁹ Leon, *a.g.d.*, 5/631-650.

²¹⁰ Leon, *a.g.d.*, 4/425-429.

²¹¹ Leon, *The Muslim World*, V/3, 332.

²¹² Leon, *The Islamic Review*, Aralık 1914, s. 546-547.

²¹³ Leon, *a.g.d.*, Şubat 1915, s. 73-74.

²¹⁴ Leon, *a.g.d.*, Haziran 1915, s. 286.

²¹⁵ <http://www.masud.co.uk/ISLAM/bmh/bmh.htm>

²¹⁶ Geaves, Ron, *The Sufis of Britain: an Exploration of Muslim Identity*, Cardiff: Cardiff Academic Press 2000, s. 64.

Who's Who, 1931 (Kim kimdir?) adlı biyografi ansiklopedisinin “Henri Marcel Leon” maddesinde, eserleri kısmında şunlara yer verilmiştir.²¹⁷

Bahce, The Garden, (a collection of Turkish poems) [Türkçe şiirlerden derleme], 1900; *Through Roumelia and Albania on Horseback* [Türkçe], 1904; *Kanlı Katil Kanjalos* [Türkçe Drama], 1907; *Some Ancient Jewish Philologists*, 1912; *English-Manx-Gaelic Etymologies*, 1914; *Geology of the Isle of Man*, 1915; *The Haggadah*, 1916; *Pipe-Fishes*, 1917; *The Chellonia, or Shield-covered Reptiles of Paletsine*, 1917; *Two Sussex Parishes*, 1918; *Memory scientifically considered*, 1919; *The Exellent Name of God*, 1920; *Ionization*, 1921; *Influenza*, 1922; *Asbestos and Asbestiform Minerals*, 1922; *Curiosities of the Calendar*, 1922; *Sleep and the Psychology of Dreams*, 1923; *Herbal Therapeutics*, 1925; *The Psychology of Oriental Peoples*, 1926; *Der Prophet gleich Moses*, 1927; *The Folklore of Herbal Therapeutics*, 1928; *The Celtic Discovery of America, 300 Years before Columbus*, 1929; *Memory*, 1929.

²¹⁷ Kütüphanelerde, farklı kaynaklarda ve internette isimlerine rastlayamadığımız bu eserlerin mahiyetleri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

DÎN-i İSLÂM ADLI ESERİN MÜTERCİMİ

MAHMÛD ES'AD SEYDİŞEHRÎ'NİN HAYATI ve ESERLERİ

I. HAYATI

A. Doğumu ve Ailesi

Son dönem Osmanlı ulemâsının meşhur tarih ve hukuk adamı olan Mahmûd Es'ad Seydişehirî, 1271 (1855) yılında²¹⁸ Konya'nın Seydişehir ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası Seydişehir'li Çopur Kadı oğullarından Nâib Mehmed Emin Efendi'dir.²¹⁹ “İbnü'l-Emîn” ve “Seydişehirî” mahlaslarıyla tanınan Mahmûd Es'ad'ın ismi kaynaklarda genellikle İbnü'l-Emin Mahmûd Es'ad olarak geçmektedir.²²⁰

²¹⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Sicilli Ahvâl Defterleri*, no. 18, s. 419; Seydişehirî, Mahmûd Es'ad, *İslâm Tarihi: İslâm Öncesi Araplar, Mekke-Medine Devri*, İstanbul: Marifet Yayınları 1983, s. 5; Mücellidoğlu, Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı): Son asır Türk tarihinin önemli olayları ile birlikte*, Ankara 1968, 2/1021.

Seydişehirî'nin 1856'da İstanbul'da dünyaya geldiğini belirten kaynaklar bulunduğu gibi (bk. Köprülü, Orhan, “Mahmûd Es'ad Efendi”, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı 1976, 23/174; Köse, Murteza, “Osmanlı Son Dönem Hukukçularından Seydişehirli Mahmut Esad'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: Mehir Vakfı 2003, sy. 2, s. 207); 1857 yılında dünyaya geldiğini belirten kaynaklar da bulunmaktadır. (Bk. Türk Hukuk Kurumu, *Büyük Türk Hukukçusu Seydişehirli İbn-il-Emin Mahmut Esat Efendi*, Ankara, t.y., s. 5; İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi (History of the Literature of Natural and Applied Sciences During the Otoman Period)*, İstanbul 2006, 1/565; Gövsa, İbrahim Alaeddin, “Mahmut Esat Efendi”, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul: Yedigün Neşriyat, t.y., s. 233; Erk, Hasan Basri, *Meşhur Türk Hukukçuları - celebres juristes Turcs*, y.y., 1958, s. 355.)

Mücellidoğlu, kaleme aldığı *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* adlı eserinde “Seydişehirî için 1855 hâricinde verilen bütün doğum tarihlerinin resmi kayıtlara göre yanlış olduğunu” ısrarla belirtmektedir.

²¹⁹ B.O.A., a.y., no. 18, s. 419.

²²⁰ Mücellidoğlu, a.g.e, 2/1028.

B. Tahsil Hayatı

İlk tahsilini Seydişehir ve Konya’da tamamlayan Mahmûd Es’ad, ilim tahsili için 1870’lerde İstanbul’a geldi. Fatih Medresesi Dersiâmlarından Elbasanlı Abdülkerim Efendi’den ders alırken bir taraftan da mantık, hikmet, kelâm, hadis, tefsir, fıkıh ve fıkıh usûlü okudu. Aynı yılın sonlarına doğru Bâb-ı Vâlâ-i Fetvâ’da (Şeyhülislâmlık Makamı) kurulan Encümen-i İlmî’de imtihan vererek dersiâm oldu.²²¹ Ardından Fatih medresesinde öğrencilere çeşitli dersler okutmaya başladı.²²² Bu sırada tabî ve riyâzî ilimleri tahsil amacıyla Menşe-i Muallimîn-i Askeriye adındaki okulun idâdî kısmına devam ederek Matematik, Geometri, Cebir, Fizik, Kimya, Tarih, Coğrafya, Mekanik, Fransızca ve Resim dersleri aldı.²²³ Burayı bitirdikten sonra Meclis-i Maârif-i Askeriye’nin kararı ile tek sivil öğrenci olarak Erkân-ı Harbiye sınıfına dahil edildi.²²⁴ Burada yüksek cebir, trigonometri, topografya, entegral aritmetik, mimarî, arazi yüzölçümü ve uzay geometrisi dersleri aldı. 1884’te “Tatbikât Sınıfları Yüksek Riyâziye Muallimliği” diplomasını aldı.²²⁵ İstanbul Dârülfünûnu’na bağlı Hukuk Şûbesi’den 1886 yılında mezun oldu.²²⁶

C. Evliliği ve Çocukları

1897 yılında Refiye Hanım’la evlenen Mahmûd Es’ad Efendi’nin bu evlilikten üç erkek, iki kız çocuğu olmuştur. Kızları, Nezahat ve Fatma; oğulları, Ahmed Ertuğrul, Ömer İsfendiyar ve Mehmet Korkut (Kadaster) adlarını taşımaktadır.²²⁷

D. Görevleri

1879’da Gülhane Askerî Rüşdiyesi’nde Kavâid-i Osmâniye ve İlmihal öğretmenliğine tayin edildi.²²⁸ 1882’de birinci sınıf dâva vekili belgesini (Avukatlık

²²¹ Köse, Murteza, *a.g.d.*, sy. 2, s. 208.

²²² B.O.A., *a.y.*, no: 18, s. 419.

²²³ Mücellidoğlu, *a.g.e.*, 2/1021; Köse, Murteza, *a.g.d.*, sy. 2, s. 208.

²²⁴ Kurmay sınıfı anlamına gelmektedir.

²²⁵ B.O.A., *a.y.*, no: 18, s. 419; Seydişehri, *a.g.e.*, s. 5.

²²⁶ Gövsa, İbrahim Alaeddin, *Meşhur Adamlar: Hayatları – Eserleri* (nşr. Sedat Simavi), y.y., 1935, 3/990.

²²⁷ Türk Hukuk Kurumu, *a.g.e.*, s. 11.

Ruhsatı aldı.²²⁹ 1885'te öğretmenlikten istifa ederek aynı yıl Aydın (İzmir) Vilâyeti Merkez Bidâyet Mahkemesi Başkanlığı'na atandı. 11 sene İzmir'de görev yaptıktan sonra 1896'da Hazîne-i Maliye Hukuk Müşavirliği'ne atanması sebebiyle İstanbul'a döndü.²³⁰ Bu vazifede iken ek görev olarak 1897'de Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne'de (Siyasal Bilgiler Fakültesi) İlm-i Servet-i Milel (Genel Ekonomi) Müderrisliğine, 1898'de de yine Hukûk-i Düvel (Devletler Umûmî Hukuku) Müderrisliğine getirildi.²³¹ 1899'da Mekteb-i Hukuk'ta Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Müderrisliğine getirildi. 1900'de Dârülfünûn Edebiyat Şubesinde İslâm Tarihi dersleri de vermeye başladı. Bu arada 1907'de Rumeli vilâyetinin adlî işlerini denetleme işi ile görevlendirildi.²³²

1908'de Mâliye Nezâreti Müsteşarlığına terfî etti. 1909'da Defter-i Hâkânî Nâzirliğine (Tapu Kadastro Bakanlığı) getirildi. Aynı dönemde Adliye Nezâretine de vekâlet etti.²³³ 1911'de İstanbul Kadastro Memurları Mektebi'nin açılmasına öncülük etti. 1913'te Şûra-yı Devlet (Danıştay) Tanzimat Dairesi Reisliğine getirildi.²³⁴ Aynı sene İstanbul Dârülfünûnu'nda ilk defa Kadın Hukuku derslerine girdi. 1915'te Isparta mebusluğuna seçilmesiyle Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisliği görevinden ayrıldı.²³⁵

E. Vefatı

63 yıllık hayatını memleketine hizmete adayan Mahmûd Es'ad Efendi mebusluğa devam ederken, 18 Mart 1918 tarihinde bir kalp krizi geçirerek İstanbul'da vefat etti. Cenazesi Fatih Türbesi hazîresine defnedildi.²³⁶

²²⁸ Mücellidoğlu, *a.g.e.*, 2/1022.

²²⁹ Köse, Murteza, "a.g.m.", *a.g.d.*, sy. 2, s. 213.

²³⁰ Seydişehrî, *İslâm Tarihi*, s. 6.

²³¹ Mücellidoğlu, *a.g.e.*, 2/1022.

²³² Köse, Murteza, *a.g.d.*, sy. 2, s. 213.

²³³ Seydişehrî, *a.g.e.*, s. 6.

²³⁴ B.O.A., *a.y.*, no. 18, s. 419.

²³⁵ Mücellidoğlu, *a.g.e.*, 2/1028.

II. ESERLERİ

Velûd bir kişiliğe sahip olan Mahmûd Es'ad Efendi, ilim ve fikir hayatına hem kendi sahasında hem de farklı sahalarda bir çok eserler kazandırmıştır. Bunları tercümeleri, telifleri ve öğrenciliği sırasında derslerinde tuttuğu notları şeklinde gruplandırabiliriz.

Mahmûd Es'ad Efendi'nin İngilizce, Fransızca ve Arapça dillerinden yaptığı çeşitli tercümeleri şunlardır.²³⁷

1. *İslâm Dîni ve İslâmiyetin Başlıca Kavâid-i Esâsiyye-i İtikâdiyyesi Hakkında Mâlûmât-ı Mücmele*: İngiliz Muhtedî Abdullah Quilliam'ın “*The Faith of Islam*” adlı eserinin tercümesidir. Quilliam bu eserinde; yeryüzündeki bütün dinlerin arasında sadece İslâm dîninin hak olup insanlığa pek mühim ahlak-ı fâzileyi talîm ettiğini, Teslis akîdesinin anlaşılmasız bir inanç sistemi olup buna mukabil Tevhîd akîdesinin ise en makûl inanç sistemi olduğunu, İslâm dîninin temel esaslarını, İslâm'da taaddüd-i zevcâtın yasaklanmadığını, İslâm'da ruhbanlığın olmadığını ve ülü'l-azm peygamberlerin hayatlarını, bir çok batılı ilim ve fikir adamının kitaplarından ve Kur'ân-ı Kerîm'den iktibaslar yaparak ele almaktadır.

Bundan başka *Târih-i Tabî, Telhîs-i Târîh-i Tabî, Kamer, Şems, Avrupa Medeniyeti Tarihi, Hukûk-u Husûsiyye-i Düvel* isimli tercümeleri bulunmaktadır.

²³⁶ Seydişehrî, *a.g.e.*, s. 6.

²³⁷ Köse, Murteza, *a.g.d.*, sy. 2, s. 210-211; Mücellidoğlu, *a.g.e.*, 2/1031-1032.

Mahmûd Es'ad Efendi'nin telifleri ise *İtmâm-ı Temyîz, Usûl-i Fıkıh, İlmü'l-Arz ve'l-Meâdin, Târih-i Sanâyi, Ravzâtü'l-Cennât fî Usûli'l-İtikâd, Telhîs-i Usûlü'l-Fıkıh, İktisat, Devletler Hususî Hukuku, İslâm Târihi, İslâm Şeriatı ve Mister Carlyle, Teaddüd-ü Zevcât, Usûl-i Hadis, Devletler Hukuku, Fevâidü'l-Ferâiz, Kitâbü'n-Nikah, Kitâb-ı Nikah ve't-Talâk, Târih-i Edyân, Müdâfaa 1., Târih-i İlm-i Hukuk*'tur.²³⁸

Mahmûd Es'ad Efendi'nin Hukuk Mektebi'ndeki ders takrirlerinden tutulmuş notları ise *Telhîs-i Hikmet-i Hukuk, İlm-i Servet ve Usûl-i Fıkıh*'tır.²³⁹

²³⁸ Köse, *a.g.d.*, sy. 2, s. 210-211; Mücellidoğlu, *a.g.e.*, 2/1031-1032.

²³⁹ Köse, *a.g.d.*, sy. 2, s. 210.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜHTEDÎ ABDULLAH QUILLIAM'IN DÎN-i İSLÂM ADLI ESERİ

I. ESER HAKKINDA

A. Eserin Telif Sebebi

Müellif Abdullah Quilliam, bu eserinin başında İngiltere Hükûmeti'nin idaresi altında milyonlarca Müslüman yaşamasına rağmen İslâm dininin gerçek tarihinin bunların pek azı tarafından bilindiğini ifade etmektedir. Müslümanlar gerçek tarihlerinden haberdâr olmadıkları için, kendilerini yanlış yönlendirmek isteyen İslâm aleyhtarları tarafından İslâm hakkında uydurulan; “Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kabrinin yer ile gök arasında asılı olarak durduğu” vb. efsânelerle sürekli olarak uyutulmakta ve müslümanların safdillikleri suistimâl edilmektedir.²⁴⁰

Quilliam, İslâm toplumunun içerisinde bulunduğu cehaletin, onların hislerinin başka milletler tarafından suistimâl edilmesine sebebiyet verdiği için, Müslümanlara müntesibi oldukları dinlerinin mâhiyetini, inanç esaslarını, faziletlerini öğretmek ve İslâm aleyhtarları tarafından İslâm aleyhinde kasıtlı olarak serdedilen bozuk düşünceleri red ve cerh etmek amacına binaen bu eseri kaleme aldığını ifade etmektedir.²⁴¹

Quilliam bu eseri yazarken aynı zamanda, yeni oluşturmuş olduğu ve İngilizce'den başka bir lisana âşinâ olmayan bu yeni Müslüman topluluğun İslâm'a dâir doğru bilgi elde etmesini amaçlamış, anlatmak istediği şeyi uzun uzadıya anlatmayı tercih etmeyerek, mevzuları mümkün olduğunca muhtasar ve müfid bir

²⁴⁰ Quilliam, *Dîn-i İslâm (1314)*, s. 18-19.

²⁴¹ Quilliam, *a.g.e.*, s. 18-19.

tarzda işlemiştir.²⁴²

B. Eserin Tercümelere

İlk baskısında 2000, ikinci baskısında 5000 adet basılan,²⁴³ üçüncü baskısı ise müellif Quilliam tarafından gözden geçirilip genişletilerek yapılan *The Faith of Islam*, 13 farklı dile tercüme edilmiştir.²⁴⁴

The Faith of Islam'ın ikinci baskısının önsözünde Quilliam kitabın, Arap, Birman, Acem ve Hind dillerine,²⁴⁵ üçüncü baskısının önsözünde ise Türkçe, Almanca, Bengalce ve Tamil (Güney Hindistan) lisanına olan tercümelerini zikretmektedir.²⁴⁶ Bunlardan başka 1893 tarihinde Paris'te Sadika Hanoum (Terese Viele) tarafından yapılan Fransızca bir tercümesinin bulunduğu bilinmektedir. Arapça tercümesi Asyut'lu Mahomed Deya tarafından yapılmış, fotoğraflar ve mütercim dipnotlarıyla zenginleştirilen bu tercüme 1899 yılında Mısır'da basılmıştır.²⁴⁷

Mütercim Mahmûd Es'ad 1314 tarihli tercümesinin "İfâde-i Mahsûsa" kısmında diğer dillere yapılmış olan tercümelerin bazılarında bir takım müsamahalar gördüğünü, hattâ bunlardan dolayı hoş görülemeyecek bazı hatalar husûle geldiğini ifade etmektedir. Mahmûd Es'ad, Hindli bir mütercimin Arapça'ya yaptığı tercümede "Fatalism" kelimesine yanlış bir mâna verdiğini, orijinal metinde İngilizce'ye tercüme edilmiş olan âyet-i kerîmeleri yeniden Arapça'ya tercüme ederek, bunları âyet-i kerîmelerin orijinal metinleri imiş gibi göstermek sûretiyle büyük bir hataya düştüğünü

²⁴² Quilliam, *a.g.e.*, s. 18-19.

²⁴³ John Pool'un verdiği bilgiye göre kitabın ikinci baskısı 49 sayfadan müteşekkil iken (bk. Pool, *a.g.e.*, s. 401), genişletilmiş olarak yapılan üçüncü baskısında kitap, sonuna eklenmiş olan Allah'ın isimleri kısmı hariç 71 sayfaya ulaşmıştır.

²⁴⁴ Köse, Ali, *a.g.e.*, s. 24; Zaki, *a.g.e.*, ch. 24. Bu dillerden sadece Arap, Birman, Acem, Hind, Türk, Alman, Fransız, Bengal ve Tamil (Güney Hindistan) dilleri olmak üzere 9 dile yapılan tercümeleri bilinmekte olup, kitabın diğer 4 dile yapılan tercümeleri hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

²⁴⁵ Quilliam, Abdullah (William Henry), *The Faith of Islam: An Explanatory Sketch of the Principal Fundamental Tenets of the Moslem Religion*, Liverpool: Willmer Brothers & Company Ltd. 1892, s. 5.

²⁴⁶ Quilliam, *a.g.e.*, s. 3.

²⁴⁷ Zaki, *a.g.e.*, ch. 24.

belirtmektedir.²⁴⁸

Mahmûd Es'ad, kitabın tercümelere içinde en mûtemed olanının Suriyeli Selim Efendi tarafından Arapça'ya yapılan tercüme olduğunu, bu tercümenin de Ahmed b. Abbâs Zührî tarafından tehzîb ve tenkîh edildiğini ifade etmektedir.²⁴⁹

²⁴⁸ Quilliam, *Dîn-i İslâm (1314)*, s. 6.

²⁴⁹ Quilliam, *a.g.e.*, s. 6.

II. DİN-i İSLÂM ADLI ESERİN TÜRKÇE TERCÜME METNİ VE MUHTEVÂSİ

A. Dîn-i İslâm ve İslâmiyet'in Başlıca Kavâid-i Esâsiyye-i İ'tikâdiyyesi Hakkında Ma'lûmât-ı Mücmele

1. İfâde-i Mahsûsa²⁵⁰

Liverpool Cem'iyet-i İslâmiyesi reîs-i fazîletmendi, ²⁵¹ Abdullah Guvilyâm Efendi tarafından, neşr-i hakikat ve îlâ-i kelimetullâh maksad-ı diyânetkârânesiyle, vukûa gelen teşebbüsât ve neşriyâttan külle yevm bahsolunmaktadır. Fâzıl-ı mûmâ ileyh tarafından *Hilât*²⁵² ve *Âlem-i İslâmî*²⁵³ nâmıyla neşredilmekte olan iki risâle-i mevkûteden maâdâ dîn-i İslâm'ın hakikatından, İslâmiyet'in âlemde sebep ve keyfiyet-i intişârından hilâfgîrân tarafından İslâmiyet ve İslâmiyân aleyhinde li-garazin neşredilegelen efkâr-ı sahîfenin²⁵⁴ redd ve cerhinden bâhis olmak üzere ara sıra müstakil kütüb ve resâil dahî te'lif ve neşredilmektedir. İleride bunların münderecâtına dâir bazı ma'lumât i'tâ edilecektir. Bu âsâr-ı nâfiadan biri akâid-i İslâmiye'ye dâir olan risâledir.²⁵⁵ Elbette İngilizce'den başka bir lisâna âşinâ olmayan bir Cem'iyet-i Cedîde-i İslâmiye'ye, kavâid-i dîniyyeyi ve mesâil-i i'tikâdiyyeyi ta'lîm için böyle bir kitâbın her şeyden evvel lüzûmu bedîhî olduğu mütâlaasına mebnî, bu Cem'iyet-i muhteremenin reîsi olan zât, en evvel bu eseri akvâm-ı

²⁵⁰ 1311 baskısında bulunan İfâde-i Mahsûsa'dır.

²⁵¹ Faziletli, erdemli.

²⁵²** *The Crescent*.

²⁵³** *The Islamic World*.

²⁵⁴ Noktalı "ha" harfi ile.

²⁵⁵** *The Faith of Islam*.

garbiyyenin ve ale'l-husûs kendi vatandaşlarının enzâr-ı dikkatlerine vaz' eylemiştir. Hattâ mukaddimesinden anlaşıldığı vecihle bu risâle, Abdullah Efendi tarafından fezâil-i mâ-lâ-nihâye-i İslâmiyyeye dâir îrâd edilen ilk takrîrlerin tahrîrinden başka bir şey değildir.

Muharrir-i nihrîr, bu kitâb-ı fevâid-nisâbı etrâf u eknâfindan gördüğü terğîbât ve teşvîkât üzerine meydân-ı intişâra koymuş ve şevk ü rağbetin tezâyüdü bir müddet-i kalîle zarfında ikinci ve üçüncü temsillerini dahî husûle getirmiştir. Her tab'ın mukaddimesi, efkâr-ı İslâmiyyenin Garblılar üzerine icrâ ettiği silsile-i terakkiyâtı göstermektedir.

Bu risâle-i şerîfe “*Dîn-i İslâm ve İslâmiyet'in Başlıca Kavâid-i Esâsiyye-i İ'tikâdiyyesi Hakkında Ma'lûmât-ı Mücmelê*” unvânıyla muanven bâlâsı Kur'ân-ı Azîmü's-şân'ın yüzdokuzuncu sûre-i celîlesinin ²⁵⁶ tercümesi ile muvaşşahdır.²⁵⁷

Risâle-i mezkûrenin mütâlaası mûcib-i istifâde olduğundan bir hizmet-i müftehire olmak üzere tercümesini enzâr-ı üli'l-epsâra arza ibtidâr eylerim. Maksad-ı âcizânem mücerred bir vazîfe-i dîniyye îfâsından ibâret olduğundan tesâdüf edilecek nevâkısın hüsn-i niyetime bağışlanacağından ümitvârım.

İzmir: Mahmûd Es'ad

2. İfâde-i Mahsûsa²⁵⁸

Liverpool Cemâat-i Cedîde-i İslâmiyye'nin reîs-i fezâilnihâdı tarafından

²⁵⁶ el-Kâfirûn

²⁵⁷ Kitapta Kâfirûn Sûresi'nden her hangi bir âyet dahî bulunmamaktadır. Yalnız “İkinci tab'ın mukaddimesi kısmında 110. sûre olan Nasr Sûresi'nden bir bölüm bulunmaktadır. Mütercim belki Nasr Sûresi'ne işâret ederken sehven 109. sûre şeklinde yazmış olabilir.

²⁵⁸ 1314 baskısında bulunan İfâde-i Mahsûsa'dır.

mevkî-i intişâra vaz'edilen işbu kitâb-ı fevâid-nisâbın aslı, Garblılar beyinde ve bilhâssa İngiltere âleminde nasıl bir iştihâr ve i'tibâra nâil olduysa, tercümesi dahî Şarklılar beyinde öyle bir rağbet-i âmmeye mazhar olmuştur.

Her sahîfesinde nice hakâyık-ı âliye meknûz olan bu risâlenin aslı, iki sene zarfında üç kere tab' ve temsîle muhtâc olduğu gibi, tercümesi dahî bir seneyi geçmeksizin tab'-ı sâniye lüzûm göstermiştir.

Bu eserde her ne meziyet var ise cümlesi, muharriri olan zât-ı âlikadre âiddir; mütercime âit olan ciheti, hîn-i tercümede elfâzın mukâbillerini taharrî ve istilâhât-ı şer'iyeyi intihâb husûsunda elden geldiği mertebe sarf-ı mesâitmesidir.

İşbu tercümenin tab' ve neşrinden sonra risâlenin elsine-i sâirede olan tercümeleri müşâhade edildi. Bunlarda bazı müsâmahalar îkâ' edildiği anlaşıldı. Hattâ bu müsâmahalar sebebiyle afvı nâ-kâbil hatâlar meydana getirildiği ve nâbecâ bazı i'tirâzâta sebebiyet verildiği ma'a't-teessüf görüldü.

Ezcümle müellif, -Cebriye- mezhebinin İslâmiyet'te makbûl olmadığını beyân sırasında isti'mâl ettiği "Fatalism" kelimesini Hindli bir mütercim: -Kader ve hayr ve şer- diye tercüme etmekle ne büyük bir hatâyâ düşmüş ve müellifi ne kadar ağır bir mesûliyet altında bırakmıştır!

En garibi, müellif, eserinde Kur'ân-ı Kerîm'den iktibâs ettiği âyât-ı celîleyi İngilizlere anlatmak için İngilizce'ye tercüme etmeye mecbûr olduğu halde, muahharan eseri Arapça'ya tercüme eden Hindli mütercimin, bunları kendi bildiği gibi bir Arapça'ya tercüme etmesi ve min ind-i nefsih yazdığı ibâreyi âyât-ı kerîme olmak üzere göstermesidir. Elbette bunu her kim mütâlaa ederse Mushaf-ı Şerîf'de böyle bir âyet mevcûd olmadığından

mütercimnin hatâsını derhâtır etmeyerek müellifin Kur'ân'a iftirâ eylediğine hükmede zerre kadar tereddüd göstermez.

Risâlenin tercümelere içinde en ziyâde şâyân-ı i'timâd ü vüsûk olanı, Sûriyeli Selîm Efendi tarafından Arapça'ya edilen tercümedir ki –Ahmed ibn-i Abbâs Zührî- tarafından tehzîb ve tenkîh edilmiştir. Mûmâ ileyhimânın tercümesinden, her iki lisânın mezâyâsına vukûf u ittilâları müstebân olunur. Hindli mütercimnin hatâları bunda müşâhade edilmez. Fi'l-hakîka bu dahî “Fatalism” kelimesini, -Kaderiyye- diye tercüme ederek lafzı, mânâsının nakzinde isti'mâl etmiş ve –Kader ve hayr ve şer- mânâsı anlaşılmamak için: -Kaderiyye, abd kendi filinin hâliki olduğuna kâil olanlar ve küfr ü meâsîyi Cenâb-ı Hakk'ın takdîrine atfetmeyenlerdir- diye tefsîr eylemiş ise de, hiç olmazsa kaderin inkârı gibi bir vartaya giriftâr olmamıştır.

Tercüme-i âcizânemin sehv ü hatâdan bi'l-külliyeye ârî olduğunu iddiâ edemem. Umûr-i âdiyeden olmayan böyle bir emr-i mühimde hasbe'l-beşeriyye hatâ ve sehv vukûu her halde melhûzdur. Böyle bir hatâyâ ittilâ' eden erbâb-ı mütâlaadan afvını değil, tashîh ve ihtârını temennî ederim. Biz, elimizden geldiği mertebe cehd ü gayreti dîrîğ etmedik. Tevfîk ise Cenâb-ı Hakk'dandır.

Mahmûd Es'ad

3. Müellifin Terceme-i Hâli²⁵⁹

Müellif, İngiliz, ismi: -Abdullah William Quilliam- Efendi'dir. Liverpool şehri Mahkeme-i Âlisi nezdinde dâvâ vekâleti ile iştiğâl etmektedir. Sinni elli üç raddelerinde olup nahîfü'l-cism ve orta boyludur. Müteaddid

²⁵⁹ Bu kısım sadece 1314 baskısında bulunmaktadır.

mahdûm ve kerîmeleri vardır. Bunlardan biri onaltı yaşında ve “Ahmed Bey” ismindedir; diğeri biri on üç yaşındadır; bunun ismi de “Bilâl”dir. Abdullah Efendi evvelce “Vasilyan” mezhebi erbâbından olup bir vakitler mezhebdaşlarına vâizlik ederdi. Riyâziyâtta yed-i tûlâsı vardır. 1883 sâl-ı mîlâdîsinde şiddetli bir maraza dûçar olarak bir seneye karîb bir müddet esîr-i firâş olması üzerine etibbâ tarafından tebdîl-i hava için İspanya’nın cenûb cihetine gitmesi tavsiye edildi. Cebelitârık’a ve ba’dehû Tanca’ya azîmet ve bir müddet orada ikâmet etti. Tanca’da bulunduğu müddetçe bir taraftan şerîat-ı ğarrây-ı İslâmiye’nin muhsenâtını ve Müslümanların hulûs u safvetini müşâhade, diğeri taraftan akâid-i İslâmiyeyi taallüm ediyordu. İslâmiyet hakkında ilmi arttıkça rağbeti dahî tezâyüd eyledi. İngiltere’ye avdetinde Kur’ân-ı Azîmü’ş-şân’ın İngilizce tercümesini tedebbür ve iz’ân ile mütâlaa ettiği gibi, İslâmiyet’e müteallik eline geçen kitapları dahî nazar-ı tedkîkten geçirmekte devam eyledi. Neticesinde, dîn-i İslâm’ın şekk ve irtiyâbdan ârî olduğuna ilm-i yakîn hâsıl etti. Bunun üzerine dîn-i İslâm’ı kabûlde isti’câl göstermeyerek edyân-ı sâire hakkında dahî bahs u intikâda koyuldu; edyân-ı mezkûreye vukûfu tezâyüd ettikçe dîn-i İslâm’ın yegâne dîn-i hakk olduğuna îmânı takviye etti.

Dîn-i İslâm’ı kabûle kendince karar vermiş ise de kesîru’l-âile olup meşgûliyeti dahî mühim olduğundan maksûduna muvaffakiyette müşkilât görüyordu. Niyetini eazz-ı ehibbâsına i’lâm ettiğinde –Akîde-i teslîsden âbâ ediyor ise Nasârâ’dan muvahhid olan fırkanın mezhebini kabûl eylemesi-kendine tavsiye olundu; fakat mûmâ ileyh bunu da kabûl etmeyerek tarîk-i tevhîdin nısfında kalamayacağını ve kendisine Nasrâniyeti katiyen terk etmek lâzım geldiğini söyledi; dîn-i İslâm ile teşerrüf etmeye karar verdi.

İşte bundan yedi sene evvel Nasrâniyeti terk ile İslâmiyeti kabûl ettiğini aile ve akrabasına ifşâ ve kelime-i şehâdeti alenen ityân ettiğinde kabîlesi, evvel emirde onunla mizah etmeye kalkışmış ve cinnete mübtelâ olduğunu iddiâ etmiş iseler de, mûmâ ileyh onların istihfâfına zerre kadar ehemmiyet vermeyerek o vakitten itibâren kavâid-i İslâmiyeye mutâbık sûrette taayyüş ve vatandaşlarını dîn-i hakka dâvete mübâderet etti.

Bazı zevât, hidâyet-i Sübhâniye ile mûmâ ileyhın dâvetine icâbet eyledikleri gibi el-hâletü hâzihî tevhîde dâvet ve emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münkerle iştiğâl etmektedir. Dâvetine icâbet edenler tekessür ettikten sonra sâlavât-ı hamse, salât-ı cumâ ve ıydîni edâ için bir mescid-i şerîf ittihâz ettikleri gibi; biri erkek, diğeri kız çocuklarına mahsûs iki İslâm mektebi tesîs eylediler.²⁶⁰ El-hâletü hâzihî muntazam bir hey'etleri, müteaddid hatipleri imâm ve müezzinleri, reis vâizleri ve hâfız-ı kütüpleri vardır. Senede bir kere hey'et-i umûmiyeleri ictimâ' ve me'mûrlarını bi'l-intihâb ta'yîn ederler. Mûmâ ileyhın keyfiyet-i ihtidâsı vâsıl-ı sem'-i âlî-i Hazret-i hilâfetpenâhî olmakla lutfen Dersâdet'e da'vet ve iltifât-i cihânderecât-ı mülûkâne ile taltîf buyurulmuştur. Mûmâ ileyh, gerek Dersâdet'e esnây-ı azîmetinde uğradığı İzmir şehrinde ve gerek Dersâdet'te bulunduğu müddetçe ihvân-ı dîn tarafından hakkında tebrîkât ü ta'zîmât icrâ edilmiş ve ba'dehû vatanı bulunan Liverpool'a avdet ederek vazîfe-yi dîniyyesini îfâya devam etmekte bulunmuştur.

4. Müellifin Nüshasında Mevcut Birinci Tab'ın Mukaddimesi

Şu risâle-i sağıranın hâvî olduğu mevâdd, evvel emirde Liverpool'da

^{260**} Bu mektepler hâricden ücretle gönderilecek İslâm etfâline dahî küşâdedir.

Vernonhall'de îrâd edilen üç nutkun esâsını teşkîl etmekte idi. İhvân-ı dînden bâzı muharrirler bu nutukların bir risâle şeklinde tab' u neşrini ihtâr ettiler. Şu kadar ki bu nutuklarda yalnız bazı işâretlerin muhtıra şeklinde zabt ve tahrîri ile iktifâ olunduğundan mevâdd-ı mezkûrenin yeniden şimdiki şekil üzerine tahrîri münâsip görüldü. Bu eserin en müşkil ciheti akâid-i müslimîni gâyet mevsûk ve mu'temed olmakla berâber mümkün mertebe sağîrû'l-hacm bir risâleye alâ tarîki'l-icâz yerleştirmekdir. Tatvîl-i makâlden ihtirâz ile berâber gürûh-i muhâlifîn tarafından dîn-i İslâm aleyhinde dermeyân edilen i'tirâzâtın reddi ve dîn-i İslâm'ın kavâid-i esâsiyyesinin mümkün mertebe anlaşılacak ve istifâde olunacak bir tarzda zabt u tahrîri ile iktifâ olunmuştur.

fî temmûz sene 1889

5. İkinci Tab'ın Mukaddimesi

Şu risâle-i sağîranın sekiz aydan ekall bir müddet zarfında 2000 nüshasının sarf olunması ve daha ziyâde nüshalarının mütemâdiyen talep edilmesi gibi nâil olduğu muvaffâkiyât-ı azîme, temsîl-i sânisinin meydân-ı intişâra vaz'ına lüzûm göstermiştir. Kitâbı serâpâ nazar tedkîk ve mütâlaadan geçirdim; hey'et-i aslîyesinden bir satırının bile ta'diline lüzûm görmedim. Maa hâzâ bâzı cihetlerini tevsî' u îzâha müsâit buldum.

İşbu kitâbın enzâr-ı âmmeye vaz'ı sebebiyle husûle gelen sür'at-ı neşriyât-ı nâfiaya misâl olmak üzere mevâdd-ı âtiyeyi derc-i dîbâce-i şükrân ederim:

Evvelen İsviçre, Petersburg, Seylan, Pencap, Kalküta, Bombay, Lahor ve Hind'in cihât-ı sâiresi, Mısır ve Rangoon (British Burma) gibi şehirlerdeki Müslümanlar tarafından risâle-i mezkûrenin irsâline dâir pek çok mektuplar

vürûd etmektedir. Sâniyen haşmetli İngiltere Kraliçesi ve Hindistan İmparatoriçesi hazretlerinin hânedânlarına mensup zevât tarafından ve Hidîv-i Mısır cânibinden mütâlaasına rağbet buyurulmuşdur. Sâlisen, elsine-i muhtelifede neşrolunmak için ihsân buyurulan müsâade üzerine Arap, Burmaz,²⁶¹ Acem, Hind lisanlarına tercüme edilmiştir. Ben yalnız Kur'ân-ı Azimü's-şân'ın:

“Nusret ü muâvenet-i ilâhiyyenin vürûd ettiği, şâhid-i feth ü zaferin tecellî eylediği zamânı yâdet! İnsanların dîn-i hakka fevc fevc duhûl için şitâb ettikleri meşhûd olan zamânı yâdet!”²⁶² meâlindeki âyet-i kerîmesiyle mu'cize olarak evvelce haber verilen zamânın ta'ciline şu birkaç sahîfelik risâlenin muâvenet edeceğini Tefvîkât-ı Samedâniyeden ümîd ederim.

Liverpool.

fî 29 Zi'l-hicce sene 1307

ve fî 15 Ağustos sene 1890

6. Üçüncü Tab'ın Mukaddimesi

İşbu eserin ikinci defa mevki'-i intişâra vaz' edilen 5000 nüshası tamamen sarf olunmuş olmakla üçüncü tab'ına ihtiyaç messettiği gibi, kitâbımız temsîl-i sânisinden sonra, Hâlîfe-i İslâmiyân, Sultân-ı Osmâniyân Efendimiz Hazretlerinin müsâdif-i nazargâh-ı hümâyûnları olmakla, tab'-ı cedîdi için irâde-i kerâmetâde-i hazret-i zıllullâhîleri dahî şerefsudûr ve taalluk buyurulmuştur.

Bundan başka Sierra Leone, Lagos ve Garbî Afrika'nın aksâm-ı sâiresi, Ümid Burnu, Filipin Adaları, Çin'de vâki' Hongkong, Sibiryâ'da vâki' Tobolsk

²⁶¹ Birmanya dili.

²⁶² en-Nasr 110/1-3.

gibi bilâd-ı bâideden kitâbın irsâline dâir mektuplar vürûd etmektedir. Vukû' bulan müsâade üzerine kitâbımız 'Türkçe,²⁶³ Alman, Bengal, Tamil (Hind Cenûbî) lisanlarına nakl ü tercüme edildi.

İşbu temsîl-i sâlisde nüsha-yı asliyenin her satırını ibkâ ile berâber ekser mahallerinde evvelce verilmiş olan ma'lûmâtı tevsi' eyledim. Benim arzum kitâbı itnâb-ı mümill derecesine vardırırmaksızın dîn-i İslâm'ı mümkün olduğu kadar muhtasar ve müfid bir sûrette irâe etmektir. Ümîd ederim ki şu risâleciğim dîn-i hak olan dîn-i İslâm'a dâir ma'lûmât-ı sahîha ahzını teshîl edecektir.

Liverpool. Manchester Sokağı Numara 15

fî 3 Ramazan sene 1309

ve fî 2 Nisan Afrancî sene 1892

7. Dîn-i İslâm ve İslâmiyet'in Başlıca Kavâid-i Esâsiyye-i İ'tikâdiyesi Hakkında Ma'lûmât-ı Mücmele

a) Vatandaşlarımızın İslâmiyet Hakkındaki Mütâlaaları²⁶⁴

İngiltere Hükûmeti'nin zîr-i idâresinde nice milyonlarla ehl-i İslâm bulunduğu halde dîn-i İslâm'ın hakîkatıyla vukûât-ı târîhiyyesinin ve târîh-i İslâm'ın ale'l-umûm İngiltere ahâlisince pek az ma'lûm olması garîb bir şeydir. Ahâlimizin bu bâbdaki cehâlet-i azîmesi bi's-suhûle iğfâl olunmalarına ve dîn-i İslâm'a i'tikâd edenler aleyhindeki teşvîkâta kapılmalarına sebep olur. Müctemean yaşamak ve yekdiğerine fenâlık etmeyerek elinden geldiği kadar

²⁶³ Bu ifade orijinal metinde bulunmaktadır.

iyilik etmek cem'iyet-i beşeriyenin bir vazîfesi olduğundan şu mesâil-i ictimâiyye hakkında ne kadar ma'lûmât istihsâl edilse yine tamâmen îfâ-yı vazîfe edilmiş olamaz.

İngiltere ahâlisinin kısm-ı a'zamı tarafından kabûl edilen şu i'tikâddan daha abes bir şey tasavvur olunabilir mi? Gûyâ tâbûtu'n-nebî²⁶⁵ çelikden ma'mûl ve hacer mîknatısı ile “beyne's-semâ ve'l-arz”²⁶⁶ muallak imiş! İşbu rivâyet-i eblehîrîbâne o kadar eski, o kadar umûmiyet üzere kabûl edilmiştir ki Shakespeare'in²⁶⁷ bir kelâmından muktebes olmak üzere İngilizce bir darb-ı mesel hükmüne girmiştir.

Şüphesiz şâyân-ı teessüf olan bu gibi cehâletlerden kısm-ı a'zamının menşei Müslümanların âdât u i'tikâdât-ı mezhebiyeleri hakkındaki neşriyât-ı garazkârânedir. Bu ekâzîb, ehl-i salîb muhârebâtı zamanında rehâbîn tarafından Avrupa'da neşredilmiş idi. Arz-ı mukaddesi istirdâd etmek maksadiyle icrâ edilen sevkîyâta zîr-i idârelerindeki ahâlinin muâvenetini istihsâl ve gayretlerini tehyîc için onların sâdedilliklerinden bu vecihle istifâde ederler idi; zamanımızda bile işbu dürûğ-âmiz rivâyetler bazı cemiyetler tarafından muvazzaf bir takım menfaatperestân vâsıtasıyla İngiliz lisânını tekellüm eden akvâm beyninde masnû' bir sûretle neşr u işâa edilmektedir. Bu eşhâs, ale'l-umûm ahâlinin ne kadar sâdedil olduklarını pekâlâ bilirler ve onların kîse-i servetinden hassa-i temettû'larını çıkarmak maksadıyla cehâletlerinden istifâde ederler. Bu sebepten sahâif-i âtiyede işbu neşriyât-ı

²⁶⁴ Metin içerisinde zaman zaman görülecek olan ara başlıklar, esâsen orijinal metinde ve 1311 târîhli tercümede bulunmamakla beraber, 1314 baskısına kanaatimizce okuyucuya kolaylık olması düşüncesiyle mütercim tarafından ilâve edilmiştir.

²⁶⁵ Hz. Muhammed (s.a.v)'in tabutu; bk. Quilliam, *The Faith of Islam*, s. 9.

²⁶⁶** Twiset earth and heaven.

²⁶⁷ William Shakespeare, d.1564-ö.1616, İngiliz oyun yazarı. Hakkında detaylı bilgi için bk. *Ünlü Kişiler Sözlüğü*, III, 678-679.

kâzibeden bazılarını tashîha ve dîn-i İslâm'ın hakîkatını beyâna teşmîrsâk ihtimâm etmeyi akdem-i vazâifden gördük.

“David Urquhart”²⁶⁸ tarafından 1839 sene-i afranciyesinde “*Fiker-i Şark*”²⁶⁹ unvânıyla neşredilen eser-i bihterîninde ve cild-i evvelinin medhalinde dîn-i İslâm hakkında bervech-i zîr mûcîz ve müfid bir fıkra mündericidir:

“İslâmiyet, bir i'tikâd-ı cedîd ta'lîm etmez, ruhbâniyeti kabûl eylemez; idâre-i hükûmete müdâhale eden bir hey'et-i rûhâniyesi yoktur. Ahâliye bir kanûn-i umûmî ihsân ve hükûmet için bir kâide-i esâsiye i'tâ eylemiştir.”²⁷⁰

Urquhart'ın şu ifâde-i muhikkası birçok zevât tarafından kabûl olunmuştur. Bagrew,²⁷¹ Vambery,²⁷² Ravlinson,²⁷³ Layard,²⁷⁴ Rolland,²⁷⁵ Stanley of Alderney,²⁷⁶ De Chonski²⁷⁷ ve daha pek çok zevât şu fikre iştirâk ve meâlini te'yîd etmişlerdir. Akvâm-ı İslâmiye ile münâsebât-ı samîmiyede bulunan her seyyâh onların lehinde birer şey söylemiştir. Maa hâzâ Britanya-yı Kebîr'de efkâr-ı umûmiye bunlardan müteessir olmamış ve hakîkat, hâl-ı umûmiyet üzre bilinememiştir: Çünkü İngilizce tekellüm eden

²⁶⁸ David Urquhart, d.1805-ö.1877, İskoç diplomat ve yazar. Hakkında detaylı bilgi için bk. <http://www.oxforddnb.com/index/101028017/>

²⁶⁹** *The Spirit of the East*.

²⁷⁰ Urquhart, *The Spirit of the East*, I, XXVII.

²⁷¹ İngilizce metinde “Palgrave” şeklinde yazılmıştır. [Francis Turner Palgrave, d.1824-ö.1897, İngiliz eleştirmen ve şair. Hakkında detaylı bilgi için bk. *Ana Britannica*, XVII, 359.]

²⁷² Arminius Vambery, d.1831-ö.1913, Macar türkolog. Hakkında detaylı bilgi için bk. *Ana Britannica*, XXI, 516.

²⁷³ Hakkında bilgi bulunamamıştır.

²⁷⁴ Austen Henry Layard, d.1817-ö.1897, İngiliz arkeolog. Hakkında detaylı bilgi için bk. *Ana Britannica*, XIV, 340.

²⁷⁵ Romain Rolland, d.1860-ö.1944, Fransız yazar ve tarih öğretmeni. Hakkında detaylı bilgi için bk. *Meydan Larousse*, X, 635.

²⁷⁶ Henry Edward John Stanley, 3rd Baron Stanley of Alderley, d.1827-ö.1903, Diplomat ve şarkiyatçı. Hakkında detaylı bilgi için bk.

<http://www.oxforddnb.com/index/101036246>

ahâlinin kısm-ı a'zamı fırak-ı Nasrâniye'den birine tâbi' olduğundan bu bâbda âdetâ kavâid-i mezhebiyenin bir esâsı olmak üzere telakkî eyledikleri gayr-ı ma'kûl birtakım i'tikâdât-ı bâtıleye vâris olmuşlardır. Hattâ Canon Isaac Taylor²⁷⁸ gibi Anglikan Kilisesi'nin en mu'teber bir râhibi bu madde hakkındaki mahsûl fikrini ve i'timâdını bir cem'iyet-i rûhâniyede beyâna cesâret etmekle dûçâr-ı takbîh olmuşdur.

Canon Isaac Taylor bu nutku 1887 senesi Teşrîn-i Evvel'inin yedinci günü Wolverhampton'da bir cem'iyet-i rûhâniye huzûrunda îrâd etmiş ve ferdâsı günü *Times Gazetesi*'nde neşrolunarak umûm tarafından kemâl-i dikkat ve i'tinâ ile kırâat olunmuşdur. Bizim vaktimiz ve makâmımız bu nutku tamâmen ityâna müsâit olmadığından hiç olmazsa bervechi zîr bir kısmının ityânıyla iktifâ olundu.

Canon Isaac Taylor diyor ki:

“Âlemin kısm-ı a'zamında İslâmiyet'in intişârı Hristiyanlıktan ziyâde mazhar-ı muvaffâkiyet olmuştur. Putperestlikten dîn-i İslâm'a ihtidâ edenlerin adedi tanassur edenlerden ziyâde oldukdan başka el-hâletü hâzihî bazı memleketlerde Hristiyanlık İslâmiyet'e karşı ric'at-ı kahkariyeye uğramışdır. Halbuki akvâm-ı Muhammediyye'ye tebdîl-i dîn ettirmek hakkındaki teşebbüsler bi'l-külliyeye netîcesiz kalmışdır. Yeniden bir mevki' ihrâz etmek şöyle dursun evvelden elimizde bulunan mevkiyi bile muhâfaza edemiyoruz. Dîn-i İslâm zâten Morocco'dan Java'ya, Zengibar'dan Çin'e kadar imtidâd ettiği gibi bir şihâb-ı sâkib sür'atiyle Afrika'ya intişâr eylemişdir.

²⁷⁷ Hakkında bilgi bulunamamıştır.

²⁷⁸ Canon Isaac Taylor, d.1829-ö.1901, Filolojist, toponimist ve yazar. Hakkında detaylı bilgi için bk. <http://www.oxforddnb.com/index/101036433/>

Kongo'da ve Zambize²⁷⁹ revnaktırâz teessüs ve istikrâr olduğu gibi hükûmât-ı zenciyyenin en kuvvetlisi olan Uganda dahî zümre-i İslâmiyân'a dâhil olmuştur.

-Hindistan'da, Hind mezhebinin muharribi olan Garb Medeniyeti yalnız İslâmiyet'e meydan hazırlamış oluyor. 255 milyon Hind seknesinden 50 milyonu zâten Müslüman olduğu gibi²⁸⁰ Afrika seknesinin nısfından ziyâdesi dahî müslümandır. İslâmiyet'in yalnız birinci derecede olan intişârı şâyân-ı tezkâr olmayıp sâliklerinin üzerinde muhâfaza ettiği sebât dahî başkaca sezâvar-ı dikkattir. Hristiyanlık ise böyle pâyidâr değildir. Bir Afrika kabîlesi bir kere İslâmiyet'i kabûl ettikten sonra hiçbir vakit putperestliğe rücû' etmez ve tanassur etmesi ihtimâli de yoktur.....

-İslâmiyet, neşr-i medeniyete Hristiyanlıktan ziyâde hizmet etmiştir. Bu bâbda İngiliz zâbitân u seyyâhîni tarafından İslâmiyet'in netâyic-i ilmiyyesi hakkında dermeyân edilen ifâdâtı nazar-ı i'tibâra almak kâfidir. Ne vakit dîn-i Muhammedî bir zenci kabîlesi tarafından kabûl edilirse derhal putperestlik, ibâdât-ı şeyâtîn, şirk billâh, insan eti yemek, insandan kurban kesmek, katl-i veled, sihirbazlık mahv u zâil olur. Ahâlî libâs giyinmeye başlar, nezâketsizlik mübeddel-i tahâret olur, izzet-i nefis ve vakâr husûle gelir. Misâfirperverlik, bir vazîfe-i dîniyye olur, sekr kesb-i nedret eder, kumar taht-ı memnû'iyeye girer, mugâyir-i âdab olan rakslar ve ricâl ile nisvânın münâsebât-ı gayr-ı meşrûası ortadan kalkar, nisvânın ismeti bir fazîlet addedilir, atâlet yerine san'at kâim

²⁷⁹ İngilizce metinde Zambesi şeklinde yazılmış olup, bu Zambia'dan doğup Zimbabwe'den geçerek Hint Okyanusu'na dökülen bir nehirdir. Müellif bu ülkelerden birini de kastetmiş olabilir.

^{280*} Ahîrân icrâ edilen tahrîr-i nüfûsa göre Hindistan'da Müslümanların adedi 57.365.204 olup orada tevattun eden Avrupalılar dahî dâhil olduğu halde Hristiyanların adedi 2.284.191'dir. Bundan anlaşıldığına göre yalnız Hindistan'da son on sene zarfında takrîben beş milyon eşhâs dîn-i İslâm'a ihtidâ etmişlerdir.

olur, fuşş gidip yerine nâmus gelir, nizâm ve kanaatkârlık galebe eder; kan husûmeti, hayvanâta ve üserâyâ zulm ü teaddî memnû' olur. Hissiyât-ı insâniyetkârâne, muâmele-i âlicenâbâne ve uhuvvet ve müvâlât teessüs eder. Taaddüd-i zevcât ve esâret tanzîm ve fenâlıkları men' edilir. Ve'l-hâsıl İslâmiyet, âlemde her türlü seyyiâtın önünü almak için en büyük bir kuvvettir. Avrupa'nın muâmelât ve münâsebâtı ne kadar tevessu' ederse o derece mugâyir-i âdab-ı hâlâtın intişârına ve ahâlinin kadr u menziletinin tenezzülüne bâis olmaktadır. Halbuki İslâmiyet âlî bir medeniyyet idhâl eder, kitâbet ve kırâat, telebbüs, tahâret-i bedeniyye, vakâr ve istikâmet ta'lîm eyler. İslâmiyet'in netâyic-i medeniyye ve it'âziyesi mûcib-i istiğrâbdır. Afrika için sarfedilen mebâlig-i cismiyye ve fedâ edilen nüfûs mukâbilinde meydana koyabileceğimiz muvaffâkiyet ne kadar ehemmiyetsizdir! Tanassur edenler binlerle ta'dâd olunursa dîn-i İslâm'ı kabûl eyleyenler milyonlarla ta'dâd olunmaktadır. İşte bizim meydana koyabileceğimiz netâyic bunlardan ibârettir. Şunu da bilmemiz lâzım gelir ki İslâmiyet, dîn-i İseviyye'ye mugâyir bir dîn olmayıp esâsen müttehiddir. İslâmiyet, İbrâhîm ve Mûsâ aleyhimüsselâmın dînine muvâfık ve dîn-i İseviyye'nin esâsına mutâbıktır. Mûsâ aleyhisselâm'ın dîni, Benî İsrâîl'e mahsûs idi. İslâmiyet ise onun gibi bir kavme mahsûs olmayıp umûmîdir, bi'l-cümle âleme âmm u şâmindir. Müslümanlar ülü'l-azm olarak dört peygamber kabûl ederler ki İbrâhîm Halîlullah, Mûsâ Kelîmullah, Îsâ Rûhullah, Muhammed Rasûlullah'dır.²⁸¹

-Dîn-i İslâm, bir sür'at-i hâriku'l-âde ile Afrika ve Asya'ya intişâr etti; çünkü Afrika ve Sûriye rehâbîni dîn-i İseviyye yerine bir takım kavâid-i mâ

²⁸¹* Müslümanlar, ülü'l-azm altı peygamber tanır ki dördü bâlâda esâmîsi muharrer zevât-ı âzamdır. Diğer ikiden biri Âdem Safiyullah, diğeri Nûh Neciyullah'dır. Canoon Taylor bu cihetden ihmâl etmiştir.

fevka't-tabîa ikâme etmişler idi: Fuḥşiyâtâ bekâret ve tecerrüd ile mukâbele etmek teşebbüsünde bulundular; insanlardan çekilerek köşe nişân inzivâ olmayı iktisâb-ı velâyet tarîki addettiler. Nezâfetsizlik, kudsiyet-i ruhbâniyenin hâsse-i mümeyyizesi oldu. Ahâli fiilen müşrik olup nice şühedâyâ, eazzeye ve melâikeye taabbüd ederlerdi. İslâmiyet, şu seyyiâtı ve i'tikâdât-ı bâtıleyi imhâ etti; bu fâide mübâhesât-ı mezhebiyeyi ortadan kaldırdı; bekâreti tâc-ı takvâ addetmek usûlünü reddetti; vahdet ü azamet-i ilâhiyyeyi dînin kâide-i esâsiyesi olmak üzre i'lân ve recûliyeti ruhbâniyet yerine ikâme eyledi. Üserâyâ ümîd, cem'iyet-i insâniyeye uhuvvet, ef'âl-i tabîyye-i beşeriyeye kıymet i'tâ eyledi....

-İslâmiyet'in ta'lîm ettiği fezâil, en âdî sülâlelerin bile anlayabileceği derecede sâde olup i'tidâl, tahâret, iffet, adâlet, şecâat, uluvv-i cenâb, mürüvvet, mihmânnevâzlık, sıdk u tevekkül den ibârettir. Bu evsâf, fezâil-i asliyye-i erbaaya temrîn ve meâsî-i kebîre-i seb'ayı men' etmek için kâfidir. Dîn-i İseviyye'nin ta'lîmi vecihle insanların uhuvveti meselesi kâbil-i icrâ olmayan bir hayâl-i muhâldir; halbuki dîn-i İslâm kâbil-i tatbîk bir uhuvvet ve bi'l-cümle müslümanlar için müsavât ile emreder.²⁸² İslâmiyet'in Müslümanlara bahşettiği en büyük lütuflardan biri budur. Bir kimse dîn-i İslâm'a dâhil olduğu gibi cem'iyet-i İslâmiye'nin âzâsından olur. -150- milyon eşhâsdan ibâret olan bir uhuvvet-i cismiyyenin eczâsından addolunur.²⁸³ Bir mütenassır, cemiyet-i Nasrâniyece müsavî tutulmaz; uhuvvet-i İslâmiye ise bir

²⁸²* Kur'an-ı Kerim'de 49. sûrede "Fi'l-hakika mü'minîn kardeşdirler; bu sebepten kardeşlerinizin beynini ıslâh ve Cenâb-ı Hak'dan istiğfâr ediniz, tâ ki size afv ile muâmele eylesin." buyurulmuştur. [el-Hucurât 49/10; 1314 baskısındaki dipnotta -Cenâb-ı Hak'dan korkunuz, tâ ki siz de merhamet olunamız.- şeklinde ifâde ediliyor.]

²⁸³* Bu aded ehl-i İslâm'ın kıymet-i hakîkîsinden dündür. El-hâletü hâzihî âlemde dîn-i İslâm'a i'tikâd edenler -240- milyon raddelerindedir. [1314 baskısındaki dipnotta -300 milyon raddelerindedir- şeklinde ifâde ediliyor.]

hakîkattır. Bizim²⁸⁴ evrâk üzerinde pek çok sevgili birâderlerimiz vardır, lâkin hakîkatte nâdirdir. Kur'ân-ı Kerîm dâr-ı ukbâda cennet ile tebşîr ederse dâr-ı dünyâda verdiği imtiyâzât-ı ictimâiyye dahî pek büyük bir kuvve-i muharrikedir...

-Afrikalılara kabûl-i dîn ettirmekte onların iki türlü âdetleri ikâ'-ı müşkilât eder: Biri taaddüd-i zevcât, diğeri esârettir. Şerîat-ı Mûseviyye'de olduğu gibi şerîat-ı Muhammediye'de dahî onlar men' edilmeyip fenâlıkları ta'dîl edildi. Zâten esâret, Akâid-i İslâmiye'den cüz olmayıp, alâ tarîki'l-cevâz kabûl edilmiştir. Esâret Müslümanların elinde hakîkaten pek mülâyim bir kâidedir; memâlik-i müctemiadaki esâret-i zenciyye usûlüne aslâ kâbil-i kıyâs değildir.²⁸⁵ Taaddüd-i zevcât meselesi bir mesele-i mühimmedir: Şerîat-ı Mûseviyye'de men' olunmadı; Dâvûd aleyhisselâm tarafından icrâ olundu; İncîl'de dahî doğrudan doğruya men' olunmamıştır. Muhammed aleyhisselâm gayr-ı mahdûd bir halde olan taaddüd-i zevcâtın cevâzını tahdîd etti. Avrupa-yı Osmânî, Anadolu, Cezâyir, Mısır gibi en mütemeddin bilâd-ı İslâmiye'de taaddüd-i zevcât fiilen umûmî olmayıp nevâdirde ma'dûddur.²⁸⁶ Taaddüd-i zevcâtın iddiâ edilen mehâzîrine mukâbil bir takım muhsinâtı vardır: Kızları katletmek âdât-ı kerîhesini kaldırmış ve her kadına bir hâmî-i meşrû' i'tâ eylemiştir. Taaddüd-i zevcâtın sâyesinde, memâlik-i İslâmiye muâmelât-ı gayr-ı meşrûadan sâlimdir. Bu hal, âlem-i İslâmiyet hakkında sebep-i ta'yîb addedilen taaddüd-i zevcâta nisbetle âlem-i Nasrâniyet hakkında hakîkaten bâis-i hicâbdır. Memâlik-i İslâmiye'de tanzîm ve tahdîd edilen

²⁸⁴** Hristiyanların.

²⁸⁵* Hadîs-i Şerîf'de buyurulmuştur ki: "Kendiniz ne ile taayyüş ederseniz esirlerinizi de öyle iâşe etmelisiniz. Ve kendiniz nasıl tebbüs ederseniz anları da öyle ilbâs eylemelisiniz." [Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1315, "İtk", 15]

taaddüd-i zevcât, bilâd-ı Nasrâniye hakkında bir musîbet olup İslâmiyet'te bi'l-külliyeye mechûl olan ve kâbil-i tefrîk olmayacak bir hâle gelen taaddüd-i ezvâc gibi, kadınlar hakkında mûcib-i şeyn ve erkekler hakkında muzır değildir. Taaddüd-i ezvâca iğmâz-ı ayn eden İngilizlerin taaddüd-i zevcâta kâil olan Müslümanlara seng-i indâz-ı ta'n u teşnî' olmaya hakları yoktur. Komşumuzun gözündeki çöpe bakmayıp kendi gözümüzde olan koca sütunu çıkarmaya çalışmalıyız. Memâlik-i İslâmiye için seyyie addedilen taaddüd-i zevcât, esâret, câriye istifrâşı ve talâk meseleleri, yalnız İslâmiyet'e münhasır değildir: Bunların esâsen Hristiyan memleketi olup ve İngiliz akvâmı ile meskûn bulunan müctemia-yı Amerika'da hem de arzu olunmayacak bir tarzda mevcûd bulunduğunu feramûş etmeyelim....

İslâmiyet'te bazı ahlâk-ı hasene vardır ki bizimkine nisbetle daha ziyâde şâyân-ı kabûldur: Ezcümle irâde-yi sübhâniyeye inkıyâd, merhamet, sıdk ve uhuvvet-i İslâmiye bizim için öyle birer numûne-yi imtisâldir ki eğer onlara tevfik-i hareket etmiş olaydık çok iyi yapmış olurduk. İslâmiyet, memâlik-i Nasrâniye'de mevcûd olan sekr, kumar ve fuhşiyât gibi üç büyük musîbeti def u izâle etmiştir. İslâmiyet, şark u cenûb akvâmını zîr-i inkıyâdına almıştır.”

-Canon Taylor'ın işbu mütâlaâtının tamamı *Times Gazetesi*'nin sütunlarında epeyce mübâhasât ve muhâberât cereyanına bâis olmuştur. Bu muhâberâttan çoğu gâyet kıymetdâr birer eser olup ancak risâlemizin hacmi müsâit olmadığından yalnız bir tanesinin ber-vech-i zîr derciyle iktifâ edeceğiz. Bu mektup Afrika seyyâhîn meşhûresinden Mister Joseph Thompson²⁸⁷

^{286*} Urquhart'ın *-Fikr-i Şark-* nâm eserinde, cild-i sâninin 388. sahîfesinde deniliyor ki *-Kandiye'* de bulunan 40 bin Müslüman ahâli beyninde taaddüd-i zevcâta dâir bir vaka bile malûm değildir.

^{287**} M. Joseph Thompson. [d.1858-ö.1895, İskoç jeolog ve kâşif. Hakkında detaylı bilgi için bk. *Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi*, İstanbul: Ana Yayıncılık 2004, XXI/7-8.]

tarafından Teşrîn-i Sâni'nin onunda Edinburg'dan yazılmış ve *Times*'ın 14 Teşrîn-i Sâni 1887 târihli nüshasına dercedilmiştir.

Joseph Thompson mektubunda diyor ki:

“Ortodoks mezhebinin ve şûbelerinin hâricinde olup el-yevm mer'iyü'l-icrâ bulunan bir dînin ²⁸⁸ muhsenâtından bahsetmek, kilise memurlarının akîdelerini neşr için ittihâz ettikleri mesleği intikâda kalkışmak ne kadar tehlikeli olduğunu bi't-tecrübe müşâhade eyledim. İntikâda kalkışan bir zâtın dermeyân ettiği esbâb-ı mûcibenin sû-i tefsîre uğrayacağı ve kendisinin mazhar-ı levh ü takbîh olacağı şüphesizdir; maa hâzâ onun istişhâd ettiği vukûât ihtimâl ki nazar-ı i'tibâra bile alınmaz. Elbette bu halde hey'et-i rûhâniyenin veyâ memûrlarının nûr-i hakîkatten nefret ettiklerini, veyâhud yalnız kendilerince mecâz olan merâyâdan in'ikâs ve istedikleri renk ile mülevven züccâclardan mürûr edebilenleri kabûl ettiklerini o müntakid keşf ü istidlâl eyler. Âcizleri, İslâmiyet ile Hristiyanlığın zencilerle ihtilâtını müşâhade ettiğim Afrika-yı Şarkî ve Vasatî ve cenûbîde epeyce tecrübeler etmiş olduğumdan, bu bâbda beyân-ı mütâlaaya kendimi salâhiyetdâr addederim. Muhâbirlerinizden bazıları Afrika-yı Şarkî'de ve Nil vâdisinde –esir ticâretiyle ve her türlü ahvâl-ı gayr-ı marzıyye ile ihtilât eden- İslâmiyet'in hâl-i hakîkiyyesinin meşhûd olduğunu beyân etmektedir. Bundan daha bâtil bir iddiâ tasavvur olunamaz. Âcizleri Afrika-yı Şarkî ve Vasatî hakkında sizin muhâbirlerinizin tecrübelerinde daha müdakkikâne vukû' bulan müşâhedâtıma binâen hakikat-ı hâli size bildirir ve esir ticâretinin devâmı İslâmiyet'in cihât-ı mezkûreye dâhil olmamasından ileri geldiğine ve dîn-i

Muhammedî oralarda intişâr etse bu ticâretin memnûiyyetinin dahî berâberce duhûl edeceğine sizi temîn eylerim.

-İslâmiyet Zencilere ta'lîm edilmemiştir, çünkü Maskat²⁸⁹ Arapları onları esir saydgâhı olarak muhâfaza etmek isterler. Onlara dîn-i İslâm'ı ta'lîm etmek esir ahzedecekleri mahallin ahâlisine uhuvvet-i İslâmiye'yi bahşeylemek demektir. Eğer Nasârâ dîninin yerliler beyninde intişârı müskirât ticâretinin ziyâde bervechiyle berâber vukû' bulmamış olsaydı, emîn olunuz ki bizim Hristiyan tâcirleri ticâretgâhları olan mahalle kendi nâşir-i dinlerini duhûlden men' ederler idi. Maa hâzâ meselenin kendimize duhûlü olmadığı yerlerde ahâlinin âdetini mezhepleriyle mezcetmek mu'tâdımızdır.

-Afrika kıtasının şark cihetinde Dîn-i Muhammedî'nin intişâr etmediği, rehhabîn tarafından kemâl-i iftihâr ile beyân olunur. Bu ifâde doğrudur. Bu hâlin başlıca sebebini bâlâda beyân ettim. İkinci bir sebebi daha vardır ki bu da şâyân-ı ehemmiyettir. İslâmiyet bu memleket ahâlisi beyninde her vecihle kendilerine fâik olup onlara âdetâ vahşî nazarıyla bakan ecnebî bir sülâle tarafından idhâl edilebilir. Maskat Arapları ile Zencilerin beyni, vâsi' bir körfez ile tefrîk olunmuştur. Maskatlılar, bu körfezi murûr etmek istemezler, Zenciler dahî Maskat sülâlesinden bu vecihle tefrîk olunmuş olmalarıyla onların i'tikâd ü âdâtını ahzetmek teşebbüsünde bulunmazlar. Lâkin Afrika'nın Şark-ı Vasâtisinde esir ticâretinin devâmı İslâmiyet'in orada bulunmadığından neş'et ettiğini bâlâda beyân ettiğim gibi rakîb addedilen bu dînin oralarda büyük bir hizmet etmiş olduğunu dahî kemâl-i emniyetle ityân

^{288**} Dîn-i İslâm'm.

²⁸⁹ Umman sultanlığının başşehri. Arabistan yarımadasının güneydoğu sahilinde olup eskiden beri denizcilikle uğraşan Umman halkının başlıca ticaret limanıdır. Hakkında detaylı bilgi için bk. Bilge, Mustafa L., "Maskat", *DİA*, XXVIII/77-78.

ederim. Bu da müsikirât ticâretinin intişârını men' etmiştir. Hattâ Zengibar'da akvâm-ı Nasârâ bu ticâretlerinin tahdîdine mûmânaât etmekde olduklarından Zengibar hâkimi onun tevkîfine muktedir olamıyor. Teşekkür olunur ki Zengibar'ın dâhil cihetlerinde hâkim kavâid-i İslâmiye'yi bu güne kadar muhâfazaya muktedir olmuş ve bi's-suhûle iğfâlî kâbil olan siyâhîlerin ahlâklarını bu şekilde bozulmaktan muhâfazaya pek büyük hizmet etmiştir. Almanya –nâşir-i medeniyetlerinin- bu kıtaya nâzil olmadıkları zaman hâzırda hâkimin işbu ahkâm-ı diyânetperverâneyi ne kadar müddet daha muhâfaza edebileceği cây-ı mülâhazadır.

-Şimdi Afrika-yı Garbî ile Sûdan-ı Vasatî'ye nakl-ı kelâm edelim: Bi't-tesâdüf seyr u seyahat ettiğim bu memleketlerde bi'l-külliyeye mütefâvit bir hâlin hükümfermâ olduğunu görüyoruz. Burada İslâmiyet, faal bir kuvveti ve sadr-ı İslâm'daki gibi bir şevk u gayreti hâizdir. İslâmiyet'in evâil-i zuhûrunda olduğu gibi kendine mahsûs olan bir muzafferiyet-i hârika-nümâ ve bir sür'at-i hayret-efzâ ile âlemi kendine celbetmektedir. Burada İslâmiyet müsâvât üzere Sierra Leone bilâdında ve Nijer vâdisindeki Niyam Niyam²⁹⁰ kabâil-i vahşîyyesinin arasında intişâr etmektedir. Nasrâniyet nâşirleri esir ticâretinin seyyiâtını İslâmiyet'e atfettirecek bir hareket-i riyâkarâne ile ve olanca kuvvetleriyle İslâmiyet'in Afrika-yı Garbî-yi Vasatîsi'ndeki muzafferiyetine dâir vakâyü tahrîf ü tağyîre gayret etmektedirler.

-Ortodoks mezhebinin hâricinde hiçbir hakikat tanımaya muktedir olmadıklarından İslâm'ın intişârını Afrika hakkında bir felâket-i müdhişe ve seyyie-i azîme olmak üzere tanıtırmaya çalışıyorlar. Tâ zaman-ı

²⁹⁰ Afrika'da yaşayan bir kabîle. Hakkında detaylı bilgi için bk. Şahin, M. Abdülfettâh, *Asrın Getirdiği Tereddütler*, İzmir: Türkiye Öğretmenler Vakfı 1996, II/32.

sabâvetlerinden beri öğrenmiş oldukları vecihle dîn-i Muhammedî'nin seyf ü ateş vâsıtasıyla intişâr edebildiğini âleme ilân ederler. Maksatlarını tervîc için tasavvur u tersîm ve kemâl-i şâdumânî ile ibrâz ettikleri bir levhada bir zencinin zân-ü bezmîn ihtizâz olarak dehşetli bir sîmâ ile durduğunu, arkasındaki kulübesinin alevlere büründüğünü, zevcesinin ve çocuklarının boyunlarından ipe dizildiklerini, kendilerini esir etmek için vahşî kimseler tarafından sevk edilmekte olduklarını ve müthiş kıyâfetli bir müslümanın dahî sellü seyf ederek üzerinde durup onu katl ile İslâmiyet beyninde muhayyer bırakmakta olduğunu irâe ederler. İşte dîn-i İslâm'ın nasıl intişâr ettiğine dâir ta'mîm edilen ma'lûmât bundan ibâret olup zamâna göre eslâftan ahlâfa rivâyet edilegelen bir hayâlden başka bir şey değildir. Teşekkürler olunur ki bi't-tesâdüf vukuâtı re'yü'l-ayn gördüm ve hakîkatın başka türlü olduğunu anladım: Sûdan-ı Garbî ve Vasatî'de İslâmiyet'in muzafferiyet-i azamiyyesi sulhperver ve mütevâzî kimseler vâsıtasıyla vukû' bulmuştur. Biri evâilde –Fülânî-²⁹¹ denilen seyyar bir râî, diğeri zamânımızda Hausa²⁹² veya Nupe²⁹³ tâciridir. –Fülânî - takrîben onikinci karn-ı mîlâdîde dîn-i İslâm'ı Çad gölünden Bahr-ı Muhît-i Kebîr'e kadar neşretmeye başlamış idi; bunun netîcesi olarak bu kıtanın her tarafı karn-ı âhirin nihâyetine kadar küçük cem'iyet-i müteferrika-yı İslâmiye ile meskûn oldu. Lâkin memleketi putperestlik boyunduruğundan bi'l-küllîye tahlîs ile vahdâniyet-i ilâhiyyeyi ilân edecek bir rehber ihtiyâç var idi. Karn-ı âhirin ibtidâsında –Fodyo-²⁹⁴ nâm

²⁹¹** Fellani. [Afrika'da Hausalılardan sonra en büyük etnik zümre. Hakkında detaylı bilgi için bk. Özköse, Kadir, *Sûfi Dâvetten Devlete: Osmân b. Fûdî ve Sokoto Halifeliği*, İstanbul: Gelenek Yayıncılık 2004, s. 32.]

²⁹² Ya da Hevsâ, Afrika'daki en büyük Müslüman topluluklardan biri. Hakkında detaylı bilgi için bk. Görgün, Hilal, "Hevsâ", *DİA*, 17/278; Özköse, *a.g.e.*, s. 29.

²⁹³** Hausa or Nupe.

²⁹⁴** Fodyo. [Osman b. Muhammed Fûdî, d.1754-ö.1793, Afrikalı mutasavvıf ve hükümdar. Fûdî, yerel Hausa dilinde Fodyo şeklinde telaffuz edilmektedir. Hakkında detaylı bilgi için bk. Özköse, *a.g.e.*, s. 47-52.]

zât, bu rehberliği deruhte etti ve dîn-i İslâm sezâvâr-ı hayret olacak bir zaman-ı kalîlde memleketin her tarafında fermânfermâ oldu. Aşâyir-i vahşîyyeye hayretfezâ netâyic husûle getirecek derecede bir terki i'tâ eyledi. Şu sinîn-i ahîrede İslâmiyet'in intişârının başlıca vâsıtası bâlâda beyân ettiğim vecihle – Hausa - veya –Nupe- tâciridir. Sanatının ta'rîzden masûniyeti sâyesinde bu Zenci tâciri, kendi vatanından yüzlerle mil bu'dunda olan dâhildeki kabîlelere gitti; hâl-i vahşette olan putperestler ile hemcinsleri gibi ihtilât, onların menzilinde ikâmet, ğızâlarından teğazzî etti. Her tarafa dîn-i İslâm'ı sevk ve anlaşılmayacak bir takım kavâid-i gayr-ı ma'kûle ile tağlît edilmiş olan i'tikâdât-ı İslâmiye'yi idhâl eyledi. Fi'l-hakîka onun ta'lîm ettiği kavâid, putperest kardeşlerinin bile tefehhüm ü kabûl edebileceği derecede sâde idi. Tâcir bir ay yâhud altı ay veyâhud bir sene onların içinde ikâmet eder; bu müddet zarfında ahâli onun nazîf elbisesine dikkat ü taklîd ederler. Anda kendilerinin yapamayacakları bir şey görmezler, dîninde idrâk edemeyecekleri bir akîde bulmazlar. İşte bu tarîk ile medeniyet ve İslâmiyet tohumu müteaddid kabâil-i vahşîyye içinde zer' olundu. Yüzlerle sanayi' memleketin her tarafına intişâr etti. Sabah, zuhr ve akşam vakitlerinde İslâmiyet'e mahsûs olan ezân-ı Muhammedî sadâları künküre-i semâya ref' edilmektedir. Evvelleri ağaçtan ve taştan ma'mûl asnâm önünde harekât-ı perestîşkarâne icrâ eden zânûler şimdi huzûr-i Rabbi'l-âlemînde saffbeste-i ihtirâm olmaktadır. Evvelleri kendi hemcinsinin etini yemek meserretiyle ihtizâz eden dudaklar, el-yevm Sâni-i Âlem'in azamet ü rahmetini taallümde isti'mâl olunmaktadır.

-İşte İslâmiyet böyle sulhperverâne bir tarz ile intişâr etmiştir. Haydi aksini farz edelim. Eğer İslâmiyet böyle sulh u müsâlemetle intişâr etmemiş ise, bunda bizim için şâyân-ı taaccüp ne vardır? Biz Hristiyanlar, âleme kendi dînimizi cebren kabûl ettirmeye hakkımız olmadığını öğrenmek için onsekiz

karn kadar bir zamâna muhtâc olmadık mı? Eğer bi't-tesâdüf gayretli bir takım Zenci nâşir-i dinleri kendi mezheplerinin mehâsinini gayr-ı mütedeyyin ve muannid vatandaşlarına cebren neşretmek teşebbüsünde bulunmuşlar ise şâyân-ı istiğrâbımdır?"

b) Dîn-i İslâm'ın Kavâid-i Esâsiyyesi

Bazı vatandaşlarımız tarafından dîn-i İslâm hakkında söylenmiş veyâhud yazılmış olan şeylerin fıkrât-ı müstahrecesini bervech-i bâlâ bast u beyân ettikten sonra Akâid-i İslâmiye'nin ne olduğunu nazar-ı dikkat ve i'tibâra alalım ve meydan-ı müsâbakada ne sûretle ihrâz-ı tefevvuk ettiğini gösterelim.

1308 sene-i hicriyesi Ramazan-ı şerîfnde (Mayıs 1891)²⁹⁵ Dersâdet'te Yıldız Kasr-ı Hümâyunu'nda irzân buyurulan müsâade-i celîle-i hazret-i zillullâhî üzerine nâil olduğum müsûl-i şerîfnde Emîrül-Mü'minîn ve Halîfe-i rû-yi zemîn Şevketli Sultan (Gazi Sultan Abdülhamîd Hân-ı Sâni) Efendimiz hazretlerinin irâdât-ı diyânet-âyet-i hilâfetpenâhîlerinden dîn-i İslâm hakkında ahz ü telakkî edebildiğim âtiye'z-zikr teşbîhât-ı belîğa ve ifâdât-ı haseneyi evvel emirde teyemmünen ve teberrüken derc-i sahîfe-i şükrân ederim:

-İslâmiyet; letâfette, sebât u metânette ve menzûl-i maksûd-i yakîne îsâl için süir'at ü müisâberette esebb-i sabârefiâre benzer.

-İslâmiyet, meydân-ı mübâreze-i kelâmiyede hasm ilzâm ü iskât husûsundaki kuvve-i cismiyyesiyle seyf-i sârim-i abdâre benzer!.

-İslâmiyet, serî'u'l-cereyân olan şu ömr-i yekrûze-i dünyânın bâlini insanın sahîfe-i

²⁹⁵ 1891 Mayıs ayının son 3 haftası Şevval ayına tekâbül ettiğinden, mezkur ziyaret Mayıs ayının ilk haftasında yapılmış olmaktadır.

hâtrına nakş ü fenâsını ta'lîm eder.

-İslâmiyet, bekâsı mutasavver olmayan şu âlem-i fânîde bulunduğü müddetçe icrâ-yı hasenât ederek her ân saâdet-i ebedîye seferine âmâde bulunmayı insana tefhîm eder.-

İslâmiyet'in kâide-i esâsiyyesi şudur: İbtidâ-yı hilkatten ferdâ-yı kıyâmete değin hak, birdir; bunun da esâsı Cenâb-ı sâni-i âlem-i teâlâ ve tekaddes hazretlerinden başka ma'bûd-i bi'l-hak olmadığını iz'ân ve tasdîk etmektir.

-Zât-ı ecell ü âlâ hazretleri şol ma'bûd-i hakîkîdir ki andan maâdâ ibâdete müstehak yoktur; meşhûdât ve mugayyebât, ilm-i muhît-i ezelisinin mehâtı; avâlim ü kâinât rahmet ü inâyet-i feyezânesinin meşmûlüdür.

-Vâcibü'l-vücûd, cellet azametehû ve natakak hikmetühû hazretleri, şol ma'bûd-i ezelîdir ki ibâdetde şerîki mutasavver değildir. Bi'l-cümle avâlimin mâlik-i hakîkîsidir; şâibe-i noksândan mukaddes, âfât u halelden berîdir; emn ü emân onun yed-i kudretinde, âlem-i imkân hıfz u hırâsetindedir, hükmünde gâlip, cebr u salâhında fa'âlün limâ yürîddir; kibriyâ ve azametde vâhid-i münferid, ulûhiyyet ve havâs-ı ulûhiyette müşrikînin tahayyül ettikleri müşâriklerden münezze ve müteferriddir.

-Mebde-i mevcûdât, tenezzehet zâtühû ani't-tühem ve's-şübühât hazretleri, şol ma'bûd-i mütevahhiddir ki avâlim ü kâinâtı muktezâ-yı hikmet olarak halk u icâd, bedâyî-i mükevvenâtı dereke-i mahv ü nîstîden âlem-i hestîye îsâl ü is'âd eder, bi'l-cümle mevcûdâtı hep birer sûretle ilbâs, ale'l-umûm mahlûkâtı birer şekl-i dîğerle mümtâz eyler.

-Zât-ı pâk-ı kibriyâ tebâreket esmâuhû ve ammet âlâuhû hazretleri, nice esmâ-yı hüsnâ ile tahmîd olunur; sükkân-ı semâvât u arz tarafından takdîs ve temcîd olunur.

-Avâlimin Allah-ı vâhidi hükm ü takdîrinde azîz ü gâlib, emr u tedbîrinde hakîm ve kâdîrdir. (Sûre-i Haşr'den muktebes)²⁹⁶

İşbu i'tikâd, Kur'ân-ı Azîmü's-şân'ın her tarafında nice kerreler yâdedilmişdir; bu ifâdemizi te'yîd için pek çok müsteşhedât zıkr u ityân edilebilir ise de ber-vech-i zîr birkaçının îrâdıyla iktifâ olundu:

-Ale't-tahkîk; Rabbiniz, ol Hüdâ-yı bîçün, tebâreke ve teâlâ anî's-şübehi ve'z-zünûn hazretleridir ki semâvât u arzı evkât-ı sittede yarattıktan sonra emr-i ilâhîsi arş-ı âzam'a müstevlî oldu.

-Ol Hüdâ-yı bî-misâl ve zü'l-arş lâ-yezâldır ki nehârı leyl ile setr u ihfâ ve leylî nehâr ile mahv ü ifnâ eder; onlar da yekdiğerini sür'atle ta'kîb eyler.

-Ol Hâlik-i heft âsumân ve fermânda kün fekândır ki mihrümâh-ı âlem-i ârâyı, kevâkib ve nücûm-i lâ-tuhsâyı halk u îcâd ve emrine mutî' u münkâd eyledi.

-İnsanlar! Biliniz: Halk u îcâd O Kâdir-i kadîm'in dest-i kudretine peyveste, tedbîr-i bilâd O Sâni-i hakîm'in irâdesine vâbestedir.

-Ol Melik-i allâm ve Mâlik-i ezimme-i enâm ki ulûhiyetinde vahdâniyet

ile müteâlî, rubûbiyetinde ferdâniyet ile müteazzimdir.

-Erbâb-ı ihlâs! Ol mücübü'd-da'avât olan Zât-ı akdese zâhiren ve bâtinen arz-ı ihtiyâc ediniz; emr-i duâda hadd-i ma'rûfu tecâvüz edenler ise nezd-i ilâhîde memdûh olmazlar.

-Erbâb-ı elbâb! Taraf-ı ulûhiyetten enbiyâ ve mürselîn ba's u isrâ ve nice ahkâm-ı adl-i âyîn ta'lîm ü inbâ olunarak yeryüzü kesb-i salâh etmiş iken, yeniden bağı ü inâd ile eş'âl-i nâire-i fesâd etmeyiniz; duâ ediniz: Beyne'l-havf ve'r-recâ duâ ediniz! Şüphesiz, rahmet-i Yezdân, erbâb-ı ihsândan baîd değildir.

-Bir Feyyâz-ı ezelî ki rüzgârları ğays-ı rahmetinin kudâmında müjde-resân olarak neşr u irsâl, riyâh dahî, yağmur ile yüklü olan sehâibi tahmîl ederek arâzî-i mevâte sevk u îsâl eder. Bulutlardan nüzûl eden bârân-ı feyz-i nesâr ile envâ-ı semerât husûle gelir. İşte Muhyî-i hakîkî teâlâ ve tekaddes hazretleri bilâd-ı meyyiteyi böyle kuvve-i nâmiye ihdâsıyla ihyâ eder.- (Sûre-i A'râf'tan muktebes)²⁹⁷

Cenâb-ı Hakk'ın sıfât-ı celîlesi Kur'ân-ı Azîmü's-şân'da ahsen sûretle tasvîr buyurulmuştur; Kur'ân-ı Kerîm'den muktebes olan fıkârât-ı âtiye bu müddeâmızı isbât eder:

-Sânî-yi âlem teâlâ ve tekaddes hazretleri ma'bûd-i hakîkîdir; hayât-ı ebediyye ve kayyûmiyet-i sermediyye ile muttasıftır.

²⁹⁶ el-Haşr 59/22-24.

²⁹⁷ el-A'raf 7/54-57.

-Ehaddir; ulûhiyette ve istihkâk-ı rubûbiyette müşârikden hâlî:

-Vahdâniyetinde şekk ve gümâna düşmek akla sığmaz.

-Hayydır, şâibe-i nü'âs ve nevmden berî:

-Onun için tagayyur ve fütûr hâtır u hayâle gelmez.

-Kayyûmdur, avâlim-i ulviyye ve süfliyyenin mâlik-i müstakilli:

-Bizâtihi kâim olup ansız mâsivâ için bekâ mutasavver olmaz.

-Mütekebbirdir, Kibriyâ-ı şânı mesâvî ve medânîden ârî:

-İzn-i Sübhânî münzamm olmadıkça hiçbir ferd nezd-i ulûhiyette
bast-ı bisât-ı şefaâte cesâret edemez.

-Alîmdir, ehl-i âsumân u zemînin mâzî ve âtîsi bahr-ı muhîl ilmine
nisbetle katre:

-Meşiyet-i ezeliyye taalluk etmedikçe onların ilm-i ilâhîden bir zerre
ahz etmeleri kâbil değildir.

-Azîmdir, kürsî-yi azameti semâvât u arzı müstevlî:

-Onların dâire-i hıfz u hırâsetinde bulundurulması Zât-ı Bârî için
mûris-i sıklet olmaz.

-Ol Perverdigâr-ı meâlî-kerdâr hazretleri, endâd u eşbâhtan müteâlî,
mâsivâdan ganî ve âlîdir. (Sûre-i Bakara'dan muktebes)²⁹⁸

²⁹⁸ el-Bakara 2/255.

-Âlem-i mülk ve melekûtun emr-i tasarrufu kabza-ı teshîrinde olan Cenâb-ı Kibriyâ bir Muhsin-i bî-hemtâdır ki cemî-i hayrât onun feyz-i amîm-i cevâdânesine mahsûs, bi'l-cümle berekât-ı lutf kadîm-i feyezânesine münhasırdır.

-Kâdirdir; hayr u şerr onun yed-i kudretinde ve nef' u zarar dest-i irâdetindedir.

-Hâlikdir, hanginizin ictinâb-ı mehârimde evra' ve iktisâb-ı mehâsinde esra' olduğu hakkında muâmele-i ihtiyâr etmek için mevt ü hayâtı takdîr etmiştir.

-Azîzdir; kahr u temdîr eder, ehâsîn-i a'mâlden i'râz edeni.

-Gafûrdur; afv u mağfîret eyler, mesâvîsinden tevbe eyleyeni.

-Bir Mübdi'-i hikmet efzâ ki semâvât-ı seb'âyı yekdiğlerine mutâbık olarak halk u inşâ etti: -Mazhar-ı tecelliyât-ı sübhâniye olan mübdeât-ı rahmâniyede tefâvüt göremezsin.

-Âlem-i imkânı teşkîl eden bedâyî-i mükevvenâta atf-ı nazar-ı im'ân et, hiçbir hâle ve noksân müşâhade edebilir misin?

-Merraten ba'de uhrâ ircâ'-ı nazar et! Beyhûde it'âb-ı fîkr etmiş olursun! Ne kadar taharrî etsen basarın bir ayb u kusûr müşâhadesinden âciz kalarak külâl ile ric'at eder.- (Sûre-i Mülk'ten muktebes)²⁹⁹

-Ey nebiyy-i muhterem! Cenâb-ı Hakk'ın evsâf-ı celîlesini senden suâl ediyorlar; onlara söyle ki;

-Câmi-i cemî sıfât-ı celâliyye ve müstecmi-i evsâf-ı cemâliyye olan Zât-ı Kibriyâ, tebâreke ve teâlâ hazretleri, vahdet-i hakîkiyye ile muttasıftır: İnhâ-ı terkîb ve taaddüdden münezzeh, cismaniyet ve havâss-ı cismaniyetten berîdir.

-Sameddir; mâsivâdan müstağnî. Halâik ise her husûsda dergâh-ı ulûhiyyetine mürâcaât-ı istimdâdkâriyyede bulunmaya mecbûr.

-Mâlikü'l-mülk ve'l-melekût, Sâhibü'l-izz ve'l-ceberût.

-Vâlid değildir: Mücânisi mefkûd, muîn veya vârise ihtiyâcdan âzâde.

-Mevlûd değildir: Mesbûk bi'l-adem olmayıp vücûdu başkasına tevakkuftan vâreste.

-Mükevvenâtın Sânî-i vahîdi için küfüvv ü nazîr olacak bir ferдин vücûdu mutasavver değildir.- (Sûre-i İhlâs'tan müstanbıt).³⁰⁰

İhtâr. –Sûre-i İhlâs, lafzı kalîl, ma'nâsı kesîr bir sûre-i celîledir; cemî'-i maârif-i ilâhiyyeyi müştemil, erbâb-ı ilhâdın reddini mütekeffildir. Hadîs-i nebevîde Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân'ın sülüsüne muâdil olduđu³⁰¹ beyân buyuruluyor: Fî'l-hakîka Kur'ân-ı Kerîm akâid, ahkâm u kisasdan ibâret olup, kavâid-i akâidin esâsı ise bu sûre-i celîlede mündemictir. Taraf-ı nebevîden vukû bulan dâvet üzerine Ehl-i Kureyş'in Vâcib Teâlâ hazretlerinin evsâf-ı celîlesini suâl etmeleriyle bu sûre-i celîle inzâl buyurulmuştur.

²⁹⁹ el-Mülk 67/1-4.

³⁰⁰ el-İhlâs 112/1-4.

³⁰¹ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 15; Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim İbnu'l-Haccac el-Kuşeyri en-Neysabûrî, *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul 1981, “Müsâfirîn”, 259.

Hulefâ-i Râşidîn'den İmâm Alî (Kerremallâhu vecheh) hazretleri bir kelâm-ı belîğinde Cenâb-ı Hakk'ı sıfât-ı noksâniye ve evsâf-ı cismâniyeden tenzîh ve takdîs ederek buyuruyor ki:

-Cenâb-ı Hakk, akl-ı beşerin tasavvur edebileceği hiçbir şeye müşâbih değildir; insanların maddiyâtından intizâ' ettikleri herhangi vasfa zerraten mâ müşâbeheti olan bir şey âna isnâd edilemez. Takvânın kemâli ma'rifetullah iledir; ma'rifetullahın kemâli Cenâb-ı Hakk'ı tasdîk iledir; tasdîkin kemâli vahdâniyet-i ilâhiyeyi sıdk ile iz'ân ve kabûl etmekten ibarettir; sıdkın kemâli Cenâb-ı perverdigârdan sıfât-ı noksâniyeyi nefy iledir. Hâlik teâlânın nerede olduğunu suâl eden kimse onu bir maddeye teşbîh etmiştir. Sâni'-i ezeli teâlâ ve tekaddes hazretleri hâlıktır, mahlûk değildir; her şey ile berâberdir, lâkin ittisâl ve kurbîyyet tarîkiyle değildir; zâhirdir, zuhûru inkıtâ' tarîkiyle değildir; sebep-i evveldir, sebebiyeti amel tarîkiyle değildir; nâzırdır, ama hiçbir ferd onu müşâhade edemez. Mekândan, zamandan, miktardan münezzehtir.³⁰²

Kadîm, alîm, kadîr, hakîm olan Zât-ı ecell ü a'lâ hazretlerine bu vechile i'tikâd etmek Dîn-i Hakk'ın esâsı olup her zaman sâbittir. İşbu dîne –İslâm-nâmı verilmişdir ki tevekkül Cenâb-ı Hakk'ın ubûdiyetine ve evâmirine inkıyâd, tarîk-i müstakîmde sa'y etmek ma'nâlarını müfiddir.

İslâmiyette beyân edilen kavâid-i ahlâkiyye Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân'ın

³⁰² Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâğâ: Hazret-i Ali'nin Hutbeleri, Vasiyyetleri, Emirleri, Mektupları, Hikmet ve Vecizeleri*, trc. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1972, s. 41-43.

ikinci sûre-i celîlesinde³⁰³ şu vechile telhîs buyurulmuştur:

“-Kur’ân-ı Kerîm ve Furkân-ı Hakîm bir Kitâb-ı müstetâbdır ki reyb ü gümândan ârî, şekk ü irtiyâbdan berîdir:

-Sultânı o derece vâzıhtır ki müdakkikâne i’ mâl-i fikreden bir âkil, min tarafillâh münzel olduğunda tereddüd etmez.

-Burhânı o derece sâtı'dır ki mu'mikâne ircâ'-ı nazar eyleyen bir fâzıl, belâğat-ı i'câzı karşısında dûcâr-ı iştibâh olmaz.

-Hüdâdır, müttakîlere tarîk-i hakkı irâe eder: Fevâhiş ü kebâirden ihtirâz edenlere rehber olur.

-Ol müttakîler ki Cenâb-ı Hakk'a, meleklerle, yevm-i kıyâmete ve kadere görmeksizin inanırlar.

-Mektûbât-ı hamseyi âdâb u erkânı ve şerâiti ile ikâme ederler.

-Kendilerine ihsân ettiğimiz malı sebîl-i hayra sarf ve evlâd u iyâllerine ve sâir müstehikkîne infâk eylerler.

-Ol müttakîler ki ey nebiyy-i âhir zaman! Sana gönderilen Kur’ân-ı Azîmü’ş-şân'a ve senden evvelki peygamberlere verilen kitaplara îmân ve yevm-i âhirete îkân ederler.

-İşte hidâyet-i rabbâniye ve tevfikât-ı samedâniyeye nâil olan onlardır; felâh u necât ile mübeşşer olan onlardır.”³⁰⁴

³⁰³ el-Bakara.

Dîn-i İslâm'ın kavâid-i esâsiyyesinden bazıları şunlardır:

Birincisi, Sâni-i âlem hazretlerinin vahdetine, cismiyyetten tenzîhine, kudretine, rahmetine inanmaktır.

İkincisi, ebnâ-yı cinsine şefkat ve uhuvvet etmek.

Üçüncüsü, iğrâz-ı nefsâniyeden i'râz etmek.

Dördüncüsü, Cenâb-ı vâhibü'l-âmâl hazretlerine kemâl-i şükrân ile rabt-ı kalb etmek.

Beşincisi, ef'âl-i beşeriyeden dâr-ı ukbâda mes'ûliyet olduğuna inanmak.

Vâcib Teâlâ hazretlerinin kudret ve muhabbeti hakkında Kur'ân-ı Azîmü's-şân'da vârid olan meânî-yi latîfe hiçbir lisanda mevcûd değildir.

Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyeti, cismiyyetten tenzîhi, azameti, rahmeti, Kur'ân-ı Azîmü's-şân'ın o belîğ ü rûhperver suver-i celîlesini teşkîl eder. Hiçbir tarafı hayat, nûrâniyet, rûhâniyetten hâlî değildir. Hiçbir yerinde mugâyir-i akl u hikmet bir şey yoktur. Bi'l-cümle münderecâtı muvâfık-ı hikmet olup insanı meftûn eder.

c) Nûh Neciyullâh

Dîn-i İslâm'ın beyânına göre bu i'tikâd-ı sahîh ve sâlim, Vâcib Teâlâ hazretleri tarafından aman-ı hilkatte Âdem aleyhisselâma vahyolunmuştur;

³⁰⁴ el-Bakara 2/1-6.

mürûr-i eyyâm ve taâkub-i akvâm ile şu dîn-i hakka hâlel gelmiş, esâtîr ile karışmış, ebâtîl-i putperestî âna halef olmuş; nihâyet bir dereceye gelmiş ki sekene-i arzın kısm-ı âzamı hâl-i işrâke düşmüş. Bunun üzerine Erhamü'r-râhimîn Teâlâ ve tekaddes hazretleri, mahz-ı lutf u kereminden, insanları istiğfâr edecek derecede imhâl etmeksizin dûçâr-ı muâhaze eylemek meşiyet-i ezeliyyeye mugâyir olduğundan, Nûh aleyhisselâm'a nübüvvet ihsân buyurdu; şirkden ve â'mal-i seyyieden i'râz, ma'bûd-i hakîkî olan Vâcib Teâlâ hazretlerine taabbüd ve dîn-i İslâm'a rücû' etmeleri lüzûmunu insanlara tebliğ'e me'mûr etti; Nûh aleyhisselâm'ın dâveti semere-bahş olmadığından min-tarafillah gelen tûfân, erbâb-ı dalâli mahv u perişân etti. Nûh aleyhisselâm'ın şu tebliği ve kavminin adem-i icâbeti Kur'ân-ı Azîmü's-şân'ın yetmiş birinci sûre-i celîlesinde (Sûre-i Nûh'da) ber-vech-i zîr beyân buyurulmuştur:

Nûh aleyhisselâm min tarafillah kavmine ib'âs buyurularak –tûfânın veya azâb-ı âhîretin vürûdünden evvel kavmini inzâr etmesi – hakkında emr-i ilâhî şeref taalluk etti.

Nûh aleyhisselâm kavmine tevcîh-i hitâb ederek dedi ki:

-Ey kavmim! Ben, size min tarafillah meb'ûsum ve nezîrim; size beyân ederim ki: Cenâb-ı Hakk'a ibâdet ediniz, emrine isyân etmekten sakınınız, emrine itaat eyleyiniz, Cenâb-ı Hakk da sevâbık seyyiâtınızı afv u mağfîret etsin ve sıhhat ü afiyet ve vüs'at-i rızık ile sizi ecel-i müsemmâya kadar te'hîr eylesin; Cenâb-ı Hakk'ın takdîr buyurduğu ecel hulûl ettikten sonra aslâ teahhur etmez. Onun için verilen mühletten istifâde ve evâmîr-i ilâhiyyeye mübâderet ediniz. Eğer siz ehl-i ilm ve erbâb-ı fikirden olaydınız bu ifâdâtımı tasdîk ederdiniz. –

Nûh aleyhisselâm Cenâb-ı Hakk’a münacât ederek dedi ki:

-Ya Râb! Kavmimi rûz u şeb³⁰⁵ tarîk-i müstakîme dâvet ettim; dâvetim onların îmân u taatten firarlarını tezyîdden başka bir fâideyi müntec olmadı. Ne vakit ni'met-i gufrânına nâil olmaları için onları tevhîde dâvet etmiş isem, dâvetimi işitmek için parmaklarını kulaklarına tuttular, yüzümü görmemek için libâslarına büründüler, küfr ü isyânlarında ısrâr ve dâvetime icâbetten istikbâr ettiler. Muahharan onları cehren dâvet ettim, ba'dehû dâvetimi kâh i'lân kâh ihfâ eyledim, birer birer tenhâya çağırıp söyledim ve dedim ki: Küfr ü meâsîden tevbe ve istiğfâr ediniz; Zât-ı akdes ve a'lâ hazretleri müstağfırını deryâ-yı rahmetine gark eder. İstiğfâr ediniz; Cenâb-ı Hak size ihtiyâc u zarûretiniz derecesinde yağmur ırsâl etsin; kesret-i emvâl ü evlâd ile imdâd eylesin; müsmir bostanlar ve akarsular versin. Size ne oldu ki Cenâb-ı Hakk’a îmân ederek nâil-i sevâb olmak cihetini teemmül etmiyorsunuz? Maa hâzâ Vâcib Teâlâ hazretleri sizi etvâr-ı muhtelif üzere mütederricen halk eyledi: Sizi anâsır hâlinden mürekkebât-ı ğızâiyye hâline nakl ve ba'dehû ahlât, nutfe, alaka, mudga, nihâyet ızâm u luhûm hâline kalbetti; ba'dehû işbu şekl ü sûrette icâd eyledi. Görmüyor musunuz? Cenâb-ı Hak semâvât-ı seb'ayı nasıl mutâbık olarak yaratmış ve kameri semâ-yı dünyânın şem'ası hâline koymuş ve güneşi dahî sirâc-ı münîr kılmıştır. Mübdi-i âlem, teâlâ ve tekaddes hazretleri sizi türâbdan yarattı; ileride yine türâba iâde ve rûz-i cezâda tekrâr ihrâc edecektir. Cenâb-ı Hak size arzı bast etti, tâ ki anda vâsî' yollar ve büyük caddeler ittihâz ederek umûr u husûsâtınızı tesviye ve mevâridâtınızı te'mîn edesiniz. –

Bunun üzerine Nûh aleyhisselâm Vâcib Teâlâ hazretlerine arz-ı münacât ederek dedi ki:

³⁰⁵ 1314 baskısında 'Gece gündüz' şeklinde çevrilmiştir.

“-Ya Râb! Kavmim emr-i dâvette bana isyân ettiler. Mâl u veledi kendisi için dâr-ı ukbâda sebab-i hüsrân olmaktan başka bir şeye yaramayan rüesâyâ tebe'îyyet eylediler. Reisleri de esâfil-i nâsı aleyhimde tahrîz ve emr-i dinde îkâ'-ı fesâd ederek –ma'budlarınıza ibâdetten ferâgat etmeyiniz; Vedd, Süvâ', Yeğûs, Yeûk, Nesr nâmındaki esnâmdan vazgeçmeyiniz.- diye onları idlâl ettiler. Ya Rab! Sen bu zâlimlerin helâk ve azâbını tezyîd et!”

Kavm-i Nûh, hatâları sebebiyle tûfân-ı belâyâ gark ve azâb-ı şedîde dûçâr oldular; Cenâb-ı Hakk'ın azâbından kendilerini tahlîs edecek bir muîn ü zahîr bulamadılar.

Nûh aleyhisselâm münâcâtında dedi ki:

“-Ya Râb! Yeryüzünde küffârdan bir ferd bırakma. Eğer onları terk edersen mü'mîn kullarını idlâl ederler; onlardan tevellüd edecek kimseler de bir takım fecereden ve küffârdan ibâret olur.

-Ya Râb! Beni ve vâlideynimi ve hâneme mü'mîn olarak dâhil olanları ve ilâ yevmi'l-kıyâm kalacak mü'minîn ve mü'minâtı afv u mağfîret et! Zâlimlerin de hüsrânını tezyîd eyle!”³⁰⁶

d) İbrâhîm Halîlullâh

Aradan asırlar geçti, âlem yeniden meskûn oldu, yine insanlar dîn-i hakkı tağyîr ettiler, varta-yı işrâke düştüler. Kâdir-i mutlak hazretleri insanları râh-ı dalâletten tarîk-i müstakîme sevk ve dîn-i hakkı onlara irâe için bir nebîyy-i zîşân daha ba's u isrâ buyurdu ki [bu] İbrâhîm Halîlullah'tır. İbrâhîm aleyhisselâm'ın babası müşrikînden idi, kütüb-i mukaddese onu abede-i

³⁰⁶ Nûh 71/1-28.

esnândan olmak üzere irâe ediyor. İbrâhim aleyhisselâm'ın ebeveyni abede-i evsândan olmakla kendisi dahî sabâvetinde onların beyninde bulunur idi; kaç yaşında vahdâniyet-i ilâhiyeyi iz'ân eylediği hakkındaki rivâyet muhtelifdir. Ulemâ-yı Benî İsrâîl'den bazıları üç yaşında olduğunu beyân ederler; diğer bazıları da orta yaşlı olduğunu gösterirler, ulemâ-yı İslâmiye'den ekserinin re'yi on üç ile on altı sene meyânında olmasıdır.³⁰⁷ İbrâhim aleyhisselâm'ın Vâcib Teâlâ hazretleri hakkında nasıl istidlâl eylediği Kur'ân-ı Azîmü's-şân'da ber-vech-i zîr ta'rîf buyurulmuştur (Sûre-i En'âm) :

Ve kezâ İbrâhim aleyhisselâm'a âsumân u zemînin acâib-i mahlûkâtı ve bedâyî-i mükevvenâtı irâe eyledik; tâ ki istidlâli, esas-ı metîne mübtenî olsun ve emr-i tevhîdde kesb-i yakîn eylesin.

Vaktâ ki, gecenin estâr-ı zalâmı onu ihâtâ etti, nazarı bir kevkebe isâbet eyledi. Evvel emirde –Acaba Rabbim bu mudur?– diye bir hâtıra hutûr etmiş ise de, kevkeb verâ-yı perde-yi ihtifâyâ çekilince –Ben öyle hedf-i ufûl ve gurûb olan şeyleri sevmem; nerede kaldı ki ma'bûd ittihâz eyleyeyim– diye o hâtıradan teberrî etti. Bir de kamerin cânib-i şarkdan tulû' etmekte olduğunu gördü, –Rabbim bu olmalıdır– dedi; ancak kamer bir müddet sonra ufk-ı nazarından gurûb etmekle ahvâlinde sebât olmayan şeylerin ulûhiyete sâlih olmayacağını ve Hakkı idrâkda tevfikât-ı samedâniyeye muhtâc olduğunu îkân ederek –Ya Rabbi! Senin lutf u inâyetin rehber-i hidâyetim olmazsa ben de ashâb-ı dalâl zümresinden olurum – diye hidâyet-i sübhâniyeden istiâne eyledi.

^{307*} *Tefsîr-i Kâdî*'de şöyle buyurulmuştur: -Ve innemâ kâlehû zemâne mürâhakatihî ev evlele evâni bülûğihî- [Detaylı bilgi için bk. Konevî, Ebû'l-Müfedda İsmâüddîn İsmâil b. Muhammed b. Mustafa İsmâil Efendi, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, İstanbul: Dersaadet Kitâbevi, t.y., III, 81.]

Ferdâsı, âfitâb-ı âlemtâbın ufk-ı meşrikden tâlî' olduğunu gördü –İşte Rabbim bu olmalıdır; bu sâirlerinden daha büyüktür- dedi. Ancak şemsin dahî zevâl u gaybûbette diğerlerine peyrev olduğunu görünce kavmine dönerek –Ey kavmim! Ben, sizin Sâni' Teâlâ ve tekaddes hazretlerine şerîk addettiğiniz şeylerden beriyim. Ecrâm-ı semâviyye, ecsâm-ı arziyye gibi muhdestir, bir Sâni'a, bir muhteri'e muhtaçtır; bir Hakîm-i ezeliye vâbestedir.- dedi. Ba'dehû şu mümkinâtın Sâni-i hakîm ve Mübdî-i kadîmi Teâlâ ve tekaddes hazretlerine teveccüh ederek dedi ki: -Gökleri ve yerleri halk eden Sâni' teâlâ ve tekaddes hazretlerine müslim olarak tevcîh-i veche-yi ihlâs eyledim; ben, Zât-ı eccl ü â'lâya şerîk ittihâz edenlerden değilim.-

Bunun üzerine kavmi emr-i tevhîdde İbrâhim aleyhisselâm'a muhâsame ve mücâdele etmeye başladılar.

İbrâhim aleyhisselâm onlara dedi ki:

-Siz benimle Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyetinde mi mücâdele ediyorsunuz? Maa hâzâ Vâcib Teâlâ hazretleri beni tarîk-i müstakîme hidâyet eyledi. Beni ma'bûdularınızla ihâfe etmeyiniz.! Sizin Vâcib Teâlâ hazretlerine şerîk addettiğiniz şeylerden hazer ettim; meşiyet-i ezeliyye taalluk etmedikçe onlar bana hiçbir zarar isâbet ettiremezler; çünkü Rabbim teâlâ ve tekaddes hazretlerinin ilmi her şeyi muhîttir; âyâ siz sahîhi fâsidden, kâdiri âcizden temyîz etmek için a'mâl-i fikr etmez misiniz? Ben sizin emr-i ibâdete şerîk ittihâz ettiğiniz şeylerden niçin havf edeyim, halbuki siz taraf-ı Bârîden işrâkları hakkında bir kitâb veya burhân vârid olmayan şeyleri Cenâb-ı Hakk'a şerîk ittihâzından hazer etmiyorsunuz? Hangi fırka emniyet etmeye ehakk u ahrâdır? Muvahhidleri mi, yoksa müşrikleri mi? Eğer bunu fark u idrâke muktedir iseniz bana cevap veriniz. Cenâb-ı Hakk'a îmân edip i'tikâdlarını şirk

ile telbîs etmeyen kimseler yok mu, işte şâyân-ı emn ü emân olan, onlardır; râh-ı hidâyete vâsıl olan, onlardır.³⁰⁸

Şurası da şâyân-ı mütâlaadır ki Kur'ân-ı Hakîm'de emr u fermân buyrulduğu vecihle, İbrâhim aleyhisselâm'ın içinde bulunduğu mezheb Sâbî³⁰⁹ mezhebi idi; bu mezhep esâsen ecrâm-ı semâviyyeye ibâdet etmekten ibârettir. İbrâhim aleyhisselâm sâhib-i akl u hikmet olduğundan, ecrâm-ı semâviyyenin hakîkatını ve havâssını tedkîk etti. Rasad ettiği kevkab Zühre, yâhud Utarid, yâhud Müşterî idi.

e) Mûsâ Kelîmullâh

Bundan sonra Vâcib Teâlâ hazretleri tarafından insanlara teblîğ-i ahkâma me'mûr olan nebiyy-i zîşân, Mûsâ Kelîmullah'tır. Mûsâ aleyhisselâm'ın ne sûretle teblîğ-i ahkâm ettiği hakkında Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân'da vârid olan âyât-ı celîle ma'lûm olduğundan burada beyâna lüzûm yoktur; şu kadar söylerim ki kavmine icrâ buyurdıkları nasîhat-ı âtiye her birimizin hâtır-ı nişânı olmaya ve hırz-ı cân ittihâzına şâyestedir.

“Mücîbü'd-da'avât ve kâdi'l-hâcât olan Hakk celle ve alâ hazretlerinden istimdâd ederek sabreyeyiniz! Arz, Cenâb-ı Hakk'ın mülküdür; ibâdından dilediğine ihsân eder. Hüs-n-i âkibet ise müttakîler içindir.”³¹⁰

f) Îsâ Rûhullâh

Ülü'l-azm olan rûsül-i kirâmdan beşincisi, Nasârâ'nın ulûhiyyet

³⁰⁸ el-En'âm 6/75-82.

³⁰⁹ 1311 baskısında 'Sâibî' şeklinde yazılmıştır; bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. Gündüz, Şinasi, *Sâbiiler Son Gnostikler*, Ankara 1995; a.mlf., “Sâbiilik”, *DİA*, XXXV/341-344.

³¹⁰ el-A'râf 7/128.

derecesine çıkardıkları, İsâ aleyhisselâmdır, bu meselede Nasrâniyet ile dîn-i İslâm beyninde fark-ı azîm vardır. Nasrâniyetin acîb ve muğlak i'tikâdiyâtını güzelce ta'mîk etmeyen âvâmm-ı Nasârâ –teslîs- hakkında müphem bir fikre mâlik olarak i'tikâd ederler. Şâyet bunun ne demek olduğu bir Hristiyandan sorulsa –Eb, ibn, rûhu'l-kudüs- diye târife başlar ve belki –üç şahıs lâkin bir Allah- diye îzâhât ilâvesine kalkışır. Şu mübâyenet-i zâhiriyye hakkında tafsîlât vermesi talep edilse bunun bir lügaz olduğunu beyân eder. Şayet muhâtap, Katolik mezhebinden yâhud İngiliz Episkopol mezhebinden ise –**Atanas İ'tikâdı**-³¹¹ nâmıyla mevsûm olup mezheb-i hakkın esaslarını telhîs ü beyân ettikten sonra bu i'tikâdın bir satırını, bir kelimesini, hattâ bir hecesini kabûl etmeyen kimsenin ilelebed hüsrânda kalacağına hükm ile söze hitâm veren o şefkatli Nasâra beyânnâmesini³¹² ityân ile kanaât eder. Şâir-i şehîr –Lord

³¹¹** Athanasian Creed.

³¹²* İskenderiye patriki 'Atanas' (Athanasius) tarafından tertîb edilmiş olması hasebiyle 'Atanas i'tikâdı' denilen ve İznik Cemiyet-i Rûhâniyesi (İznik Konsili) tarafından kabûl edilmesi hasebiyle cümle Nasârâ için mecbûrî olan i'tikâdnâme şudur:

Selâmet-i dâreyne nâil olmak isteyenler için her şeyden evvel mezheb-i umûmiyye i'tikâd etmek vâcibdir. Eğer bir kimse, bu mezhebe gıll ü gışşden âzâde olarak i'tikâd etmezse ilelebed hüsrânda kalır. Mezheb-i umûmî şudur:

Ekânîm-i selâsede vahdete, vahdette ekânîm-i selâseye ibâdet etmeliyiz.

Ne eşhâsı karıştırmalı, ne de unsurları tefrîk etmeliyiz.

Zîrâ ebin şahsı, başka olduğu gibi, ibnin şahsı başka ve rûhu'l-kudsün şahsı da başkadır.

Lâkin ebin, ibnin ve rûhu'l-kudsün ulûhiyyeti bir, saltanatı müsâvî, ulviyeti ebedîdir. Eb ne ise ibn de odur. Rûhu'l-kuds de odur.

Eb gayr-ı mahlûk, ibn gayr-ı mahlûk, rûhu'l-kuds gayr-ı mahlûktur.

İdrâk olunmaz eb, idrâk olunmaz ibn ve idrâk olunmaz rûhu'l-kudstür.

Eb ezeli, ibn ezeli, rûhu'l-kuds ezeli'dir.

Fakat üç ebedî değil, ancak bir ebedîdir.

Nitekim üç gayr-ı mahlûk olmayıp ancak bir gayr-ı mahlûktur. Ve yine üç gayr-ı kâbil-i idrâk olmayıp yalnız bir gayr-ı kâbil-i idrâktır.

Kezâlik kâdir-i mutlak eb, kâdir-i mutlak ibn ve kâdir-i mutlak rûhu'l-kudstür; lâkin üç kâdir-i mutlak olmayıp ancak bir kâdir-i mutlaktır.

Ve yine Allah eb, Allah ibn ve Allah rûhu'l-kudstür; lâkin üç Allah değil, yalnız bir Allah'tır.

Kezâlik efendi eb, efendi ibn ve efendi rûhu'l-kudstür. Lâkin üç efendi değil, bir efendidir.

Bu vecihle işbu eşhâstan her birini münferiden Allah ve efendi olmak üzere Nasârâ âyinince i'tikâda mecbûr olduğumuz gibi 'üç Allah', 'üç efendi' demekten mezheb-i umûmî icâbınca memnû'uz.

Eb, hiç kimse tarafından ihdâs ve halk ve tevlîd olunmamıştır.

İbn, eb tarafından ihdâs ve halk olunmayıp ândan tevellüd etmiştir.

Byron-³¹³ hezlâmiz bir kasîdesinde Nasrâniyetin bu madde hakkındaki hissiyâtını ber-vech-i âtî tavsîf eder:

“Bir mu'tekidin **Atanas Beyânnâmesi**'ni kemâl-i memnûniyet ile tilâvet ettiği işidilirse her şeyin mahkûm edildiği bi's-suhûle nümâyân olur: Bir kimse en dehşetli hasmını önünde diz çökmüş görse –yağmur yağdıktan sonra a'lâm-ı semânın havayı tezyîn ettiği- Nasârâ'nın duâ kitâbını tezyîn eden o neferinden daha ağır bir şey ihtirâ' edemez.”³¹⁴

-Telsîs- lafzı kütüb-i mukaddeseden me'hûz bir şey değildir. Ve bu ta'bîr, Hristiyan kitaplarının hiçbirinde bulunmayıp ancak ikinci karn-ı

Rûhu'l-kuds, ibn tarafından ihdâs ve halk ve tevlid olunmayıp ancak ândan sâdır. (Bu Ortodoks mezhebine göredir. Protestan mezhebinde şöyledir: -Rûhu'l-kuds, ibn ve eb tarafından ihdâs ve halk ve tevlid olunmayıp anlardan sâdır olmuştur.-)

Eb birdir, üç değil; ibn birdir, üç değil; rûhu'l-kuds birdir, üç değil.

İşbu ekânîm-i selâsede mukaddem ve muahhar, kebîr ve sağîr yoktur; ancak şu üç zât mean ebedî ve müsâvîdirler.

Velhâsıl: Zikrolunduğu vecihle vahdette ekânîm-i selâse ve ekânîm-i selâsede vahdet olunduğuna i'tikâd edilir.

Selâmet-i dâreyne nâil olmak isteyen ekânîm-i selâseye bu vecihle i'tikâd etmelidir.

Bundan maâdâ selâmet-i ebedîyeye nâil olmak için Efendimiz Îsâ aleyhisselâm'ın beşeriyete temessül ettiğine bi-hakkın inanmak iktizâ eder.

Zirâ mezheb-i hak, Efendimiz Îsâ ibnullâhın hem Allah ve hem insan olduğuna ikrâr ve îmân etmekten ibarettir.

Asırlardan evvel ebin unsurundan tevellüd etmesi hasebiyle Allah; zaman içinde vâlidenin unsurundan tevellüd etmesi hasebiyle beşerdir.

Tam Allah, tam beşerdir; çünkü rûh ile cesed beşerden ibarettir.

Ulûhiyyeti cihetiyle ebe müsâvî, beşeriyeti cihetiyle ândan nâkıstır.

Her ne kadar hem Allah, hem beşer ise de iki değil, ancak bir Îsâ'dır. Birdir; fakat vahdeti ulûhiyyetin cesede inkılâb etmesiyle değil; belki beşeriyetin ulûhiyyetten istinbât olunmasıyla.

Birdir. Vahdeti tabiatları ihtilâtıyla değil, ancak eşhâsın ittihâdıyla.

Rûh ile cesedden insan hâsıl olduğu gibi Allah ile beşer de bir Îsâ'dır ki bizim selâmetimiz için dūcâr-ı âlâm olmuş, cehenneme inmiş, üçüncü gün ölümlerin arasından kalkmıştır.

Semâvâta urûc ederek Kâdir-i Mutlak Allah ve ebin sağ tarafında kuûd edip oradan dahî ölümleri ve dirileri muhâkeme için gelecektir.

Onun hîn-i nüzûlünde cümle insanlar cesedleriyle berâber ba's ve kendi amellerinden muhâsebe olunacaklardır.

Hayır işleyenler hayât-ı ebediyeye, şerr işleyenler ise nâr-ı ebediyeye dâhil olacaklardır.

İşte mezheb-i umûmî budur. Her kim buna sıdk ve hulûs ile i'tikâd etmez ise selâmete nâil olamaz.

^{313**} Byron. [George Gordon, 6. Baron Byron, d.1788-ö.1824, Romantik dönem İngiliz şâir ve hiciv ustası. Hakkında detaylı bilgi için bk. *Ana Britannica*, V, 217.]

mîlâdîde eşhâs-ı selâsenin ulûhiyette ittihâdı hakkındaki i'tikâdı îzâh için Nasrâniyete idhâl edilmiştir.

Mezheb-i Nasârâ müelliflerinin eâzimi bu nazariyeyi îzâha muktedir olmayıp bu bâbdaki ifâdeleri onun anlaşılmaz bir sır olduğunu tasdîk ve yâhud beyândan ibâret kalmıştır.

Doktor Robinson³¹⁵ şu vecihle beyân-ı mütâlaa ediyor:

-Dâimâ mukaddes olan teslîs bir sırr-ı amîktir ki akl-ı beşeriyenin cevelân-ı cür'etkârânesinin ihtirâından âzâde ve zekâ-yı insâniyenin en vâsî hudûd-i idrâkenden hâricdir.-

Eğer Doktor Robinson³¹⁶ bu ifâdesinde haklı olup da, bu sır akl-ı beşeriyenin en cür'etli ihtirâından âzâde ise, İskandinav ve Mısır-ı Kadîm esâtîrinde, meslek-i Eflâtûniyye'de ve şimdiki Hindistan mezhebinde buna müşâbih i'tikâdlar bulunduğundan onların dahî ihtirâ-ı beşer olmayıp vahy-i ilâhi olması lâzım gelir. Lâkin bu lüzûmu Nasârâ'nın kabûl edeceklerini me'mûl etmeyiz. Diğer bir müellif dahî bu maddeye işrâb³¹⁷ ederek diyor ki:

-Hristiyanlar beyninde –teslîs-i mukaddes- istidlâlinden ziyâde i'tikâd olunması lâzım olan bir meseledir; bu mesele hakkında Cenâb-ı Hakk'ın kelâmında vahyettiği sarâhatten ziyâde tedkîkâta girişmek, riyâkarâne bir takvâdan neş'et eden gayr-ı ma'kûl ve ale'l-ekser mûcib-i tehlike bir gayret eseridir.

-Hayır; mütefekkir, mütecessis, muttakî Nasârâ kardeşler! Siz bu sırrın

³¹⁴ Byron, George Gordon, *Don Juan*, Boston: Phillips, Sampson and Company 1858, s. 228.

³¹⁵ Hakkında bilgi bulunamamıştır.

³¹⁶** Dr. Robinson.

tahkîkine girişmeyip bi-lâ-tahkîk ve lâ-tedkîk onu kabûl etmelisiniz ve eğer vicdânınız bu muâmeleyi kabûl etmez ise teslîs meselesi umûmî Nasârâ mezhebinin esas i'tikâdı olduğu hakkındaki hükm-i kat'iyi mülâhaza ile müsterîhü'l-bâl olunuz; kim ki bu mezhebi tamâmen ve kâmilen muhâfaza etmeye, şüphesiz müebbeden hüsrânda kalır.-

Garip görünmesin ki Nasârâ kitaplarının hiçbir tarafında teslîs kâidesini isbât edecek bir şey yoktur. Yalnız Yuhanna İncili'nin birinci fıkrasında deniliyor ki: - Onlar üçtür, semâda icrâ-yı ahkâm ederler; Eb, İbn, Rûhu'l-kudüstür.- Şu da şâyân-ı iş'âr bir vak'adır ki -Tedkîk-i Enâcîl Cem'iyeti- bu fıkranın İncîl için mûcib-i senâ bir şey olmayacağına mebnî musahhah İncîl'den onu tayy etmiştir. Bu cem'iyet muâmelâtında Newton,³¹⁸ Gibbon,³¹⁹ Porson³²⁰ ve bu nüshanın ilâve-i tahrîfiyeye uğradığını isbât eden sâir zevât tarafından mazhar-ı muâvenet olmuştur.³²¹ -Calmet-³²² bile İncîl'in nüsh-ı kadîmesinden hiç birinde bu kâidenin bulunmadığını kabûl etmiştir.

³¹⁷ 1314 baskısında 'îmâ' olarak yazılmıştır.

³¹⁸ Newton soyisimli farklı kişiler bulunmaktadır. (Alfred, Charles Thomas, Isaac ve William L.) Hangisi olduğu hususunda kesin bilgiye ulaşılamamıştır.

³¹⁹ Edward Gibbon, d.1737-ö.1794, İngiliz tarihçi ve bilim adamı. Hakkında detaylı bilgi için bk. *Ana Britannica*, IX, 437.

³²⁰** Newton, Gibbon, Porson. [Richard Porson, d.1759-ö.1808, Eski Yunan araştırmaları uzmanı. Hakkında detaylı bilgi için bk. *Ana Britannica*, XVIII, 101.]

³²¹ 1314 baskısında '... sâir zevâtın âsârından istifâza etmiştir.' şeklinde yazılmıştır. Doğrusu da bu olsa gerek, zîrâ 1311 baskısındaki ifadelerden tam bir mânâ çıkmamaktadır.

³²²* Augustine Calmet, mütefennin Fransız kelâmiyyûn ve müverrihîndendir; 1672'de Loren şehrinde tevellüd ve 1757 senesinde vefât etmiştir. Hadâset-i sininde -Benediktîn- sınıfı rehâbînden olmuş ve bu sınıfın müteaddid manastırlarında felsefe ve kelâm tahsil etmiştir. Kütüb-i mukaddese hakkında şerh ü îzâh ve mübâhasât yollu kütüb-i mufassale yazmıştır. Şerhi, yirmi üç cild üzerine Fransa'da Paris şehrinde 1707-16 senelerinde tab' olunmuştur; Ahd-i Atîk ve Cedîd'in her kitabını şâmilidir. Muharrerât ve neşriyâtı pek çoktur. Bunlar yalnız kütüb-i mukaddeseye ait olmayıp çoğu: tarihe, topoğrafyaya, ilm-i ensâba, terâcim-i ahvâle, ezmine-i atîka ahvâline dâirdir. Ona şöhret veren kitaplardan biri: -*Tevrat'ın Kâmus Tarihi ve İnkıyâdiyesi*- nâm eserdir; 1730 senesinde Paris'te tab' olunmuş ve İngiliz, Alman, İtalyan, Flemenk lisanlarına tercüme edilmiştir. Diğeri: -*Âsâr-ı Atîka-yı Mezhebiye ve Gayr-ı Mezhebiye*- ünvanlı eserdir ki Paris'te 1720-22'de tab' olunmuştur. Calmet, henüz ulûm-i mezhebiye tahsilinde iken müntekid olmaktan ziyâde tahrir olmak üzere temyîz edip Ulûm-i İsrâiliyye ile Elsine-i Şarkıyye ilminde nâkıs idi. Mâra'z-zıkr iki eseri hem mensûb olduğu kenîsede ve hem de Protestan kelâmiyyûnu beyninde dâimâ mukaddes addedilmiştir.

Kâriflerimiz bu bâbda bizzat Îsâ aleyhisselâm tarafından vârid olan bir kelâmı nazar-ı i'tibâra almalılar; -İyi efendi!,³²³ Hayât-ı ebediyyeyi iktisâb için ne yapmalıyım?- diye kendisinden suâl eden bir hakîme -Niçin bana “İyi efendi!” diyorsun? Cenâb-ı Hak’dan başka iyi diyecek kimse yoktur.- diye cevap vermiştir. Îsâ aleyhisselâm’ın kendinden böyle tefrîk ü temyîz eylediği zât-ı ecell ü a'lâ ile müttehid olduğunu iddiâ eden kimseler bu kelâmı güzelce mütâlâa etmelidir.

Mezheb-i Nasârâ’da olan teslîs kâidesinden ve Îsâ aleyhisselâm’ın anlar tarafından ulûhiyyet derecesine çıkarılmasından bu kadar bahsetmek kâfidir. Şimdi bu babda dîn-i İslâm’ın kâidesini görelim ve akl-ı beşeriyyeye göre -ilâh-ı insânî- veya -insân-ı ilâhî-³²⁴ fikrinin gayr-ı ma'kûl ve abes bir şey olduğunu evvel emirde ityân edelim. Bu bir fikr-i ma'kûl ya da mâna-yı ma'kûl olmayıp, belki her biri diğerine mübâyin iki fikir veyâ mânânın ihtilât ve teşvîşinden ibârettir. Müslümanların i'tikâdına Cenâb-ı Hak’da tebâyün yoktur.

Kâdir-i mutlak Sâni' Teâlâ ve tekaddes hazretleri kemâl-i hikmetiyle bize kuvvâ-yı akliyyeyi ihsân buyurmuştur. Her türlü ma'lûmâtı akl ile iktisâb ederiz. Aklımız her ne kadar mahdûd olsa bile idrâk ettiği derecede, kâbil-i inkâr olmayan Cenâb-ı Hakk’ı bulmaya bir tarîk-i celîdir. Aklımız, ezeliyyet ve ebediyyeti ihâtâ edemez, bunlar münhasıran Zât-ı ecell ü a'lâ hazretlerinin ilm-i ilâhîsine müfevvizdir; lâkin aklımızın idrâk ettiği derecede ulûhiyete i'tikâd ettiğimiz gibi ezeliyyet ve ebediyyeti de tasdîk ederiz. Kezâ dâire-i idrâkımız dâhilinde olarak aklımız ile muhâkeme eder ve bir şahsın hem Allah ve hem insan olamayacağını biliriz.

³²³ Good Master, bk. Quilliam, *The Faith of Islam*, s. 31.

İnsan nedir? Şüphesiz kerâmet ile muttasıf ve fezâil ile mütehallî bir mahlûk; lâkin her cihette iktidârı mütenâhî, kuvvâ-yı akliye ve cismâniyesi, ma'lûmâtı, arzû-yi nefsâniyesi hep mahdûddur. Bu cihetlerde mahdûd olduktan başka her birinde küçük bir mebde' ile başlar. Seneler mürûr etdikçe cismi, hem akli, hem de hissiyâtı tezâyüd eder. İnsan hakîkatte mahdûd ve nâmî bir mevcûddur. Îsâ aleyhisselâm dahî insan ise mahdûd ve nâmî bir mevcûd olmak lâzım gelir, eğer mahdûd ve nâmî değilse insan olmamak lâzım gelir.

Şimdi meselenin diğer cihetini de nazar-ı i'tibâra alalım:

Allah nedir? Îsâ'nın tabiatında mündemiç olduğunu rehâbînin söyledikleri tabîat-ı sâniye nedir? Eflâkın hâlık ve hâfız, âlemin her tarafında hâzır ve mevcûd, kudret-i gayr-ı mahdûde ve gayr-ı mütenâhiyeye hâiz bir zât-ı ecell ü a'lâ ki –melekûtu semâvât u arzının mâliki olup her şeyi halk ve dilediği havâss ü ef'âle tahsîs ve takdîr etmiştir.-

Bu ilâhın bir mebdei var mı?

Cenâb-ı Hak'da nümûv, kudretinde ittisa'-ı tedrîci var mıdır? Evvelce hâiz olmadığı derece-i kemâle mütederricen vusûlü kâbil midir?

Hayır! Bin kere tekrâr ederim; hayır! Cenâb-ı Hakk'ın uluvv-i kadr u menziletine nakîsa îrâs edecek en küçük bir hâtıra bile mahv u nâbûd olsun; -ol Allah ki ezelîdir; doğurmamıştır; doğmamıştır; âna şebîh hiçbir ferd yoktur.

Bu halde –sırr-ı âlî- denilen şey nedir? Ey Nasârâ, sizin –tam insan ve

^{324**} God man or Man god.

tam Allah- iddiâsında bulunduğunuz –insân-ı ilâhî- nedir?

Tam insan ise her cihette kâsırdır!!

Tam Allah ise her cihette ârîdir!!

Eğer insan ise sabâvetten i'tibâren adem-i iktidâr ve cehâlet ile başlayıp gittikçe neşv-ü nemâ bulur.

Eğer Allah ise ezelden beri kudret-i tâmmeyi ve kemâli hâiz olup onun için hiçbir vakit tekemmül mutasavver değildir.

Ey Nasârâ! Siz şu iki cihetin birini kabûle muhtaçsınız. Beyhûde yere –Bu bir sırdır, buna inanmak lâzımdır- diyerek papağan gibi söylenen ma'nâsız bir sözü tekrâra ve şerh u îzâha kalkışmayınız.

Bunda sır olacak bir cihet yoktur, yalnız anlaşılmayacak ve şâyân-ı istiğrâb olacak bir cihet var ise buna inanacak kadar sâdedil bir âdemin bulunmasıdır.

Bu, sâdedillikten ve tenâkuzdan başka bir şey değildir.

Tab'-ı selîm ve akl-ı müstakîm, münâsebetsizliği derece-i vüzûhta olan böyle bir şeye kâni' olmaktan âbâ eder.

Hem Îsâ aleyhisselâm'ın hakîkatını ve hem de Cenâb-ı Hakk'ın ulviyyetini ihlâl eden bu nâ-ma'kûl sözlerden sarf-ı nazar ederek Kur'ân-ı Azîmü's-şân'a rücû' edelim.

Kur'ân-ı Kerîm'de Îsâ aleyhisselâm'ın asl-ı hakîkatine dâir muvâfık-ı akl u hikmet-i âtîdeki îzâhâtı buluruz:

-Âzâde-i kayd irtiyâbdır ki Mesîh Îsâ bin Meryem aleyhisselâm Cenâb-ı Hakk'ın rasûlüdür, emr-i ilâhîsi ile Meryem'e ilkâ olunmuş bir mahlûkudur, Bârî Teâlâ ve tekaddes hazretlerinden sâdır olmuş bir zî-rûhdur.

-Bu halde Cenâb-ı Hakk'a ve peygamberlerine îmân ediniz; "Allah ekânîm-i selâsenin biridir" demeyiniz; teslîsden ferâgat ediniz; bu, sizin için daha hayırlıdır.

-Zât-ı ecell ü a'lâ hazretleri ma'bûd-i vâhiddir; ânda taaddüd yoktur. Veleden münezzehdir.

-Semâvât u arzda ne var ise kâffesi Cenâb-ı Hakk'ın memlûkü ve mahlûkudur. Vâcib Teâlâ hazretleri hâmî olmak için kâfidir. Gerek Îsâ aleyhisselâm gerek melâike-i mukarrabîn Vâcib Teâlâ hazretlerine şeref-i ubûdiyetle mübâhatten istinkâf etmezler.

-Vâcib Teâlâ ve tekaddes hazretleri size her şeyi beyân eder tâ ki râh-ı dalâle sapmayasınız, Cenâb-ı Hakk her şeyi bilir.- (Sûre-i Nisâ'dan)³²⁵

-Mesîh ibn-i Meryem ancak Cenâb-ı Hakk'ın bir rasûlüdür, ândan evvel çok rasûller geçmiştir. Vâlidesi de âyâtullâhı tasdîk eder bir afife idi. Her ikisi de havâic-i beşeriyeden olan me'kûlât ile tegazzî ederler idi.- (Sûre-i Mâide'den muktebes)³²⁶

İhtimal ki Ortodoks mezhebinde olan Nasârâ bu ifâdâtı şiddetle red ve bizi lev m ü takbîh eder; Îsâ aleyhisselâm'ı -âdetâ bir insan kıldığımızdan- ve

³²⁵ en-Nisâ 4/171-172.

³²⁶ el-Mâide 5/75.

-âdetâ- sıfatıyla tavsîf ettiğimizden bunu hakîkatte mugâyir-i hurmet ve riâyet bir ta'bîr addederler; zîrâ insan olduğu sûrette muhtaç, fakîr, âciz, zelîl ve ef'âlinden mes'ûl bir mahlûk olmuş olur.

Ancak bir kere tasavvur olunsun; insan bir mevcûddur ki Cenâb-ı Hakk onu kelîm ittihâz eder, kemâl-i rahmet ve inâyetle muhabbet-i ezeliyyesine nâil ve onlara vicdanları vâsıtasıyla hakkâniyetin şehâdetiyle ilhâm eyler. İnsan ibâdet etmek iktidârını hâizdir; ibâdetinde Vâcib Teâlâ'ya ta'zîm ve tebcîl eder. Cenâb-ı Hak insanın hâlikıdır; insan Cenâb-ı Hakk'ın mahlûkudur. Bu sebepten -Îsâ bir insandır, bir peygamberdir- denilirse onu tahkîr etmiş olmayız; belki Cenâb-ı Hakk'ın mahlûkâtına ihsân ettiği mevâhibin en âlisi olan mertebe-i nübüvvet ve risâleti Îsâ aleyhisselâm'a bahşettiğini tasdîk etmiş oluruz. Biz müslümanlar, i'timâd-ı tâm ve sebât u metânet ile deriz ki Hristiyanların kâbil-i îzâh olmayan şu -Allah Îsâ- akîdesi gibi gayr-ı ma'kûl bir hayâl, ma'bûd-i hakîkîye îsâl edecek yolu tutmuş ve dîn-i hakkı kabûlden bir çok kimseleri teb'id etmiştir.

Hristiyanlar Nasrâniyetteki teslîs kâide-i garîbe ve gayr-ı ma'kûlesini kabûle isti'dâdı olmayan kimseleri -kâfîr- olmakla tavsîf ederler. Müslümanlar şu taassub ve sâdedillik hâline tebensüm ederek derler ki: Îsâ ibn-i Meryem'in Allah olduğunu i'tikâd eden kimse şüphesiz mü'min değildir; maa hâzâ Îsâ aleyhisselâm -Ey Benî İsrâîl, benim Rabbim ve sizin Rabbiniz olan Cenâb-ı Hakk'a ibâdet ediniz!- demiş idi.

Îsâ aleyhisselâm insanlara nasihat ederken kendi muhabbetleri, tevekkülleri ve münâcâtları ile râh-ı hakka sâlik olmalarını an samîmi'l-kalb beyân ederdi; hiç bir zaman kendisini Allah ile insanlar beynine koymamıştır. Eğer Hristiyanların İncîlini taharrî edersek orada da buluruz ki Îsâ

aleyhisselâm Cenâb-ı Hakk'a nasıl münâcât edilmesi lâzım geldiğini şakirdlerine ta'lîm ettiği sırada: -Ey babamız! Sen ki kudretin semâvâtı muhîttir, nâmın mukaddes olsun, günahlarımızı affet! Îlâ âhirihi...- diye duâ etmelerini emreylemiştir.

g) Seyyidinâ Muhammed Habîbullâh Sallallâhu Aleyhi ve Sellem

Bî'l-cümle enbiyânın hâtimi ve sürûru Muhammed aleyhissalâtu ve's-selâmdır; Mekke-i Mükerreme'de 569 sâl-i mîlâdîsinin 10 Nisan tarihinde dâr-ı dünyaya teşrîf buyurdular. Ailesi meşhûr Kureyş kabîlesinden idi; bu kabîle Arabistan'da kabâil-i Arab'ın en nüfûzlu olup İbrâhim aleyhisselâm'ın ekber evlâdı İsmâil aleyhisselâm neslindedir. Nebî aleyhisselâm'ın cedd-i emcedleri Arabistan ahâlisinin seyyidi ve en büyük ma'bedleri olan Ka'betullah'ın muhâfızı idi.

Vâlidü'n-nebî aleyhisselâm, Abdullah bin Abdülmuttalib velâdet-i nebeviyyeden evvel irtihâl etmiştir. Altı yaşında iken vâlidesi dahî vefât etmekle ammı Ebû Tâlib'in hazânesinde kalmıştır. Vücûd-i saâdetleri gâyet nâzik idi. Âmmının zir-i himâyesinde bulunduğu zaman kendi evlâdı derecesinde hürmet eder idi.

Fahr-i âlem efendimizin tâ sabâvetinde envâr-ı zekâ lemeân eder idi. İnsanlarla ihtilâtı çok sevmez idi. Oyun oynayan çocuklardan biri kendisini eğlencelerine iştirâk için da'vet ettiğinde: “İnsan böyle mâ-lâ-ya'nî şeylerle iştiğâl etmekten daha âlî bir maksad için halk olunmuştur” diye mukâbele buyurmuşlardır. Fevkalâde bir firâsete, âlî bir fıkre, hissiyât-ı necîbeye mâlik idi. Mahmûdü'l-hisâl, etfâle şefkatli, sadaka i'tâsına havâhişli, halîm, nâs ile muâmelâtında gâyet mütevâzî idi. Kâmeti mu'tedil, vakûr, şecî' idi. Hiç bir medresede tahsîl-i ulûm ile meşgûl olmamış idi; bu sebepten -ümmî- vasfı

evsâf-ı celîlelerindendir; Kur'ân-ı Kerîm'in 29. Sûre-i celîlesinde ³²⁷ber-vech-i âtî buna işâret buyurulmuştur:

“Ey Nebiyy-i Zîşân! Sen bu Kur'ân'ın nüzûlünden evvel başka bir kitap okumuş ve sağ elinle yazmış değil idin”³²⁸

Fahru'r-rusûl aleyhi ezkât-teslimât efendimiz hazretleri kırkıncı sinnine vâsıl olduklarında, bir kaç seneden beri her sene icrâsını i'tiyâd buyurdıkları vecihle, Mekke-i Mükerrreme'ye takrîben bir saat mesâfesi olan -Hirâ- Cebelini teşrîf buyurdular. Ğârda bir ay kadar münferiden oturup ibâdât u tâat ile meşgûl oldular. Şehr-i Ramazan'ı bu vechile imrâr etmekte iken gecenin zulmet ü sükûnu arasında ridâsına sarılmış yatıyor idi. Nısfu'l-leylde bir savt işitti: Bu savt iki defa tekrâr etti. İki defasında da bunu işitmemeye çalışmış ise de muktedir olamadı. Üzerine mehûf bir sıklet basmakta olduğunu hisseder idi. Üçüncü defa savtı yine işitti kulaklarını setre muktedir olamadı. Başı mestûr olmadığından nâgehânî bir ziyâ tecelli etmekle şiddetinden âdetâ gaşy oldu. Hâli sahve avdet edince karşısında beşer şeklinde mütemessil bir melek müşâhade eyledi. Melek kendisine hitâben: “Ya Muhammed! Ben Cebrâil'im, oku” diye bast-ı kelâma ibtidâr etmekle: “Okumak bilmem; ben taallüm etmedim” diye mukâbele buyurdular.

Melek-i vahyin cevâbı Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân'ın 96. sûre-i celîlesinde ³²⁹ber-vech-i zîr beyân buyurulmuştur:

“Rabbın teâlâ ve tekaddes hazretlerinin ism-i pâkiyle Kur'ân-ı

³²⁷ el-Ankebût.

³²⁸ el-Ankebût 29/48.

³²⁹ el-Alak.

Azîmü's-şân'ı oku.

-Ol mürebbî-i hakîkî ki kâffe-i eşyâyı halk etti ve insanı bir parça uyuşmuş kandan îcâd eyledi. Kur'an-ı Hakîm'i oku; Rabbin celle şânühû hazretlerinin keremi hiç bir kerîme mukîs değildir.

-İnsana kalem ile yazmayı O ta'lîm etti.

-İnsana bilmediği şeyi O öğretti.

-Hakîkat; insan kendisini ganî gördüğünde haddini tecâvüz ile tuğyân eder.

-Ey insan! Düşün ki nihâyet merci'in Vâcib Teâlâ ve tekaddes hazretleridir.

-Edâ-yı salât eden bir abd-i muhlisi salâttan men' u nehy eden kimseyi görüyor musun?

-Nehyinde hidâyet, ibâdet-i evsân ile olan emrinde takvâ üzere midir? Yoksa hakkı tekzîb ve sevâbdan i'râz etmekte midir? Cenâb-ı Hakk'ın bunları gördüğünü ve onun hâline ve hidâyet ü dalâletine muttali' olduğunu bilmiyor mu?

-Hayır, eğer mennâ' li'l-hayr olan bu nâhî, tuttuğu meslekten ferâgat etmezse onun kizb ü hatâ ile muttasıf olan nâsiyesinden yakalarız.

-Bırak! Cemaatını dâvet etsin! Biz de onu nâr-ı cahîme îsâl için zebânîleri dâvet ederiz.

Sakın onun sözüne inkıyâd etme. Tâatinde sebât et. Cenâb-ı Hakk'a

secde ve tekarrub eyle.”³³⁰

Bunun üzerine melek sükût etti ve Peygamber aleyhissalât ve's-selâm Cenâb-ı Hakk'ın inâyetiyle Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân'a muttali' oldu. Peygamber şu meşhûdâtından dûçâr-ı havf u hirâs olarak ferdâsı Ramazan-ı şerîfin yirmi dördüncü günü sabah vakti hâne-i saâdetlerine avdet ve meşhûdâtını zevce-i mutahharaları Hadice radiyallâhu anhâ hazretlerine hikâyet buyurup: “Acabâ bundan bana bir zarar gelir mi?” dediler.

Hadice radiyallâhu anhâ cevâben dedi ki: Hadice'nin rûhu kabza-i te'sîrinde olan Zât-ı ecell ü a'lâyâ kaseim ederim ki; ben ba'demâ sana peygamber nazarıyla bakacağım. Mesrûr ol! Sen akraba ve aşîretini seversin. Komşularına riâyet, fukarâyâ merhamet, misafirlere ziyâfet edersin. Sözünde hak söylersin. Ve dâimâ hakîkata hizmet eylersin.

Hadice radiyallâhu anhâ Peygamber'den işittiği şeyleri âm-zâdesi Varaka bin Nevfel'e nakletti. Nevfel, Yehûd ve Nasârâ'nın kitaplarına muttali' idi. Bi-lâ-tereddüd ve kemâl-i memnûniyetle şu vukuâtın ayn-ı hakîkat olduğunu tasdîk etti ve dedi ki: “Hamd ü senâ olsun Cenâb-ı Hakk'a. Muhammed bin Abdullah hak söylüyor. Muhammed'e şerîat-ı Mûseviyye gibi büyük bir şerîat gelecektir. Muhammed'in gördüğü, Mûsâ aleyhisselâm'a gelen melektir. Senin zevcen peygamber olacaktır.”

Ba'dehû Hazret-i Peygamber esnâ-yı râhda Varaka'ya tesâdüf etti; Yehûd ve Nasârâ kitâbının hâfızı olup onların içinde bir tesliyet aradığı halde

³³⁰ el-Alâk 96/1-19.

yalnız umûm-i cem'iyet-i beşeriyeye bir peygamber ba's olunacağı hakkında onlarda bir takım vaadlere tesâdüf eden bu zât, Muhammed aleyhisselâm'ı eli ile tutarak dedi ki: “Varaka'nın hayatı dest-i iktidârında olan Hazret-i Ehadiyyet'e kasem ederim; Cenâb-ı Hak seni bu ümmete peygamber olmak üzere ıstıfâ etmiştir. Sana gelen Cebrâil'dir. Kavmin sana kezzâb diyecekler. Seni işkence ile tağrîb ve sana adâvet eyleyeceklerdir. Kâşkî bende o günlere yetişip de senin için mücâdele ede idim.”

Varaka böyle söyleyerek Peygamber aleyhisselâm'ı nâsiyesinden takbîl etti. Bununla berâber Muhammed aleyhisselâm hâlâ havf u hirâs üzere idi. Mükâleme ettiği meleğin Cebrâil olduğuna kânî olup okuduğu kelimât, hâlâ sahîfe-i hâtırında menkûş idi. Maa hâzâ teblîğ-i ahkâma me'mûr olduğuna hâlâ mütereddid olup Kureyşîlerden bazılarının muâmelât-ı istihzâkârâneleri de bu tereddüde inzımâm ediyordu. Bu tereddüd içinde iken Cebel-i Hirâ cihetine çıktı; yine melek zuhûr etmekle dûcâr-ı havf ve ra'b olarak hâne-i saâdetlerine avdet buyurdular. Ridâsına bürünerek vukûât-ı sâlifeyi tefekkür etmekte iken melek yine görünüp dedi ki:

“Ey disârına bürünmüş olan zât!

-Kalk; insanları azâb ile inzâr et!

-Rabbin teâlâ ve tekaddes hazretlerini³³¹ tekbîr et!

-Libâsını levsden tathîr et!

-Bi'l-cümle meâsîden ihtirâz ederek azâb-ı ilâhîden sakın!

³³¹ 1311 baskısında 'hazretlerine' şeklinde yazılmıştır.

-Amelinin kesretiyle Cenâb-ı Hakk'a imtinân etme!³³²

-Rızâ-yı bârî için meşakk-ı teklîfe ve ezâ-yı küffâra sabret!

-Sûr nefh olunduğu gün küffâr için bir yevm-i düşvâr olup onlara yüsr u suhûlet ciheti yoktur.”³³³

Bundan sonra Muhammed aleyhisselâm kendisine hitâb eden zâtın Vâcib Teâlâ tarafından meb'ûs bir melek olduğuna kanaât etti ve teblîğ-i ahkâma me'mûr olduğunu iz'ân eyledi. Bi'l-cümle havf u hirâsı terk ederek nâzil olan şu sûre-i celîleyi okudu. (Sûre-i Duhâ) :

“Şemsin kesb-i irtifâ' ettiği vakit duhâ hakkı için;

-Eşyâya sükûn veren gece hakkı için;

-Rabbin teâlâ hazretleri seni ne terk etti ve ne buğz eyledi.

-Ale't-tahkîk hayât-ı uhreviyye senin için dünyeviyyeden hayırlıdır.

-İleride Vâcib Teâlâ hazretleri sana mükafât edecek ve sen memnûn olacaksın.

-Cenâb-ı Hakk, senin yetîm olduğuna bilerek sana melce' ü penâh i'tâ etmedi mi?

-Ahkâm-ı şer'iyyeden gâfil olduğuna görüp ilim ve hikmet ihsânıyla hidâyet eylemedi mi?

³³² Müddessir Sûresi 6. ayetin meâlî olan bu ifâde 1314 baskısında yer almamaktadır.

³³³ el-Müddessir 74/1-10.

-Fakîr-i zî-iyâl olduğunu bilip ribh-i ticâret ile iğnâ etmedi mi?

-Sen de yetîme kahr u tahkîr etme!

-Sâili zecr u men' eyleme!

-Rabbin teâlâ ve tekaddes hazretlerinin ni'metini tahdîs et!"³³⁴

Muhammed aleyhisselâm saâdet hânelerine avdet ve meşhûdâtının ayn-ı hakikat olduğuna kanaat buyurdular. Zevce-i mutahharası Hadice radiyallâhu anhâ, âm-zâdesi İmâm Ali kerremallâhu vecheh ve ekâribinden ba'zı zevât hemen nübüvvetini tasdîk etmişler ise de, sâir kabîlesi efrâdı müddeayâtına hakâret ile mukâbele ederler idi. Muhammed aleyhisselâm'ın sıdkını en ziyâde te'yîd eden şey, en evvel samîmî ehîbbâsının ve efrâd-ı âilesinin dâhil-i dâire-i İslâm olmalarıdır; çünkü onlar fahr-i kâinât sallallâhu aleyhi vesellem efendimizin dâhil-i dâire-i mahremiyeti olmaları hasebiyle husûsiyet ahvâline vâkîf oldukları halde herkesin hâricteki muâmelât-ı riyâkârânesiyle hânesindeki muâmelât-ı husûsiyesi beyinde az çok meşhûd olan tehâlûf ve tebâyünden hiçbirini Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem efendimizde bulamamışlardır.

Bundan sonra Muhammed aleyhisselâm'ın hayatı birkaç seneler bir muâmele-i tahkîrkârâne ile murûr etmiş ve bu muâmele ba'zı ashâbı hakkında dahî icrâ eylemiştir. Bir kere husemâsı Peygamber aleyhisselâm'a teklîfinden ferâgat ettiği sûrette mâl-ı azîm ve riyâset va'detmişler ise de, Kur'ân-ı

³³⁴ ed-Duhâ 93/1-11.

Azîmü’ş-şân’ın kırk birinci sûre-i celîlesindeki³³⁵ fikra-yı âtiye ile mukâbele görmüşlerdir:

“Eğer şeytan seni iğvâ ve iğrâ ederse şerrinden Cenâb-ı Hakk’a istiâze et! Bârî Teâlâ hazretleri istiâzeni işitir, niyetini bilir.”³³⁶

Muhammed aleyhisselâm’ın husemâsı, [ondan] risâletini isbât için semâdan kendilerine melek getirmesini teklîf ettiler; lâkin Nebî aleyhisselâm tebliğ-i ahkâma me’mûr olduğunu ve Cenâb-ı Hakk’ın izni olmadıkça bir şey yapamayacağını beyân ve münkirîni letâfet ve belâğatde Kur’ân-ı Azîmü’ş-şân’ın en kısa bir sûresine nazîre söylemeye dâvet ederek tehdî eyledi. Husemâsıyla akl u hikmete muvâfık ve mantıka mutâbık olarak mübâhase ve Cenâb-ı Hak’dan vahiy geldikçe tebliğ-i ahkâma devam eder ve külle yevm ashâb-ı kirâmı tekessür eyler idi. Tebliğ için şehrin civârında bulunan Safâ nâmındaki mahalli intihâb etmiş idi; nihâyet husemâsı hiddetlenerek onu katl ile tehdîd etmek istediler. Maamâfih husemânın muhâlefeti ne kadar iştidâd ederse cesâreti o kadar artar idi. Âmmı meseleyi daha ileri götürmemek için kandırmaya çalışmış ise de Peygamber aleyhisselâm cevâben –Eğer onlar kendisine karşı güneşi sağ ellerinde ve kameri sol ellerinde tutsalar, [yine de] teşebbüsünden geri kalmayacağını söyledi.

h) Hicret-i Mustafaviyye

Mekke-i Mükerrreme’de Muhammed aleyhisselâm ve ashâbı hakkında husemânın tecâvüzü tezâyüd etmekle ashâb-ı kirâmını Medine-i Münevvere’ye muhâcerete tergîb etti; çünkü orada ba'zı müslimîn var idi.

³³⁵ Fussilet.

³³⁶ Fussilet 41/36.

Müslümanlardan çoğu bu muhâcereti kabûl ve Mekke'yi terk etmişler ise de kendisi hâlâ vahdet-i ilâhiyyeyi teblîğ için cümleden geri kalmış idi. Nihâyet husemâsı onu katle karar verdiler ve fîrâş-ı saâdetlerinde yatar iken sû-i kâsd etmek için esâfil-i nâstan bir cemm-i gafîr ictimâ' etti. Lâkin onlar menzil-i saâdete vusûl bulmadan evvel Muhammed aleyhisselâm Cenâb-ı Hakk'ın i'lâmıyla keyfiyete vâkıf oldu ve Ebû Bekir radiyallâhu anh'ın hânesine gelerek nâgâhzuhûr olan hicret için hazırlanmalarını emretti. Erbâb-ı fesâd, menzil-i Nebevîye geldiler ve kapının deliğinden bakarak kendi za'mlarına göre ridâsına sarılmış olduğu halde peygamberin fîrâşında yatmakta olduğunu gördüler. Esnâ-yı nevmde üzerine hücum etmek veyâhud dışarı çıkıncaya kadar beklemek cihetlerinden hangisini tercih edecekleri hakkında bir müddet istişâreden sonra cebren kapıyı açıp yatağa hücum ettiler. Yatakta yatan zât kalktı; lâkin kalkan Muhammed olmayıp Ali idi. Erbâb-ı fesâd taaccüb ederek Muhammed aleyhisselâm'ın nerede olduğunu sordular. İmâm Ali: "Bilmem, ben onun muhâfızı değilim" dedi ve sür'atle çıkıp gitti; âna bir zarar îrâs edemediler.

Peygamber aleyhisselâm ile Ebû Bekir radiyallâhu anh gecenin zulmetinden istifâde ederek Mekke-i Mükerrreme'yi terk ettiler ve Mekke'nin cenûb tarafında³³⁷ vâki' Cebel-i Sevr'in eteğinde bir mağarada gizlendiler. Putperest olan Kureyş'in şiddeti hadden efzûn idi. Fırka-i fesâdiyenin teşebbüslerinin netîce-pezîr olmaması ve Muhammed aleyhisselâm'ın tahlîs-i girîbân etmesi fikri onların gayret-i câhilânesini tahrîk etti. Sûvâriler memleketin en birinci atlarına sûvâr oldular ve Muhammed aleyhisselâm'ın –hâşâ- re's-i saâdetlerini getirenlere mükâfâten yüz deve va'd edildi.

³³⁷ 1311 baskısında kelimenin sonundaki 'he' harfi yazılmamıştır.

Husemânın sesleri işitildiği vakit Ebû Bekir radiyallâhu anh şecî' bir zât olmakla berâber buldukları mahallin keşf olunması havfıyla dehşetinden: “Erbâbı-ı ta'kîp kesretlidir, biz yalnızca iki kişiyiz” dedi.

Muhammed aleyhisselâm cevâbında: “Hayır biz üçüz, Cenâb-ı Hak bizimle berâberdir; bizi muhâfaza eder” buyurdular.

Peygamber ve sâhibi üç gün kadar ğâr derûnunda kaldılar, dördüncü gün Medine-i Münevvere'ye müteveccihen hareket ettiler. Oraya vusûllerinde Medine ahâlisi tarafından bir melce' arayan bir muhâcir gibi değil, belki memleketine avdet eden gâlip bir serasker gibi istikbâl edildi.

Medine-i Münevvere'ye duhûlünden evvel –Kuba- denilen karyeye nüzûl ve gelen Cuma günü oradan hareket buyurdular. Mekke-i Mükerreme'de kalmış olan İmâm Ali kerremallâhu vecheh putperestler tarafından nice bed muâmeleler gördükden sonra gelip Peygamber'e iltihâk etti. Ale's-sabah Peygamber aleyhisselâm devesine râkip olarak arkasında Ebû Bekir es-Siddîk olduğu halde hareket buyurdular. Pek çok eşhâs etrâfını ihâtâ etmişler idi. Maiyyetinde yetmiş adet süvârî var idi.

Şâyân-ı iş'âr mevâddendir ki İslâm müverrihleri seneleri Muhammed aleyhisselâm'ın Medine-i Münevvere'ye teşriflerinden i'tibâr ve buna “Hicret” tesmiye ederler. Hicret, târîh-i İslâm'ın birinci senesi i'tibâr olunur. Nitekim Hristiyanlar dahî senelerini İsâ aleyhisselâm'ın tevellüdünden ta'dâd ederler.

Târîh-i İslâm'da hicretin birinci sene i'tibâr edilmesi irtihâl-i Nebevîden birkaç sene sonra Halîfe-i Mü'minîn Ömer bin Hattâb radiyallâhu anh

tarafından te'sîs buyurulmuştur. Sene-i Arabiyye, kamerî olup şehir-i Muharrem'in ibtidâsında başlar.

Mekke-i Mükerre'me'de Muhammed aleyhisselâm'a buğz ve adâvet olunur idi; Medine-i Münevvere'de hâl tebeddül etti. Bu şehrin ahâlisi Peygamber aleyhisselâm'ı kabûl ve an samîmi'l-kalb tasdîk etmişler idi. Hiçbir melik kendi kavmi tarafından Peygamber aleyhisselâm'ın kazandığı muhabbeti ihrâz edememiştir. Maa hâzâ Peygamber aleyhisselâm yine eski necâbetini, tevâzûnu ve hilmiyyetini tebdîl etmedi.

İrtihâl-i dâr-ı bekâ buyurmadan iki gün evvel Mescid-i Şerîf'e teşrîf buyurdular ve cümleye hitâben: "Hiçbir kimseye sû-i muâmele ettim mi? Eğer etmiş isem şimdi iktisâs etsin" buyurdular; hiç kimse cevâb vermedi. "İçinizden hiç birine deynim var mıdır?" diye suâl ettiler, içlerinden biri: "Evet! Ya Rasulallah, bana üç dirhem borcun vardır, falan vakit istidâne ettiniz" demekle onun tesviyesini emrettiler ve: "Şimdi mahcûb olmak yevm-i kıyâmette mahcûb olmaktan evlâdır" buyurdular.

Muhammed aleyhisselâm'ın hayatını ve ef'âlini tafsîle makâmımız müsâit olmayıp yalnız deriz ki ashâb-ı kirâm bir fırka-ı kalîleden ibâret olduğu halde binlerle, onbinlerle tezâyüd ederek bütün Arabistan ahâlisi Allah-ı vâhide ibâdeti kabûl ettiler. Peygamber aleyhisselâm yeryüzündeki hayatının hitâma tekarrüb ettiğini idrâk etti ve son günlerini ibâdet ü tâat ile imrâr eyledi. Nihâyet âzim-i dâr-ı bekâ olması zamanı tekarrüb edip firâş-ı saâdetlerinde yattıkları halde: "Ya Rab, hâl-i ihtizârımda bana muâvenet et ve bu abdin rûhunu Sen kabzeyle!" diye duâ eyledi. Zevce-i mutahharası Âişe radiyallâhu

anhâ nezd-i saâdetlerinde duâ etmekte olup Peygamber aleyhisselâm dahî: “Ya Rab! Bu abdini afv u mağfîret et ve saâdet-i ebediyye ihsân eyle!” diyerek bir halı üzerinde olduğu halde teslîm-i rûh eyledi. Târîh-i mîlâdînin 632. ve hicretin 10. senesi Haziran’ın 8. Pazar ertesi günü Peygamber aleyhisselâm’ın rûhu makâmât-ı âliyâte suûd etti.

İşte bir dîn-i âlî te’sîs eden Peygamber-i zîşân’ın bu âlemdeki vukûât-ı târîhiyyesi bu vecihle hitâm buldu.

i) Akâid-i İslâmiye’nin Tafsîli

Şimdi bâlâda beyân edilmiş olan **Akâid-i İslâmiye**’nin îzâhına şürû’ edelim.

Dîn-i İslâm’ın en birinci kâide-i esâsiyesi **tevhîd** yâni Cenâb-ı Hakk’ın vahdâniyetine i’tikâd ve envâ-ı şirkten ictinâb etmekten ibâret olduğunu mebâhis-i sâbıkada görmüş ve ülû’l-azm olarak altı Nebîyy-i Zîşân olduğunu beyân etmiş idik. Bunlardan maâdâ Kur’ân-ı Azîmü’ş-şân’da isimleri mezkûr olan bir takım peygamberân hazerâtı vardır: Dâvûd, Süleymân, Eyyûb, Zekeriyâ, Yahyâ, İlyâs, İsmâîl, İdrîs, Hûd aleyhimüsselâm gibi.³³⁸

Kavâid-i akâidden biri de Cenâb-ı Hakk’ın **meleklerine inanmaktır**. Bunun derecâtı ve vazîfeleri Cenâb-ı Hak nezdindeki kurbîyetleri mütefâvittir. Ba’zıları arş-ı a’zamın havlinde Vâcib Teâlâ hazretlerine ibâdet ederler, ba’zıları dâimâ tesbîh ü tehlîl ederler, diğêr ba’zıları da insanlara müvekkeldir; Mîkâil erzâka müvekkeldir; Azrâil mevte müvekkeldir, İsrâfil yevm-i

^{338*} Dâvûd, Süleymân, Eyyûb aleyhimüsselâm daha sâir enbiyâ-yı izâm ile berâber altıncı sûrede [el-En’âm], İsmâîl ve İdrîs aleyhimüsselâm ondokuzuncu sûrede [el-Meryem], Hûd aleyhisselâm yirmi üçüncü sûrede [el-Mü’minûn] bildirilmiştir.

kıyâmette nefh-i sûra müvekkeldir; aleyhimüsselâm. Melâike içinde “Muakkibât” yâdedilen bir saf vardır ki bunlar “Kirâmen Kâtibîn” olup her insanın yanında “biri sağında, biri solunda olmak üzere” iki tanesi mevcûd olup insanın akvâl ü ef’âlini ketb ü tahrîr ederler. Her gün hitâm buldukça yazdıkları defter-i a'mâlî alıp semâyâ urûc ederler ve ferdâsı günü diğer iki melek onlara halef olur. Kütüb-i İslâmiye'nin beyânına göre sağ cânibindeki melek tarafından her hasene on kat olarak yazılır; şâyed insandan bir günah sâdır olursa sağ cânibdeki melek sol taraftaki meleğe der ki: “Yedi saat yazma, tevakkuf et, belki pişmân olur ve Cenâb-ı Hakk'a tevbe ve istiğfâr eder”³³⁹

Muhammed aleyhisselâm'ın evsâf-ı celîleleri hakkında pek çok Nasârâ muharrirleri tarafından nice eserler yazılmıştır. Bunların çoğu taassub ve garaz ile mâlî olup –halîm ve mütevâzî İsâ- aleyhisselâm'ın şeriâtına intisâb iddiâsında bulunan eşhâs içinde böyle adamların bulunması şâyân-ı teessüftür. Maa hâzâ muâsırımız olan ba'zı müellifler şütûmun istidlâl demek olmadığını öğrendiler ve evsâf-ı celîle-i hazret-i risâletpenâhîyeyi ve şeriâtının ulviyyetini takdîr ettiler. Mister John Davenport³⁴⁰ –*Muhammed ve Kur'ân*- nâm eser-i bihterîninde diyor ki:

“Mevsûk ve mu'temed menâbi'-i târihiyyeden Hazret-i Muhammed'in evsâf-ı celîlesi hakkında çok ma'lûmât ahz ve istinbât olunmuştur. Ekall-i kalîl

³³⁹ es-Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Câmiu'l-ehâdis li'l-Câmi's-sağîr ve zevâiduhû ve'l-Câmi'l-kebîr* (thk. Abdulhalim Mahmûd, Ahmed Abbas Sakr, Ahmed Abdülmevcûd), y.y., t.y., II, 41, n.y.; hadisin içerisinde “yedi saat” ifadesi geçmeyen farklı bir rivayeti için bk. Müttakî, Alauddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye 1391/1971, “Tevbe”, 10212.

³⁴⁰** Mr. Johon Davenport. [John Davenport, d.1597-ö.1670, New Haven kolonisinin kurucularından olan Puriten din adamı. Hakkında detaylı bilgi için bk. *Ana Britannica*, VII, 9.]

idrâki olan kimse bile Maracci,³⁴¹ Prideau³⁴² ve muâsırlardan Frederick Schlegel³⁴³ gibi muharrirler tarafından şân-ı Muhammediyeye lâyük olmayacak sûrette isti'mâli tecvîz edilen lisândan teberrî eder.”

Thomas Carlyle³⁴⁴ tarafından Nebî aleyhisselâm hakkında îrâd edilen mütâlaât o kadar hakîkate mukârin ve vâkıa muvâfıktır ki ber-vech-i zîr dercinden sarf-ı nazar edemedik:

“Ahlâk-ı hamîdeleri ba'zı ashâb-ı iğrâz tarafından ketm edilmek istenilen Cenâb-ı Muhammed şâibe-i hırs u garazdan ârî olup basar-ı basîreti envâr-ı hakîkat ile mütehallî ve kalb-i ilhâm meşhûnları insanların seâd ü selâmetine mün'atıftır. Vakûr, âlicenâb, sıdk u emânet ile mevsûf, ahlâk-ı âliye ile mütehalliktir. Sâirleri kıl ü kâl vâdilerinde dolaşmakla iktifâ ettikleri halde bu zât-ı âlikadr ğavâss-ı deryâ-yı hakîkat olmuştur. Hikmet-i hilkat tamamen kendisine inkişâf etmiştir. Bu zât-ı şerîfin hâiz olduğu sıdk u emânet taraf-ı Bârî'den kendisine tahsîs buyurulmuş bir mevhibedir. Fem-i saâdetlerinden sâdır olan her kelâm ayn-ı hakîkattır. İnsanlar her bir nutk-ı Celîl-i Ahmedî'yi semâh-ı i'tibâr ile istimâ' etmelidir; onu işğâ etmedikleri sûrette geride³⁴⁵ şâyân-ı istimâ' bir şey kalmaz; sâir sözler onun yanında âdî bir rüzgâr gibi ehemmiyetten ârîdir. Cenâb-ı Muhammedî nice hakâyık beyân etmiştir. Nefs-i insânî nedir? “Âlem” yâdettiğimiz nâkâbil-i idrâk olan şu muammânın hâli nedir? Neye inanmalıyım? Ne yapmalıyım? İşte bunlar bir takım mesâildir ki

³⁴¹ Louis Maracci, d.1612-ö.1700, İtalyan Katolik papaz, Kur'ân-ı Kerîm'i 3. defâ Latince'ye tercüme eden kişi, detaylı bilgi için bk. http://en.wikipedia.org/wiki/Louis_Maracci.

³⁴² Humphrey Prideau, d.1648-ö.1724, Norveçli papaz ve yazar, İslâm karşıtı yayınları ile tanınmaktadır. Hakkında detaylı bilgi için bk. <http://www.oxforddnb.com/index/101022784>

³⁴³** Maracci, Prideau, Frederick Schlegel. [Friederich von Schlegel, d.1772-ö.1829, Alman yazar. Hakkında detaylı bilgi için bk. *Ünlü Kişiler Sözlüğü*, III, 668.]

³⁴⁴** Thomas Carlyle.

³⁴⁵ 1314 baskısında 'gîrîde' şeklinde yazılmıştır. 'vav' yerine 'yâ' harfi kullanılmıştır.

Hazret-i Muhammed'in inzivâgâhı olan Cebel-i Hîrâ'nın ve Hazret-i Mûsâ'nın mehbit-i envâr³⁴⁶ olduğu Tûr-i Sînâ'nın yalçın kayaları onlara cevap vermez. Encüm-i ziyâ feşânîle başımızın üstünde devreden kubbe-i mînâ-fâm bu muammâları halletmez. Bu suâllerin cevabı ancak menzil-i ilhâm-ı Rabbânî olan peygamberân-ı izâmıdan ahz u telakkî olunur.”³⁴⁷

j) Kur'ân-ı Kerîm

İ'tikâd edilmesi lâzım olan umûrdan biri de Cenâb-ı Hakk'ın **kitaplarına** ve bilhâssa cümlesinden sonra vahyolunup “Kur'ân” ismiyle müsemmâ olan Kitâb-ı Mübîn'e îmân etmektir.

“Kur'ân” kelimesi “karae” filinden me'hûz olup –Kırâat-mânâsındadır; -okunması³⁴⁸ lâzım olan kitap- demektir. Kur'ân-ı Azîm bablara münkasım olmayıp belki muhtelif tûlde 114 kısma münkasımdır ki [bunların] her birine “Sûre” tesmiye edilir. Sûrelerden her biri, bir takım âyât-ı beyyinâtı hâvî olup onların tûlü de mütefâvittir. Her sûre birer isim ile müsemmâ olup isimleri bazen sûre-i celîlede mevzû' bahs olan şeyden, bazen orada mezkûr olan zevâttan me'hûzdur; bazıları da sûrenin ibtidâsında bulunan kelimededen ibârettir.

Dokuzuncu sûre-i celîleden³⁴⁹ maâdâ her sûrenin ismi akabinde “Besmele-i Şerîfe” yazılmıştır.

Kur'ân-ı Azîmü's-şân belâgât ve hasâfetin son derecesinde olduğu ve hadd-i i'câza vâsıl idüğü umûmun müsellemidir. Üslûbu gâyet latîf olup

³⁴⁶ 1314 baskısında ‘mehbit’ kelimesinde ‘he’ harfi ile ‘be’ harfinin yerleri değişik olarak yazılmıştır.

³⁴⁷ Carlyle, *a.g.e.*, s. 49.

³⁴⁸ İki baskısında da ‘okuması’ şeklinde yanlış yazılmış olup, İngilizce metninden hareketle tashih edilmiştir.

³⁴⁹ et-Tevbe.

ale'l-husûs enbiyâ-yı izâmın ahvâl ve evsâfının beyânı hakkındaki âyât-ı kerîme son derece selîsdir. Kitâb-ı Mübîn'in bir kısm-ı mühimmi ezmine-i sâlifede Cenâb-ı Hakk'ın emriyle vukûa gelen hâdisâtın ve enbiyâ-yı izâmın ef'âl ve muâmelâtından bâhistir. Diğer bir kısmı evâmir ü ahkâmdan bahs ve fezâil-i ahlâkiyeye tergîb ve bilhâssa Allah-ı vâhide ubûdiyyet ve kazâsına rızâ ve tevekkül için teşvîk eder.

Kur'ân-ı Azîmü's-şân Cenâb-ı Hak tarafından vahyolunmuş bir kitap olduğu gibi, edebiyat nazarından belâğatın derece-i kusvâsındadır. Kısm-ı a'zamı müseccâ' olup Şarkın lisânı olan Arabîde ezmine-i atîkadan beri mevcûd olan zevk-i edebe muvâfıktır. Serâser teşbîhât-ı latîfe ve istiârât-ı makbûle ile mâlîdir.

Müellif Emerson,³⁵⁰ Kur'ân-ı Mübîn hakkında sitâyîş-hâvân olmuştur. Goethe³⁵¹ dahî şu yolda beyân-ı mütâlaa ediyor: -Kur'ân'a sathî bir nazarla bakan kimse ilk defâ hakâyıkına muttali' olamaz; dikkat ettikçe letâifine meclûb olur; nihâyet hâvî olduğu hükm ü dekâyıka bi'z-zarûre mütehayyer ve mebhût kalır.

Carlyle diyor ki:

“Bir kere Kur'ân-ı Kerîm'i dikkatle mütâlaa ederseniz üslûb-i hakîmânesi derhal nümâyân olur. Bu kitapta olan meziyet-i edebiyeye hiçbir eserde yoktur. Kur'ân gibi mahz-ı hakîkat olan bir kitâb kulûbe incilâ-bahş olur; bu hususta fennin ve san'at-ı te'lîfin te'siri yoktur. Denebilir ki Kur'ân'ın birinci hâssesi mevsûkiyet ve sıdkıdır. Hakîkat; ne tarafına baksam Kur'an'ın

^{350**} Emerson. [Ralph Waldo Emerson, d.1803-ö.1882, Amerikan filozofu ve deneme yazarı. Hakkında detaylı bilgi için bk. *Meydan Larousse*, V, 787.]

³⁵¹ 1311 baskısında 'ğayn, vav, te' şeklinde yazılmıştır.

ulviyeti nazarımda nümâyân oluyor; bu bir meziyettir ki kâffe-i mezâyâyı hâvîdir.”³⁵²

Sir William Muir³⁵³ Kur’ân-ı Kerîm hakkında diyor ki:

“Kur’ân, tabiat-ı eşyâdan ve hikmet-i Rabbâniyeden me’hûz pek çok edilleyi hâvîdir. Sâni-i âlem olan Cenâb-ı Hakk’ın vücûdunu isbât ve cemiyet-i beşeriyyenin inkıyâd ü şükrânını mücib olan azametini tefhîm eder. Dâr-ı ukbâdaki mükâfât u ukûbât, icrâ-yı hasenât ve ictinâb-ı seyyiât hakkındaki mecbûriyet, mahlûkun hâlîka tâat ü ibâdet husûsundaki vazîfesi ve buna mümâsil mevâdd-ı sâire gâyet belîğ ve latîf bir lisân ile beyân edilmiştir. Ba’sın muvâfık-ı akl-ı hikmet olduğunu pek çok mütâlaât-ı metîne ile ta’lîm ve tûl müddet yâbis ve meyyit kalan arzın semâdan kesretli yağmur aldıktan sonra derhal iktisâb-ı hayat ettiğine teşbîh ile güzelce tefhîm edilmiştir.”³⁵⁴

Washington Irving³⁵⁵ diyor ki:

“Kur’ân-ı Kerîm âlî ve ma’kûl bir takım kavâidi hâvîdir.”³⁵⁶

Kur’ân-ı Azîmü’ş-şân’da münderec evâmir yalnız kavâid-i ahlâkiyye ve vecâib-i dîniyyeye münhasır değildir.”

³⁵² Carlyle, *a.g.e.*, s. 59-60.

^{353**} Sir William Muir. [d.1819-ö.1905, İskoç şarkiyatçı. Hakkında detaylı bilgi için bk. Woodhead, Christine, “Muir, Sir William”, *DİA*, XXXI/94]

³⁵⁴ Muir, Sir William, *Extracts from the Coran in the original with English rendering*, London 1885, s. V. Muir her ne kadar Kur’ân-ı Kerîm hakkında bu şekilde müspet ifadeler kullanmışsa da, onun 1861 yılında yayımlanan *The Life of the Mahomet* adlı dört ciltlik eserine Seyyid Ahmed Han tarafından bir reddiye olarak *A Series of Essays on the Life of Mohammad and Subjects Subsidiary Thereto* adında bir kitap kaleme alınmıştır; detaylı bilgi için bk. Wessels, Antonie, “Hz. Muhammed’in Hayatına Dair Arapça Yazılmış Modern Biyografiler” (trc. İlhami Oruçoğlu), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/2, 187.

^{355**} Washington Irving. [d.1783-ö.1859, Amerikan edebiyatının öncüleri arasında yer alan yazar. Hakkında detaylı bilgi için bk. *Ana Britannica*, XI, 386.]

³⁵⁶ Irving, Washington, *Mohammed*, y.y., 2007, s. 217-218.

Gibbon diyor ki:

“Kur’an, Bahr-ı Muhît-i Atlasî’den Ganj nehrine kadar hem ibâdât hem de muâmelât ve ukûbât nokta-yı nazarından bir kâide-i esâsiyye olmak üzere ta’lîm olunduğu gibi bunda insanların ef’âl ü ahvâlini tanzîm eden kavânîn, lâ yetagayyer evâmir-i ilâhiyyeye tâbî’dir.

Ta’bir-i âharle Kur’ân-ı Azîmü’ş-şân, âlem-i İslâmiyet’in kânûn-i umûmîsidir; mesâil-i ictimâiyye, hukûkiyye, ticâriyye, askeriyye, adliyye, cinâiyye, cezâiyye ve mezhebiyyeyi hâvîdir. Ratb u yâbis her türlü umûr ânda münderectir: İbâdât u âdât; selâmet-i rûh ve âfiyet-i beden, hey’et-i ictimâiyyenin hukûku ve efrâdın hukûku, insanın menâfî’i ve cemiyetin menâfî’i, ahlâk-ı fâzıla ve evsâf-ı zemmiyye; ukûbet-i dünyeviyye ve ukûbet-i uhreviyye hep bildirilmiştir.”³⁵⁷

Edmund Burke³⁵⁸ diyor ki:

“Kânûn-i Muhammedî, hükümdârından efrâda kadar herkes hakkında lâzım olan kavâidi câmi’dir; öyle âkılâne, âlimâne, fâzılâne ahkâmı hâvîdir ki âlemde misli görülmemiştir.”³⁵⁹

Kur’ân-ı Kerîm, Nasârâ’nın elinde bulunan Tevrat’tan pek mütefâvittir; çünkü bu Tevrat’ta akâide dâir bir meselenin olmayıp başlıca hikâyâtan, tavsîfâtan, ifâdât-ı şâirânedен, ihtisâsât-ı sûfiyânedен, ahlâktan ibâret olup gayr-ı ma’kûl bir takım ilâvât da vardır.

³⁵⁷ Davenport, John, *Muhammad and Teachings of Quran* (edr. Mohammad Amin), Lahore 1964, s. 49.

^{358**} Edmund Burke. [d.1729-ö.1797, İngiliz devlet adamı ve düşünür. Hakkında detaylı bilgi için bk. *Ana Britannica*, V, 128.]

³⁵⁹ Prior, James, *The Speeches of the Right Honourable Edmund Burke on the Impeachment of Warren Hastings*, London 1857, s. 4-5.

k) İslâm'da Ruhbâniyyet

Muhammed aleyhisselâm rehâbînin ahvâl-i siyâsiyyede muzır olduklarına ve kâffe-i umûru ihlâl eylediklerine kâni' olmakla böyle bir idârenin vücûduna râzı olmadı ve her müslimin kendi kendine ibâdât ü tâatında müstakil olmasını emreyledi.

Bu sebepten İslâmiyet'te ruhbânlık yoktur. Ulemâ-yı İslâmiyye ilm-i fikh erbâbıdır; yoksa rehâbîn değildir. Çünkü Kur'ân-ı Azîmü's-şân ahkâm kitâbıdır. Bu ulemâ ahâlîden bir ücret talep etmezler ve kendilerine mahsûs ma'bedleri yoktur. Onların vazîfesi emr-i ibâdette Cenâb-ı Hak ile insanlar beyninde tavassut etmek olmayıp, yalnız ta'lîm-i ahkâmdan ibârettir.

l) İslâm'da Müsâvât fi'l-Hukûk

Kur'ân-ı Kerîm, ber-vech-i âtî ale'l-umûm insanların huzûr-i Rabbi'l-âlemin'de müsâvî olduklarını ta'lîm eder: “Ey insanlar! Sizi bir erkek ile bir dişiden halk ettik ve yekdiğerinizi tanımak için sizi şu'belere ve kabîlelere taksîm eyledik. Nezd-i mânevî-yi ilâhîde en mükerreminiz, en ziyâde lâbis-i libâs-ı takvâ olanınızdır. Cenâb-ı Hak sizin her hâlinizi bilir ve bâtınınıza âgâhtır.” (Sûre-i Hucurât)³⁶⁰ “Eğer meşîyyet-i ilâhiyye taalluk etseydi sizi cemî'-i ezminede Dîn-i Vâhid üzerinde müttefik bir cemaat kılar idi; velâkin her asra, her karna münâsîp olarak size verdiği şerâyi'in ihtilâf etmesi, bunların muktezâ-yı hikmet-i ilâhiyye olduğunu i'tikâd ile iz'ân ederek amel edecekmişiniz, yoksa tarîk-i hakdan saparak amelde tefrît mi edeceksiniz, bu cihetlerde size ibtilâ ve imtihân muâmelesi etmek içindir. Binâenaleyh intihâz-ı fırsat için hayrâta ibtidâr ediniz; zirâ cümleminizin mercî'i Allah teâlâ ve

³⁶⁰ el-Hucurât 49/13.

tekaddes hazretleridir.”³⁶¹

İslâmiyette ırk ve levn farkı yoktur. Ebyaz ve zencî, ahâlî ve me'mûrîn, âmir ve me'mûr hep müsâvât-ı tâmmeyi hâizlerdir; bu müsâvât yalnız nazariyâtta kalmayıp fiilen cârîdir. Hâricde veya misâfirhânelerde, çadırlarda veya konaklarda, câmî-i şerîfde veya esvâkda Müslümanlar yekdiğerinden ictinâb veyâhud biri diğeri tahkîr etmeksizin ihtilât ederler. İslâmiyette en birinci müezzin, eizzâ-yı ashâb-ı kirâmdan takvâ ile muttasıf bir Hâbeşî mu'tekî idi (Bilâl radiyallâhu anh).³⁶²

m) Bazı Kavâid-i İslâmiyye

Yevm-i ba's ve rûz-i cezâ hakkındaki i'tikâd-ı müslimîni bu makamda beyâna lüzûm görmüyoruz. Cennet, mükafât ve ukûbet-i uhreviyye, kader gibi mesâilî Nasârâ akâidine muttali' olan her ferd idrâk edebilir.

Rahm ve **şefkat**, her mü'min-i sâdîka müekmeden emr u tenbîh olunmuştur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in fıkra-yı âtiyesi [bu hususu] irâe etmektedir:

“Cenâb-ı Hakk'a ibâdet ediniz ve hiçbir şeyi âna teşrîk etmeyiniz. Ebeveyninize, akrabâ ve havîşâvendânınıza, eytâma, miskinlere, karîb ve baîd komşularınıza, refîk-i şefîkinize, ebnâ-yı sebîle, taht-ı temellükünüzde bulunan üserâya lutf ve ihsân ile muâmele ediniz; çünkü Bârî Teâlâ hazretleri ekârîb ü cîrân ve ashâbına adem-i iltifat ile tekebbür ve tefâhur edenleri ve buhl ederek nâsa dahî buhl ü imsâk ile emr ve Allah'ın mücerred fazl u

³⁶¹ el-Mâide 5/48.

³⁶² Hz. Peygamber'in ilk müezzini olan bu zât hakkında geniş bilgi için bk. Fayda, Mustafa, “Bilâl-i Habeşî”, *DİA*, VI/152-153; Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Müezzin”, *a.g.e.*, XXXI/491.

keremiyle kendilerine ihsân buyurduğu servet ve ni'meti ketm edenleri ve bir de nâsa ri'yâ için mallarını infâk eyleyenleri sevmez.” (Sûre-i Nisâ)³⁶³

Fıkra-yı âtiyede dahî [aynı konu şöyle] beyân buyurulmuştur:

“Ebrâr, rızâ-yı Bârî için miskînlere, yetimlere, esirlere, it'âm-ı taâm ederler de derler ki: Biz sizi li-vechillah it'âm ediyoruz, sizden mükâfât veya teşekkür istemiyoruz... Cenâb-ı Hak da onların tekâlûf-i ilâhiyyeyi sabr ve tahammüllerinin mükâfâtını ihsân eder.” (Sûre-i İnsân)³⁶⁴

Sadaka i'tâsı dahî bâlâda görüldüğü ve fıkra-yı âtiyeden müstebân olduğu vechile emredilmiştir:

“Hangi mallarını tasadduk edeceklerini senden suâl ediyorlar; söyle ki muhtaç oldukları şeyin fazlasını tasadduk etsinler.” (Sûre-i Bakara)³⁶⁵

Şu fıkra dahî onu müeyyiddir:

“Ol müttakî ki malını fi-sebîlillah hayrâta sarf edip hiç kimseye minnet etmez ve ihsânında kimseden mükâfât talebinde bulunmayıp ancak Bârî Teâlâ hazretlerinin rızâ-yı âlisi talebinde bulunur, (böyleleri) ileride kendisine verilecek mükâfâttan râzı olacaktır.” (Sûre-i Leyl)³⁶⁶

Zemm ve **gıybet** dahî ber-vech-i âtî men' edilmiştir:

“Cenâb-ı Hak bir kimse hakkında alenen fenâ söz söylenmesini sevmez.” (Sûre-i Nisâ)³⁶⁷ “Ey mü'minler! Zünûnun pek çoğundan ihtirâz

³⁶³ en-Nisâ 4/36.

³⁶⁴ el-İnsân 76/8-12.

³⁶⁵ el-Bakara 2/219.

³⁶⁶ el-Leyl 92/19-21.

³⁶⁷ en-Nisâ 4/148.

ediniz; çünkü ba'zı zünûn mûcib-i ukûbet olan bir ismdir. Sâir kimselerin uyûbunu taharrî ve tecessüs etmeyiniz, birinizin gaybûbeti zamanında diğeriniz onun aleyhinde fenâ söz söylemesin.” (Sûre-i Hucurât)³⁶⁸

Hased dahî ber-vech-i âtî men' olunmuştur:

“Cenâb-ı Hakk'ın bazınızı bazınız üzerine tafdîl ettiği mâl ve câh gibi şeyleri temennî etmeyiniz.” (Sûre-i Nisâ)³⁶⁹

Nisvâna riâyet ile emredilmiştir.

Şerîat-ı İslâmiyye'nin ümmehât hakkında emrettiği hürmet ve riâyetin derecesi âlemde hiçbir şerîatde görülmüş değildir.

Peygamber-i Zîşân sallallâhu aleyhi vesellem Efendimizden cennetin nerede olduğunu ve ne sûretle iktisâb edilebileceğini suâl ettiklerinde cevâbında: “Cennet vâlidelerin ayağı altındadır.”³⁷⁰ buyurdular.

Bu mesele, beyne'l-müslimîn bir kavli mücerreden veyâhud riâyakarâne bir sözden ibâret değildir. El-yevm İstanbul'da, Kâhire'de, İskenderiye'de kuvâ'l-bünye genç Müslümanlar görülmektedir ki alîle olan Hristiyan vâlidelerini sırtına yüklenerek Pazar günleri ibâdethânelerine götürürler ve ibâdetin hitâmına değin binânın hâricinde tevakkuf ederek ba'dehû hânesine iâde ederler.

³⁶⁸ el-Hucurât 49/12.

³⁶⁹ en-Nisâ 4/32.

³⁷⁰ Kudaî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Seleme b. Câfer, *Müsnedü Şihâb* (thk. Hamdî Abdülmecîd Selefî), Beyrut 1986, I, 102, hadis no: 86; Süyûtî, *Cem'u'l-Cevâmî*, I, 305, n.y.

Bir mü'min için kendi vâlidesine hürmet ve riâyet etmek nasıl lâzım ise ale'l-umûm nisvân hakkında da öyle ihsân ve adâlet etmesi matlûbdur. Kur'ân-ı Azîmü's-şân'da buyuruluyor ki:

“Kadınlar beyninde adâlet etmeye ne kadar sa'y u gayret etseniz muktedir olamazsınız; bu sebepten sevdiğinize tamamen meyledip diğerini zevce-i muallaka gibi terk etmeyiniz; eğer nisvân beyninde ettiğiniz fesâdı islâh ve [bunun] ileride tekrarından hazer ederseniz, Cenâb-ı Hak ahvâl-i sâlifeden dolayı sizi afv ve mağfîret eder. Eğer zevceyn iftirâk ederlerse Bârî Teâlâ hazretleri her birini hazîne-yi gaybiyyesinden iğnâ eder.”³⁷¹

“Ricâl ebeveyninin ve ekâribinin metrûkâtından hissedâr oldukları gibi, nisvân dahî ebeveyninin ve ekâribinin muhellefâtından hissedârdırlar; terki az olsun çok olsun her vârisin nasîbi muayyendir.” (Sûre-i Nisâ)³⁷²

Kur'ân-ı Azîmü's-şânda ber-vech-i zîr, **hamr** ve **kumar** memnû' olmakla İslâmiyet, âlemde en ziyâde mu'tedil bir cemiyet teşkîl etmiştir:

-Senden hamrın ve kumarın hükmünü suâl ediyorlar; her ikisinin [de birer] ism-i kebîr olduğunu onlara söyle” (Sûre-i Bakara)³⁷³. “Ey mü'minler! Hamr, kumar, esnâm, taksîm okları (ezlâm) müstekrehe bir takım â'mâl-i şeytâniyedir; binâen aleyh onlardan ictinâb ediniz, belki fevz ü felâh bulursunuz. Şeytan hamr ile kumar ile beyninize buğz u adâvet îkâ' ve sizi zikr-i ilâhîden ve salâttan men'etmek ister, bunlara nihâyet vermek istemez misiniz?” (Sûre-i Mâide)³⁷⁴

³⁷¹ en-Nisâ 4/129.

³⁷² en-Nisâ 4/7.

³⁷³ el-Bakara 2/219.

³⁷⁴ el-Mâide 5/90-91.

Kezâ Kur'ân-ı Hakîm her türlü **sefeh** ve **israfdan** (Sûre 4 ve 17);³⁷⁵ **buhl** ve **gurûrdan** (Sûre 4 ve 17 ve 18);³⁷⁶ **hasedden** (Sûre 4 ve 33);³⁷⁷ **riyâdan** (Sûre 4 ve 63)³⁷⁸ ve **mâl-i dünyâyâ hırs** ve **tama'**dan (Sûre 100 ve 102)³⁷⁹ men' eder.

Otuzuncu sûre-i celîlede³⁸⁰ **ribâ**, **irtişâ** ve sâir sûretle **gasb-ı emvâl** ber-vech-i âtî men' edilmiştir. “Emvâl-ı nâsı tezyîd için ribâ ve reşy olarak i'tâ ettiğiniz malın ind-i Bârî Teâlâ'da nemâ ve bereketi olmaz; lâkin mücerred rızâen lillâh için verdiğiniz malın mükafâtı edâf u mudâaf olur.”³⁸¹

“Ribâ alanlar; kabirlerinden şeytana çarpılarak sa'raya tutulmuş kimseler gibi kıyâm ederler. Onların bu hâle dûçâr olmaları “Bey' ile ribâ beyninde fark yoktur” demelerinden neş'et eder; maa hâzâ Cenâb-ı Hak bey'i helâl ve ribâyı haram kılmıştır. İmdî Vâcib Teâlâ tarafından men' u zecr kıldığı vakit ribâ ahzına nihâyet veren kimsenin seyyie-yi sâbıkası afv olunur ve onun umûru Hak celle şânuhû hazretlerine müfevvez olur. Lâkin va'z u nasihatın vürûdundan sonra yine ahz-ı ribâyâ istihlâl tarîkiyle mübâşeret eden kimseler nâr-ı cahîm ashâbından olup, orada muhalled kalırlar. Allah Teâlâ, ribânın nemâ ve bereketini mahveder ve mâl-ı sadakayı bereket i'tâsıyla müzdâd eyler; çünkü ribâyı ekl ile ihtiyâr-ı ism eyleyen günahkârânı Allah sevmez. Cenâb-ı Hakk'a îmân ederek amel-i sâlih işleyen ve salâtı îfâ ve zekâtı edâ eden

³⁷⁵ en-Nisâ ve el-İsrâ.

³⁷⁶ en-Nisâ, el-İsrâ ve el-Kehf.

³⁷⁷ en-Nisâ ve el-Ahzâb.

³⁷⁸ en-Nisâ ve el-Münâfikûn.

³⁷⁹ el-Âdiyât ve et-Tekâsür.

³⁸⁰ er-Rûm.

³⁸¹ er-Rûm 30/39.

kimselerin ecr u mesûbâtı nezd-i ilâhîde olup onlar için bir havf u hirâs ve hüzn ü elem yoktur. Ey îmân ile muttasıf olanlar! Eğer siz hakîkaten mü'min iseniz Allah teâlâdan hazer ve nâs üzerinde bulunan ribânın mütebâkîsini terk ediniz. Eğer terk ve ferâgat etmezseniz Cenâb-ı Hak ve Rasûlü tarafından harbe muntazır olunuz, lâkin tevbe ve rücû' ederseniz re's-i mâliniz yine sizindir: Sermâyenizden ziyâde mal alarak sâirlerine zulmetmeyiniz, sermâyenize noksan tareyânıyla siz de mazlûm olmazsınız. Eğer bir medyûn, hâl-i usratte olup da deynini tesviyeye muktedir olamazsa dâyin onun hâl-i yesârına kadar intizâr etmelidir; şâyed öyle bir medyûn zimmetindeki alacağınızı âna tasadduk ederseniz –bilseniz- bu sizin için daha hayırlıdır. Havf, hazer ediniz şol günden ki ânda Cenâb-ı Hakk'a rücû' edeceksiniz; ba'dehû her ferde dünyadaki meksûbâtının cezâsı verileceği gibi, onlar tenkîs-i sevâb veyâ tezâyüd-i azâb ile zulmdîde olmayacaklardır.”(Sûre-i Bakara)³⁸²

Mea hâzâ, ribâ bu vecihle memnû' ise de **ticâret-i meşrûa** câizdir. “Cenâb-ı Hakk'ın âyâtından biri de rüzgârları size yağmurun müjdecisi olarak göndermesidir; bu rüzgârlar sebebiyle sizi rahmetinden hisseyâb eder, emr-i ilâhî ile sefineler seyr u hareket eyler; bu sûretle siz de ticâret ederek mücerred fazl-ı ilâhî ile servet ü ğınâya nâil olur ve belki Cenâb-ı Hakk'ın lütf u keremine şükredersiniz.” (Sûre-i Rûm)³⁸³

Muhabbet-i uhuvvetkârânenin kavâid-i sahîhasına dâir Kur'ân-ı Kerîm'de vârid olan âyât-ı kerîmeden birinde ber-vech-i âtî fermân buyrulmuştur:

³⁸² el-Bakara 2/275-281.

³⁸³ er-Rûm 30/46.

“Kiloyu tamam ölçünüz; kimseye hasar vermeyiniz; doğru terâzû ile vezn ediniz; nâsın hukûkuna tecâvüz ve yeryüzünde fesâda sa'y etmeyiniz.” (Sûre-i Şuarâ)³⁸⁴

Eytâm hakkında buyuruluyor ki:

“Yetimler sinn-i rüşde bâliğ olduklarında mallarını kendilerine veriniz; onların size habîs olan mallarını kendi tayyib olan mallarınız ile tebdîl etmeyiniz ve yetimlerin malını kendi malınız ile karıştırarak yemeyiniz, çünkü bunlar ism-i azîmdir.” (Sûre-i Nisâ)³⁸⁵ “Yetime tahkîr ile kahr etme; sâili şiddetle reddeyleme.” (Sûre-i Duhâ)³⁸⁶

Kur'ân-ı Azîmü's-şân öyle zâhirî nümâyişleri reddeder ve mü'min-i sâdıkın alâmeti[nin] ancak **kalb-i selîm** ile **a'mâl-i hasene** olduğunu beyân eyler: “Birr ü takvâ, yüzünüzü şark veyâ garb cihetine tevcîh etmekten ibâret değildir; belki müttakî Cenâb-ı Hakk'a, yevm-i âhirete, meleklerle, kitâb-ı mübîne, peygamberlere îmân eden ve rızâ-yı Bârî için malını ekâribine, yetimlere, miskînlere, ebnâ-yı sebîle, sâillere, esirlere veren; salâtı ikâme, zekâtı edâ eyleyen kimselerdir; bir de bir şey için ahd ü mîsak ettikte ahdine vefâ edenler, fakr u ihtiyâc ve renc ü meşakkat içinde ve ceng ü cidâl vaktinde sabreleyenlerdir; işte îmânında sâdık olan onlardır. Cenâb-ı Hakk'dan havf u hazer eden onlardır.” (Sûre-i Bakara)³⁸⁷

Şerîat-ı Ahmediye'de emredilen ahlâk-ı fâzileden ba'zıları şunlardır: Muhabbet-i velediyye, Cenâb-ı Hakk'a karşı şükrân-ı ni'met, va'de vefâ, sıdk,

³⁸⁴ eş-Şuarâ 26/181-183.

³⁸⁵ en-Nisâ 4/2.

³⁸⁶ ed-Duhâ 93/9-10.

³⁸⁷ el-Bakara 2/177.

bi-lâ-tefrîk herkes hakkında adâlet, kelâmında bile iffet ve terbiye, sabır, itâat, mürüvvet, fenâlığı afv, şerre ihsân ile mukâbele ve nâsa riya için değil, belki nezd-i ulûhiyette makbûl olmak için tarîk-i fazîlete sülûk etmektir.

Kur'ân-ı Azîmü's-şân'da men' edilen mevâddın ba'zıları da şunlardır: Köle ve câriyelerine cevır,³⁸⁸ intihâr,³⁸⁹ isrâfdır.³⁹⁰ 'Tevâzû' bi'l-cümle mü'minler için lâzımdır, zaman-ı mevte kadar tevbesinden rücû' câiz değildir (3., 17., 24., 26. sûrelere bak).

n) İslâm'da Salât

Ale'l-umûm müslimîn, salâtı Dîn-i Hakk'ın şart-ı lâ yenfekki [olarak] add ü şümâr ederler; sâhib-i şerîat Sallallâhu aleyhi vesellem Efendimiz onun farz olduğunu teblîğ ile berâber “Dînin imâdı³⁹¹ ve cennetin miftâhı”³⁹² olmak üzere tavsîf buyurmuşlardır.

James Montgomery³⁹³ salât hakkında nazm ettiği İngilizce bir kasîdesinde diyor ki:³⁹⁴

³⁸⁸ en-Nisâ 4/36; en-Nûr 24/33.

³⁸⁹ en-Nisâ 4/29-30.

³⁹⁰ el-En'âm 6/141.

³⁹¹ Aclûnî, Ebû'l-Fida İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzilü'l-İlbâs ammâ iştehere mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs*, Kahire: Mektebetü'l-Kudsi, 1351, II/31, hadis no: 1621; Süyûtî, *a.g.e.*, I/321, n.y.; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *Şuabü'l-İmân* (thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglûl), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye 1990, “Salavât”, 2807.

³⁹² Deylemî, Ebû Şüca Şireveyh b. Şehredâr b. Şireveyh, *el-Firdevs bi-Me'sûr el-Hitâb* (thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut), 1986, II, 224, hadis no: 3086; Süyûtî, *a.g.e.*, I, 311, n.y.

³⁹³** James Montgomery. [d.1771-ö.1854, İskoç editör ve şair. Hakkında detaylı bilgi için bk. *The New Encyclopedia Britannica*, Chicago: Encyclopaedia Britannica 1990, VIII/291.]

³⁹⁴ What Is Prayer?

Prayer is the soul's sincere desire,
Unuttered or expressed;
The motion of a hidden fire,
That trembles in the breast.

*

Prayer is the burden of a sigh,
The falling of a tear;
The upward glancing of an eye,

“Salât nedir?”

When none but God is near.

*

Prayer is the simplest form of speech
That infant lips can try;
Prayer, the sublimest strains that reach
The Majesty on high.

*

Prayer is the Christian's vital breath,
The Christian's native air;
His watchword at the gates of death -
He enters heaven with prayer.

*

Prayer is the contrite sinner's voice,
Returning from his ways;
While angels in their songs rejoice
And cry, "Behold, he prays!"

*

The saints in prayer appear as one,
In word, in deed, and mind;
While with the Father and the Son,
Sweet fellowship they find.

No prayer is made by man alone
The Holy Spirit pleads;
And Jesus, on th' eternal throne
For sinners intercedes.

*

O Thou! by Whom we come to God,
The Life, the Truth, the Way;
The path of prayer Thyself hast trod:
Lord, teach us how to pray.

*

As fail the waters from the deep,
As summer brooks run dry,
Man lieth down in dreamless sleep,
His life is vanity.

*

Man lieth down, no more to wake,
Till yonder arching sphere
Shall with a roll of thunder break,
And nature disappear.

*

Oh! hide me till Thy wrath be past,
Thou, who canst slay or save!
Hide me where hope may anchor fast,
In my Redeemer's grave!

[Şiirin aslında bulunan “Christian” ifadeleri, müellif Abdullah Quilliam Efendi tarafından İngilizce metinde “Muslim” şeklinde yazılmıştır.]

-Salât cehren ve sırran rûhun galeyân-ı safâbünyânı; kalbimizde uluvv-i rîz olan nâr-ı aşkın eser-i heyecânıdır.

-Salât, kalbe huzûr ve insana rikkat verir; mâsivâdan kat'-ı alâik edilirse bir fikr-i lâhûtî olur.

-Salât, öyle sâde bir nutk-i belîğdir ki etfâlın denes-i meâsîden pâk olan şefetânı bile onu ityân edebilir; salât öyle bir nevhadır ki tâ dergâh-ı ulûhiyyete kadar vâsıl olur.

-Salât, meslek-i nâhemvârını terk eden bir âsî-yi tevbekârın öyle bir savt-ı cezbe-âveridir ki kerûbiyyûnu bile raks-ı memnûniyete götürür. Onlar da: “Bakınız şu Müslim edâ-yı salât ediyor” beşâretiyle î'lân-ı meserret ederler.

-Salât müslimin nefha-yı hayâtı, iklim-i velâdetidir; bâb-ı mevte vusûlünde şâhid-i ihlâsı, bârgâh-ı rahmete duhûlü için rehnümâ-yı necât-âveridir.”

Rivâyet edildiğine göre hicretin dokuzuncu senesinde Sakîf Tâifesi Peygamber aleyhisselâma inkıyâd etmek istediklerinde sanemlerinin yedlerinde bekâsı hakkındaki talepleri reddolunduktan sonra, hiç olmazsa salâvât-ı mevkûteden muâf tutulmalarını talep ettiler. Muhammed aleyhisselâm taleplerini redderek cevâben: “Salât olmayan dinde hayır yoktur” buyurdular.³⁹⁵

Salâtın mü'minlere farz olduğuna dâir pek çok âyât-ı kerîme vârid olmuştur. Numûne olmak üzere fıkârât-ı âtiye istinbât edildi:

³⁹⁵ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi* (trc. Salih TUĞ), Ankara 2003, I, 497-498.

“Taraf-ı Rabbânî’den sana inzâl edilen kitâbı zikr ve salâta devâm et; çünkü salât fevâhiş ve münkerâttan men' eder. Ale't-tahkîk Cenâb-ı Hakk'ı zikretmek ekber vezâiftir.” (Sûre-i Ankebût)³⁹⁶

“Kitâbullâhı zikr ve salâtı edâ eden ve kendilerine verdiğimiz maldan sırran ve alenen tasadduk eyleyen kimseler dûçâr-ı kesâd olmayan bir ticâret ümîdinde bulunurlar.” (Sûre-i Fâtır)³⁹⁷

“Ehl-i beyte salât ile emret ve salâta sabreyle.” (Sûre-i Meryem)³⁹⁸

“Akşama eriştiğiniz ve sabah kalktığınız vakitler Cenâb-ı Hakk'a tesbîh ve tehlîl ediniz. Semâvât u arzda ve vakt-i işâ ve zuhrda kâffe-i mehâmid ve üsniye ol Hâlık-ı bîçûn hazretlerine mahsûsdur.” (Sûre-i Rûm)³⁹⁹

o) Sûre-i Fâtîha ve Ed'îye-i Me'sûre

Kur'ân-ı Azîmü's-şân'da nice âyât-ı kerîme vardır ki Müslümanlar onları ed'îye-i me'sûre makamında isti'mâl ederler. Bunlardan biri “Fâtihatü'l-Kitâb” ismiyle müsemmâ olan birinci Sûre-i Celîle-i Kur'ânîdir ki ber-vech-i zîr muhtasaran ma'nâsı ityân olunur:

“Hamd-i bîhad ve senâ-yı lâ-yuâd, ol zât-ı ehadiyete ehakk-ı evâhiradır ki avâlîm-i ulviyye ve süfliyyenin mürebbîsidir.

-Ol Rahmân ve Rahîm ki dünyada bi'l-cümle âlemiyânı dilsîr-i ni'met-i lutf u âtîfeti kıldığı gibi ukbâda mü'minîni feyz ü rahmetiyle beyne'l-halâik mümtâz eder.

³⁹⁶ el-Ankebût 29/45.

³⁹⁷ el-Fâtır 35/29.

³⁹⁸ Bu mânâya gelen âyet-i kerîme Meryem Sûresi'nde bulunmamaktadır. Mezkûr ifâde Tâhâ Sûresi'nde 132. âyettir.

³⁹⁹ er-Rûm 30/17-18.

-Ol mâlik-i müstakill-i yevm-i tenâdd ki mahkeme-i kübrâ-yı rûz-i cezâ münhasıran onun hükm-i hikmetnümûnuna müfevvidir.

-Yâ ilâhe'l-âlemîn! İbâdetimizde matmah-i nazarımız rızâ-yı şerîfindir; zaman-ı ihtiyâcımızda merci'imiz dergâh-ı ehadiyyetindir.

-Bizi varta-ı ifrât ve tefrîttten hıfzederek umûrumuzda sevâ-yı sebîl olan tarîk-i müstakîme îsâl et!

-Niam-ı zâhire ve bâtîne ile muazzez ve mükerrerem kıldığın zevât-ı kirâmın tarîkine hidâyet et!

-Küfr ve inadları sebebiyle kahr u gazaba kesb-i istihkâk eden bedbehtânın ve envâ-ı fevâhişi irtikâb ederek dalâlet ve hüsrânda kalan süfehânın meslek-i sakîmelerinden hıfz et!"⁴⁰⁰

Yine bu kâbilden âyât-ı kerîmeden biri [de], kırkıncı sûre-i celîledeki fıkra-yı âtiyedir:⁴⁰¹

“Ya Rabbenâ! Senin bahr-ı rahmetin ve ilm ü hikmetin her şeyi muhîttir.

-Rızâ-yı şerîfine mugâyir ahvâl ve harekâttan tevbe ve istiğfâr ederek râh-ı hakka sâlik olan kimseleri afv ve gufrânınla setr et! Azâb-ı cahîmden hıfz u hırâset et!

-Ya Rabbenâ! Bâlâda evsâfî mezkûr olan zevât-ı kirâmı ve erbâb-ı salâhdan olan babalarını, cennât-ı âliyâta idhâl et!

⁴⁰⁰ el-Fâtihâ 1/1-7.

⁴⁰¹ el-Mü'min.

-Çünkü Sen azîzsin; hiçbir makdûr havza-yı iktidârından hâric değildir. Hakîmsin; kâffe-i ef'âl ve evâmirin muvâfık-ı akl u hikmettir.

-Yâ Rabbi! Onları seyyiât ve ukûbattan muhâfaza et!

-Kimi bu dâr-ı dünyâda seyyiâtta ma'sûn ve mahfûz kılar isen, [onları] dâr-ı ukbâda dahî rahmet ve ihsânına nâil eylesin.

-İşte asıl fevz ü necât budur.”⁴⁰²

Kur’ân-ı Azîmü’ş-şân’da riyâ ve nifâk ile edâ edilen salât dahî ber-vech-i zîr memnû'dur:

“Münâfıkîn izhâr-ı îmân ve ihfâ-yı küfr ederek Cenâb-ı Hakk’a ve dostlarına mekr u hîle etmek isterler.

-Maa hâzâ mekr ve âzâb-ı ilâhînin onları müstevlî olacağı şüphesizdir.

-Salâta kıyâm ettiklerinde batâlet ve kesl ile kalkarlar.

-Mahzâ nâsa irâe için namaz kılarlar.

-Cenâb-ı Hakk’ın ism-i şerîfini ender olarak zikrederler.

-Bu münâfıklar, îmân ile küfür beyninde müteredditdirler: Ne bu tarafa ne de o tarafa gidebilirler.” (Sûre-i Nisâ)⁴⁰³

⁴⁰² el-Mü'min 40/7-9.

⁴⁰³ en-Nisâ 4/142-143.

“Hüsrân, ol musallîlere ki namazını sehv ve gaflet ile ehemmiyetten ıskât ederler.

-Mahzâ nâsa göstermek için namaz kılarlar.

-Sadaka ve zekâtı ehlinden dirîğ ederler.” (Sûre-i Mâûn)⁴⁰⁴

p) Kur’ân’ın Rûchânı

Âlim bir muharrir yazıyor ki:

“Müslümanların cemaat ile ibâdetlerinde büyük bir edeb ve hürmet vardır. Esnâ-yı salâtta kelâm-ı dünyâ veyâ sâir bir iş ile iştiğâl etmek gibi bir hatâda bulunmazlar; hâlıklarının ibâdetine tamamen rabt u kalb ederler, gerek ca’lî bir tevâzû’ ve gerek çehrelerinde eser-i şiddet irâe etmezler.

“Kur’ân-ı Azîmü’ş-şân’ın tefevvuk ve rûchâniyetini mûcib olan ahvâlden ikisi pek ziyâde vâzıhtır. Evvelâ Cenâb-ı Hakk’ın ism-i şerîfi zikir veyâ işârât olduğu yerlerde dâima hürmet ve riâyet müterâfiktir, havâss-ı beşeriyetten tenzîh edilmiştir. Sâniyen Nasârâ’nın “Ahd-i Atîk” [diye] tesmiye ettikleri kitapda, maa’t-teessüf kesretle vukû’ bulan mugâyir-i âdâb ve ahlâk ve nâ-mütenâsib efkâr, ta’birât, hikâyâtta ve mûcib-i âr u şeyn [olan] ahvâlden bi’l-külliyeye âzâdedir. Kur’ân-ı Kerîm buna kâbil-i inkâr olan nevâkısdan berî olup kâbil-i tay hiçbir ciheti yoktur, mebdeinden müntehâsına kadar kırâat olursa Ahd-i Atîk’de olduğu gibi, [ânda] öyle insan için dâ-i hicâb olacak hiçbir şey görülmez.”

⁴⁰⁴ el-Mâûn 107/4-5.

Diğer pek çok müellifler Kur'ân-ı Azîmü's-şân'ın ve münderecâtının medh ü senâsı hakkında çok şeyler yazmışlardır. Ez'ân cümle, Bosworth Smith⁴⁰⁵ ber-vech-i zîr ifâde-i merâm ederim:

“Târih-i akvâmda misli mevcûd olmayan bir vak'a-yı hârikü'l-âde olarak Hazret-i Muhammed üç cihette müessislik derecesini ihrâz etmiştir: Bir millet teşkîl, bir saltanat te'sîs edip bir de şerîat getirmiştir. Ümmî vasfı evsâf-ı celîlelerinden olup, okumak yazmak taallüm etmemiş iken öyle bir kitap getirmiştir ki derece-i kusvâ-yı belâgatte olmakla berâber hem [bir] kavânîn mecmûası, hem ibâdet kitâbı olup bir kitâb-ı umûmîdir; bugün bile umûm nev'-i beşerin südüsü tarafından belâgat, hikmet, hakikat hususlarında bir mu'cize olmak üzere i'tikâd edilmelidir. Hazret-i Muhammed (s.a.v), Kur'ân'ın mu'cize olduğunu iddiâ ve âna mu'cize-i kâime tesmiye eder idi; fi'l-hakîka Kur'ân bir mu'cizedir.”

Popüler Ansiklopedya'da⁴⁰⁶ fıkra-yı âtiyeyi buldum:

“Kur'ân'ın lisânı tamâmen kavâid-i sahîha-yı Arabiyyeye muvâfıktır; üslûbu o kadar latîf, belâgatı o kadar âlîdir ki tenzîr şâibesinden âzâde kalmıştır. Kavâid-i ahlâkiyesi gâyet âlîdir. Bu kavâide tamâmen tevfiğ-i hareket eden kimse hayât-ı mes'ûdâneye nâil olur.”

Herbert'in⁴⁰⁷ kıraat kitâbında fıkra-yı âtiye münderectir:

^{405**} Bosworth Smith. [Reginald Bosworth Smith, d.1839-ö.1908, Öğretmen ve yazar. Hakkında detaylı bilgi için bk. <http://www.oxforddnb.com/index/101036153/>]

^{406**} *The Populer Encyclopedia*.

^{407**} Herbert. [Hakkında bilgi bulunamamıştır.]

“İslâmiyet’in kânunu olan Kur’ân, hayretfezâ birtakım kavâid-i ahlâkiyyeyi⁴⁰⁸ hâvîdir; bundan başka, bu kâideleri mevki’-i icrâyâ vaz’ ederek ahkâmını kemâl-i metânetle muhâfaza etmiştir; çünkü rehâbîn-i Nasârâ’nın eâzımından bir zâtın⁴⁰⁹ dediği vechile: “Kur’ân’ın müslimîn üzerine îkâ ettiği te’sîr, şüphesiz kütüb-i mukaddesenin Nasârâ üzerine ettiği te’sîrden ziyâdedir.”

Dîn-i İslâm’ın muhâlifleri tarafından İslâmiyet ile Cebriyye⁴¹⁰ ta’birlerinin müterâdif olduğu tekrâr edilerek çok şeyler yazılmıştır. Bu bâbda yalnız şu kadar diyebilirim ki böyle bir iddiâyâ kalkışmak müddaîlerin hayretfezâ olan taassub ve cehâletlerine delildir. Bu iddiâ o kadar baîddir ki Hazret-i Muhammed aleyhisselâm’ın hayatı ve Kur’ân-ı Kerîm’in lisânı Cebriyye kelimesinin muhdes bir şey olduğunu isbât etmektedir; çünkü Fahr-i âlem Efendimiz bilhâssa bu iddiânın hilâfına hareket ederek muktedir olduğu mertebede onu bir kere değil nice kereler inkâr etmiştir. Bu iddiâ –Ahvâl-i Cevviye Cemiyeti-⁴¹¹ a’zâsından ve –*Dîn-i Nasârâ’nın Kavâid-i Hükmiyyesi ve Husemâsı*-⁴¹² ünvanlı eserin müellifi –John Joseph Lake-⁴¹³ nâmında müellifin-i Nasârâ’dan biri tarafından ve Doktor Deutsch⁴¹⁴ cânibinden dermeyân edilmiştir.

⁴⁰⁸ 1311 baskısında ‘Ahlâkiyyeye’ şeklinde yazılmıştır.

⁴⁰⁹ Dean Stanley (Arthur Penrhyn Stanley), d.1815-ö.1881, İngiliz tarihçi. Hakkında detaylı bilgi için bk. Cohn-Sherbok, Lavinia, “Stanley, Arthur Penrhyn”, *Who’s Who in Christianity*, London: Routledge, 1998, s. 279.

^{410**} Fatalizm. İnsanlara ait ihtiyârî fiillerin ilâhî irâde ve kudretin zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunan grupların ortak adını ifade eden bu terim hakkında geniş bilgi için bk. Abdülhamîd, “Cebriyye”, *DİA*, VII/205-208.

^{411**} Meteorological Society.

^{412**} *The Christian Religion: Its Philosophical Principles and Its Enemies*.

^{413**} John Joseph Lake. [Hakkında bilgi bulunamamıştır.]

^{414**} Dr. Deutsch. [Immanuel Oscar Menahem Deutsch, d.1829-ö.1873, Yahudi kökenli Alman akademisyen ve şarkiyatçı. Hakkında detaylı bilgi için bk. <http://www.oxforddnb.com/index/1010075>

Kur'ân-ı Kerîm ma'siyet için ihtiyâr-ı uzlet-i ruhbâniyet etmeyi kabûl etmez; bi'l-akîs her ferdin kendi ef'âlinden Cenâb-ı Hakk'a tevbe ve istiğfâr edebileceği kavâid-i ma'kûlesini ta'lîm eder; ol azîz ü hakîm olan Cenâb-ı Hak ki: “Sizin a'mâlinizin ecr u mesûbâtından hiçbir şey tenkîs etmez; çünkü erbâb-ı istiğfâra rahmet ve mağfîret edicidir.” (Sûre-i Hucurât)⁴¹⁵

Nasârâ'nın günahlarını affettirmek hakkındaki lügazlarını ve i'tikâdât-ı bâtilelerini Kur'ân redderek kendi günahlarından tevbe ve istiğfâr etmek, afv-ı ilâhîye mazhar olmak, kendini cennât-ı âliyâta lâyık kılmak vazîfesini efrâdın üzerine tahmîl etmiştir.

“Bir kimse şahs-ı âharın günahını tahammül etmez; bâr-ı sakîl vizr u günah altında bulunan kimse hamûlesini yüklenmek için diğeri da'vet etse âna ol gûnahtan bir şey tahmîl olunmaz, velev ki akrabâsından olsun.” (Sûre-i Fâtır)⁴¹⁶

“Eğer ben dalâlette olursam onun vizr u vebâli nefsimedir; ve eğer hidâyette olursam mücerred Rabbim Teâlâ ve tekaddes hazretlerinin vahy u ilhâmı ve kerem ü in'âmı iledir! Çünkü Bârî Teâlâ hazretleri isti'tâf-ı hidâyet edenlere karîb olup onları işitir.” (Sûre-i Sebe)⁴¹⁷

r) Redd-i Erâcîf

Bu makamda şâyân-ı tezkâr olan mevâddandır ki Nasârâ'nın zu'munca Müslümanlar nisvânın rûhu olmadığına, yâhud ruhları behâimin rûhu gibi

⁴¹⁵ el-Hucurât 49/14.

⁴¹⁶ el-Fâtır 35/18.

⁴¹⁷ es-Sebe 35/50.

helâk olup dâr-ı ukbâda mükâfât ve ukûbet görmeyeceklerine i'tikâd ederler imiş. Ehl-i îmân nezdinde böyle bir i'tikâd yoktur; bilakis ricâl gibi nisânın dahî dâr-ı ukbâda ef'âl-i seyyielerinden dolayı dûçâr-ı ukûbet olduktan başka a'mâl-i hasenelerden dolayı nâil-i mükâfât olacaklarına ve Cenâb-ı Hakk'ın husûsât-ı mezkûrede ricâl ile nisâ beynini tefrîk etmediğine dâir Kur'ân-ı Azîmü's-şân'da pek çok âyât-ı kerîme vardır.

Dördüncü sûre-i celîleden⁴¹⁸ müstenbit olan fıkra-yı âtiye Kur'ân'da bu husûsa dâir olan âyât-ı kerîmeden bir nümûnedir:

“Kim bir amel-i sû' işlerse onunla cezâlanır; ol kimseyi Cenâb-ı Hak'dan maâdâ azâbdan kurtaracak bir velî ve nasîr bulunamaz, gerek zükûr ve gerek ünâsdan kim mü'min olduğu halde bir amel-i hayr işlerse cennete dâhil olur ve aslâ zulmdîde olmazlar.”⁴¹⁹

s) İslâm'da Cebr Yoktur

Hemen ale'l-umûm İslâmiyet aleyhinde îrâd edilen delâilden biri de gayr-ı mahdûd bir sûrette seyf isti'mâliyle intişâr etmiş bir din olmasıdır. Âlemden bundan büyük kizb ü dürûğ olamaz. İslâmiyet hiçbir vakit bir mezhebin kavâidini men' ve zulm ü teaddî icrâ etmemiş ve hiçbir vakit “Hey'et-i Tefûşîyye” (Engizisyon) teşkîl ve insanları tebdîl-i mezhebe icbâr eylememiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de sarâhaten beyân buyurulduğu vechile İslâmiyet için icbâr edilmemek Kavâid-i Esâsiyye-i İslâmiyye'dendir. İslâmiyet, âlemi dîn-i hakka dâvet etmiş ise de aslâ [kimseyi bunu zorla kabûle] icbâr eylememiştir.

⁴¹⁸ en-Nisâ.

⁴¹⁹ en-Nisâ 4/123-124.

Chatfield⁴²⁰ nâm müellif târihe âid eserinde (*Historical Review*, s. 311)⁴²¹ diyor ki:

“Nasârâ'nın Ehl-i Kur'ân aleyhinde tuttıkları mesleki Araplar, Osmanlılar ve sâir akvâm-ı İslâmiye tutmuş olsalar idi, ihtimal ki memâlik-i şarkîde mezheb-i Nasârâ bi'l-küllîye mûnderis olurdu.”

Mons Jurieu⁴²² diyor ki:

“Denilebilir ki Araplar'ın Nasârâ'ya karşı olan muâmeleleri hey'et-i ruhbâniyyenin, mu'tekidîn-i Nasârâ hakkındaki mezâlimine aslâ kâbil-i kıyâs değildir. Fırka-i Nasrâniye'den “Vudva”⁴²³ nâmındaki fırka aleyhinde olan muhârebelerde veyâhud Sent Bartelemi⁴²⁴ vak'asında münâzaât-ı mezhebiyyeden dolayı dökülen Nasârâ kanı, Araplar tarafından onlar aleyhinde icrâ edilen bi'l-umûm muhârebâtta dökülen kandan ziyâdedir. Sâir i'tikâdât-ı bâtile ile berâber bilhâssa Dîn-i Muhammedî'nin bir mezheb-i zâlimâne olduğu ve Nasârâ'yı mevt ile terk-i Nasrâniyet beyninde muhayyer bırakarak intişâr ettiği hakkındaki fikr-i bâtıldan insanları kurtarmak lâzımdır. Bu i'tikâd, aslâ sahîh değildir. Rûesâ-yı Arab, zulm ve i'tisâfda yamyamları bile tecâvüz eden hey'et-i ruhbâniyyeye aslâ kıyâs olunamazlar.”

⁴²⁰** Chatfield. [Hakkında bilgi bulunamamıştır.]

⁴²¹** *Historical Review*.

⁴²²** Mons Jurieu. [Pierre Jurieu, d.1637-ö.1713, Fransız din adamı ve teolog. Hakkında detaylı bilgi için bk. Cohn-Sherbok, Lavinia, “Jurieu, Pierre”, *Who's Who in Christianity*, London: Routledge 1998, s. 163.]

⁴²³** Vodois.

⁴²⁴** St. Bartolomiew. [25 Ağustos 1572'de Paris'te Coligny ve Protestan Parti'nin önde gelenlerinin IX. Charles'in emriyle öldürülüp, 3000'e yakın yandaşının da halk tarafından linç edildiği katliam, detaylı bilgi için bk. Erbaş, Ali, *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, İstanbul 2004, s. 86.]

Velhâsıl bu mesele hakkında Carlyle'in isti'mâl ettiği delil, bâlâda beyân edilen delâile nisbetle o kadar metîn ve nâ-kâbil-i reddir ki buraya dercinden sarf-ı nazar etmek kâbil değildir:

“Hazret-i Muhammed'in dînini cebren neşr eylediklerine dâir çok şeyler söylenmiştir. Maa hâzâ bu hâli bir dinin butlânına veya hakîkatına delil olarak ikâme etmek bir hatâ-yı azîmdir. Evet seyfi! Lâkin siz seyfi nereden ahzedeceksiniz? Her fikr-i cedîd, ibtidâ-yı zuhûrunda yalnız bir akla münhasır olacak derecede asgariyette kalır. Yalnız bir adamın kafasında istikrâr eder. Bu âlemde o fikre yalnız bir şahıs i'tikâd eder; bilhâssa âleme karşı yalnız bir zât bulunur. Eğer bu zât eline bir seyf alır ve onunla kendi fikrini âleme neşretmek isterse bundan pek az bir istifâde edebilir. Siz de elinize seyfinizi alıp tecrübe etmelisiniz! Netîcede bir şey iktidârı netîcesinde intişâr edebilir. Nasârâ'nın eline seyf geçtiği vakitler ândan keff-i yed ettiğini görmüyoruz. Şarlman'ın Saksonyalılara tebdîl-i mezhep ettirmesi va'z u nasihat tarîkiyla değil idi. Ben seyfe o kadar ehemmiyet vermem: Bir şeyin bu âlemde kendisi için gerek seyf ile gerek kelâm ile ve gerek elinde bulunan veyâ elde etmesi kâbil olan herhangi bir vâsıtâ ile çalışmasını tecvîz ederim. Biz onu bırakırız; va'zetsin, kitâbı neşreylesin, muhârebe etsin, son derecede çalışsın, çabalasın; ve elinde olan her türlü vâsıtâyı isti'mâl etsin. Şüphesizdir ki nihâyette kazanmaya muktedir olmadığı bir şeyi elde edemez. Kendisinin mâ-fevkinde olan bir şeyi mağlûb edemeyip ancak dûnunda olan şeyi mağlûb edebilir. Şu âlemde cârî olan mübâreze-i cismiyyede tabiat bîtarafıdır; hiçbir tarafa haksızlık etmez. Hadd-i zâtında esas metîne mâlik olup “hakîkat” tesmiye edilen şey yok mu, işte nihâyette sebât ve nemâ bulan odur; yoksa başka bir şey değildir.”

t) İslâm'da Taassub Yoktur

İslâmiyet'in riyâ ve taassubdan berî olduğunu iddiâ edebilir; bizim tarîkimizde mürâyîlere, zamâne-perestlere ihtiyâcımız, öyle münâsebetsizler için vaktimiz ve zevkimiz yoktur, bizim hayâtımız dinimizdir. Carlyle, serî'u'l-intikal olan akl u zekâsı sâyesinde Peygamberimiz sallallâhu aleyhi vesellem ve ümmetinin şu hâline muttali' olarak ber-vech-i âtî idâre-i lisân etmiştir:

“Hâsıl-ı kelâm, Hazret-i Muhammed'i riyâdan bi'l-küllîye masûn olmasından dolayı an samîmi'l-kalb severim. Âlem-i inzivâda kendi kendine mazhar-ı tecelliyât olmuştur, hakîkate hâiz olmadığı şeyi iddiâ etmez. Ânda tafrafurûşâne bir gurûr yoktur; lâkin hiçbir vakit tevâzûyu tezellül derecesine götürmez. Kendi hal ve mesleğinde ne olmak kâbil ise odur; Fâris Hükümdarlarından veya Rûm Kayserlerinden bahsettiğinde onların yapmaya mecbûr oldukları şeyi söylemekden aslâ ictinâb etmez; kendi izzet-i nefsinin bildiği gibi muhâtab hakkında lâzım olan hürmeti de bilir; Hazret-i Muhammed'de ca'lı bir iş yoktur; onun işi inzâr u tebşîr, tarîk-i selâmeti irâedir. Farziyyât, nazariyyât, hakîkatı umûr-i âdiye makâmında telakkî ve mel'ibe ittihâz etmek meâsinin büyüklerinden olup, tasavvur edilebilen bilcümle meâsinin esâsıdır; kalbi ve basîreti hiçbir vakit hakîkate küşâde olmayan ve yalnız zâhirperest olan kimselerde müşâhade olunur. Böyle bir kimse sahtekârlık ettikten maâdâ kendisi de ayn-ı sahtedir. Menba-ı hakâyık olan Cenâb-ı Hak'dan zuhûr eden kâide-i âliye-yi ahlâkiyye ol kimsenin derûnunda müntafî olmuştur.

“Diğer cihetten İslâmiyet insanları yekdiğerine müsâvî kılar. Bir müslimin kalbi bilcümle umûr-i dünyeviyeden daha büyüktür. İslâmiyete göre herkes müsâvidir. Velhâsıl, tekrâr ederiz ki Dîn-i Muhammedî Dîn-i

İseviyye'ye mugâyir değildir; Hazret-i İ'sâ'nın nazarında en âlî addedilen kâide, İslâmiyet için bir kâide-i esâsiyyedir. İslâmiyet şu geçen on iki karn zarfında cemiyet-i beşeriyyenin bir südüsünün dîni ve rehber-i hayâtı olmuştur. İslâmiyet her şeyin fevkinde an samîmî'l-kalb i'tikâd edilen bir dindir. Müslümanlar kendi dinlerine i'tikâd ederler ve dinleriyle berâber yaşamak isterler. Nasrâniyetin ilk devirlerinden beri Müslümanların kendi dinlerinde olan sebâtları kadar sâbitkadem bir Hristiyan görülmemiştir. Protestan mezhebinde hiç kimse bulunmaz ki Müslümanların İslâmiyetteki sebâtları kadar kendi dininde sâbitkadem olsun ve öyle metânetle i'tikâd eylesin ve âlemde ilelebed onunla berâber kalsın. Bu gece Kâhire'nin sokaklarında bekçiler: "Kim O?" diye nidâ ettiğinde; yolcu kim olduğunu bildirmekle berâber "Allahüekber!" zemzemesini de ismâ' eder. İslâmiyet, küllü yevm şu milyonlarla Müslümanların vicdanlarını tehyîc eder. Gayûr vâizler, Malay, Papua kabâilî ve putperestleri arasında gördükleri hiçbir kâide-i ma'kûleyi değiştirmeyip yalnız ahlâk-ı zemîmeyi tebdîl için İslâmiyeti neşrederler."⁴²⁵

u) Ma'bed-i İslâm

Doktor Markus Dudes⁴²⁶ diyor ki:

"Müslümanların Nasârâ'dan ziyâde bir kuvvetle ibrâz etmek meziyetine nâil oldukları iki hâsîse-i takvâkârâne vardır: Evvelen Hak Teâlâ hazretlerinden taleb-i mağfîret ettiklerinde ednâ mertebe tereddüd ve ye's göstermezler. Sâniyen Cenâb-ı Hakk'a ibâdet etmek, ma'bedlere ve diğer bir mahall-i mahsûsa münhasır değildir."

⁴²⁵ Carlyle, *a.g.e.*, s. 68-69.

⁴²⁶** Dr. Marcus Dads. [Aslı Marcus Dods'tur, d.1834-ö.1909, İskoçyalı teolog ve İncil mütehasısı. Hakkında detaylı bilgi için bk. <http://www.oxforddnb.com/index/101032850/>]

Markus Dudes, bir eserinde nazmettiği İngilizce bir kasîdesinde diyor ki:⁴²⁷

“Ne saâdet azmî o musallîlere ki mescidleri her yerde kendileri ile berâberdir. En büyük ziyâfet eğlencelerinde, en şiddetli muhârebeler arasında, sefâinin şiddetli yalpalarında, bender-i ticâret olan yerlerde, en baîd, fikren, halkan, tekellümen en mübâyin memâlik-i ecnebiyyede seccâdelerini ferş, vecihlerini kemâl-i tevâzu ile Mekke-i Mükerrerme’ye doğru tevcîh ederler; huzûr-i kalplerini ihlâl edecek hiçbir şematet işitmezler, pek sâde bir lisân ile Cenâb-ı Hakk’a taabbüd ve secde ederler, Cenâb-ı Hakk’ın hâzır olduğunu tefekkür ederek şeref ü şâna bürünmüş oldukları halde sükûnet ve itmi’nân üzere dururlar.”⁴²⁸

v) Hâtîme

Nasârâ muharrirlerinden biri diyorki:

⁴²⁷ "Most honour to the men of prayer,
Whose mosque is in them everywhere!
Who amid revel's wildest din,
In war's severest discipline,
*
On rolling deck, in thronged bazaar,
In stranger land, however far,
However different in their reach
Of thought, in manners, dress or speech,—
*
Will quietly their carpet spread.
To Mecca turn the humble head,
And, as if blind to all around,
And deaf to each distracting sound,
*
In ritual language God adore,
In spirit to his presence soar,
And in the pauses of the prayer,
Rest, as if wrapt in glory there."

⁴²⁸ Dods, Marcus, *Mohammad-Buddha and Christ four lectures on natural and revealed*, New Delhi: Archives Publishers 1987, s. 30.

“İslâmiyet mezâyâsından biri de ma'bedlerinin dest-i beşer ile binâ edilmiş olmasıdır; çünkü Müslümanların ibâdeti arzullahın üzerinde ve yâhud semânın tahtında her mahalde icrâ edilebilir.”⁴²⁹

İşte, Dîn-i İslâm budur; işte takrîben 240 milyon efrâd-ı beşerin i'tikâdı budur; onlar Hâtemü'l-Enbiyâ ve Seyyidi'l-Mürselîn Efendimiz hazretlerinin tarîkine ittibâ' ve günde beş kere Vâcib Teâlâ ve tekaddes hazretlerinin rızâ-yı şerîfi için huzûr-ı bâl ile edâ-yı salât ederler.

Dîn-i İslâm Morocco'dan Afrika'nın sâhil-i şimâlisine ve cenûben Transvaal'e kadar Zengibar dahî dâhil olduğu halde her tarafta gâlipdir. Memâlik-i Osmâniye'de, Arabistan'da, Acemistân'da, Afganistân'da, Türkistân'da fermanfermâdır. Hindistân'da İslâm'ın adedi 57 milyondan ziyâdedir. Malay ahâlisi beyninde ziyâde münteşirdir. Çin'de ziyâde bir metânnetle teessüs etmiştir. Yalnız Ümit Burnu'nda 50 bin ehl-i İslâm vardır. Sibiryâ vahşetzârında bile meâbid-i İslâmiyye bulunur. St. Petersburg'da ehemmiyetten ârî olmayan bir Cemaat-i Muhammediye mevcûddur. Dîn-i İslâm'ın neşrine çalışan gayûr nâşir-i dînler, memâlik-i müctemiayı Amerika bile müstesnâ olmak üzere, âlemin cihât-ı muhtelifesinde nâil-i muvaffâkiyet-i azîme olmuştur.

İşte şimdi bizim İngiltere'de bulunan hemşehrilerimizi dâvet ettiğimiz **Uhuvvet-i İslâmiyye** budur; onların nazar-ı kabûllerine arzettiğimiz din budur. Onlardan matlûbumuz yalnız asırlardan beri musanna⁴³⁰ ve bî-esas bir

⁴²⁹ Hunter, William W., *Our Indian Mussulmans*, London 1871, s. 179.

⁴³⁰ “Uydurma” anlamına geldiği gibi, ‘sanatlı, marifetle yapılmış’ anlamlarına da gelmektedir.

ilm-i ilâhîye-yi mâ-fevka't-tabîa erbâbının taassubuyla sahîfe-i hâtırlarına hakk edilmiş olan i'tikâdât-ı bâtileyi bertaraf etmeleri; “Bu bir sırdır, böyle inanmak lâzım gelir” tarzında olan ve istihsâli derece-yi bedâhatte bulunan bir akîde-yi mezhebiyye hakkındaki îzâhât-ı gayr-ı ma'kûle ile kanaat etmekten vazgeçmişlerdir. Öyle anlaşılmaz lügazlar, hayaller, hurâfeler Ebü'l-beşer Hazret-i Âdem aleyhisselâm'a Bârî Teâlâ hazretleri tarafından vahyedilen o sâde ve basît Dîn-i Mübînin âhengine külliyyen mübâyindir.

Anlaşılmayan veya istihâle derecesine varan bir şey tâlib-i hakikat olan kimsenin fikrinde bi'z-zarûre bir şüphe ve tereddüd ve belki büht ü hayret husûle getirir; netâyici o kadar mühim ve sehv ü hatâsının avâkibi o kadar vahim olan akâid-i mezhebiyyeden insan bi'l-mecbûriye dûçâr-ı dehşet olur. Biz ol emirde nefsimizin ne olduğunu bilmek ve sırr-ı kaderi tanımak gibi iki mesele-yi mühime[nin] taharrîsindeyiz. Dîn-i mübîn-i İslâm ise, bu meselelere vâzıh bir lisân ile cevap i'tâ etmektedir. İslâmiyet alîm ve hakîm olan Cenâb-ı Hak'ın irâdesine gerdendâde-i inkıyâd olmayı insana ta'lîm eder: “Sizin neş'etiniz Cenâb-ı Hak'dandır, yine Cenâb-ı Hak'a ric'at edeceksiniz.”⁴³¹

Sânî' teâlâ ve tekaddes hazretlerinin mahlûkâtının ferd-i ahîr ve ekmeli olan insanlar tarîk-i hakikat ve istikâmetten saparak râh-ı dalâle düşecekler ise en muazzez addedilen meslekler ve lügazkârâne olan i'tikâdlar, harîsâne emeller yok olsun; te'sîsât-ı beşeriyye, yâhûd menâfi' ve şöhret-i şahsiyyeye verilen ehemmiyetler mahv ve nâbûd olsun.

Bir mu'teriz diyebilir ki: “Siz, insanların i'tikâdına ehemmiyet vermiyorsunuz?” Şüphesiz insanların i'tikâdı lâ-şey mesâbesinde olduğunu

⁴³¹ el-Bakara 2/156.

iddiâ eden kimse kendi sözlerinin netîcesini muvâzeneye de muktedir olamaz; neteki[m] zamanımız vâizlerinden Guinness Rogers⁴³² pek haklı olarak diyorki:

“Bir kimsenin i'tikâdı ehemmiyetten ârî olduğu hangi maddede görülmüştür? Şüphesiz âlem-i ticârette ehemmiyetten ârî değildir; çünkü ticârette muvaffakiyet ve adem-i muvaffakiyet hususlarında i'tikâdın pek çok ehemmiyeti vardır; eğer tâcir belâhet derecesinde sâdedil olup her şeye i'tikâd ederse sermâyesini, zarar ve ziyân ve iflâsdan başka bir şey husûle getirmeyen cihetlere tahsîs eder. Eğer mütereddid ve cesâretsiz ise i'tikâd-ı cüretkârâne ve zekâ-yı hakîkî ile muttasıf olan kimselere turuk-i muvaffakiyeti küşâde eden fırsatları zâyî eyler. Muhâkemât-ı fenniyyede ve cümel-i edebiyede dahî i'tikâd-ı beşer ehemmiyetten sâkıt değildir; çünkü orada bir fikr-i sakîmi kabûl etmek bir silsile-i delâli ibtâl eder ve hîn-i hâcette bir tâlib-i âkil bir netîce-yi mahsûsayı isbât için dermeyân edilen edille ve imârâtın kâfi olmadığını i'tikâd ederek başka delil taharrîsine kalkışır. İnsanın ahvâl-i âdiyesinde bile i'tikâd-ı beşer ehemmiyetsiz değildir; çünkü yanlış bir zâhib ve meselâ bir semmin zararı olmadığını i'tikâd etmek fi'liyâtında netâyici vahîm hatâlar husûle getirir. Velhâsıl bir kimse her nerede i'tikâda istinâden bir muâmeleye girişmek mecbûriyetinde bulunur ise i'tikâdının vâkıa muvâfık olması lâzımdır.”

Doktor Modsley⁴³³ pek doğru olarak bir lisân-ı belâgat-ı bünyân ile diyor ki:

“Her şahsın maksad-ı âlisi öyle bir takım mesâî-yi cemîleye masrûf olmalı ve şu mesâîsi kendi hayatıyla öyle müttehid ve mümtezig bulunmalı ki;

^{432**} Guinness Rogers. [James Guinness Rogers, d.1822-ö.1911, İngiliz non-conformist papaz. Hakkında detaylı bilgi için bk. <http://www.oxforddnb.com/index/101035813/>]

^{433**} Dr. Maudsley. [Henry Maudsley, d.1835-ö.1918, İngiliz psikiyatri uzmanı. Hakkında detaylı bilgi için bk. *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, VII/3805.]

‘ircii’ [Bana Dön!] emri geldiği vakit kendini mağlûp eden bir hasma teslim eder gibi havf ile değil, belki gündüzün mesâisi hitâmında kendiniistirâhate da'vet eden vâlide-yi müşfikaya teslim eder gibi teslim-i rûh etmelidir.”

İşte Müslümanların emr-i ilâhîye ne sûretle kânî' oldukları bu cümle ile münfehim olur.

Hâtîme-i makâl olmak üzere, itmi'nân-ı kalb ile evvelce Nasrâniyetten rücû' ve İslâmiyeti kabûle ictisâr etmiş olan ve şimdi İslâmiyeti kabûle müheyyâ bulunan zevâta haber verdim ki husemâ-yı dîn tarafından dûcâr-ı istihzâ ve şetm olacaklar ve söyleyecekleri esbâb-ı mûcibe sû-i tefsîre uğrayacaktır.

Zamân-ı sa'd iktirân-ı Cenâb-ı Muhammediye'de kâide böyle olduğu gibi, âlemin nihâyetine kadar böyle devam edecektir. Ancak Cenâb-ı Hak sekîne-yi kalbiyye ve tesliyet bahş olmak için onları dîn-i İslâm üzere hıfzedeceğine dâir Kur'ân-ı Azîmü's-şân'da meâli âtîde münderec olan âyât-ı kerîmeyi inzâl buyurmuştur:

“Yâ Muhammed! Onlar, dâhil-i dâire-yi İslâm olduklarından dolayı sana imtinân ediyorlar.

Onlara cevâben deki: İslâmiyeti kabûlünüzden dolayı bana minnet etmeyiniz;

Bilakis, dâvâ-yı îmanda sâdık iseniz, îmâna hidâyet ettiğinden⁴³⁴ dolayı Cenâb-ı Hak size minnet eder.

⁴³⁴ 1311 baskısında kelime yanlış yazılmıştır.

Ale't-tahkîk Vâcib Teâlâ hazretleri semâvât u arzın mugayyebâtını bilir; işlediğiniz işleri görür.” (Sûre-i Hucurât)⁴³⁵

İntehâ⁴³⁶

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESERİN KELÂMÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRMESİ

Abdullah Quilliam'ın kaleme aldığı *Dîn-i İslâm* adlı eserinde, mütekaddimîn, müteahirîn, veya yeni dönem eserlerinde takip edilen kelâm metodlarından hiçbirini

⁴³⁵ el-Hucurât 49/17-18.

⁴³⁶ 1314 baskısında bu ifâdenin yerine 'Son' kullanılmıştır.

kullanmadığı söylenebilir. Müellif, bu eserini tamamen kendisine has bir usûl geliştirerek kaleme almış, eserinde genel olarak; yeryüzündeki bütün dinlerin arasında sadece İslâm dîninin hak olduğunu, bu dinin insanlığa pek mühim ahlâk-ı fâzîleyi talîm ettiğini; Hristiyanlığın Teslis akîdesinin anlaşılmasız bir inanç sistemi olup Tevhîd akîdesinin en mâkûl inanç sistemi olduğunu, İslâm dîninin temel esaslarını, İslâm'da taaddüd-i zevcâtın yasaklanmadığını, İslâm'da ruhbânlığın olmadığını ve ülü'l-azm peygamberlerin hayatlarını, bir çok Batılı ilim ve fikir adamının kitaplarından ve Kur'ân-ı Kerîm'den iktibaslar yaparak ele almaktadır.

Eserde belli bir usûl takip edilmediğinden, biz yapacağımız değerlendirmeyi İlahiyyât, Nübüvvât ve Sem'îyyât başlıkları ile Yeni İlm-i Kelâm konuları açısından yapacağız.

I. İLAHİYYÂT

A. Allah'ın Varlığı ve Birliği

Allah'tan başka yaratıcı olmadığı, mutlak ve yegane yaratıcının Allah olduğu ve O'nun gerek zât ve gerek sıfatları yönünden Mutlak Bir olduğu inancı, kelim ilminde tevhîd olarak isimlendirilir. Allah'ın birliği konusunda Seneviyye, Mecûsîler, Hristiyanlar, Tabiatçılar ve Eflâkiyye,⁴³⁷ tevhid akîdesini öngören İslâm dini dairesi dışında kalmışlardır.⁴³⁸

Seneviyye ve Mecûsîler, biri iyiliğin diğeri de kötülüğün yaratıcısı olmak üzere Hâlık'ın iki olduğunu ileri sürmüşler, bunu da çeşitli isimlerle tesmiye etmişlerdir. Hristiyanlar, Allah'ın üçün üçüncüsü olduğunu iddia ederek, bunu da üç asıl (akânîm-i selâse) şeklinde ifade etmişlerdir. Tabiatçılara göre yaratıcı kuvvet dördtür. Bunlar sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluştur. Eflâkiyye ise yaratıcının; Zühal, Müşteri,

⁴³⁷ Tarihte rastlanılan yaratıcı kuvvet teorileri hakkında daha detaylı bilgi için bk. Sinanoğlu, Abdülhamit, *Kelâm Tarihinde Tanrı Tasavvurları*, Ankara 2005.

⁴³⁸ Sâbûnî, Nüreddin, *el-Bidâye fî Usûli'd-dîn*, Ankara 2000, s. 21.

Merih, Zühre, Utarid, Güneş ve Ay olmak üzere yedi olduğunu iddia etmiştir. Bu fırkaların tümü Ehl-i Sünnet tarafından inkarcı olarak kabul edilmektedir.⁴³⁹

Quilliam ise tevhid konusunda İslâmiyetin temel esasının ezelden ebede kadar “Hakk’ın birliği” ilkesi olduğunu ifade ederek, bu ilkenin esasının âlemin yaratıcısı olan Allah Teâlâ’dan başka bir mabûd olmadığını kabul ve tasdik etmek olduğunu belirtmekte,⁴⁴⁰ bu anlamda Ehl-i Sünnet’e bağlı kalmaktadır.

Quilliam, Haşr Sûresi’nden yaptığı iktibaslarda, Allah Teâlâ’dan başka ibadet edilmeye lâyık başka bir varlık olmadığı gibi, O’nun ezeli ve geniş olan ilminin meşhûd ve mugayyeb her şeyi ihâtâ ettiğini, ibadette şerîkinin bulunmadığını, O’nun bütün âlemlerin hakiki sahibi olduğunu, her türlü noksanlık şüphesinden berî olduğunu, “fa’âlün limâ yürîd” olduğundan dilediği gibi hareket ettiğini ve O’nun, havâss-ı ulûhiyyette, müşriklerin tahayyül ettikleri tüm şerîklerden münezzeht bulunduğunu ifade etmektedir.⁴⁴¹

A'râf Sûresi’nden yaptığı iktibaslarla Allah Teâlâ’nın gökleri ve yeri altı günde yaratıp arş üzerinde hükümrân olduğunu, gündüzleri gece ile örtüp, geceleri de gündüz ile yok ettiğini; ayın, güneşin, gezegenlerin ve sayısız yıldızın yaratıcısının Allah Teâlâ olduğunu belirtmektedir.⁴⁴²

Quilliam, Hristiyanların Hz. İsa’yı ulûhiyet derecesine çıkardıklarını ifade ederek Hristiyanlık ile İslâmiyet arasında büyük farkların olduğunu ortaya koymaktadır. Ona göre Hristiyanlığın oldukça garip ve muğlak olan akîdesini ciddî biçimde inceleyip araştırmadan kabûl eden Hristiyanlar “Teslîs”e müphem bir şekilde inanırlar. Bunun ne anlama geldiği bir Hristiyana sorulsa kendince bir açıklamaya

⁴³⁹ Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 21

⁴⁴⁰ Quilliam, *Dîn-i İslâm (1314)*, s. 35.

⁴⁴¹ Quilliam, *a.g.e.*, s. 36.

⁴⁴² Quilliam, *a.g.e.*, s. 36.

girişir, fakat kendisinden tafsilatlı bir izahat yapması istense bunun bir lügaz (bilmece) olduğunu ifade eder.⁴⁴³

Hristiyanlar Allah mefhûmunu üç ayrı asla taksim ederken ne akıl ve ne de nakil yönünden herhangi bir delile dayanmamışlar, Allah'ın zâtını ilim ve hayat sıfatlarıyla birlikte üçe çıkarmışlardır. Ancak Allah'ı kudret ve irade sıfatlarıyla beşe, sem' ve basar sıfatlarıyla yediye, hatta diğer kemâl sıfatlarıyla daha büyük sayılara çıkarmadıkları anlaşılammaktadır.⁴⁴⁴ Quilliam da pek çok Hristiyan müellifin, Teslîs nazariyesini izah edemediğini, bu konuda sadece “teslîsin anlaşılmaz bir sır olduğunu” ifade etmek durumunda kaldığını belirtmektedir. Quilliam, Dr. Robinson adlı bir müellifin; teslîsin insan düşüncesinin bir ürünü olmaktan uzak ve insan zekâsının idrâk sınırları dışında bir akîde olduğu iddiasına, teslîse benzer inanışlara İskandinav ve Eski Mısır efsânelerinde ve Meşşâî felsefesinde de rastlanıldığını hatırlatarak karşı çıkmaktadır. Quilliam, Hristiyanların teslîs itikadının sahih kabul edilmesi halinde, bu inanışın insan düşüncesinin bir ürünü değil, bir vahy-i ilâhî olması gerektiğine işaret etmekte ve Hristiyanların da bunu kabûl edemeyeceğini belirterek Teslis akîdesini tenkîd etmektedir.⁴⁴⁵

Quilliam, teslîs hakkındaki tenkidlerine, Hristiyanlığa dair eserlerin hiçbir yerinde bunu ispat edecek bir bilginin bulunmadığına işaret ederek devam etmektedir. Ona göre Teslîs lafzı Kütüb-i mukaddeseden alınmış bir kavram da değildir. Bu tabir, Hristiyan kitaplarının hiçbirinde bulunmayıp ancak II. yy.'da mevcut inanç tarzını izah etmek için Hristiyanlığa dahil edilmiştir. Ona göre Teslîsin bâtıl bir inanç olduğu; Hz. İsâ'nın kendisine: “İyi Efendi! Ebedî hayatı kazanmak için ne yapmalıyım?” diye soran bir kimseye: “Niçin bana “İyi Efendi!” diyorsun, Allah'tan başka “İyi Efendi” denilecek kimse yoktur!” şeklinde cevap vermesinden de anlaşılmmaktadır.⁴⁴⁶

⁴⁴³ Quilliam, *a.g.e.*, s. 52.

⁴⁴⁴ Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 22.

⁴⁴⁵ Quilliam, *a.g.e.*, s. 56.

⁴⁴⁶ Quilliam, *a.g.e.*, s. 52.

Quilliam'a göre "insan-ı ilâhî" ya da "ilah-ı insânî" fikri, makul olmayan bir şeydir. Çünkü insan ise her açıdan yetersiz, Tanrı ise her açıdan mükemmeldir. Eğer insan ise çocukluğundan itibaren adem-i iktidar ve cehâlet ile başlayan hayatı, gittikçe neşv-ü nemâ bulur. Eğer Tanrı ise ezelden beri tam bir kudret ve kemâli hâiz olup, onun için tekemmül sözkonusu olamaz. Bu sebeple Hristiyanlar, bu itikadın bir sır olduğuna dair boş sözü bırakıp, bu iki cihetten birini kabul etmek durumundadırlar. Çünkü bu itikadı kabul etmek sadedillikten ve tenâkuzdan başka bir şey değildir.⁴⁴⁷

Quilliam, Hz. Îsâ'nın hakikatini, Kur'ân-ı Kerîm'den âyetler ışığında açıklamakta, Îsâ aleyhisselâmın Allah'ın rasûlü olduğunu ve onun Allah'ın emri ile Meryem'e ilkâ olunmuş bir mahlûk olduğunu belirtmektedir. Meryem oğlu Îsâ sadece Cenâb-ı Hakk'ın bir peygamberidir. Ondaki evvel pek çok peygamberler gönderilmiştir. Annesi de Allah'ın âyetlerini tasdik eden namuslu bir kadındı. Her ikisi de beşerî birer ihtiyaç olan yeme-içmeyi, diğer insanların yedikleri ve içtikleri şeylerle giderirler. Hristiyanlar, Hz. Îsâ için bizim yapmış olduğumuz bu açıklamayı kabul etmeyerek, Onun insânî vasıflara sahip olduğunu kabullenmemizi ona karşı âdâba mugâyir bir davranış olarak düşünebilirler. Ancak unutulmamalıdır ki insan bir mevcuddur ve Allah onu kelîm ittihâz etmiştir. İnsanın ibadet ederek kemâl-i rahmet ve inâyetle muhabbet-i ezeliyyeye nâil olma gibi bir iktidârı vardır. İbadetinde Allah Teâlâ'yı tazîm ve tebcîl eder. Allah insanın hâlıkı, insan ise Allah'ın mahlûkudur. Bu sebeple "Îsâ (a.s.), bir insandır" dediğimiz zaman onu tahkîr etmiş olmayız. Aksine ona nübüvvet ve risâlet gibi en âlî makamların bahşedildiğini tasdik etmiş oluruz.⁴⁴⁸

B. Allah'ın Sıfatları

⁴⁴⁷ Quilliam, *a.g.e.*, s. 59.

⁴⁴⁸ Quilliam, *a.g.e.*, s. 61-63.

Quilliam, Allah'ın sıfatlarından bahsederken, kelimeler tarihinde itikâdî mezhepler arasında cereyan eden zât-sıfat tartışmalarına girmemekte, Allah'ın sıfatlarını Bakara, Mülk ve İhlâs sûrelerinden yaptığı iktibaslarla açıklamaktadır. Bu noktada klasik kelimeler kitaplarında yer alan cevher, cisim, araz vb. konulara da girmemektedir. Quilliam'ın bu tartışmalara girmemesinin iki ihtimale dayandığı kanaatindeyiz. Bunlardan ilki, onun bu tartışmalardan haberdar olmayışdır. Diğer ihtimal ise yeni Müslüman olan insanları, zât-sıfat tartışmalarının bu insanların zihninde meydana getireceği soru işaretlerinden muhafaza etmektir. Zaten kendisi de kitabı yazma sebebinin yeni Müslüman olan insanlara İslâm dininin temel kaidelerini öğretmek olduğunu ifade etmektedir.

Quilliam, sözkonusu sûrelerin ilgili ayetlerine dayanarak Allah-u Teâlâ'nın ulûhiyet ve rubûbiyette şerîki olmadığını ifade etmektedir. Allah'ın vahdâniyetinde şüphe yoktur. **Hayy**'dir; uyku ve uyuşukluktan berîdir. O'nun için usanma, gevşeklik ve değişim sözkonusu olamaz. **Kayyûm**dur; ulvî ve süflî bütün âlemlerin mâlikidir. Zâtıyla kâim olup, O'nsuz mâsivânın bekâsı düşünülemez. **Mütekebbir**dir; şâni yüce olup, hiçbir şeye denk değildir. **Alîm**dir; göklerde ve yerde bulunan her şeyin geçmiş ve geleceğinin bilgisi, O'nun bahr-ı muhît ilmine nisbetle ancak bir katredir. O'nun dilemesi olmadan ilâhî ilminden kimsenin bir zerre bile alması mümkün değildir. **Kadîr**dir; hayır ve şerr yed-i kudretinde, fayda ve zarar dest-i irâdesindedir. **Hâlik**dir; kimin kötülüklerden kaçınıp iyiliklere yöneleceğini sınamak için ölüm ve hayatı takdir etmiştir. Yedi semânın her birini diğerine mutâbık olarak yaratmıştır. **Azîz**dir; iyi işlere yönelmeyip bunlara yüz çevireni kahreder. **Gafûr**dur; kötü amellerinden dolayı tevbe edeni afv u mağfiret eder. Bütün cemâl ve celâl sıfatlarını kendinde cem' eden Cenâb-ı Allah, vahdet-i hakîkiyye ile muttasıf olup, taaddüden münezzehtir, cismiyyet ve cismiyyetin özelliklerinden berîdir. **Samed**dir; mâsivâyaya ihtiyacı yoktur. Bütün mahlûkât ise dergâh-ı ulûhiyyete müracaat etmeye mecburdur. Mülk ve melekûtun

yegâne mâlikidir. Vâlid olmadığı gibi, bir mûrise ya da yardımcıya ihtiyaç duymaz. Mevlûd değildir, kâinâtın tek yaratıcısı olan Allah Teâlâ'nın dengi yoktur.⁴⁴⁹

Quilliam, Allah'ın sıfatları bahsinde Allah Teâlâ'yı noksan sıfatlardan ve cismânî vasıflardan tenzîh ve takdîs ederken Hz. Ali'ye nisbet edilen *Nehcü'l-Belağ*a adlı eserden de iktibas yapmıştır. Buna göre Allah Teâlâ beşerin tasavvur edebileceği hiçbir şeye benzemez. Takvânın kemâli mârifetullâh ile, mârifetullâhın kemâli Cenâb-ı Hakk'ı tasdîk ile, tasdîkin kemâli sıdk ve iz'ân ile Allah'ın birliğini kabul etmekten ibarettir, sıdkın kemâli de Cenâb-ı Hakk'dan noksan sıfatları nefyetmekle mümkündür. Hâlık Teâlâ'nın nerede olduğunu soran bir kimse, O'nu bir "madde" ye benzetmiş olur. Sâni' Teâlâ hâlıktır, mahlûk değildir. Her şey ile beraberdir lâkin bu ittisâl ve kurbiyyet tarîkıyla değildir. Zâhirdir; zuhûru inkitâ' tarîkıyla değildir. Sebeb-i evveldir; sebebiyeti amel tarîkıyla değildir. Nâzırdır ancak hiçbir fert O'nu müşâhade edemez. Mekândan, zamandan ve miktardan münezzehtir.⁴⁵⁰

C. Deliller

Allah'ın varlığını ispat noktasında kelamcılar gibi kafa yoran bir başka grup da İslam filozoflarıdır. Allah'ın varlığını ispat için kullandıkları deliller genel olarak aynı olsa da, hem kelamcılar hem de filozoflar kendilerine has bazı deliller geliştirmişlerdir.

Hudûs, imkân, nizam ve gâye delilleri kullanılan ortak deliller olmakla birlikte; ilk sebep delili, ekmel varlık delili ve hareket delili filozoflara has; ilm-i evvel delili ve kabûl-i âmme delili ise kelamcıların kullandığı delillerdir.⁴⁵¹

Quilliam ise Allah'ın varlığını isbat noktasında hudûs, imkân ve nizam delillerini kullanmakta ve bu noktada şunları söylemektedir:

⁴⁴⁹ Quilliam, *a.g.e.*, s. 38-41.

⁴⁵⁰ Quilliam, *a.g.e.*, s. 42.

⁴⁵¹ Topaloğlu, Bekir, *İslam Kelamcılarında ve Filozoflarında Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-ı Vâcib)*, Ankara 2001, s. 7.

“Havanın gayet saf, semânın bulutsuz olduğu bir gecede yüzümüzü sonsuz boşluğa çevirip de ibret nazarıyla baktığımız zaman, fezânın en uzak yerlerinden gözlerimize ulaşacak olan parıltılı şeyler, kendilerine mahsus kanunlarla ve tam bir teslimiyetle kendilerine verilen vazifeyi edâ eden, etraflarında gezegenlerin dönüp durduğu binlerce güneştir.

Sonra gecenin o mâlûm olan müddetinin sonunda güneşin doğudan doğarak insanlar üzerine pek yüksekte neşrettiği ziyâları görüyoruz.

Üzerinde yaşadığımız, ulvî alemlere ve semâvî varlıklara nisbetle ancak bir zerre mesâbesinde olan şu dünyaya atf-ı nazar ettiğimiz de; ağaçlar, meyveler, çiçekler, denizler, nehirler, dağlar, sahralar, madenler, kuşlar, vahşi hayvanlar, haşereler, bitkiler ve cansız varlıklar gibi binlerce eşyadan mürekkep bir kütle olduğunu görürüz. Bütün bunlar o kadar muhtelif, özellikleri, şekilleri, fayda ve zararları o kadar farklı farklıdır ki, insan akli o kadar terakkî etmiş ve yüce derecelere ermiş iken yine de bunların künhüne vâkıf olmaktan ve hakikatini idrâk etmekten âciz kalıyor.

Çok vakit olur ki hava gayet sâkin ve durgun bir halde iken birden bire şiddetli rüzgârlar esmeye başlar ve bulutları hareket ettirerek üzerimize getirir. Etrafımızı yağmurlar kaplar. O dereceye gelir ki âdetâ her tarafımız deniz halini alır. Fizik kuralları dairesinde şu semâvî hadisenin sebepleri tedkîk edildiği zaman görülür ki, güneşin harâreti dünyanın rutûbetine temas ediyor. Bu temastan dolayı ısınan su taneleri havaya yükselip, gitgide yoğunlaşarak bulut halini alıyor. Bütün cisimlerde olduğu gibi bu bulutların bazıları pozitif, bazıları da negatif elektrik yükü taşıyor. Bunlar birbirlerine temas ettikleri zaman havada bir ses meydana gelir ki buna şimşek denir. Yine denir ki bütün bu semâvî olaylar üzerine terettüp eden gâye, her bir katresi ile yeryüzünü tezyîn etmek, nebâtât ve bunca mevrû'âtın su ihtiyacını gidermektir.

Buraya kadar zikretmiş olduğumuz kevnî hadiseleri müşâhade ettiğimiz zaman acaba hatırımıza ne gelir?

Her şeyden evvel yapacağımız şey, bu sonsuz kevnî hâdiseleri yokluk denizinden varlık sahasına izhâr ederek insanın hizmetine sunanın kim olduğunu bilmeye çalışmak değil midir? Ne şüphe!

Bütün bunlar takip olunup etraflıca düşünüldüğü zaman kalben ve vicdânen tasdik ve dil ile ikrâr ederiz ki şu gözlemleyebildiğimiz kâinât ve muttâli' olup anladığımız pek çok mahlûkâtın hepsi ancak bir Zât-ı Vâcibü'l-vücûdun eserinden başka bir şey değildir.

Bu tasdik ve iz'ân, bizim kalplerimizi pek yüce bir sadâ ile dolduruyor. Maddî ve mânevî bize bildiriyor ki bizim bu kâinât ve sonsuz âyât-ı beyyinât arasında arz-ı endâm etmemiz, yüce ve kudretli bir elin eseri olduğu gibi, "fa'âlün limâ yürüd" olan Hallâk-ı hakîkinin varlığına delâlet eden bir burhân-ı celîdir."⁴⁵²

Quilliam, Kur'ân-ı Kerîm'den yaptığı bir iktibas ile nizâm delilini de kullanmaktadır. O, bu alemleri teşkil eden son derece kusursuz olarak yaratılmış olan mahlûkâta bakıldığı zaman, ne kadar uğraşılırsa uğraşılırsın bir kusur bulunamayacağını ifade etmektedir.⁴⁵³

D. Kader

Kader, Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirme şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁵⁴ Kader konusunda da itikâdî mezhepler arasında gerçekleşen ciddi tartışmalar mevcuttur.

Ehl-i Sünnet, yaratıkların fiilleri, halleri ve sözlerinin yüce Allah'ın kazâ ve kaderi ile vücûd bulduğunu ifade eder. Mutezile ise kulların işlediği kötülüklerin Allah'ın kaza ve kaderiyle olmadığını savunmaktadır. Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'i ve hadisleri tedkik eden Cebriye, ilk bakışta kulların irade ve hürriyetten yoksun olduğunu ifade eden deliller bulmuştur. Buradan hareketle kulun fiillerinde mecbur olduğunu,

⁴⁵² Quilliam, *Ulemâ-yı İslâmiyeye Bir Suâl ve Abdullah Guvilyâm Efendi'nin Cevabı* (trc. Aksekili Ahmed Hamdi), İstanbul 1332, s. 13.

⁴⁵³ Quilliam, *Dîn-i İslâm (1314)*, s. 40.

onun kendine has bir gücü ve iradesi olmadığını ve bu konularda farklı düşünen kimselerin küfre düştüğünü iddia etmiştir. Kaderiyye ise nasslardan getirdiği delillerle kulun muhayyer olduğunu, kendi işinin kendisine bırakıldığını, hatta Rabb'inin murad etmediği şeye bile güç yetirebileceğini öne sürmektedir.⁴⁵⁵

Quilliam, İslâm muhâliflerinin İslâmiyet ile Cebriye tâbirlerinin müterâdif olduğu iddiasında bulduklarını ve ikisi arasında ilişki kurduklarını ifade etmektedir. Quilliam'a göre bu iddia, müddaîlerinin hayret uyandırıcı bir taassub ve cehâlete sahip olduklarının bir göstergesi olmakla birlikte, Hz. Peygamber'in yaşantısı ve Kur'ân-ı Kerîm de bunun hakikatten çok uzak bir iddia olduğunu ispatlamaktadır. Her ferd, kendi ef'âlinden sorumludur ve mutlaka günahlarına tevbe ve istiğfâr etmelidir.⁴⁵⁶

Hristiyanların günahlarını affettirme hususunda uyguladıkları saçmalıklarını ve yanlış inanışlarını Kur'ân-ı Kerîm reddetmekte, Müslümanlara günahlarına tevbe etmeyi, ilâhî affa mazhar olmak ve cennette yüce makamlara erişmek için ellerinden geleni yapmalarını emretmektedir.⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, "Kader", *DİA*, XIX/60.

⁴⁵⁵ Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 286.

⁴⁵⁶ Quilliam, *a.g.e.*, s. 105-107.

⁴⁵⁷ Quilliam, *a.g.e.*, s. 105-107.

II. NÜBÜVVÂT

A. Peygamberlere İman

İslâm dininin ikinci büyük esası Allah'ın insanlara dünya ve ahiret saadetine ulaşmaları için göndermiş olduğu peygamberlere iman etmektir.⁴⁵⁸ Peygamberlik müessesesinin lüzûmu, ilk dönemlerde Berâhime gibi bazı fırkaların “Akıl sahibi insanlara Allah'ın nebi göndermesinin O'nun hikmetine uygun olmadığı” düşüncesinden hareketle tartışma konusu olmakla beraber, deizm ve pozitivizm gibi akımların da etkisi ile son zamanlarda daha da çok konuşulan bir konu haline gelmiştir.

Hakikat ve saadeti elde etmede insan aklının kâfi gelmemesi ve insanlar arasında tarih boyunca ihtilâfların meydana gelmesinin bir öğretici ve uyarıcıyı zorunlu kılması, ayrıca insanların Allah ile nasıl münasebet kurup ne şekilde ibadet edeceklerini, amellerinin karşılığında ne alacaklarını kendi kendilerine bilememeleri, nübüvvetin lüzûmu konusunda kelamcılar tarafından ileri sürülen başlıca akli delillerdir.⁴⁵⁹

Quilliam, târihî süreç içerisinde insanlığa hidâyet etmeleri amacıyla Allah Teâlâ'nın peygamberler gönderdiğini ifade etmektedir.⁴⁶⁰ Nübüvvet müessesesinin lüzûmunu da tabiat kanununun, dolayısıyla insan aklının yetersiz olmasına işaret ederek ispat eder. Quilliam'a göre insanlık âlemini hayatı boyunca doğru yola hidâyet edecek, gidebileceği yanlış yollardan koruyacak, kendisine “neden hayvanların değil de insanların halife olarak seçildiği” bilincini aşılacak, tabiat kanunundan başka bir kanuna ihtiyaç vardır. Zira tabiat kanunu insana sadece vahşîliği talim eder. İnsanın var olduğu ilk günden itibaren kazanmış olduğu maddî ve mânevî ilerleme, sadece tabiat kanununun fevkinde bir kanun ve sâik ile husûle gelebilir. İşte bu kanuna filozoflar “Kânûn-i Medenî”, ehl-i şer' ise “**din**” adını verirler.⁴⁶¹

⁴⁵⁸ Yavuz, Yusuf Şevki, “Peygamberlik Müessesesi ve Peygamberler”, *İslam'da İnanç Esasları*, s. 143.

⁴⁵⁹ Özervarlı, *a.g.e.*, s. 94.

⁴⁶⁰ Quilliam, *a.g.e.*, s. 37.

⁴⁶¹ Quilliam, *Ulemâ-yı İslâmiyeye Bir Suâl ve Abdullah Guvilyâm Efendi'nin Cevabı*, s. 18-19.

Fâil-i Muhtâr hazretleri bir din te'sis etmek için, beşeriyetin saâdet ve selâmeti için çalışacak, zihnî melekeleri, fikrî kabiliyeti, his ve vicdânî ile diğer insanlardan ayrılan ve bulunduğu asrın insanlarına liderlik edecek kimseleri seçti. Bu insanlar, kendilerine verilen iktidar ve kendilerine mahsus isti'dâd ile mütenâsip olan sâdık hisleri ve doğru fikirleri; bir başka deyişle kendilerine bahşedilen **vahy-i ilâhî** ve ilhâm-ı rabbânîyi, zaman, mekân, hal ve maslahata uygun olarak tadrîcen insanlığa teblîğ ederler. Böylece beşeriyeti hâl-i vahşetten kurtarıp tarîk-i müstakîme götürürler. İşte bu insanlara felsefî terminolojide “müessis-i medeniyet”, dinî ıstılahta ise **nebî** denilir.⁴⁶²

Quilliam, sahih itikad olan Tevhîd akîdesinin yaratılışından sonra Âdem'e (a.s.) vahyolunduğunu, zamanın ve nesillerin değişmesiyle bu hak dine hâle geldiğini, esâtîr ile karışıp yerine putperestliğin hâkim olarak yeryüzündeki insanların büyük çoğunluğunun şirke düştüğünü ifade etmektedir. Bundan sonra Allah, şirkten ve kötülüklerden yüz çevirsinler diye Nûh'u (a.s.) görevlendirmiştir. Hz. Nuh kavmini gelecek olan Tûfân'a ve âhîret azâbına karşı gece gündüz bıkmadan usanmadan uarmıştır. Kavminin kendisini dinlememesi sebebiyle Nûh (a.s.), Rabb'ine münâcât ederek kavminin azâb ve helâkını istemek durumunda kalmıştır. Tûfân'dan sonra, aradan asırlar geçtikten sonra yeryüzü yeniden meskûn oldu. İnsanlar hak dini tağyîr ederek yeniden şirke düştüler. Bu defa Allah Teâlâ, insanlara İbrâhim'i (a.s.) gönderdi. O da kavmini Tevhîd akidesine tâbi olmaya çağırdı. İlerleyen zamanlarda teblîğ-i ahkâma memûr olan peygamber Mûsâ (a.s.) idi. Ondan asırlar sonra da Hz. Muhammed'den önce Îsâ (a.s.) insanlığa peygamber olarak gönderildi. Cenâb-ı Allah tarafından gönderilen en son peygamber Hz. Muhammed'dir.⁴⁶³

B. Kitaplara İman

Yüce Allah'ın peygamberlere inanç, ibadet, ahlak ve dünya hayatına ilişkin hükümler ihtiva eden metinler vahyettiğine inanmak da İslâm iman esaslarından bir

⁴⁶² Quilliam, *a.g.e.*, s. 19.

⁴⁶³ Quilliam, *Dîn-i İslâm (1314)*, s. 44-52.

tanesisdir. İlâhî kitaplara iman aklî açıdan da gereklidir. Zira peygamberlerin ölümlerinden sonra insanların doğru ile yanlışı ve iyi ile kötüyü ayırt edebilmek için müracaat edecekleri ilahî kaynakların bulunması zarûrîdir.⁴⁶⁴ Quilliam bu çerçevede itikad edilmesi gerekli olan bir esas olarak, Allah'ın insanlara peygamberleri vasıtasıyla gönderdiği kitaplara imanı zikretmekte, gönderilmiş olan bu kitaplar arasında özellikle bütün kitaplardan sonra gönderilen Kur'ân-ı Kerîm'e iman etmenin önemine işaret etmektedir. Kur'an'ın muhtevâsı ve Kur'an kelimesinin iştikakı hakkında da bilgiler veren Quilliam, Batılı mütefekkirlerin Kur'ân-ı Kerîm hakkında dile getirdikleri çeşitli görüşlere de yer vermektedir.⁴⁶⁵

III. SEM'İYYÂT

A. Meleklerle İman

İslâmî terminolojide dile getirilen varlık anlayışına göre Allah-u Teâlâ dışındaki varlıklar hâdis varlık kategorisinde değerlendirilir. Hâdis varlıklar da kesîf ve latîf varlıklar şeklinde tasnif edilir. Latîf varlıklar hakkında duyular vasıtasıyla değil, peygamberlerin verdikleri haberlerle bilgi sahibi olunur. Bunlar da kendi aralarında ulvî ve süflî olmak üzere ikiye ayrılır. Süflî varlık kategorisi cin ve şeytanlardan, ulvî varlık kategorisi ise meleklerden oluşur.⁴⁶⁶

Quilliam, kavâid-i akâidden birinin de meleklerle iman olduğunu ifade etmektedir. Meleklerin Allah Teâlâ'nın nezdindeki dereceleri ve vazifeleri çeşit çeşittir. Bazı melekler arş-ı a'zâmın etrafında Allah'a ibadet ederler. Bazıları devamlı olarak tesbîh ve tehlîl ile meşguldür. Bazı melekler de insanların hizmetlerine tâyin edilmiştir. Mikâil rızık için, Azrâil ölüm için, İsrâfil de kıyâmet günü Sûr'a üfleme görevlendirilmiştir. Melâike içinde “muakkibât” olarak adlandırılan bir kısım melekler vardır ki bunlara Kirâmen Kâtibîn denilir. Bunlar da her insanın iki yanında -biri sağında diğeri de solunda- olmak üzere ikişer tane olup, insanın konuştuğunu ve

⁴⁶⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, “İlâhî Kitaplar”, *İslâm'da İnanç Esasları*, İstanbul 1998, s. 213-214.

⁴⁶⁵ Quilliam, *a.g.e.*, s. 81-85.

⁴⁶⁶ Çelebi, İlyas, “Melekler”, *İslâm'da İnanç Esasları*, İstanbul 1998, s. 231.

yaptıklarını yazmakla görevlendirilmişlerdir. Her günün sonunda yazdıkları amel defterini alıp göğe yükselerek vazifelerini başka iki meleğe tevdi ederler.⁴⁶⁷

Quilliam, bazı İslâmî eserlerde; sağ taraftaki meleğin her iyiliği on kat olarak yazdığı, şâyet o insandan bir günah sâdır olursa sağ taraftaki meleğin soldakine, bekleyip yedi saat yazmamasını, bu insanın günahından ötürü pişmanlık duyabileceğini ve Allah’a tevbe ve istiğfâr edebileceğini söylediği şekilde bir bilginin verildiğini ifade etmektedir.⁴⁶⁸ *Câmiu’l-ehâdis* ve *Kenzü’l-Ummâl* gibi eserlerdeki hadislerde geçen bu bilgi için Elbânî gibi hadis münekkidi “mevzû” hükmünü vermişlerdir. Dolayısıyla Quilliam’ın bu eserinde kullandığı hadisler için seçici davranmadığı söylenebilir.

B. Âhirete İman

Quilliam; cennet, cehennem, mükâfat vb. konuların Hristiyan akâidine muttali olan her fert tarafından idrâk edilebileceğini ifade ederek, Ba's ve Ahiret günü konularında açıklama yapmaya lüzum görmemektedir.⁴⁶⁹ Ancak iyi incelendiği zaman Hristiyanlıktaki ahiret inancı ile İslâm akâidindeki ahiret, cennet ve cehennem tasavvuru arasında bir takım farklılıkların olduğu göze çarpar.

Hristiyanlıkta shevî bir Cennet inancı hâkim olduğu halde, İslâm’da genel ruhî ideale hep birlikte yönelmekle tecellî edecek bir saadet ülkesinden bahsedilir. İncil’de “Zira ölümler kıyam ettikleri vakit, ne evlenirler, ne de kocaya verilirler, ancak göklerdeki melek gibidirler” ifadesi yer almış olmasına rağmen bir çok ayet ve hadislerde Cennet’te yeme, içme ve karı-koca hayatının dünyadakinden daha mükemmel bir şekilde sürdürüleceği açıklanmıştır.⁴⁷⁰

Cennet ve cehennemin halen hâlen yaratılmış olup olmadığı konusunda Hristiyanlık’ta kesin bir inanç tespit etmek mümkün değilken, Kur’ân-ı Kerîm ve

⁴⁶⁷ Quilliam, *a.g.e.*, s. 78-79.

⁴⁶⁸ Quilliam, *a.g.e.*, s. 78-79.

⁴⁶⁹ Quilliam, *a.g.e.*, s. 87.

⁴⁷⁰ Cilacı, Osman, *İlâhî Dinlerde Cennet İnancı*, İstanbul 1995, s. 173-174.

hadisler, gerek Cennet ve gerekse Cehennem'in hâlen yaratılmış durumda olduğunu açıklamaktadır. Hristiyanlık'ta daha çok semâvî saltanat, göklerin melekûtu, gökte olan Baba vb. tabirlerin kullanılışı, bu din mensuplarının Cennet'i gökyüzünde tasavvur etmelerine büyük ölçüde tesir etmiştir. Ancak İslâm, Cennet'in nerede olduğundan çok, onun mâhiyetine dikkati çekmiş, orada yaşanacak hayatın özlem ve şuuruna ermeyi sağlamaya çalışmıştır.⁴⁷¹

Quilliam'ın, İslâm ve Hristiyanlık'taki ahiret inancının benzer olduğunu söylemekle, İslâm dinindeki ahiret ahvâlinin Hristiyan inanç sistemini bilen herkes tarafından idrâk edilebileceğini düşünmekle ve bu hususta bilgilendirmelerde bulunmamakla hata ettiği kanaatindeyiz.

1. Şefaât

Sözlükte borçlunun lehinde tevassutta bulunma, birinin bağışlanmasına delalet etme,⁴⁷² hakkında cezaya karar verilmiş birisinin suçunun gözardı edilmesi için talepte bulunma⁴⁷³ anlamlarına gelen şefaât, terim olarak âhirette günahkar müminlerin günahlarının affedilmesi, günahı olmayanların ise daha yüksek derecelere yükselmeleri için Allah'ın izin verdiği peygamberler, âlimler ve şehidlerin Allah nezdinde aracılık yapmaları demektir.⁴⁷⁴

Tarihte olduğu gibi günümüzde de çok tartışılan şefaât konusunda Ehl-i Sünnet kelimcileri şefaatin varlığını kabul ederken, Mutezile bu konuda onlara muhalif kalmıştır. Ehl-i Sünnet kelimcilerine göre Allah'ın vasıta olmaksızın affetmesi mümkün ise, peygamberlerin ve hayırlı kulların şefaati ile affetmesi de mümkündür.⁴⁷⁵

⁴⁷¹ Cilacı, *a.g.e.*, s. 175-176.

⁴⁷² Wensinck, A.J., "Şefaât", *İA*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1979, XI/382.

⁴⁷³ Düzenli, Yaşar, *Üslub ve Semantik Açısından Kur'an ve Şefaât*, İstanbul 2006, s. 44.

⁴⁷⁴ Çelebi, "Ahiret", *a.g.e.*, s. 302.

⁴⁷⁵ Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 83.

Bu konuda “Artık, şefaati edenlerin şefaati onlara bir yarar sağlamaz”⁴⁷⁶ ayeti de kafirler dışında herkes için şefaatin sözkonusu olabileceğine işaret etmektedir.⁴⁷⁷

Quilliam ise şefaati konusunda fazla detaya girmeden Bakara Sûresi’nden yaptığı iktibasta şefaatin ancak Cenâb-ı Allah’ın izni ile mümkün olacağını, O’nun izni bulunmadıkça hiçbir ferdin Allah katında şefaate cesaret edemeyeceğini ifade etmekte yetinmiştir.⁴⁷⁸

IV. YENİ İLM-i KELÂM MESELELERİ

XIX. yüzyıl sonlarında Müslüman ilim adamlarının zihinlerinde oluşan ilim ve felsefenin değiştiği şeklindeki yargı, kelam ilminin yenilenmesi gerektiği şeklindeki fikrî sonucu doğurdu. Aristo felsefesinin inkıraza uğradığını, ilimde artık tecrübenin hakim olduğunu, kelamın dayandığı felsefenin üç asırdan beri geçerliliğini kaybettiğini, Sûfestâiyye ve Dehriyye gibi akımların yerini materyalist ve pozitivist akımların aldığını söyleyen; İzmirli İsmail Hakkı ve Seyyid Ahmed Han gibi çeşitli mütefekkirlerin öncülük ettiği yakın dönem kelamcıları Yeni İlm-i Kelâm akımını başlatmıştır.⁴⁷⁹

Yeni İlm-i Kelâm eserlerinde, ilmî metotta gidilen değişikliklerle beraber klasik dönem kelam eserlerinde bulunmayan konular görülür. Klasik kelam kitaplarında görülen bâriz özellik, kelamcıların yalnızca iman esaslarını ve inanç konularını konu edinmesidir. Yeni İlm-i Kelâm eserlerinde ise dinin ferdî ve toplumsal yapısının da işlendiği ve modern insanın anlayacağı şekilde bu konuların açıklanıp tanıtıldığı; insan hakları, kadının sosyal konumu, İslâm’ın diğer dinlerle mukayesesi vb. mevzuların ele alındığı görülmektedir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ el-Müddessir 74/48.

⁴⁷⁷ en-Neseffî, Ebû’l-Muîn, *Tevhidin Esasları –Kitâbü’t-Temhîd li Kavâidi’t-Tevhîd-* (trc. Hülya Alper), İstanbul: İz Yayınları 2007, s. 141.

⁴⁷⁸ Quilliam, *a.g.e.*, s. 38.

⁴⁷⁹ Özervarlı, M. Sait, *Kelâm’da Yenilik Arayışları (XIX. yüzyıl sonu-XX. yüzyıl başı)*, İstanbul 1998, s. 17.

⁴⁸⁰ Özervarlı, *a.g.e.*, s. 132.

Dîn-i İslâm'a bakıldığında ise Quilliam'ın klasik konulara değinmekle beraber Yeni İlm-i Kelam konularından bahsettiği de görülür. Fakat biz Quilliam'ın bu konuları Yeni İlm-i Kelam akımından haberdar olduğu için değil, sadece kendi döneminde rastladığı problemlere çözümler arama gayesiyle işlediği kanaatindeyiz. Quilliam eserinde, İslâm'da ruhbanlık, taaddüd-ü zevcât ve kadının ruhu meselesine değinmiş, İslâm'ın kılıç dini olduğu iddialarına cevap vermiştir.

A. İslâm'da Ruhbânlık Meselesi

Ruhban kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de kendilerini ibadete adayan Hristiyanlar için kullanılan bir terimdir.⁴⁸¹ Hz. Peygamber, kendi döneminde ruhbanlara benzeyen, ibadet ve taatte aşırılığa giden ve kendisine eziyet eden kimseleri uyarılmış, onlara en güzel örneğin kendisi olduğunu ifade etmiştir. Fahreddin er-Râzî'ye göre de ruhbanlığın yasaklanması çeşitli sebeplere dayanır. Ona göre dünyaya aşırı meyletmek, insanı Allah'a ve ahirete yönelmekten alıkoyması sebebiyle hoş karşılanmamıştır. Aynı şekilde dünyadan tamamen el etek çekmek de insanın kalbinde ve zihninde güçsüzlüğe yol açacak, Allah'ı ve ahireti bilmesine engel olacaktır.

Quilliam ise İslâm'da ruhbanlığa yer verilmediğini belirtirken farklı sebepler ortaya koymaktadır. Ona göre Hz. Peygamber siyasete karışarak yönetime zarar verdiklerine ve karışıklığa sebep olduklarına kanaat getirerek İslâm dini içerisinde böyle bir yapının oluşmasına müsaade etmemiştir. Bu sûretle her Müslüman ibadet ve tâatında müstakil ve hür olacak, başka bir müesseseye bağımlı olmayacaktır.⁴⁸²

Quilliam'a göre İslâm âlimleri birer fıkıh erbâbı olup, ruhbân değildirler. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm bir ahkâm kitabıdır. Âlimler, halktan herhangi bir ücret talep etmedikleri gibi kendilerine mahsus mâbedleri de yoktur. Onların vazifesi ibâdetin yerine getirilmesi sürecinde Allah ile insanlar arasında aracı olmak değil, dini insanlara en güzel sûrette öğretmektir. Quilliam, bütün insanların Allah katında eşit olduklarını

⁴⁸¹ Gürkan, Saime Leyla, "Ruhban", *DİA*, XXXV/204-205.

⁴⁸² Quilliam, *a.g.e.*, s. 85.

ekleyerek İslâmiyette ırk ve renk ayrımının da yapılmadığını bu meyânda ifade etmektedir. Beyaz ile zenci, ahâli ile yönetici, âmir ile memûr arasında İslâm nazarında hiçbir fark yoktur.⁴⁸³

B. Taaddüd-i Zevcât ve Kadının Rûhu Meselesi

Kadının İslam toplumlarındaki konumu XIX. yüzyıla gelinceye kadar köklü değişikliğe uğramamış, modernleşme süreci ile beraber İran ve Mısır gibi coğrafyalarda kız liselerinin açılması ve kızların üniversiteye kabul edilmesi, diğer taraftan basında kadın hakları konusundaki yazıların artan oranda yer alması ve kadınlara yönelik gazete ve dergilerin yayımlanması, İslâm hukukunda ve Müslüman toplumların kültüründe yer alan kadın anlayışına yönelik ciddi eleştirilere kapı açmış, son dönem Osmanlı aydınları da kadının evlenme ve boşanma ehliyeti, çok evlilik, örtünme, sosyal hayattaki rolü ve çalışan kadının problemleri gibi hususlar üzerinde durmaya başlamışlardır.⁴⁸⁴

Osmanlı'da çok eşliliğin tartışmaya açıldığı bu dönemde Quilliam, İslâm'ı bu yönden eleştirenlere karşı çok eşliliğin İslâm şeriatı tarafından yasaklanmadığını, sadece uygulamaya ilişkin bazı yanlışlıklarının düzeltildiğini ifade etmektedir. Quilliam'a göre çok eşlilik, Musa (a.s.)'ın şeriatı tarafından da yasaklanmamış, Dâvûd (a.s.) tarafından da icrâ edilmiştir. İncil'de de doğrudan yasaklanmayan çok eşlilik, Hz. Peygamber tarafından bir sınır dahilinde meşrû kılınmıştır.⁴⁸⁵

Quilliam'a göre çok eşlilik Rumeli, Anadolu, Cezayir ve Mısır gibi en medenî İslâm coğrafyalarında bile yaygın olmayıp, nadir rastlanılan bir durumdur. Çok eşliliğin iddia edilen mahzurlarına mukabil, sebep olduğu pek çok güzellik bulunmaktadır. Çok eşlilik ile kötü bir âdet olan kızların katledilmesi âdeti ortadan

⁴⁸³ Quilliam, *a.g.e.*, s. 85-86.

⁴⁸⁴ Özen, Şükrü, "Kadın", *DİA*, XXIV/93.

⁴⁸⁵ Quilliam, *a.g.e.*, s. 26-27.

kaldırılmış ve her kadının meşrû bir hâmîsinin olması sağlanmıştır. İslâm beldeleri bu sâyede gayr-ı meşrû muâmele ve ilişkilerden sâlim hale gelmiştir.⁴⁸⁶

Quilliam, Hristiyanların Müslümanlar hakkındaki bazı zanlarına da yer vermektedir. Buna göre Müslümanlar, kadının rûhunun olmadığına ve kadınların hayvanlar gibi âhirette mükâfat ya da ukûbet görmeyeceklerine inanmaktadırlar. Quilliam, ehl-i iman nezdinde böyle bir inanışın olmadığını ortaya koymaktadır. Bilakis, kadınlar aynen erkekler gibi âhirette kötü amellerinden dolayı cezalandırılacaklar, iyi amellerinden dolayı da mükâfata nâil olacaklardır. Kur'ân-ı Kerîm'de de erkeklerle kadınlar arasında böyle bir farklılığın olmadığına dâir pek çok âyet-i kerîme bulunmaktadır. Nisâ Sûresi'nde "kadın olsun erkek olsun bir kimsenin mümin olarak bir iyilik yapması halinde cennete dahil olacağı ve ebediyyen zulüm görmeyeceği" belirtilmiştir.⁴⁸⁷

C. İslâm Kılıç Dini midir?

İslâm dini aleyhinde bugün dahi gerek basın gerekse yayın organlarında, özellikle Amerika'da 11 Eylül 2001'de gerçekleşen olaylarla birlikte, pek çok platformda sıklıkla dile getirilen bir iddia da İslâm'ın bir terör dini ve kılıç zoru ile yayılan bir din olduğu iddiasıdır.⁴⁸⁸ Bu iddia sadece bugün değil, bundan önceki asırlarda da dile getirilmiştir.

Quilliam, kendi döneminde dile getirilen bu iddianın büyük bir yalan ve saçmalık olduğunu söylemekte, bu iddianın sahiplerine kendi dindaşlarının ağızından cevap vermektedir. İslâm hiçbir zaman bir dini yasaklamamış, Engizisyon gibi bir müessese tesis ederek insanları din değiştirmeye mecbur bırakmamıştır.⁴⁸⁹

⁴⁸⁶ Quilliam, *a.g.e.*, s. 26-27.

⁴⁸⁷ Quilliam, *a.g.e.*, s. 104-105.

⁴⁸⁸ Yaptıkları filmlerle İslâm'ın bir terör dini olduğunu iddia eden Batı sineması; *Traitor*, *Secret Defense* ve *Kingdom of Heaven* gibi bazı filmlerle de zaman zaman İslâm dünyasından özür dilemektedir.

⁴⁸⁹ Quilliam, *a.g.e.*, s. 105.

Chatfield adındaki Batılı bir yazar şöyle demektedir ki: “Hristiyanların ehl-i Kur’ân aleyhinde benimsedikleri tavrı Araplar, Osmanlılar ya da diğer Müslüman milletler benimsemiş olsaydı, şu an Doğu memleketlerinde Hristiyanlığın esâmesi okunmazdı.”⁴⁹⁰

Mons Jurieu adındaki yazar İslâm’ın bir kılıç dini olup olmadığı hususunda şunları söylemektedir: “Arapların Hristiyanlara karşı olan muâmeleleri, ruhbân sınıfının Hristiyanlara karşı uyguladığı zulüm ile kıyas bile edilemez. Hristiyan mezheplerinden Vodois’e karşı yapılan savaşlarda ve St. Bartolomiew Olayı’nda dökülen Hristiyan kanı, Araplar ile yapılan tüm savaşlarda onlar tarafından dökülen Hristiyan kanından daha fazladır. İslâm’ın kılıç zoru ile yayıldığı şeklindeki inanışın gerçekle uzaktan yakından alâkası yoktur. Arap idarecileri ile zulüm ve zorbalıkta yamyamları bile geride bırakan ruhban sınıfı birbiriyle kıyas dahi edilemez. Thomas Carlyle da Saksonyalılar’ın din değiştirmesinin va'z ve nasihat ile değil, Şarlman’ın kılıç zoru ile olduğunu ifade etmektedir.”⁴⁹¹

⁴⁹⁰ Quilliam, *a.g.e.*, s. 105-106.

⁴⁹¹ Quilliam, *a.g.e.*, s. 106-107.

SONUÇ

Üzerinde çalıştığımız Abdullah Quilliam, İslâm dünyasının teknolojik üstünlüğü bulunan ve askerî başarılar elde eden Batı dünyası (Garb) ile fiilen karşı karşıya kaldığı bir dönemde; XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başında yaşamış olan ve İngiltere İslâm Târîhi içerisinde belki de en önemli kilometre taşlarından olan bir şahsiyettir.

Quilliam, gerçekleştirdiği Kuzey Afrika seyahati sebebiyle İslâm dini ile tanışmış, Müslümanların yaşantılarının kendisinde uyandırdığı merak ve hayranlık sebebiyle bu dini inceleme fırsatı bulmuş, yaptığı derin araştırmalar sonrasında İslâm'ın hak din olduğuna kanaat getirerek ihtidâ etmesiyle birlikte pek çok kimsenin İslâmiyet ile şereflenmesine vesîle olmuş; böylece İslâm'ı İngiltere'nin gündemine getirmiştir.

Quilliam, hayatı boyunca çok çeşitli konularda sayısız eser kaleme almış ve fakat onu sahip olduğu üne kavuşturan *The Faith of Islam: An Explanatory Sketch of the Principal Fundamental Tenets of the Moslem Religion (Dîn-i İslâm ve İslâmiyetin Başlıca Kavâid-i Esâsiyye-i İtikâdiyyesi Hakkında Malûmât-ı Mücmele)* adlı eseri olmuştur. Quilliam, kendi vatandaşlarına; özellikle de İngilizce konuşan ve yeni Müslüman olan insanlara İslâm dînini öğretmek amacıyla yazdığı bu eserinin gördüğü rağbet üzerine 13 dile tercüme edilmesiyle İslâm dünyasına adını duyurabilmiş; o dönemde Osmanlı Sultânı II. Abdülhamîd Hân, İran hükümdârı Nasrüddin Şâh ve Afgan Sultânı Abdurrahmân Han gibi İslâm devleti liderleri tarafından çeşitli nişanlar, hediyeler ve sıfatlarla taltîf edilmiştir.

Quilliam, *Dîn-i İslâm* adlı bu eserinde –belki de kelâm ilmi metodlarına yeteri kadar vâkıf olamaması sebebiyle- klasik kelâm kitaplarında takip edilen usüllere bağlı kalmadığı gibi, Yeni İlm-i Kelâm döneminde kullanılan metodlara da bağlı kalmamış, eserini tamamen bağımsız bir tarzda kaleme almıştır.

Quilliam'ın muhtemelen İslâmiyeti tanıdığı coğrafyanın da etkisi ile eserinde umûmiyetle Ehl-i Sünnet akâdesine uygun beyanlarda bulunduğu görülmektedir. Eserde genel anlamda nakilci bir yaklaşım içerisinde olan Quilliam'ın, işlediği konuları hadislerden daha ziyâde âyet-i kerîmelerle desteklediği göze çarpmaktadır. Quilliam, eserde sadece altı hadise yer vermiştir. Bu hadislerden sadece ikisi Buhârî ve Müslim gibi mûteber kabul edilen kaynaklardan nakledilmiş olup, diğer dördü ise hadis tenkitçileri tarafından “Hasen” veya “Mevzû” olduğu ifade edilen hadislerdendir.

Quilliam, eserinde zaman zaman kelâm konularının dışına çıkarak ahlâk konularına da yer vermiş; İslâm'ın insanlığa rahmet ve şefkat, sadaka vermek, yetimleri koruyup gözetmek, kadınlara iyi davranmak, güzel amellerde bulunmak ve meşrû bir şekilde ticaret yapmak gibi faydalı davranışları talîm ettiğini; gıybet, hased, israf, gurur, kibir, riyâ, rüşvet, intihar, köle ve câriyelere eziyet etmek, başkasının malını gasbetmek, dünya malına düşkünlük, içki içmek ve kumar oynamak gibi kötü davranışlardan da uzak durmayı emrettiğini belirtmektedir.

Abdullah Quilliam tarafından kaleme alınmış olan *Dîn-i İslâm* adlı eserin, İlâhiyyât, Nübüvvât ve Sem'iyât konularını içermekle klasik bir kelâm eseri görünümünde olduğu söylenebilir. Söz konusu eserin, İslâm'da ruhbânlık, İslâm'da kadın, taaddüd-i zevcât ve İslâm'ın kılıç dini olup olmadığı konularını da ihtivâ etmesi münasebetiyle, bir Yeni İlm-i Kelâm eseri olma özelliğine sahip bulunduğunu da belirtmeliyiz. Bu eser daha çok İslâm coğrafyasından binlerce kilometre uzakta, kendi gayreti ile İslâm'ı yayma çabası içerisinde olan küçük bir topluluğun lideri olan mühtedî bir zât tarafından kaleme alınması sebebiyle de büyük önem taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

ABD-ALLAH, Umar F., *A Muslim in Victorian Britain: The Life of Alexander Russell Webb*, New York: Oxford University Press 2006.

ACLÛNÎ, Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzilü'l-İlbâs ammâ iştehere mine'l-Ehâdis alâ Elsineti 'n-Nâs*, Kahire: Mektebetü'l-Kudsi 1351.

AKYEL, Recai, *İngiltere Müslümanları*, İstanbul 1994.

Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi, İstanbul: Ana Yayıncılık 2004

ANSARI, Humayun, *The Infidel Within: Muslims in Britain since 1800*, London: Hurst & Company 2004.

-----, “Making Transnational Connections: Muslim Networks in Early Twentieth-Century Britain”, *Islam in Inter-War Europe* (edr. Nathalie Clayer, Eric Germain), New York: Columbia University Press 2008.

-----, “Process of Institutionalisation of Islam in England and Wales, 1830s-1930s”, *Muslims in Europe: from the Margin to the Centre* (edr. Jamal Malik), Münster 2004.

-----, “The Quintessential British Muslim: Abdullah William Henry Quilliam”, *Arches Quarterly*, London: The Cordoba Foundation 2008.

AZİZ, Zahid, *A Survey of the Lahore Ahmadiyya Movement: History, Beliefs, Aims and Work*, Wembley: Ahmadiyya Anjuman Lahore Publications 2008.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, *Sicilli Ahvâl Defterleri*, no. 18.

BAYUR, Hikmet, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1950.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *Şuabü'l-Îmân* (thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglûl), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye 1990.

BİLGE, Mustafa L., “Maskat”, *DİA*, XXVIII/77-78.

BUHARÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1315.

BULUT, Yücel, “Oryantalizm”, *DİA*, XXXIII/430.

BYRON, George Gordon, *Don Juan*, Boston: Phillips, Sampson and Company 1858.

CARLYLE, Thomas, *Kahramanlar* (trc. Reşat Nuri Güntekin), İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, t.y.

-----, *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History*, New York 1866.

Le CHATELIER, Alfred, “Les Musulmans en Angleterre et dans les possessions anglaises d'Europe”, *Revue du Monde Musulman*, Paris, vol. 3 Août-Septembre 1907.

CİLACI, Osman, *İlâhî Dinlerde Cennet İnancı*, İstanbul: Beyan Yayınları 1995.

CLARK, Peter, *Marmaduke Pickthall: British Muslim*, London: Quartet Books 1986.

The Crescent, 1 Nisan 1908, XXXI/793, Liverpool: Crescent Publishing.

ÇELEBİ, İlyas, “Melekler”, *İslâm ’da İnanç Esasları*, İstanbul 1998.

DAVENPORT, John, *Muhammad and Teachings of Quran*, (edr. Mohammad Amin), Lahore 1964.

DERİN, Süleyman, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, İstanbul: Küre Yayınları 2006.

DEYLEMÎ, Ebû Şüca Şîreveyh b. Şhredâr b. Şîreveyh, *el-Firdevs bi-Me’sûr el-Hitâb* (thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1986.

DODS, Marcus, *Mohammad-Buddha and Christ four lectures on natural and revealed*, Archives Publishers, New Delhi 1987.

DÜZENLİ, Yaşar, *Üslub ve Semantik Açından Kur’an ve Şefaât*, İstanbul 2006.

ERBAŞ, Ali, *Hristiyanlık’ta Reform ve Protestanlık Tarihi*, İstanbul 2004.

ERK, Hasan Basri, *Meşhur Türk Hukukçuları - celebres juristes Turcs*, y.y., 1958.

FAYDA, Mustafa, “Bilâl-i Habeşî”, *DİA*, VI/152-153.

GEAVES, Ron, *The Sufis of Britain: an Exploration of Muslim Identity*, Cardiff: Cardiff Academic Press 2000.

GERMAIN, Eric, “Southern Hemisphere Diasporic Communities in the Building of an International Muslim Public Opinion at the Turn of the Twentieth Century”, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Maryland 2007.

GÖRGÜN, Hilal, “Hevsâ”, *DİA*, 17/278.

GÖVSA, İbrahim Alaeddin, *Meşhur Adamlar: Hayatları – Eserleri* (nşr. Sedat Simavi, y.y., 1935.

-----, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul: Yedigün Neşriyat, t.y.

GUILFORD, John, “Quilliam, William Henry”, *Oxford Dictionary of National Biography: In Association with the British Academy: from the earliest times to the year 2000*, edited by H.C.G. Matthew and Brian Harrison, y.y., 2004.

GÜNDÜZ, Şinasi, *Sâbiiler Son Gnostikler*, Ankara 1995.

-----, “Sâbiilik”, *DİA*, XXXV/341-344.

GÜRKAN, Saime Leyla, “Ruhban”, *DİA*, XXXV/204-205.

HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi* (trc. Salih TUĞ), Ankara 2003.

HAS, Şükrü Selim, “İngiltere”, *DİA*, XXII/307.

HUNTER, William W., *Our Indian Mussulmans*, London 1871.

IRVING, Washington, *Mohammed*, y.y., 2007.

The Islamic Culture (edr. Marmaduke Pitckhall), y.y., 1936.

The Islamic Review, Woking Muslim Mission, Woking 1913-1968.

The Islamic World, Liverpool Muslim Institute, Liverpool: Crescent Publishing, V/55, June 1897.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi (History of the Literature of Natural and Applied Sciences During the Otoman Period)*, İstanbul 2006.

JESSUP, Henry Herris, *Fifty Three Years in Syria*, London 1910.

KOLOĞLU, Orhan, “Dünya Siyaseti ve İslam Birliği”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, İstanbul 1990.

KONEVÎ, Ebü'l-Müfedda İsâmüddîn İsmâil b. Muhammed b. Mustafa İsmâil Efendi, *Hâşiyetü 'l-Konevî alâ Tefsîri 'l-Beyzâvî*, İstanbul: Dersaadet Kitâbevi, t.y.

KÖPRÜLÜ, Orhan, “Mahmûd Es'ad Efendi”, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı 1976.

KÖSE, Ali, *Neden İslâm 'ı Seçiyorlar*, İstanbul 1997.

KÖSE, Murteza, “Osmanlı Son Dönem Hukukçularından Seydişehirli Mahmut Esad'ın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: Mehir Vakfı 2003.

KUDAÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Seleme b. Câfer, *Müsnedü Şihâb* (thk. Hamdî Abdülmecîd Selefî), Beyrut 1986.

KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, “Müezzin”, *DİA*, XXXI/491.

LEON, Haroon Mustapha, “The Second Pledge of Akaba”, *The Islamic Review*, Woking, Nisan 1915.

-----, “An Anglo-Saxon King Proclaims the Unity of Allah and That Muhammad is His Prophet”,
<http://www.masud.co.uk/ISLAM/bmh/BMH-AQ-offa.htm>

MATAR, Nabil, “İç Savaş ve Restorasyon Devrinde İngiltere’de İslam” (trc. Oktay Özel), *Kebikeç*, Ankara: Kebikeç Yayıncılık 1995.

-----, *Islam in Britain: 1558-1685*, Cambridge: Cambridge University Press 1998.

MİSİROĞLU, Kadir, *Sultan 2. Abdulhamid*, İstanbul 2007.

MUIR, Sir William, *Extracts from the Coran in the original with English rendering*, London 1885.

The Muslim World, Hartford: Hartford Seminary Foundation, t.y.

MÜCELLİDOĞLU, Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı): Son asır Türk tarihinin önemli olayları ile birlikte*, Ankara 1968.

MÜSLİM, Ebu’l-Hüseyn Müslim İbnu’l-Haccac el-Kuşeyri en-Neysabûrî; *el-Camiu’s-Sahih*, İstanbul 1981.

MÜTTAKÎ, Alauddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han el-Hindî,
Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl, Haydarabad:
Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmaniyye 1391/1971.

NAHDÎ, Fuad, “British Muslims and the Global Ummah”,
http://www.geocities.com/mutmainaa/history/brit_muslims.html

en-NESEFÎ, Ebü'l-Muîn, *Tevhidin Esasları –Kitâbü't-Temhîd li
Kavâidi't-Tevhîd-* (trc. Hülya Alper), İstanbul 2007.

NIELSEN, Jorgen S., “Great Britain”, *The Oxford Encyclopedia of the Modern
Islamic World* (edr. John L. Esposito), New York: Oxford University 1995.

-----, *Muslims in Western Europe*, Edinburgh: Edinburgh
University Press 2003.

-----, *Towards a European Islam: Migration, Minorities and
Citizenship*, New York: St. Martin's Pres 1999.

ONAY, Ahmet, “İngiltere’de İslam: Sosyo-Psikolojik Açıdan Kısa Bir Tahlil”,
Diyanet İlmî Dergi, Ankara 1998.

ORCHARD, B. Guinness, *Liverpool's Legion of Honour*, Birkenhead 1893.

ORHAN, Zafer, “Britanya’da İslâm’ın Bin Yılı”, *Zafer Bilim Araştırma
Dergisi*, İstanbul 2007.

ÖZCAN, Nuri, “Ebubekir Efendi”, *DİA*, X/275.

ÖZEN, Şükrü, “Kadın”, *DİA*, XXIV/93.

ÖZERVARLI, M. Sait, *Kelâm'da Yenilik Arayışları (XIX. yüzyıl sonu-XX. yüzyıl başı)*, İstanbul 1998.

-----, "Melek", *DİA*, XXIX/37-42.

ÖZKÖSE, Kadir, *Sûfî Dâvetten Devlete: Osmân b. Fûdî ve Sokoto Halifeliği*, İstanbul: Gelenek Yayıncılık 2004.

PEARSON, James Douglas, *Index Islamicus*, London: Mansel Publishing, t.y.

POOL, John J., *Studies in Mahomedanism: Historical and Doctrinal, with a Chapter on Islam in England*, Westminster 1892.

PRIOR, James, *The Speeches of the Right Honourable Edmund Burke on the Impeachment of Warren Hastings*, London 1857.

QUILLIAM, Abdullah (William Henry), "Al Homazato Vel Lomazato (The Backbiter and The Slanderer)", *Studies in Islam: A Collection of Essays*, Liverpool 1895.

-----, *Dîn-i İslâm ve İslâmiyetin Başlıca Kavâid-i Esâsiyye-i İtikâdiyyesi Hakkında Malûmât-ı Mücmele* (trc. Mahmûd Es'ad Seydişehrî), İzmir 1311.

-----, *Dîn-i İslâm ve İslâmiyetin Başlıca Kavâid-i Esâsiyye-i İtikâdiyyesi Hakkında Malûmât-ı Mücmele* (trc. Mahmûd Es'ad Seydişehrî), İzmir 1314.

-----, *The Faith of Islam: An Explanatory Sketch of the Principal Fundamental Tenets of the Moslem Religion*, Liverpool: Willmer Brothers & Company Ltd. 1892.

-----, “Kılıç Dîni”, *Sebîlürreşad* (trc. Ali Rıza Seyfi), I-VIII/7-189, 120-121; I-VIII/8-190, 138; I-VIII/9-191, 158-160; I-VIII/10-192, 179-180; I-VIII/11-193, 195-196; I-VIII/12-194, 222-223; I-VIII/13-195, 238-239, I-VIII/14-196, 264-265; I-VIII/15-197, 280-281; I-VIII/16-198, 301-303; I-VIII/19-201, 359-360, I-VIII/20-202, 382; I-VIII/21-203, 401-402; II-IX/27-209, 8-9; II-IX/28-210, 28-29; II-IX/29-211, 48-49; II-IX/31-213, 86-87; II-IX/35-217, 170-171, İstanbul 1328.

-----, “Philosophy in Religion”, *Studies in Islam: A Collection of Essays*, Liverpool 1895.

-----, *Studies in Islam: A Collection of Essays*, Liverpool 1895.

-----, “The Union of Islam”, *The Islamic World*, 4/39, Liverpool, Temmuz 1896.

-----, *Ulemâ-yı İslâmiyeye Bir Sual ve Abdullah Guvilyam Efendi'nin Cevabı* (trc. Aksekili Ahmed Hamdi), İstanbul 1332.

RAZA, Mohammad S., *Islam in Britain: Past, Present and Future*, Liecester: Volcano Press 1991.

ROBINSON-DUNN, Diane, *The Harem, slavery and British imperial culture: Anglo-Muslim relations in the late nineteenth century*, Manchester: Manchester University Press 2006.

-----, “Lascar Sailors and English Converts: The Imperial Port and Islam in Late 19th-Century England”,
<http://www.historycooperative.org/proceedings/seascapes/dunn.html>

ROSSER-OWEN, Daoud, “The History of Islam in the British Isles: An Overview”, www.thenationofmoorish-americans.org/pdfs/islambritishisles.pdf

es-SÂBÛNÎ, Nûreddin, *el-Bidâye fî Usûli 'd-Dîn*, Ankara 2000.

SENİH, Safvet, “İngiltere Şeyhülislamı Abdullah Quilliam”, *Sızıntı: Aylık İlim Kültür Dergisi*, sy. 339, İstanbul 2007.

SEYDİŞEHRÎ, Mahmûd Es'ad, *Şerîat-ı İslâmiye ve Mister Carlyle*, İstanbul 1315.

-----, *İslâm Tarihi: İslâm Öncesi Araplar, Mekke-Medine Devri*, İstanbul: Marifet Yayınları 1983.

SIDDIQUI, Ataullah, “Muslims in Britain: Past and Present”, *The Bulletin of the Henry Martyn Institute of Islamic Studies*, Hyderabad: Henry Martyn Institute of Islamic Studies 1978.

SİNANOĞLU, Abdülhamit, *Kelam Tarihinde Tanrı Tasavvurları*, Ankara 2005

SOUTHERN, Richard W., *Ortaçağ Avrupasında İslam Algısı* (trc. Ahmet Aydoğan), İstanbul 2001.

es-SÛYÛTÎ, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Câmiu 'l-ehâdis li 'l-Câmiî's-sağîr ve zevâiduhû ve 'l-Câmiî 'l-kebîr* (thk. Abdulhalim Mahmûd, Ahmed Abbas Sakr, Ahmed Abdülmevcûd), y.y., t.y.

ŞAHİN, M. Abdülfettâh, *Asrın Getirdiği Tereddütler*, İzmir: Türkiye Öğretmenler Vakfı 1996.

ŞERÎF er-RADÎ, *Nehcü'l-Belâğa: Hazret-i Ali'nin Hutbeleri, Vasiyyetleri, Emirleri, Mektupları, Hikmet ve Vecizeleri*, trc. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1972.

TAHER, Mohamed, *Encyclopaedic Survey of Islamic Culture*, New Delhi Anmol, 1997.

The New Encyclopedia Britannica, Chicago : Encyclopaedia Britannica 1990.

TOPALOĞLU, Bekir, *İslam Kelamcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-ı Vâcib)*, Ankara 2001.

-----, *Kelam İlmi –Giriş-*, İstanbul 1996.

TÜRK HUKUK KURUMU, *Büyük Türk Hukukcusu Seydişehirli İbn-il-Emin Mahmut Esat Efendi*, Ankara, t.y.

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, İstanbul: Anadolu Yayıncılık 1983.

UÇAR, Ahmet, *140 Yıllık Miras: Güney Afrika'da Osmanlılar*, İstanbul: Tez Yayınları 2000.

-----, “Sultan Abdülhamid'den Nijerya'ya Nişan...”, *Tarih ve Düşünce*, sy. 64, s. 29.

URQUHART, David, *The Spirit of the East: Illustrated in a Journal of Travels Through Roumeli During an Eventful Period*, London: Henry Colburn, t.y.

WARBURG, Otto, *The Physical and Political Conditions of Palestine: A Course of Lectures Delivered under the Auspices of the London Zionist League, Session 1906: With a Foreword by Herbert Bentwich. And an Appendix, The Resources of Palestine*, London 1907.

WENSINCK, A.J., “Şefâat”, *İA*, XI/382.

WESSELS, Antonie, “Hz. Muhammed’in Hayatına Dair Arapça Yazılmış Modern Biyografiler” (trc. İlhami Oruçoğlu), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/2, 187.

WHERRY, Elwood Morris, *Islam and Christianity in India and the Far East*, New York, 1907.

WOODHEAD, Christine, “Muir, Sir William”, *DİA*, XXXI/94.

YAŞAR, Hüseyin, “Aydınlanma Döneminde Kuran Algısı (II)”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 25, s. 116.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “İlâhî Kitaplar”, *İslam’da İnanç Esasları*, İstanbul, 1998.

-----, “Kader”, *DİA*, XIX/60.

YOUNUS, Farrukh I., “1000 Years of Islam in Britain”,
<http://www.islamawareness.net/Europe/UK/1000years.html>

<http://www.islamonline.net/English/ArtCulture/2005/12/article04.shtml>

ZAKI, Yaqub, “The Apostle of Merseyside”, *The Shadow of the Crescent: Islam in Britain, 1770-1918*, (Chapter 24), tamamlanmamış kitap.

YARARLANILAN SÖZLÜKLER

AHMET VEFİK PAŞA, *Lehçe-i Osmânî*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2000.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 2006.

İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü, İstanbul 1991.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara 1966.

Ünlü Kişiler Sözlüğü (nşr. Tanju Gökçekul, Atilla Özkırımlı, Teoman Tunçdoğan), İstanbul 1978.

YARARLANILAN İNTERNET SİTELERİ

<http://www.islamawareness.net/Europe/UK/1000years.html>

<http://www.islamonline.net/English/ArtCulture/2005/12/article04.shtml>

<http://www.masud.co.uk/ISLAM/bmh/BMH-AQ-offa.htm>

http://www.geocities.com/mutmainaa/history/brit_muslims.html

<http://www.abdullahquilliamsociety.org/aqsSAQuilliam.html>

<http://www.independent.co.uk/news/uk/this-britain/forgotten-champion-of-islam-one-man-and-his-mosque-459936.html>

<http://www.masud.co.uk/ISLAM/bmh/bmh.htm>

<http://www.wokingmuslim.org/pers/quilliam/index.htm#revrel>

http://www.geocities.com/embracing_islam/leon.html

<http://www.jrbooksonline.com/HTML-docs/freemasonry.htm>

<http://www.islamselect.org/en/mat/47844>

<http://www.independent.co.uk/news/uk/this-britain/forgotten-champion-of-islam-one-man-and-his-mosque-459936.html>

<http://www.yahyabirt.com/?p=136>

<http://abdullahquilliam.wordpress.com/>

EK-1 Dîn-i İslâm ve İslâmiyet'in Başlıca Kavâid-i Esâsiyye-i İ'tikâdiyyesi Hakkında Ma'lûmât-ı Mücmele

EK-2 Ulemâ-yı İslâmiyeye Bir Suâl ve Abdullah Guvilyam Efendi'nin Cevabı

ABDULLAH –WILLIAM HENRY- QUILLIAM

1856-1932

مکتبہ اسلامیہ

ازمیر ہدایت محکمہ سی ریسی اولی

28/11/1963
دبیرہ اسلام
ص. ۱۰

﴿ اسلامینک باشوہم قواعد اساسیہ اعتقادیہ سی ﴾
﴿ مقدمہ معلومات مجملہ ﴾

صاحب و ناشری :
کتابچی آراکل

خدمت غزتہ سنہ درج اولندقدن صکرہ - معارف نظارت جلیله سنک
فی ۲۶ ذی الحجہ سنہ ۳۱۳ و فی ۲۷ مایس سنہ ۳۱۲ تاریخلو و ۱۷۱
نومرولی رخصتنامه سیلہ اسکی ضبطیہ چادہ سنہ ۶۱ نومرولی مطبعہ دہ
طبع اولنمشدر.

۱۳۱۴

[*] اليوم خزینة جلیله مالیه حقوق مشاوری

﴿ اخطار سہم ﴾

اجزای کلامی تفریق و طوراق محللیہ درجہ لینی تعین ایچون السنہ ساژدہ شو درت اشارت استعمال اولونور. بری: (،) درکہ «ویرگول»، ایکنجیبسی: (؛) درکہ «پوآن ویرگول»، اوچنجیبسی: (:) درکہ «دو پوآن»، دردنجیبسی: (.) درکہ «پوآن» نامرلیہ معروفدر. بو اشارتله، لسان عثمانی ایچون دخی قبوله اولونوب اکثر آثار جدیدہہ استعمال ایدلمکدہدر.

بو اشارتله، خدمتلیرنه و مقام استعماللرینه گوره بعض ارباب قلم طرفندن ساژ بعض مناسب اسملرده ویرلش ایسده بز بورادہ اکثر محررلر مزله حررفات دوکجهیلری، کتاخیلر، مرتبلر و مطبعه لرک ساژ عمله لر نجه اک زیادہ مستعمل و معروف اولان اسملری استعمال ایتدک.

«ویرگول» ایله «دو پوآن» ک طوراق درجہ لری پک جزئی یعنی برگوز آچوبه قاپاہه حق قدردر. «پوآن ویرگول» ک طوراخی دها زیادہ جہدر. «پوآن» کئی ده بوندن زیادہ جہدر. آنجق لسان عثمانیہہ اوله بر طوراق و تفریق محلی دها واردرکہ بونلرک هج بری او خدمتی ادا ایدہ منر. اوگی محللر، یا ویرگول ایله گیشدیرلمکدہ، یاخود بتون بتون اشارتسز براقلمدہدر. بوايسه زیرده ایراد اولنان مثاللردن مستبان اوله جعی وجہ ایله اوقوبانک ذهنی تشویش، معنائی اخلال، طوراق حقنی قسماً و یا کاملاً غائب ایتک گبی محدودلردن خالی دکلدر. بناءً علیه اوگی محللر ایچون آیری بر اشارتک لزومی حس ایدلمشدر.

واقعا او یولده عباره لرک سیاق و سباقندن درحال معنایه انتقال ایدہ بیلر ارباب وقوف، بونک لزومندن مستغنی اوله بیلرلر؛ لکن اوقومغه. و معنی چیقارمغه یگی باشلایان اطنال عثمانیہ و ساژ مبتدیله ایچون حال بتون باشقه دره آنلر، درست اوقومق، طوراق محللرنی طابق ایچون یاردیمه، واسطه یه محتاجدرلر. ایشته اوگی محللر ایچون آیری بر اشارتک احداثه اک زیادہ بزى سوق ایدن سبب، بو خصوص اولمشدر.

بو بابتده معلین و محررین کرامزدن چوغینک رأیلرینه دخی مراجعتزده بوفکر منر تصویب بیورلمشدر. احداث اولونان اشارت ایسه «پوآنته ویرگول» ک عکسی دیمک اولان شو (؛) شکادن عبارتدر. بونک نقطه سی بالعکس اوستنده اولماسنه گوره اسمی ده «ویرگول پوآن» تسمیه سی مناسب گورلمشدر. بونک طوراق درجہ سی ایسه صانکه «پوآن ویرگول» قدردر. بو اشارتہ

تعم ايدنبجه به قدر وساطت عاجزی ايله نشر ايديله جك آتارده استعمال اولونه جني
كبي اشبو مخطرده او اثرلك باشلرنده بولونه جقدر .

مثال : انسان، كامل، فاضل، عاقل، منصف، خيرخواه اولمايدر .

بومثالده «انسان» لفظي «مبتدا» و «مُسْنَدُ اَيْلَه» در . «كامل»، «فاضل»
و ساژ صفتلرده «خبر» و «مُسْنَدُ» درلر . بوراده مذكور اشارتاك يرينه
«ويرگول» فونولسه، هم «مسند اليه» ايله «مسند» بريرينه قارشمش اولور،
همده طوراق حتى قسماً غائب ايدلمش بولونور. اشارتسز گچيلسه، او حالدهده «كامل»
لفظي، «انسان» لفظنك صفتي ظن اولونه رق «انسان كامل» اوقونمق و بناء عليه
«كامل انسان» آكلاشليق احتمالي واردر .

مثال ديكدر : جناب حق، سبزه لري، ميوله لري، مباح حيواناتي و هر نوع
اورزاق انسانه نفقه اولمق اوزره خلق بيورمشدر .

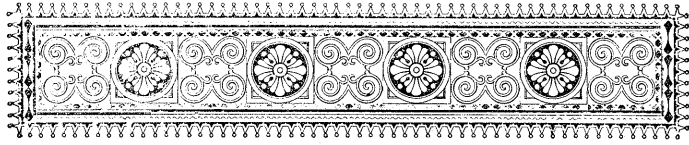
بومثالدهده «جناب حق» تعبيرنك او كنده كي يكي اشارتاك يرينه «ويرگول»
قونولسه، گرچه ذهني چوقلق تشويش و معناني اخلاص ايتمز. لكن طوراق حتى
قسماً غائب ايدلمش اولور. اشارتسز براقلسه هم طوراق حتى كاملاً غائب
ايدلمش اولور. همده «جناب حق» تعبيره «سبزه لري» لفظي بريرينك مضاف
و مضاف الهي ظن اولونه رق او بولده آكلاشليق احتمالي واردر .

«خلقت عالم به در؟» سؤالذك جواني اولان شو آتيده كي مثالده دخي
مذكور اشارتاك درجه لزومي دهها زياده گوروله جكددر :

جناب حقك، يري، گوگي، انسانلري، حيوانلري، اوتلري، آناجلري، الحاصل
عاطله گورولن و گوروله مهن ساژ شيلري يوقدن وار اتمه سيدر .

بومثالده جمله اصلينه نك برقسيمي اولان «جناب حقك» او كنه ويرگول اشارتاك
قونولسه متممات جمله دن يري بولونان «يري» لفظيله ساژ متممات آره سننده كي
اوتساط بوزولور، جمله اصليله قاريشير. بوندن باشقه طوراق درجه سي ده حقيه
ادا ايدلمش اولمار. اشارتسز براقيلسه، او حالدهده «جناب حقك يري» تعبيرندن
لك او كجه اضافت معناسي ذهنه تبادر ايدر .

تبايعي آراكل

افاده مخصوصه

ليورپول جماعت جديده اسلاميه سنك رئيس فضائلهادي
طرفندن موقع انتشاره وضع ايديلن اشبو كتاب فوائد نصابك
اصلي، غر بيلير بيننده وبالخاصه انكلكتره عالمنده نصل براشتهار
و اعتباره نائل اولديسه ترجمه سي دخي شرقيدير بيننده اويله بررغبته
عاميه مظهر اولمشدر .

هر صيفه سننده نيجه حقايق عاليه مكنوز اولان بو رساله نك
اصلي، ايكي سنه ظرفنده اوچ كره طبع و تمثيله محتاج اولديني كبي
ترجمه سي دخي برسنه يي كچمكسزين طبع ثانيه لزوم كوسترمشدر .

بو اثرده هر نه مزيت وار ايسه جمله سي، محرري اولان ذات
عاليقدره عاندر؛ مترجه عائد اولان جهته، حين ترجمهده الفاظك
مقابلبريني تحري و اصطلاحات شرعيه يي انتخاب خصوصنده الندن
كلديكي مرتبه صرف مساعي اتمسيدر .

اشبو ترجمه نك طبع و نشرندن سوكره رساله نك السنه سارهده
اولان ترجمه لري مشاهده ايدلدي . بونلرده بعض مساحهلر ايقتاع
ايدلديكي آكلاشيلدي . حتى بومساحهلر سبديه عفو يي ناقابل خطالر

میدانه کتیرلدیکی و نایجا بعض اعتراضاته سببیت ویرلدیکی مع التأسف کوردلی.

از جمله مؤلف، «جبریه» مذهبک اسلامیتده مقبول اولمادیغنی بیان صره سنده استعمال ایندیکی Fatalism کلهسنی هندلی بر مترجم: «قدر و خیر و شر» دیه ترجمه ایتمکله نه بویوک بر خطایه دوشمش و مؤلفی نه قدر آغیر بر مسئولیت آلتنده بر اقمشدر!

اک غریبی، مؤلف، اثرنده قرآن کریمدن اقتباس ایندیکی آیات جلیلهینی انکلینز لره آکلاتمق ایچون انکلینزجهیه ترجمه ایتمکله مجبور اولدیغنی حالده مؤخرأ اثری عربجهیه ترجمه ایدن هندلی مترجمک، بونلری کندلی بیلدیکی کچی بر عربجهیه ترجمه ایتمسی و من عند نفسه یازدیغنی عبارهینی آیت کریمه اولمق اوزره کوستر مسیدر. البته بونی هر کیم مطالعه ایدرسه صحیف شریفده بویله بر آیت موجود اولمادیغندن مترجمک خطاسنی در خاطر ایتمه رک مؤلفک قرآنه افترا ایلدیکی حکمده ذره قدر تردد کوستر مز.

رساله نك ترجمه لری ایچنده اک زیاده شایان اعتماد و وثوق او- لانئ، سوریه لی «سالم» افندی طرفندن عربجهیه ایدلین ترجمه درءکه «احمد ابن عباس زهری» طرفندن تهذیب و تنقیح ایلمشدر. موحی الیهمانک ترجمه سندن، هرایکی لسانک من ایاسنه وقوف و اطلاع لری مستبان اولیور. هندلی مترجمک خطالری بونده مشاهده ایدلیمور. فی الحقیقه بودخی Fatalism کلهسنی: «قدریه» دیه ترجمه ایده رک لفظی، معناسنک نقیضنده استعمال ایتمش و «قدر و خیر و شر»

معناسی آکلا شلمق ایچون: «قدریه، عبد کندلی فعلنک خالق اولدیغنه قائل اولانلر و کفر و معاصی بی جناب حقک تقدیرینه عطف ایتمه یئرلدر» دیه تفسیر ایلمش ایسه ده هیچ اولمازسه قدرک انکاری کچی بر ورطهیه کرفتار اولما مشدر.

ترجمه عاجزانه مک سهو و خطادن بالکلیه عاری اولدیغنی ادعا ایده مم. امور عادیه دن اولمایان بویله بر امر مهمده حسب البشریه خطا و سهو وقوعی هر حالده ملحوظدر. بویله بر خطایه اطلاع ایدن ارباب مطالعه دن عفوینی دکل، تصحیح و اخطارینی تمنی ایدرم. بز، الیزدن کلدیکی مرتبه جهد و غیرتی دریغ ایتمک. توفیق ایسه جناب حق دندر.

محمد اسعد

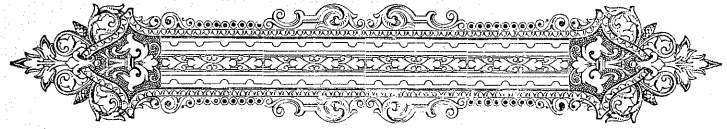

اسلامیته متعلق النہ کچن کتابلری دخی نظر تدقیقندن کچیرمکده دوام ایلدی . نتیجه سنده، دین اسلامك شك وارتیسا بدن عاری بر دین اولدیغنه علم یقین حاصل ایتدی . بونك اوزرینه دین اسلامی قبولده استعجال کوسترمیه رك ادیان سائرہ حقنده دخی بحث وانتقادہ قو- یولدی ؛ ادیان مذکورہیہ وقوفی تزايد ایتدکجه دین اسلامك یکانہ دین حق اولدیغنه ایمانی تقوی ایتدی .

دین اسلامی قبوله کندنجہ قرار ویرمش ایسه ده کثیر العائلہ اولوب مشغولیتی دخی مهم اولدیغندن مقصودینه موفقیتده مشکلات کور یوردی . نیتنی اعز احباسنه اعلام ایتدیکنده « عقیده تلیشدن ابا ایدیور ایسه نصارادن موحد اولان فرقه نك مذهبنی قبول ایلسی » کندینه توصیه اولوندی ؛ فقط مومی ایله بونی ده قبول ایتیه رك طریق توحیدك نصفنده قاله میه جغنی و کندیسنه نصرایتی قطعاً ترك ایتمك لازم کلدیکنی سویلدی ؛ دین اسلام ایله تشرف ایتمکه قرار ویردی .

ایشته بوندن یدی سنه اول نصرایتی ترك ایله اسلامیتی قبول ایتدیکنی عائله واقرباسنه افشا و کله شهادتی علناً اتیان ایتدیکنده قبیلہ سی، اول امرده آنکله مزاح ایتمکه قالدشیش و جنته مبتلا اولدیغنی ادعا ایتمش ایسه لرده مومی ایله آنلرک استخفافنه ذره قدر اهمیت ویرمیه رك او وقتدن اعتباراً قواعد اسلامیه یه مطابق صو- رده تعیسه و وطنداشلیرنی دین حقه دعوتہ مبادرت ایتدی .

بعض ذوات، هدایت سبحانیه ایله مومی الیهک دعوتنه اجابت

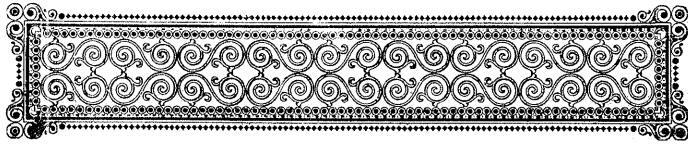
مؤلفك ترجمه حالی

مؤلف، انکلیز، اسمی : « عبدالله ویلیام کویلیام » افندی در . لیورپول شهری حکمه عالیہ سی نزدنده دعوی وکالتی ایله اشتغال ایتمکده در . سنی الی اوچ راده لرنده اولوب نحیف الجسم واورته بویلدی در . متعدد مخدوم و کریمه لری وارددر . بونلردن بری : اون آلتی یاشنده و « احمد بك » استمده در ؛ دیگر بری : اون اوچ یاشنده در ؛ بونك اسمی ده « بلال » در . عبدالله افندی، اولجه «وسلیان» مذهبی اربابندن اولوب بروقتلر مذهبداشلیرنه واعظلك ایدردی . ریا- ضیائده ید طولاسی وارددر . ۱۸۸۳ سال میلادیسنده شدتلی برمرضه دوچار اوله رق برسنه یه قریب برمدت اسیر فراش اولسی اوزرینه اطبا طرفندن تبدیل هوا ایچون اسپانیانك جنوب جهتنه کیتسی توصیه ایلدی . جبل طارقه وبعده طنجه یه عزیمت و برمدت اوراده اقامت ایتدی . طنجه ده بولوندیغنی مدتجه برظرفدن شریعت غرای اسلامیه نك محسناتنی و مسلمانلرک خلوص وصفوتنی مشاهده ، دیگر طرفدن عقائد اسلامیه یی تعلم ایدیوردی . اسلامیت حقنده علمی آرتدقجه رغبتی دخی تزايد ایلدی . انکلتره یه عودتنده قرآن عظیم الشانك انکلیزجه ترجمه سنی تدبر واذعان ایله مطالعه ایتدیکی کبی ،

ایلدکلی کی الحاله هذه توحیده دعوت و امر بالمعروف و نہی عن المنکر له اشتغال اتمکده در . دعوتنه اجابت ایدنلر تکثر ایتدکن صوکره صلوات خمسہ، صلاة جمعه و عیدینی ادا ایچون بر مسجد شریف اتخاذا ایتدکلی کی بری ارکک، دیکری قیز چوجقارینه مخصوص ایکی اسلام مکتبی تاسیس ایلدیلر [۱]. الحاله هذه منتظم برهیتلری، متعدد خطیبلری امام و مؤذنلری، رئیس و اعضالری و حافظ کتبلری وارد. سنهده برکره هیئت عمومیه لری اجتماع و مامورلرینی بالانتخاب تعیین ایدرلر. مومی الیه کیفیت اهداسی و اصل سمع عالی حضرت خلافتیناهی اولغله لطفاً درسعاده دعوت و التفات جهاندرجات ملوکانه ایله تلطیف بیورلمشدر . مومی الیه، کرک درسعاده انای عزیزمتنده اوغرادینی از میر شهرنده، و کرک درسعاده بولوندینی مدتجه اخوان دین طرفندن حقنده، تبریکات و تعظیمات اجرا ایدلش و بعده وطنی بولسان لیورپوله عودت ایدرک و وظیفه دینه سنی ایفایه دوام اتمکده بولونمشدر .

[۱] بو مکتبلر خارجدن اجرته کوندریله جک اسلام اطفالنه دخی

برنجی طبعنده مندرج افاده مخصوصه

لیورپول جمعیت اسلامیہ سی رئیس فضیلت مندی عبدالله کویلیام افندی طرفندن نشر حقیقت و اعلاء کلمه اہ مقصد دیانتکارانه سیله وقوعه کن تشبثات و نشر یادن، کل یوم بحث اولتمقده در . فاضل مومی الیه طرفندن «ہلال» [۱] و «عالم اسلامی» [۲] نامیلہ نشر ایدلمکده اولان ایکی رسالہ موقوتہ دن ماعدا دین اسلامک حقیقتندن، اسلامیتک عالمده سبب و کیفیت انتشارندن، خلافکیران طرفندن اسلامیت و اسلامیان علیہنده لغرض نشر ایدیلہ کن افکار سخیفه ناک رد و جرحندن باحث اوللق اوزره آرا صره مستقل کتب

[۱] The Crescent .

[۲] The Islamic World .

ورسائل دخی تالیف ونشر ایدلمکده در . ایلروده
بونلرک مندرجاته دائر بعض معلومات اعطا ایدیله .
جکدر . بو آثار نافعهدن بری عقائد اسلامیهیه دائر
اولان رساله در [۱] . البته انکلیرجه دن بشقه برلسانه
آشنا اولمیان بر جمعیت جدیده اسلامیهیه ، قواعد دینییه
و مسائل اعتقادییه بی تعلیم ایچون بویله بر کتابک هر
شیدن اول لزومی بدیهی اولدینی مطالعه سنه مبنی بو
جمعیت محترمه نك رئیس اولان ذات ، اک اول بو اثری
اقوام غریبه نك و علی الخصوص کندی وطنداش لرینک
انظار دقتلرینه وضع ایلمشدر . حتی مقدمه سندن آ کلا .
شایدینی وجهله بورساله ، عبدالله افندی طرفندن
فضائل مالانهایه اسلامیهیه دائر ایراد ایدیلن ایلک
تقریرلرک تحریرندن بشقه برشی دکدر .

محرر نحریر ، بو کتاب فوائد نصابی اطراف
واکنافدن کوردیکی ترغیبات و تشویقات اوزرینه

[۱] The Faith of Islam .

میدان انتشاره قویمش وشوق ورغبتک تزیادی ، بر
مدت قلیله ظرفنده ایکنجی و اوچنجی تمثیلرینی دخی
حصوله کتیرمشدر . هر طبعک مقدمه سی ، افکار اسلام
میهنک غریبلر اوزرینه اجرا ایتدیکی سلسله ترقیاتی
کوستر مکده در .

بورساله شریفه « دین اسلام ، اسلامیتک باشلیجه
قواعد اساسیه اعتقادییه سی حقنده معلومات مجله » عنوان
نیله معنون وبالاسی قرآن عظیم الشانک یوز طقوزنجی
سوره جلیله سنک ترجمه سی ایله موششدر .

رساله مذکورهنک مطالعه سی موجب استفاده
اولدیغندن بر خدمت مفتخره اولمق اوزره ترجمه سی
انظار اولی الابصاره عرضه ایتدار ایلم . مقصد
عاجزانه م ، مجرد بر وظیفه دینییه ایفاسندن عبارت
اولدیغندن تصادف ایدیله جک نواقصک حسن نیتمه
باغشلا نه جغندن امید وارم .

محمد اسعد

ازمیر سنه ۱۳۱۱

مؤلفك نسخه سنده كوريلن:

﴿ برنجی طبعك مقدمه سی ﴾

شو رسالهٔ صغیره نك حاوی اولدیغی مواد، اول امرده لیور-
بولده «وہرنون ہال» ده ایراد ایدیلن اوج نطقك اساسی تشکیل
ایتمکده ایدی. اخوان دیندن بعض محرر لر بونطقلرک بر رساله
شکلنده طبع و نشرینی اخطار ایتدیلر. شو قدرکه بو نطقلرده یالکز
بعض اشارت لرک مخطره شکلنده ضبط و تحریر یله اکتفا اولوندیغندن
مواد مذکورہ نك یکیدن شمدیکی شکل اوزرینہ تحریری مناسب
کورلدی. بو اثرک اک مشکل جہتی، عقائد مسلمینی غایت موثوق
و معتمد اولقلہ برابر ممکن مرتبہ صغیر الحجم بر رسالہ یه علی طریق
الایجاز یرلشدیرمکدر. تطویل مقالدن احتراز ایله برابر گروه
مخالفین طرفندن دین اسلام علیہندہ درمیان ایدیلن اعتراضاتک
ردی و دین اسلامک قواعد اساسیہ سنک ممکن مرتبہ آکلاشیله جق
و استفادہ اولونہ جق بر طرزده ضبط و تحریری ایله اکتفا اولنمشدر.

فی تموز سنہ ۱۸۸۹

•••

﴿ ایلنجی طبعك مقدمه سی ﴾

سو رسالهٔ صغیره نك سکز آیدن اقل برمدت ظرفندہ ۲۰۰۰
نسخہ سنک صرف اولنغمی و دہا زیادہ نسخہ لرینک متمادیاً طلب

ایدلمسی کبی نائل اولدیغی موفقیات عظیمہ، تمثیل نائیسنک میدان
انتشارہ وضعنہ لزوم کوسترمشدر. کتابی سراپا نظر تدقیق و مطا-
لعه دن کچیردم؛ ہیئت اصلیه سندن بر سطرینک بیله تعدیلنہ لزوم
کورمدم. مع هذا بعض جہتلرینی توسیع و ایضاحہ مساعد بولدم.
اشبو کتابک انظار عامہ یه وضعی سبیلہ حصولہ کلن سرعت
نشریات نافعہ یه مثال اولمق اوزرہ مواد آتیہ یی درج دیباچہ شکران
ایدرم:

اولاً: اسویچرہ، پترسبورغ، سیلان، پنجاب، قالكوتہ، بومبای،
لاهور و ہندك جہات ساثرہ سی، مصر و رانغون (بریتیش بورما)
کبی شہر لردہ کی مسلمانلر طرفندن رسالۂ مذکورہ نك نسخہ لرینک
ارسالنہ دائرہ ک چوق مکتوبلر ورود ایتمکده در. ثانیاً: حشمتلو
انکلترہ قرالچہ سی و ہندستان ایمپراطورچہ سی حضر تلرینک
خاندانلرینہ منسوب ذوات طرفندن و خدیو مصر جانبندن مطا-
لعه سنہ رغبت بیورلمشدر. ثالثاً: السنہ مختلفہ دہ نشر اولنمق ایچون
احسان بیوریلان مساعده اوزرینہ: عرب، بورمز، عجم، ہد
لسانلرینہ ترجمہ ایدلمشدر. بن یالکز قرآن عظیم الشانک:

« نصرت و معاونت الہیہ نك ورود ایتدیکی، شاهد فتح و ظفرک

تجلی ایلدیکی زمانی یاد ایت! انسانلرک، دین حقہ فوج فوج دخول
ایچون شتاب ایتدکری مشہود اولان زمانی یاد ایت! »

مألندہ کی آیت کریمہ سیلہ معجزہ اولہرق اولجہ خبر ویریلن

زمانك تجيئنه شو برقاچ صحيفه لك رساله نك معاونت ايده جكني
توفيقات صمدانيه دن اميد ايدر.

ليورپول. في ۲۹ ذى الحجه سنه ۱۳۰۷
و في ۱۵ اغستوس سنه ۱۷۹

﴿ ادرينجى طبعك مقدمه سى ﴾

اشبو اترك ايكنجى دفعه موقع انتشاره وضع ايديلن ۵۰۰۰
نسخه سى، تماماً صرف اولئمش اولغله اوچنجى طبعنه احتياج مس
ايتديكى كبي؛ كتابمز تمثيل ثايسندن سوكره خليفه اسلاميان،
سلطان عثمانيان افنديمز حضرتلرينك مصادف نظرگاه هايونلرى
اولغله طبع جديدى ايجون اراده كرامتعاذه حضرت ظل اللهيلرى
دخى شرفصودور وتعلق بيورلمشدر.

بوندن بشقه سيهرالثونه، لاغوس وغربى آفريقانك اقسام
ساره سى، اميد برونى، فيلپين آطه لرى، چينده واقع هونغ قونغ،
سبرياده واقع طوبولسقى كبي بلاد بعیده دن كتابك نسخه لرینك
ارسالنه دائر مکتوبلر ورود ایتکده در. وقوعبولان مساعده
اوزرينه كتابمز: آلمان، بنغال، قاميل «هند جنوبى» لسانلرينه نقل
وترجه ايدلى.

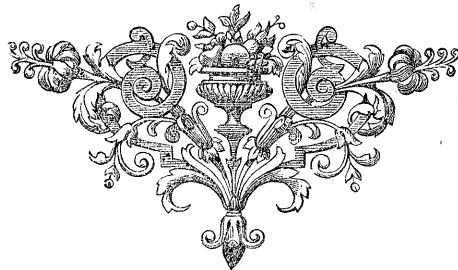
اشبو تمثيل ثالثده نسخه اصلیه نك هر سطرینى ابقايله برابر
اکثر محللرنده اولجه ويرلمش اولان معلوماتى توسيع ايلدم. بنم

آرزوم كتابى اطباب عمل درجه سنه وارددمقسزين دين اسلامى
ممكن اولدينجى قدر مختصر ومفيد برصورتده ارانه ايتكدر. اميد
ايدر، كه شو رساله جكم دين حق اولان دين اسلامه دائر معلومات
صحیحه اخذینى تسهیل ایده جکدر.

ليورپول. مانچستر سوقاغى نومرو ۱۵

في ۳ رمضان سنه ۱۳۰۹

و في ۲ نيسان افرنجى سنه ۱۸۹۲

اوزره قبول ايدلمشدر، كه «شكسپير» ك بر كلامندن مقتبس اولوق
اوزره انكليزجه بر ضرب مثل حكمنه كيرمشدر.

شبهه سز شايان تأسف اولان بوكي جهالتلردن قسم اعظمك
منشی، مسلمانلرك عادات و اعتقادات مذهبه لری حقنده کی نشریات
غرضکارانه در. بواکذیب، اهل صلیب محارباتی زماننده رهابین
طرفندن اوروپاده نشر ایدلمش ایدی؛ ارض مقدسی استرداد
ایتمک مقصدیله اجرا ایدیلن سوقیاته زیر اداره لرنده کی اهلینک
معاونتی استحصال و غیرتلیرنی تمییح ایچون آنلرك ساده دللکندن
بوجهله استفاده ایدرلر ایدی؛ زمانزده بیله اشبو دروغ آمیز
روایتلر، بعض جمعیتلر طرفندن موظف برطاقم منفعت پرستان
واسطه سیله انکلیر لسانی تکلم ایدن اقوام بیننده مصنع بر صو-
رتله نشر و اشاعه ایدلمکده در. بواشخاص، عوام اهلینک نه قدر
ساده دل اولدقلرینی پک اعلا بیلرلر و آنلرك کیسه تروندن
حصه تمعلرینی چیقارمق مقصدیله جهالتلردن استفاده ایدرلر.

بوسبیدن صحائف آتیسهده اشبو نشریات کاذبه دن بعضلرینی
تصحیح و دین اسلامک حقیقتنی بیانه تشریح ساق اهتمام اتمه بی اقدم
وظائفدن کوردک.

۴ - «داوید اورکوهارت» [۱] طرفندن ۱۸۳۹ سنه
افرنجیه سنده «فکر شرق» [۲] عنوانیله نشر ایدیلن اثر بهترینده

[۱] David Urquhart.

[۲] The spirit of the East.

(وطندا انلرمنك اسلامیت حقنده کی مطالعه لری)

۱ - انکلتره حکومتک زیر اداره سنده نیجه میلیونلرله اهل
اسلام بولوندیغی حالده دین اسلامک حقیقتیله وقوعات تاریخیه سنک
و تاریخ اسلامک علی العموم انکلتره اهلینجه پک آز معلوم اولماسی
غریب برشیدر. اهلینک بوباده کی جهالت عظیمه سی بالسهوله
اغفال اولنمه لرینه و دین اسلامه اعتقاد ایدنلر علیهنده کی تشویقاته
قابله لرینه سبب اولبور. مجتمعا یشامق، یکدیگرینه فنالق ایتیه رک
النندن کلدیکی قدر اولوک ایتیمک، جمعیت بشریه نك بر وظیفه سی
اولدیغندن شو مسائل اجتماعیه حقنده نه قدر معلومات استحصال
ایدلسه یه تماماً ایفای وظیفه ایدلمش اوله ماز.

انکلتره اهلینسنک قسم اعظمی طرفندن قبول ایدیلن شو
اعتقاداتن ده اعبث برشی تصور اولنسه بیلیرمی؛ کویا تابوت النبی
چلیکدن معمول و حجر مقناطیسی ایله «بین السماء والارض» [۱]
معلق ایش! اشبوروايت ابله فریبانه، او قدر اسکی، او قدر عمومیت

[۱] « Twiset earth and heaven » .

جلد اولنك مدخلنده، دین اسلام حقنده بروجہ زیر موجز
و مفید برفقرہ مندرجدر:

«اسلامیت، براعتقاد جدید تعلیم ایتمز؛ رهبانیتی قبول ایلتز؛
اداره حکومتہ مداخلة ایدن بر هیئت روحانیہ سی یوقدر. اہالی یہ
بر قانون عمومی احسان و حکومت ایچون برقاعده اساسیہ اعطا
ایلتشدر.»

اور کوهارتک شو افاده محققہ سی، بر چوق ذوات طرفندن
قبول اولمشدر. پاغره و، وامبری، رولن سون، لیارد، رولاند،
ستانلی اوف آلدرنی، دوشونسکی و دهاپک چوق ذوات شوفکرہ
اشتراک و مالنی تأیید ایتشدر. اقوام اسلامیہ ایله مناسبات
صمیمیہ بولنان هر سیاح، آنلرک لهنده بر رشی سویله مشدر. مع
هذا بریتانیای کبیرده افکار عمومیہ بولردن متأثر اولماش
و حقیقت حال، عمومیت اوزره بیلنہ مه مشدر؛ چونکہ انکلینزجه
تکلم ایدن اہالینک قسم اعظمی، فرق نصرانیہ دن برینہ تابع
اولدقلرندن بوبابده عادتاً قواعد مذہبیہ نک بر اساسی اولق اوزره
تلقی ایلدکری غیر معقول برطاقم اعتقادات باطلہ یہ وارث اولمشدر
در. حتی «قانون ایساق تایلور» کبی آنکلیقان کلیساسنک اک
معتبر برزاهی، بوماده حقنده کی محصول فکرینی و اعتمادینی بر جمعیت
روحانیہ ده بیانه جسارت ایتکله دوچار تقبیح اولمشدر.

۳۰. «قانون ایساق تایلور» [۸]، بولطقی ۱۸۸۷ سنہ سی تشرین

[۸] Conon Isaac Taylor .

اولنك یدنجی کونی «وولورہامپتون» [۸] ده بر جمعیت روحانیہ
حضورنده ایراد ایتش و فرداسی کونی تائیس غزته سنده نشر اور
لونه رق عموم طرفندن کمال دقت و اعتنا ایله قرائت اولمشدر.

بزم و قتمز و مقائمز، بولطقی تماماً آتیانہ مساعد اولمادیغندن
هیچ اولمازسه بروجہ زیر برقسنک آتیانیه اکتفا اولندی.
«قانون ایساق تایلور» دیور، کہ:

«عالمک قسم اعظمندہ اسلامیتک انتشاری، خرستیانلقدن زیادہ
مظہر موفقیت اولمشدر. پت پرستلردن دین اسلامہ اهدا ایدنلرک
عددی، تنصر ایدنلردن زیادہ اولدقدن بشقہ الحالہ ہذہ بعض
مملکتلرده خرستیانلق، اسلامیتہ قارشو رجعت قہقریہ یہ اوغرا مشدر؛
حالبوکہ اقوام محمدیہ یہ تبدیل دین ایتدیرمک حقندہ کی تشبہلرہ
بالکلیہ نتیجہ سز قالمشدر. یکیدن بر موقع احراز ایتک سویله
طورسون اولدن المزدہ بولونان موقعی بیله محافظہ ایده میورزہ.
دین اسلام، ذاتاً «موروقو» دن «جاوا» یہ، زنکباردن چینہ قدر
امتداد ایتدیکی کبی برشہاب ناقب سرعتیلہ افریقاہ انتشار ایلتشدر.
«قونغو» ده و «زامبزی» ده رونق طراز تأسس و استقرار
اولدینی کبی حکومت زنجیہ نک اک قوتلیسی اولان «اوغاندا» دنجی
زمرہ اسلامیانہ داخل اولمشدر.

هندوستانده، هند مذہبنک مخربی اولان غرب مدنیتی، یالکز
اسلامیتہ میدان حاضر لامش اولیور. ۲۵۵ میلیون هند سکنہ سندن

[۸] Wolverhampton .

۵۰ میلیونی ذاتاً مسلمان اولدینی کبی [۱] آفریقا سکنه سنک نصفندن زیاده سی دخی مسلماندر . اسلامیتک یالکز برنجی درجه ده اولان انتشاری شایان تذکار اولیوب سالکلرینک اوزرنده محافظه ایتدیکی ثبات دخی بشقه جه سزاوار دقتدر . خرسیتانلق ایسه بویله پایدار دکلدر . بر آفریقا قبیله سی، بر کره اسلامیتی قبول ایتدکن صوکره هیچ بروقت پت پرستلکه رجوع ایتمز؛ تنصر ایتمی احتمالی ده یوقدر

«اسلامیت، نشر مدینته خرسیتانلقدن زیاده خدمت ایتشدرد . بوبابده انکلیز ضابطان و سیاحینی طرفندن اسلامیتک نتایج عالیه سی حقنده در میان ایدیلن افاداتی نظر اعتباره آلق کایدرد . نه وقت دین محمدی، برزنجی قبیله سی طرفندن قبول ایدیلرسه در حال پتپرستلک، عبادت شیاطین، شرک بالله، انسان اتی یمک، انساندن قربان کسک، قتل ولد، سحر بازلق، محو و زائل اولور . اهالی لباس کیلنکه باشلار . نطقاقتسزلک مبدل طهارت اولور . عزت نفس و وقار حصوله کلیر . مسافر پرورلک، بروظیفه دینه اولور . سکر کسب ندرت ایدرد . قار تحت ممنوعیته کلیر . مغایر آداب اولان رقصلر و رجال ایله نسوا . نک مناسبات غیر مشروع سی اورته دن قالقار . نسوانک عصمتی بر

[۱] اخیراً اجرا ایدیلن تحریر نفوسه کوره هندوستانده مسلمانلرک عددی ۵۷,۳۶۵,۲۰۴ دره . اوراده وطن ایدن اوروپالیر داخل اولدینی حالده خرسیتانلرک عددی ۲,۲۸۴,۱۹۱ دره . بوندن آکلاشدیفته کوره یالکز هندوستانده صوکره اون سنه طرفنده تقریباً بش میلیون اشخاص دین اسلامه اهتدا ایتشدردر .

فضیلت عد ایدیلیر . عطالت یرینه صنعت قائم اولور . فحش کیدوب یرینه ناموس کلیر . نظام و قناعتکارلق غلبه ایدرد . قان خصوصتی، حیواناته و اسرایه ظلم و تعدی ممنوع اولور . حسیات انسانیتکارانه، معامله عالیجنابانه، اخوت و موالات تأسس ایدرد . تعدد زوجات و اسارت تنظیم و فناقلری منع ایدیلور . والحاصل : اسلامیت، هر درلو سینتاتک اوکنی آلق ایچون اک بیوک بر قوتدر . اوروپانک معاللات و مناسباتی نه قدر توسع ایدرسه اودرجه مغایر آداب حالاتک انتشارینه و اهالینک قدر و منزلتک تنزلنه باعث اولمقددر . حالبوکه اسلامیت، عالی بر مدینت ادخال ایدرد؛ کتابت و قرائت، تلبس و طهارت بدنیه، وقار و استقامت تعلیم ایلرد . اسلامیتک نتایج مدنیه و اتعاطیه سی موجب استغرابدر . آفریقا ایچون صرف ایدیلن مبالغه جسیه و فدا ایدیلن نفوس مقابلنده میدانه قویه بیله حکمز موفقیته نه قدر اهمیتسزدر ! تنصر ایدنلر بیکلرله تعداد اولنورسه دین اسلامی قبول ایله یئر میلیونلرله تعداد اولنمقددر . ایشته بزم میدانه قویه بیله حکمز نتایج، بونلردن عبارتدر . شونی ده بیله ضر لازم کلیر، که اسلامیت، دین حضرت عیسیاه مغایر بر دین اولیوب اساساً متحددر . اسلامیت، ابراهیم و موسی علیهما السلامک بعضاً دینته موافق و دین عیسوینک بعضاً اساسنه مطابقدرد . موسی علیه السلامک دینی بنی اسرائیله مخصوص ایدی . اسلامیت ایسه آنک کبی بر قومه مخصوص اولیوب عمومیدرد، بالجمله عالمه عام وشاملدر . مسلمانلر اولوالعزم بیغمبرلر، که : ابراهیم خلیل الله، موسی کلیم الله، عیسی

روح الله و امثالی انبیاء عظامی بالتبع و (پیغمبر من) محمد رسول الله (صلی الله تعالی علیه و سلم افندمن) حضرت تیرنی بالا صاله قبول و تصدیق ایدرلر .

«دین اسلام» بر سرعت خارق العاده ایله آفریقا و آسیاه انتشار ایتدی؛ چونکه آفریقا و سوریه رهابینی دین عیسوی یرینه بر طاقم مواد مافوق الطبیعه اقامه ایتشلر ایدی: فحشیاته بکارت و تجرد ایله مقابله ایتک تشبثنده بولندیلر؛ انسانلردن چکیلهرک کوشه نشین انزوا اوله یی اکتساب ولایت طریق عد ایتدیلر. نطافتمزلک؛ قدسیت رهانبه نك خاصه میزه سی اولدی. اهالی، فعلاً مشرک اولوب نیجه شهاده، اعزیه و ملائکه تبعد ایدرلردی. اسلامیت، شوسیتانی و اعتقادات باطنی ایحا ایتدی؛ بی فائده مباحثات مذهبی اورتهدن قالدیردی؛ بکارتی تاج تقوی عدایتک اصولنی رد ایتدی؛ وحدت و عظمت الهی دینک قاعده اساسیه سی اولق اوزره اعلان و رجولیتی رهانیت یرینه اقامه ایلدی. اسرایه امید، جمعیت انسانییه اخوت، افعال طبیعیه بشریه یه قیمت اعطا ایلدی

«اسلامیتک تعلیم ایتدیکی فضائل، اک عادی سلاله لرك بیله آکلایه بیله جکی درجه ده ساده اولوب اعتدال، طهارت، عفت، عدالت، شجاعت، علو جناب، مزوت، مهمانوازلق، صدق و توکلدن عبارتدر. بو اوصاف، فضائل اصلیه اربعه یی تمرین

و معاصی کبیره سبعه یی منع ایتک ایچون کافیدر. دین عیسوینسک تعلیمی وجهله انسانلرک اخوتی مسئله سی، قابل اجرا اولمان برخیال محالدر؛ حالبوکه دین اسلام، قابل تطبیق بر اخوت، و بالجمله مسلمانلر ایچون مساوات ایله امر ایدر [۱]. اسلامیتک مسلمانلره بخش ایتدیکی اک بیوک لطفلردن بری، بودر. بر کیسه دین اسلامه داخل اولدینی کبی جمعیت اسلامی نك اعضاسندن اولور. «۱۵۰۰» میلیون [۲] اشخاصدن عبارت اولان بر اخوت جسیه نك اجزاسندن عد اولونور بر متنصر جمعیت نصرانیه جه مساوی طوتلاز؛ «اخوت اسلامی» ایسه بر حقیقتدر. بزم [۳] اوراق اوزرنده بک چوق سوکیل برادرلریمز واردر، لکن حقیقتده نادردر. قرآن کریم دار عقباه جنت ایله تبشیر ایدرسه دار دنیاده و یردیکی امتیازات اجتماعیه دخی بک بیوک بزقوه محرکه در

«آفریقالیره قبول دین ایتدیرمکه آنلرک ایکی درلو عادتلری ایقاع مشکلات ایدر: بری تعدد زوجات، دیکری اسارتدر. شریعت موسویه ده اولدینی کبی شریعت محمدیه ده دخی انلر منع ایدلیوب فناقلری تعدیل ایلدی. ذاتاً اسارت، عقائد اسلامیه دن جزؤ

[۱] قرآن کریمده ۴۹ نجی سوره ده «فی الحقیقه مؤمنلر قرداشدرلر؛ بوسیدن قرداشلریکیزک بینی اصلاح ایدیکیز و جناب حقدن قورقیکیز، تا که سزده مرحمت اولنه سکز» بیورلمشدر.

[۲] بو عدد اهل اسلامک کیت حقیقه سندن دوندر. الحاله هذه طالده دین اسلامه اعتقاد ایدنلر ۳۰۰ میلیون راده لرنده در.

[۳] خرسیتانلرک

اولیوب علی طریق الجواز قبول ایدلمشدر. اسارت؛ مسلمانلرک النده حقیقهٔ بک ملایم بر قاعده در؛ ممالک مجتمعه ده کی اسارت زنجیه اصولنه اصلاً قابل قیاس دکدر [۱]. تعدد زوجات مسئله سی بر مسئله مهمه در؛ شریعت موسویه ده منع اولندی؛ داود علیه السلام طرفندن اجرا اولندی؛ انجیلده دخی دوغریدن دوغریه منع اولنماشدر. محمد علیه السلام غیر محدود بر حالد اولان تعدد زوجاتک جوازی تحید ایتدی. آروپای عثمانی، آناتولی، جزایر مصر کی اک متمدن بلاد اسلامیه ده تعدد زوجات فعلاً عمومی اولمایوب نواردن معدوددر [۲]. تعدد زوجاتک ادعا ایدیلن محاذیرینه مقابل بر طاقم محسناتی وارددر: قزلبی قتل ایتک عادت کرپه سنی قالدیرمش وهر قادینه برحامی مشروع اعطا ایلشدر. تعدد زوجات سایه سنده، ممالک اسلامیه معاملات غیر مشروع عدن سالمدر. بوحال، عالم اسلامیت حقننده سبب تعیب عد ایدیلن تعدد زوجانه نسبتله عالم نصرانیت حقننده حقیقهٔ باعث مجابدر. ممالک اسلامیه ده تنظیم و تحید ایدیلن تعدد زوجات، بلاد نصرانیه حقننده بر مصیبت اولوب اسلامیتده بالکلیه مجهول اولان و قابل

[۱] حدیث شریفده بیورلمشدر، که «کندیگز نه ایله تعیش ایدرسه کر اسیرلیکزی ده اوله اعاشه ایتمه لیسکر و کندیگز نصل تلبس ایدرسه کر آنری ده اوله الباس ایله لیسکر.»

[۲] اورکوهارتک Urquhart «فکر شرق» Spirit of the East نام اثرنده، جلد ناینسک ۳۸۸ نجی صحیفه سنده دینیلورکه «قندیه ده بولنان قرق بیک مسلمان اهالی بیننده تعدد زوجانه دائر بروقه بیله معلوم دکدر.»

تفریق اولیه جق بر حاله کلن تعدد ازواج کی قادینلر حقننده موجب شین و ارککلر حقننده مضر دکدر. تعدد ازواجه اغماض عین ایدن انکلیزلرک تعدد زوجانه قائل اولان مسلمانلره سنک انداز طعن و تشنیع اولغه خقلری یوقدر. قوموشومزک کور. زنده کی چوبه باقیوب کندی کوزیمزده اولان قوجه ستونی چیقار. مغه چالشمالی بز. ممالک اسلامیه ایچون سیئه عدا ایدیلن تعدد زوجات، اسارت، جاریه استفراشی و طلاق مسئله لری، یالکز اسلامیته منحصر دکدر؛ بونلرک اساساً خرسیتیان مملکتی اولوب انکلیز اقوامیله مسکون بولنان مجتمعه آمریقاده همده آرزو اولنیه جق بر طرزده موجود اولدیغنی فراموش ایتمه لم...

«اسلامیتده بعض اخلاق حسنه وارددر، که بزمنکه نسبتله دها زیاده شایان قبولدر. از جمله ارادهٔ سبحانییه انقیاده، مرحمت، صدق و اخوت اسلامیه بز ایچون اوله بر نمونهٔ امتثالدر، که اگر آنلره توفیق حرکت ایتمش اولیدق چوق ایی یایمش اولوردق. اسلامیت، ممالک نصرانیه ده موجود اولان سکر، قمار و فحشیات کی اوچ بیوک مصیبتی دفع و ازاله ایتمشدر. اسلامیت، شرق و جنوب اقوامی زیر انقیادینه آلمشدر.»

..*

۴. - «قانون تایلور» ک مطالعاتنک انتشاری «تایمس» غزته سنک ستونلرنده ایچمه مباحثات و مخبرات جریاننه باعث اولمشدر.

بوخار برآدن چوغی غایت قیمتدار بر اثر اولوب آنجق رساله مزك
حجمی مساعد اولمادیغندن یالکیز بر دانه سنک بزوجه زیر درجیله
اکتفا ایده جکز. بومکتوب، افریقا سیاحین مشهوره سندن «مستر
ژوزف تومسون» [۱] طرفندن تشرین ناینک اوننده ادمبورغدن
یازلمش و تایمسک ۱۴ تشرین ثانی ۱۸۸۷ تاریخلو نسخه سنه درج
ایدلمشدر.

«ژوزف تومسون» مکتوبنده دییورکه:

«اورتودوقس مذهبک و شعبه لرینک خارجده اولوب ایوم
مرعی الاجرا بولنان بر دینک [۲] محسنانندن بحث ایتک، یاخود
کلیسا مأمورلرینک عقیده لرینی نشر ایچون اتخاد ایتدکری مسلکی
انتقاده قالمشیق، نه قدر تهله کلی اولدیغنی بالتجربه مشاهده ایلدم.
انتقاده قالمشسان بر ذاتک درمیان ایتدیکی اسباب موجبک سوء
تفسیره اوغرایه جنی و کندیسنگ مظهر لوم و تقبیح اوله جنی شبهه
سزدر؛ مع هذا آنک استشهاد ایتدیکی وقوعات احتمالک نظر
اعتباره بیله آلتماز. البته بو حالده هیئت روحانیه نک و یا مأمورلرینک
نور حقیقتندن نفرت ایتدکری، و یاخود یالکیز کندیلرنجه مجاز
اولان مرایادن انعکاس و ایسته دکری رنک ایله ملون زجاجلردن
مرور ایده بیلنلری قبول ایلدکرینی او منتقد کشف و استدلال
ایلر. عاجزلری، اسلامیت ایله خرسیتیانلغک زنجیلرله اختلاطنی

M. Joseph Thompson. [۱]

[۲] دین اسلامک

مشاهده ایتدیکم آفریقای شرقی، وسطی و جنوبیده ایچجه تجر به لر
ایتمش اولدیغمدن بو باده بیان مطالعه کنیدی صلاحیتدار عد
ایدرم. مخابرلریکزدن بعضاری آفریقای شرقیده و نیل وادیسنده
- اسیر تجارتیله و هر درلو احوال غیر مرضیه ایله اختلاط ایدن -
اسلامیتک حال حقیقیسنک مشهود اولدیغنی بیان ایتمکده درلر.
بوندن ده باطل برادعا تصور اولنه ماز. عاجزلری، آفریقای شرقی
وسطی حقتده مخابرلریکزک تجر به لرندن ده مدققانه وقوع بولان
مشاهداتمه بناء حقیقت حالی سزه بیلدیرر و اسیر تجارتک دوامی
اسلامیتک جهات مذکوره یه داخل اولمامسندن ایلری کلدیکنه و دین
محمدی اورالده انتشار ایتسه بو تجارتک ممنوعیتک دخی برابرجه
دخول ایده جکنه سزی تأمین ایدرم.

«اسلامیت، زنجیلره تعلیم ایدلمه مشدر؛ چونکه مسقط عربلری
آنلری اسیر صیدکاهی اوله رق محافظه ایتک ایستلر. آنلره دین
اسلامی تعلیم ایتک، اسیر اخذ ایده جکلری محکک اهاالیسنه اخوت
اسلامیه یی بخش ایله مک دیمکدر. اگر نصارا دینک یریلر بیننده
انتشاری مسکرات تجارتک زیاده بر رواجیله برابر وقوع بولمامش
اولسیدی امین اولیکزکه بزم خرسیتیان تاجرلری تجارتکاهلری
اولان محله کنیدی ناشر دینلرینی دخولدن منع ایدرلردی. مع هذا
مسئله نک کنیدیزه دخلی اولمادیغنی یرلرده اهاالینک عاداتی مذهبلرله
مزج ایتک معتادیمزدر.

«آفریقا قطعه سنک شرق جهتنده دین محمدینک انتشار ایتدیکی

رہابین طرفندن کمال افتخار ایله بیان اولنیور. بوفاده طوغریدر. بو حالک باشلیجه سببئی بالاده بیان ایتدم. ایکنجی برسبئی دهسا واردر، که بوده شایان اهمیت، اسلامیت، بومملکت اهالیسی بیننه - هروجهله کندیلمینه فائق اولوب آنلره عادتا وحشی نظریله باقان - اجنبی برسالاه طرفندن ادخال ایدیلنور. مسقط عربلیله زنجیلرک بنی واسع برکورفز ایله تفریق اولمشدر. مسقطیلر، بو کورفزی مرور ایتک ایسته مزملر. زنجیلر دخی مسقط سالاهسندن بووجهله تفریق اولمش اولملریله آنلرک اعتقاد وعاداتی اخذ ایتک تشبثنده بولمازلر. لکن آفریقانک شرق وسطیسنده اسیر تجارتنک دوامی اسلامیتک اوراده بولمادیغندن نشأت ایتدیکنی بالاده بیان ایتدیکم کی رقیب عد ایدیلن بودینک اوراده بویوک بر خدمت ایتمش اولدیغنی دخی کمال امنیتله اتیان ایدرم. بوده مسکرات تجارتنک انتشارینی منع ایتمه سیدر. حتی زنگبارده اقوام نصارا بو تجارتلرینک تحدیدینه ممانعت ایتمکده اولدقلرندن زنگبار حاکمی آنک توقیفنه مقتدر اوله میور. تشکر اولنور، که زنگبارک داخل جهتلرنده حاکم، قواعد اسلامیه بی بو کونه قدر محافظه یه مقتدر اولمش و بالسهوله اغفالی قابل اولان سیاهیلرک اخلاقلرینی بووجهله بوزلمدن محافظه یه پک بویوک خدمت ایتمشدر. آلمانیا «ناشر مدیتلرینک» بو قطعیه نازل اولدقلری بر زمانده حاکمک اشبو احکام دیانتپرورانه بی نه قدر مدت دهسا محافظه ایده بیله چکی جای ملاحظه در.

«شیدی آفریقای غربی ایله سودان وسطی یه نقل کلام ایدلم: بالتصادف سیر و سیاحت ایتدیکم بو مملکتلرده بالکلیه متفاوت بر حالک حکمفرما اولدیغنی کوریوروز. بوراده اسلامیت، فعال بر قوتی و صدر اسلامده کی بر شوق و غیرتی حائزدر؛ اوائل ظهورنده اولدیغنی کی کندینه مخصوص اولان بر مظفریت خارقه نما و برسرت حیرت افزا ایله عالمی کندینه جلب ایتمکده در. بوراده اسلامیت مساوات اوزره سیه رالثونه بلادنده، و نیزه وادیسنده کی یام یام قبائل وحشیه سی آراسنده انتشار ایدیور. نصرانیت ناشرلری، اسیر تجارتنک سیئانی اسلامیه عطف ایتدیره. جک بر حرکت ریاکارانه ایله و اولانجه قوتلریله اسلامیتک آفریقای غربی و وسطیده کی مظفریتنه دائر وقایعی تحریف و تغیره سعی و غیرت ایتمکده درلر.

«بونلر، اورتودوقس مذهبک خارچنده هیچ بر حقیقت طانیغه مقتدر اولما دقلرندن اسلامک انتشارینی آفریقا حقنده بر فلاکت مدهشه و سیئه عظیمه اولمق اوزره طانتدیرمغه چالشیملر. تا زمان صباوتلرندن بری اوکرتمش اولدقلری وجهله دین محمدینک سیف و آتش واسطه سیله انتشار ایده بیلدیکنی عالمه اعلان ایدرلر. مقصد لرینی ترویج ایچون تصور و ترسیم و کمال شادمانی ایله ابراز ایتد کلری بر لوحه ده بر زنجینک زانو بزمن اهتزاز اوله رق دهشتلی بر سیما ایله طوردیغنی، آرقه سنده کی کلبه سنک آلوره بوروندیکی، زوجه سنک و چو جقلرینک بویونلرندن ایبه دیزلدکلرینی، کندیلمرینی

اسیر ایتک ایچون وحشی کیسه لر طرفندن سوق ایدلمکده اولدقیرینی و مدھش قیافتلی بر مسلمانک دخی سل سیف ایدرک اوزرنده طوروب آنی قتل ایله اسلامیت بیننده مخیر براققده اولدیغنی ازانه ایدرلر. ایشته دین اسلامک نصل انتشار ایتدیکنه دائر تعمیم ایدیلن معلومات بوندن عبارت اولوب ظنمه کوره اسلافدن اخلافه روایت ایدیه کلن خیالدن بشقه بر شی دکدر. تشکر اولنور، که بالتصادف وقوعاتی رأی العین کوردم و حقیقتک بشقه درلو اولدیغنی آکلادم: سودان غربی و وسطیده اسلامیتک مظفریت عظیمه سی صلحپرور و متواضع کیسه لر واسطه سیله وقوع بولشددر. بری اوائلده «فلانی» [۱] دینلن سیار بر راعی دیگر ی زمانمزده «حوزه» و یا «نوبه» [۲] تاجری در. «فلانی» تقریباً اون او یکنجی قرن میلادیده دین اسلامی «چاد» کولندن بحر محیط کیره قدر نشر ایتمه ک باشلامش ایدی؛ بونک نتیجه سی اوله رق بوقطعه نک هر طرفی، قرن اخیرک نهایتنه قدر کوچک جمعیات متفرقه اسلامییه ایله مسکون اولدی. لکن مملکتی پت پرستک بویوندور و غندن بالکلیه تخلیص ایله وحدا. نیت الهیه نی اعلان ایدرک بر رهبره احتیاج وار ایدی. قرن حاضرک ابتدا سنده «فودیو» [۳] نام ذات بو رهبرلکی درعهده ایتدی و دین اسلام سزاوار حیرت اوله جق بر زمان قلیده مملکتک

[۱] Fellani

[۲] Hausa or Nupé

[۳] Fodiyo

هر طرفنده فرمانفرما اولدی. قبائل وحشییه حیرتفرزا نتایج حصوله کتیره جک درجهده ترقی اعطا ایلدی. شو سنین اخیرده اسلامیتک انتشارینک باشلیجه واسطه سی، بالاده بیان ایتدیکم وجهله «حوزه» و یا «نوبه» تاجریدر. صنعتک تعرضدن مصونیتی سایه سنده بوزنجی تاجری، کندی وطنندن یوزلرله میل مسافهده اولان داخلده کی قبیلهره کیندی؛ حال وحشتمده اولان پت پرستلر ایله همجنس لری کی اختلاط، آنلرک منزلنده اقامت و غذالرندن تغذی ایتدی. هر طرفه دین اسلامی سوق و آکلا شلیه جق برطاقم قواعد غیر معقوله ایله تغلیط ایدله مش اولان اعتقادات اسلامییه ادخال ایلدی. فی الحقیقه آنک تعلیم ایتدیکی قواعد، پت پرست قرداشلرینک بیله تفهم و قبول ایدر بیله جکی درجهده ساده ایدی. تاجر، بر آی، یا خود آلی آی و یا بر سنه آنلرک ایچنده اقامت ایدر؛ بومدت ظرفنده اهالی، آنک نظیف البسه سنه دقت و تقلید ایدرلر؛ آنده کندیلرینک یابه میه جقلری بر شیئی کورمز لر؛ دیننده ادراک ایدر میه. جکلری بر عقیده بولمازلر. ایشته بو طریق ایله مدنیت و اسلامیت تخمی، متعدد قبائل وحشییه ایچنده زرع اولندی. یوزلرله صنایع، مملکتک هر طرفنه انتشار ایتدی. صباح، ظهر و آقشام و قتلرنده اسلامیته مخصوص اولان اذان محمدی صدالری، کنکره سمایه رفع ایدلمکده در. اوللری آغاچدن و طاشدن معمول اصنام اوکنده حرکات پرستشکارانه اجرا ایدن زانولر، شیعی حضور رب العا.

لمینده صفتیته احترام اولمقده در. اوللری همجنسینک آتی یمک
ممرتیه اهتزاز ایدن دوداقلره ایوم صانع عالمک عظمت ورحمتی
تعلمده استعمال اولمقده در.

«ایشته اسلامیت، بویله صلحپورانه برطرز ایله انتشار ایتشددر.
هایدی عکسنی فرض ایدلم. اکر اسلامیت، بویله صلح و مسالمتله
انتشار ایتمه مش ایسه بونده بزم ایچون شایان تعجب نه واردر؟ بز
خرستیانلره، عالمه کندی دینیزی جبراً قبول ایتدیرمکه حقمنز اولما.
دیغنی اوکر نمک ایچون اون سکز قرن قدر برزمانه محتاج اولما دققی؟
اگر بالتصادف غیر تلی برطاقم زنجی ناشر دینلری کندی مذهبلینک
محاسنی غیر متدین و معند وطنداشلیرینه جبراً نشر ایتک تشبثنده
بولمشلر ایسه شایان استغرابمیدر؟»

﴿ دین اسلامک قواعد اساسیه سی ﴾

۵. - بعض کیمهلر طرفندن دین اسلام حقنده سویلنمش
ویا خود یازلمش اولان شیلرک فقرات مستخرجه سنی بوجه بالا
بسط و بیان ایتدکن صکره عقائد اسلامیه نک نه اولدیغنی نظر دقت
و اعتباره آلهم و میدان مسابقده نه صورتله احراز تفوق ایتدیکنی
کوستره لم.

۱۳۰۸ سنه هجریه سی رمضان شریفده (مایس ۱۸۹۱)
در سعادتده ییلدیز قصر هایوننده ارزان بیوریلان مساعده جلیله

حضرت ظل الاهی اوزرینه نائل اولدیغ مثول شرفنده امیر المؤمنین،
خلیفه روی زمین شوکتلو سلطان (غازی عبدالحمید ضاهه ثانی)
افدیمز حضرتلرینک ارادات دیانت آیات خلافتناهیلرندن دین
اسلام حقنده اخذ وتلقی ایده بیلدیکم آتی الذکر تشبیهات بلیغه
و افادات حسنه نی، اول امرده تیمناً و تبرکاً درج صحیفه شکران ایدرم:

« اسلامیت، لطافتده، ثبات و منانده و منزل مقصود یقینه
ایصال ایچونه سرعت و متابرتده اسب صبار فتاره بکزر .

« اسلامیت، میدان مبارزه کلامیه خصمی الزام و اسطات
مقصود صنده کی قوه همیه بیلد سیف صادم آبداره بکزر .

« اسلامیت، سریع الجریانه اولانه شو عمر بکروزه و نیانک
هانی، انسانک صحیفه خاطرینه نفس و فغانی تعلیم ایدر .

« اسلامیت، بقاسی منصور اولابانه شو عالم فایده بولندیغنی
مدنجه اجرای حسنات ایدرک هر آنه سعادت ابدیه مغربنه آماده
بولندیغنی انسانه تفریم ایدر . »

۶. - اسلامیتک قاعده اساسیه سی شودر، که: ابتدای خلقتدن
فردای قیامته دکین دین حق، بردر؛ بونکده اساسی، جناب صانع
عالم تعالی و تقدس حضرتلرندن بشقه معبود بالحق اولما دیغنی اذعان
و تصدیق ایتدکر .

« ذات اجل و اعلی حضرتلری، شول معبود حقیقیدر، که

آذن ماعدا عبادته مستحق یوقدر؛ مشهودات و مغیبات؛ علم محیط
ازلیسنک محاطی؛ عوالم و کائنات؛ رحمت و عنایت فیاضانه سنک
مشولیدر .

« واجب الوجود، جلت عظمته و نطقت حکمته حضرتلری؛
شول معبود ازلیدر، که عبادتده شریکی متصور دکلدر . بالجمله
عوالمک مالک حقیقیسیدر؛ شائبه تقصانندن مقدس، آفات و خللندن
بری در؛ امن و امان؛ آنک ید قدرتنده، عالم امکان؛ حفظ و حرا-
سقتنده در؛ حکمنده غالب، جبر و اضلاحنده فعال لما یریددر؛ کبریا
و عظمتده واحد منفرد، الوهیت و خواص الوهیتده مشرکینک
تخیل ایتدکری مشارکدرن منزه و منفرددر .

« مبدع موجودات، تنزهت ذاته عن التهم و الشبهات حضرتلری؛
شول معبود متوحددر، که عوالم و کائناتی مقتضای حکمت اوله رق
خلق و ایجاد، بدایع مکوناتی درکه محو و نیستیدن عالم هستی به
ایصال و اصعاد ایدر؛ بالجمله موجوداتی هب بر صورتله الباس،
علی العموم مخلوقاتی برر شکل دیکرله ممتاز ایلر .

« ذات پاک کبریا، تبارکت اسمائه و عمت آلاؤه حضرتلری؛
نیجه اسماء حسنی ایله ذکر و تحمید اولنور؛ سکان سموات و ارض
طرقندن تقدیس و تمجید اولنور .

« عوالمک الله واحدی، حکم و تقدیرنده عزیز و غالب؛ امر
و تدبیرنده حکیم و قادر در » (سوره حشر دن مقتبس) .

..

۷. - اشبو اعتقاده قرآن عظیم الشانک هر طرفنده نیجه کره لر
یاد ایدلمشدر؛ بو أفاده مزی تأیید ایچون پک چوق مستشهادت
ذکر و اتیان ایدیله بیلیر ایسه ده بروجه زیر برقاچنک ایرادیله اکتفا
اولندی :

« علی التحقیق ربکزه، اول خدای بیچون، تبارک و تعالی عن-
الشبه و الظنون حضرتلریدر، که سماوات و ارضی اوقات سسته ده
یراتدقدن صوکر امر الهیسی عرش اعظمه مستولی اولدی .

« اول خدای بیثال و ذوالعرش لایزالدر، که نهاری لیل ایله
ستر و اخفا و لیلی نهاری ایله محو و افسا ایدر؛ آنلرده یکدیگریخی
سرعتله تعقیب ایلر .

« اول خالق هفت آسمان، و فرمان ده کن فکان در، که مهر
و ماه عالم آرای، کواکب و نجوم لاتیحصایی خلق و ایجاد و امرینه
مطیع و منقاد ایلدی .

« انسانلر! بلیکیز؛ خلق و ایجاد، او قادر قدیمک دست قدرتنه
پیوسته، تدبیر بلاده او صانع حکیمک ارادتنه وابسته در .

« اول ملک علام و مالک اذمه انام، که الوهیتنده وحدانیت
ایله متعالی، ربوبیتنده فردانیت ایله متعظمدر .

« ارباب اخلاص! اول مجیب الدعوات اولان ذات اقدسه
ظاهراً و باطناً عرض احتیاج ایدیکیز؛ امر دعاده حد معروفی
تجاوز ایدنلر ایسه نزد الهیده ممدوح اولمازلر .

« ارباب الباب! طرف الوهیتندن انبیا و مرسلین بعث و اسرا

وَنِجْه احكام عدل آيين تعليم وانبا اولنهرق ير يوزى كسب صلاح
ايمش ايكن، يكيدن بنى وعناد ايله اشعال نأرة فساد ايمه يكر؛
دعا ايديكز: بين الخوف وَالرَّجَا دعا ايديكز! شبهه سز، رحمت
يزدان، ارباب احساندن بعيد دكلدر.

« برياض ازلى، كه روزكارلى غيث رحمتك اوكنده مژده
رسان اوله رق نشر وارسال، رياح دخى ياغور ايله يوكلو اولان
سحابي تحمل ايدهرك اراضى مواته سوق وايصال ايدر؛ بلوطلردن
نزول ايدن باران فيض نثار ايله انواع ثمرات حصوله كلير. ايشته
محى حقيقى تعالى وَتَقْدَسِ حضرتلى بلاد ميتنى بويله قوه ناميه
احدايله احيا ايدر» (سوره اعرافدن مقتبس).

* *

۸. - جناب حَقِّكَ صفات جليله سى قرآن عظيم الشانده
احسن صورتله تصوير بيورلمشدر؛ قرآن كريمدن مقتبس اولان
فقرات آتیه، بو مدعا مزی اثبات ايدر:

« صانع عالم تعالى وَتَقْدَسِ حضرتلى، معبود حقيقيدر؛ حیات
ابدیه وقيومیت سرمدیه ايله متصفدر.

« احددر؛ الوهیتده واستحقاق ربوبیتده مشارکدن خالی:
« وحدانيتنده شك وکانه دوشمک عقله صيغماز.

« حى در؛ شائبه نعاس ونومدن برى:

« آنکچون تغير وفتور خاطر وخیاله کلز.

« قيومدر؛ عوالم علويه وسفليه نك مالك مستقلى:
« بذاته قائم اولوب آنسز ماسوا ايچون بقا متصور اولماز.
« متکبردر؛ کبرياء شانى مساوى ومدانیدن عارى:
« اذن سبحانى منضم اولمادجه هيچ بر فرد نزد الوهیتنده بسط
بساط شفاعته جسارت ایده مز.

« علميدر؛ اهل آسمان وزمینك ماضى و آتیسى، بحر محیط علنه
نسبتله قطره:

« مشیت ازلیه تعلق ایتدجه آنلرک علم الهیدن بر ذره اخذ
ایتملری قابل اولماز.

« عظيدير؛ کرسی عظمى، سماوات وارضى مستولى:
« آنلرک دائرة حفظ و حراستده بولنديرلمسى ذات بارى
ايچون مورث ثقلت اولماز.

« اول پروردگار معالى کردار حضرتلى، انداد و اشباهدن
متعالى، ماسوادن غنى وعالى در» (سوره بقره دن مقتبس).

* *

۹. - « عالم ملك وملكوتك امر تصرفى قبضه تسخيرنده
اولان جناب کبرياء بر محسن بهمتادر، كه جميع خيرات، آنك فيض
عميم جوادانه سنه مخصوص، بالمله بركات لطف، قديم فياضانه سنه
منحصردر.

« قادردر؛ خير وشر، آنك يد قدرتنده وَنَفَع وَضَرَر، دست
ارادتنده در.

« خالقدر؛ هانكيزك اجتناب محارمه اورع واكتساب محاسنده اسرع اولديني حقنده معامله اختيار ايتك ايچون موت وحياتي تقدير ايتمشدر .

« عزيزدر؛ قهر وتدمير ايدر، احسن اعمالدن اعراض ايدىنى .

« غفوردر؛ عفو ومغفرت ايلر، مساويسندن توبه ايليه نى .
 « بر مبدع حكمت افزا، كه سماوات سبعمي يكديكرينه مطابق اوله رق خلق وانشا ايندى : مظهر تجليات سبحانيه اولان مبدعات رحمانيه ده تفاوت كوره مزسين .

« عالم امكاني تشكيل ايدن بدايع مكوناته عطف نظر امعان ايت؛ هيچ برخلل ونقصان مشاهده ايدى بيلير ميسين؟

« مرة بعد اخرى ارجاع نظر ايت! بيهوده اتعاب فكر ايتمش اولورسين! نه قدر تحرى ايتسهك بصرهك بر عيب وقصور مشاهده سندن عاجز قاله رق كلال ايله رجعت ايدر» (سوره ملكدن مقتبس) .

١٥٠ . - « اى نبى محترم! جناب حقه اوصاف جليله سنى سندن سؤال ايديورلر؛ آنلره سويله :

« جامع جميع صفات جلاليه ومستجمع اوصاف جماليه اولان ذات كبريا، تبارك وتعالى حضرتلرى، وحدت حقيقه ايله متصفر: انحاء تركيب وتعدد دن منزه، جسميت وخواص جسميتدن بريدر .

« صمددر؛ ماسوادن مستغنى، خلائق ايسه هر خصوصده دركاه الوهيتنه مراجعت استمدادكاريده بولنميه مجبور .

« مالك الملك والملكوت، صاحب العز والجبروت .

« والد دكلدر : مجانسى، مفقود، معين ويا وارثه احتياجدن آزاده .

« مولود دكلدر : مسبوق بالعدم اوليوب وجودى بشقه سسته توقفن وارسته .

« مكوناتك صانع وحيدى ايچون كفو ونظير اوله جق برفردك وجودى متصور دكلدر» (سوره اخلاصدن مستنبط) .

١١١ . - اخطار . - سوره اخلاص، لفظى قليل، معناسى كثير بر سوره جليله در؛ جميع معارف الهيمى مشتمل، ارباب الحادك ردينى متكفلدر. حديث نبويه قرآن عظيم الشانك ثلثنه معادل اولدينى بيان بيوريليور : فى الحقيقه قرآن كريم، عقائد، احكام، وقصصدن عبارت اولوب قواعد عقائدك اساسى ايسه بو سوره جليله مند مجدر . طرف نبويدن وقوع بولان دعوت اوزرينه اهل قرينى، واجب تعالى حضرتلرينك اوصاف جليله سنى سؤال ايتمه لريله بو سوره جليله انزال بيورلمشدر .

١١٢ . - خلفاى راشديندن امام على (كرم الله وجهه)

حضرتلری برکلام بلیغنده جناب حق صفات نقصانیه و اوصاف جسمانیه دن تنزیه و تقدیس ایدرک بیوریورکه :

« جناب حق، عقل بشرک تصور ایده بیله جکی هیچ بر شیئه مشابه دکدر؛ انسانلرک مادیاتدن انتزاع ایتدکری هر هانکی وصفه ذره ما مشابهتی اولان بر شی آکا اسناد ایدیله مز. تقوانک کالی، معرفه الله ایلهدر؛ معرفه اللهک کالی، جناب حق تصدیق ایلهدر؛ تصدیق کالی، وحدانیت الهیهی صدق ایله اذعان و قبول ایتمکن عبارتدر؛ صدق کالی، جناب پروردکاردن صفات نقصانیه نی ایلهدر. . . . خالق تعالانک زرده اولدیغی سؤال ایدن کیسه، آنی بر مادهیه تشبیه ایتددر. صانع ازلی تعالی و تقدس حضرتلری، خالقدر، مخلوق دکدر؛ هر شی ایله برابردر؛ لکن اتصال و قرابت طریقیه دکدر؛ ظاهردر؛ ظهوری انقطاع طریقیه دکدر؛ سبب اولدر، سببیتی عمل طریقیه دکدر؛ ناظردر، اما هیچ بر فرد آنی مشاهده ایده مز. مکاندن، زماندن، مقداردن منزهدر. »

•••

۱۳۴. - قدیم، علم، قدیر، حکیم اولان ذات اجل واعلی حضرتلرینه بو وجهله اعتقاد ایتک، دین حَقْک اساسی اولوب هر زمان نابتدر. اشبو دینه: «اسلام» نامی ویرلشدر، که توکل، جناب حَقْک عبودیتنه و اوامرینه انقیاد، طریق مستقیمه سعی ایتک مغالزینی مفیددر.

اسلامیتده بیان ایدیلن قواعد اخلاقیه، قرآن عظیم الشانک ایکنجی سوره جلیله سنده شو وجهله تلخیص بیورلشدر :

« قرآن کریم و فرقان حکیم، بر کتاب مستطابدر، که ریب و کاندن عاری، شک و ارتیابدن بری در :

« سلطانی، او درجه واضحدر، که مدققانه اعمال فکر ایدن بر عاقل، من طرف الله منزل اولدیغنده تردد ایتمز. »

« بهائی، او درجه ساطعدر، که معمقانه ارجاع نظر ایلین بر فاضل، بلاغت اعجاز کاریسنده دوچار اشتباه اولماز. »

« هاددر؛ متقیله طریق حق ارانه ایدر: فواحش و کبائر دن احتراز ایدنلره رهبر اولور. »

« اول متقیله، که جناب حقه، ملکوره، یوم قیامته، و قدره کورمکسزین اینایرلر. »

« مکتوبات خمسیهی آداب و ارکانی و شرائطی ایله اقامه ایدرلر. »

« کندیلرینه احسان ایتدیکمز مالی سبیل خیره صرف و اولاد و عیال لرینه و سائر مستحقینه انفاق ایلرلر. »

« اول متقیله، که ای نبی آخر الزمان! سکا کوندریلن قرآن عظیم الشانه و سندن اولکی پیغمبرلره و یریلن کتابلره ایمان و یوم آخرته ایقان ایدرلر. »

« ایشته هدایت ربانیه و توفیقات صمدانیه نائل اولان، آنلردر؛ فلاح و نجات ایله مبشر اولان، آنلردر. »

*••

۱۴. - دین اسلامك قواعد اساسيه سندن بعضارى شونلردر:
برنجیسی: صانع عالم حضرت تیرینك وحدتنه، جسمیتدن تزهنه،
قدرتنه، رحمتنه اینامق.
ایکجیسی: ابنای جنسنه شفقت و اخوت ایتمك.
اوچجیسی: اغراض نفسانیهدن اغراض ایتمك.
دردنجیسی: جناب و اهب الآمال حضرت تیرینه کمال شکران
ایله ربط قلب ایتمك.
بشنجیسی: افعال بشریهدن دار عقباده مسئولیت اولدیغنه
اینامق.

* *

۱۵. - واجب تعالی حضرت تیرینك قدرت و محبتی حقنده قرآن
عظیم الشانده وارد اولان معانی لطیفه هیچ برسانده موجود دکلدرد.
جناب حقك و خدایتی، جسمیتدن تنزهی، عظمتی، رحمتی،
قرآن عظیم الشانك او بلیغ و روح پرور سور جلیله سنی تشکیل
ایدر. هیچ بر طرفی، حیات، نورانیت، روحانیتدن خالی دکلدرد.
هیچ بر یزنده مغایر عقل و حکمت بر شیء یوقدر. بالجمله مندرجاتی
موافق حکمت اولوب انسانی مقتون ایدر.

* *

﴿ نوح نبی الله ﴾

۱۶. - دین اسلامك بیاننه کوره بو اعتقاد صحیح و سالمه

واجب تعالی حضرت تیری طرفندن زمان خلقتده آدم علیه السلامه
وحی اولمشدر. مرور ایام و تعاقب اقوام ایله شو دین حقه خلل
ککش؛ اساطیر ایله قارشمش؛ اباطیل بت پرستی آکا خلف اولمش؛
نهایت بدرجه یه ککش، که سکنه ارضك قسم اعظمی حال اشراکه
دوشمش. بونك اوزرینه ارحم الراحمین تعالی و تقدس حضرت تیری،
محض لطف و کرمدن انسانیری استغفار ایده جك درجه امهال
ایتمکسزین دوچار مؤاخذه ایلمك، مشیت ازلیه یه مغایر اولدیغندن
نوح علیه السلامه نبوت احسان بیوردی؛ شرکدن و اعمال سینهدن
اغراض، معبود حقیقی اولان واجب تعالی حضرت تیرینه تعبد و دین
اسلامه رجوع ایتملری لزومنی انسانلره تبلیغه مأمور ایتدی؛
نوح علیه السلامك دعوتی، ثمره بخش اولما دیغندن من طرف الله کن
طوفان، ارباب ضلالی محو و پریشان ایتدی. نوح علیه السلامك
شوتبلیغی و قومنك عدم اجابتی، قرآن عظیم الشانك یمش برنجی
سوره جلیله سنده (سوره نوحده) بروجه زیر بیان بیورلمشدر:
نوح، من طرف الله قومنه بعث اولنه رق «طوفانك و یا عذاب
آخرتک و رودندن اول قومنی انذار ایتمی» حقنده امر الهی
شرف تعلق ایتدی.

نوح، قومنه توجیه خطاب ایده رک دیدی که:

«قوم! سزه الله طرفندن مبعوثم و نذیرم. جناب حقه عبادت
ایدیکر؛ امرینه مخالفتدن صاقنکر؛ امرمی دیکله یکنر. جناب حق
ده سزک کچمش فناقلریکنزی عفو ایتسون. صحت و عافیت و وسعت

رزق ایله سزی اجل مسمایه قدر تأخیر ایلسون . جناب حَقِّ تقدیر ایتدیکی اجل حلول ایتدکدن صوکره اصلاً تأخر ایتمز . آنکچون ویریلن مهلتدن استفاده وَاوامر الهیهه انقیاد ایدیکز . اکر سز اهل علم و ارباب فکردن اولیدیکز شو دیدکریمی تصدیق ایدردیکز .»

نوح، جناب حقه مناجات ایدره که دیدی که :

« یارب ! قومی کیچه کوندوز طریق مستقیمه دعوت ایتدم . دعوتیم، آنلرک ایمان و طاعتدن فرارلرینی اتریمقدن بشقه بر فائدهینی مفید اولمادی . نعمت غفرانکه نائل اولمالرچون آنلری نه وقت توحیده دعوت ایتش ایسه دعوتی ایشتمه مک ایچون پارمقلرینی قولالقرینه طوتدیلر؛ یوزیمی کورمه مک ایچون لباسرینه بوروندیلر؛ کفر وعصیانلرنده اصرار و دعوتمه اجابتدن استکیار ایتدیلر . آنلری جهراً دعوت ایتدم؛ بعده دعوتی کاه آشکار، کاه کیزی طوتدم . برر برر تنهایه چاغیروب سویلدم و دیدم که : کفر ومعاصیدن توبه واستغفار ایدیکز . ذات اقدس حضرتلری مستغفرلری دریای رحمتنه غرق ایدر . استغفار ایدیکز . جناب حق سزه احتیاج و ضرورتکیز درجهسنده یاغور یاغدیرسون . کثرت اموال و اولاد ایله امداد ایلسون . میوملی بستانلر و آقار صولر ویرسون . سزه نه اولدی که جناب حقه ایمان ایدره نائل ثواب اولق جهتنی دوشونمورسکیز؛ حالبوکه واجب تعالی حضر- تلری، سزی اطوار مختلفه اوزره علی التدریج یراندی : سزی

عناصر حالندن مرکبات غذائییه حالنه وبعده اخلاط، نطفه، علقه، مضغه و نهایت کیمک و ات حالته قلب ایتدی . بعده اشبو شکل و صورته قویدی . کورمیورمیسکیز؛ جناب حق سماوات سبعهیی نصل مطابق اولهرق یراتمش؛ قمری سماء دنیانک شمعهسی حالنه قویمش؛ کونشی دخی سراج منیرقیلش . مبدع عالم تعالی و تقدس حضرتلری، سزی طوبراقدن یراندی؛ ینه ترابه اعاده و روز جزاده تکرار اخراج ایده جکدر . جناب حق سزه ارضی بسط ایتدی، تاکه آنده واسع یوللر و بیوک جادهلر انشا ایدره امور و خصوصاتکیزی تسویه و موارداتکیزی تأمین ایده سکز .»

بونک اوزرینه نوح، واجب تعالی حضرتلرینه شو وجهله عرض مناجات ایتدی :

« یارب ! قوم، امر دعوتده بکا عصیان ایتدیلر . مال و اولادی، کندی ایچون دار عقباده سبب خسران اولقدن بشقه بر شینه یارامیان رئیسلرینه اویدیلر . رئیسلریده اسافل ناسی علمیمده تحریک و امر دینده ایقاع فساد ایتدیلر . « معبودیکزه عبادتدن کچمه یکز . ود، سواع، یغوٹ، یعوق، نسر آدلوبتلریکیزی ترک ایتمه یکز » دیه آنلری اضلال ایتدیلر . یارب ! سن بو ظالملری هلاک ایت و عذابلرینی آتیر ! »

قوم نوح، خطالری سببیه طوفان بلایه غرق و عذاب شدیدده دوچار اولدیلر . جناب حَقِّ عذابندن کندولرینی تخلیص ایده . جک بر معین و ظهیر بوله مادیلر .

نوح، مناجاتنده دیدی که :

« یارب ! یر یوزنده کفاردن بر فرد براقه . اگر آنلری ترک ایدرسه ک مؤمن قوللریکی اضلال ایدرلر ؛ آنلردن تولد ایده جک کیسه لرده بر طاقم فجره دن و کفاردن عبارت اولورلر .
« یارب ! بنی ووالدینمی و خانهمه مؤمن اوله رق داخل او-
لانلری والی یوم القیام کله جک مؤمنین و مؤمناتی عفو و مغفرت .
ایت ! ظالملرک ده خسرا نی تزید ایله ! »

﴿ ابراهیم خلیل الله ﴾

۱۷ . - آرادن عصر لر کچدی ؛ عالم یکدن مسکون اولدی ؛
ینه انسانلر، دین حق تغییر ایتدیلر ؛ ورطه اشرا که دوشدیلر . قادر
مطلق حضرتلری، انسانلری راه ضالالتدن طریق مستقیمه سوق
و دین حق آنلره ارا نه ایچون بر نبی ذیشان ده ابعث و اسرا
بیوردی، که ابراهیم خلیل الله در . ابراهیم علیه السلام ک باباسی
مشرکیندن ایدی ؛ کتب مقدسه، آنی عبده اصنامدن اولمق اوزره
اراه ایدیور . ابراهیم علیه السلام ک ابونی عبده اوناندن اولمغله
کندوسی دخی صباوتنده آنلرک بیننده بولنیور ایدی ؛ قاچ
باشنده وحدانیت الهیهنی اذعان ایلدیکی حقنده کی روایات، مختلفدر .
علماء نبی اسرائیلدن بعضاری اوچ باشنده اولدیغنی بیان ایدرلر ؛
دیگر بعضاری ده اورتا یاشلی اولدیغنی کوسترلر . علمای اسلامیه دن

اکثرینک رأیی، اون اوچ ایله اون آلتی سنی میاننده اولسیدر [۱] .

۱۸ . - ابراهیم علیه السلام ک واجب تعالی حضرتلری
حقنده نصل استدلال ایله دیکی، قرآن عظیم الشانده بر وجه زیر
تعریف بیورلمشدر (سوره انعام) :
و کذا ابراهیمه آسمان و زمینک عجائب مخلوقات و بدایع مکونانی
اراه ایلدک، تاکه استدلالی، اساس متینه مبتنی اولسون و امر
توحیدده کسب یقین ایلسون .

وقتا که کچه نک استار ظلامی، آنی احاطه ایتدی ؛ نظری، بر
کوکبه اصابت ایلدی . اول امرده « عجبا ربم بومیدر؟ » دیه بر
خاطره خطور ایش ایه ده کوکب، وراه پرده اختفایه چکیلجه :
« بن، اویله هدف افول و غروب اولان شیلری سوم ؛ نره ده
قالدی که معبود آخاذا ایلیم » دیه او خاطرده نبری ایتدی . برده
قرک جانب شرقدن طلوع ایتمکه اولدیغنی کوردی ؛ « ربم بو
اولمالیدر » دیدی . آنحق قر، برمدت صوکره افق نظرندن غروب
ایتمکه احوالنده ثبات اولمان شیلرک الوهیته صالح اولمیه جغنی
و حق ادرا کده توفیقات صمدانیهیه محتاج اولدیغنی ایقان ایدرک
« یارب ! لطف و عنایتک رهبر هدایتیم اولمازسه بن ده اصحاب ضلال
[۱] تفسیر قاضیده شوپله بیورلمشدر : « واما قاله زمان مراهمته او
اول او ان بلوغه »

زمره سندن اولورم « ديه هدايت سبحانيه بي استرحام ايتدی .
 فرداسی، آفتاب عالمتابك افق مشرقدن طالع اولديغنی کور-
 دی » ايشته ربم بو اولماليدر؛ بو سارلردن دها بيو کدر » دیدی .
 آنجق شمسک دخی غروب و غیبوتده، دیکرلرینه پیرو اولديغنی
 کورنجه قومنه دونه رک : « قوم ! بن، سزک صانع تعالی وَ تقدس
 حضرتلرینه شریک عد ایتدیکنکز شیلردن بری یم . اجسام ارضیه
 کی، اجرام سماویه، محدندر؛ بر صانع، بر مخترعه محتاجدر؛ بر
 حکیم ازلی به وابسته در » دیدی . بعده شو ممکناتک صانع حکیم و
 مبدع قدیمی تعالی وَ تقدس حضرتلرینه توجه ایله : « کوکلری وَ
 یرلری خلق ایدن صانع تعالی وَ تقدس حضرتلرینه مسلم اوله رق
 توجیه وجهه اخلاص ایله دم . بن، ذات اجل و اعلايه شریک اتخاذا
 ایدلردن دگم » دیدی .

بونک اوزرینه قومی، امر توحیدده ابراهیمه مخاصمه و مجادله
 ایتکه باشلادیلر .

ابراهیم آنلره دیدی که :

« بنجه جناب حَقِّک وحدانیتنده می مجادله ایدیورسکنز ؟ مع
 هذا واجب تعالی حضرتلری، بی طریق مستقیمه هدايت ایله دی .
 بی معبودلریکنزله اخافه ایتمه یکنز ! واجب تعالی حضرتلرینه شریک
 عد ایتدیکنکز شیلردن حذر ایتیم؛ مشیت ازلیه تعلق ایتدکجه آنلر
 بکا هیچ بر ضرر اصابت ایتدیره منزلر؛ چونکه ربم تعالی وَ تقدس
 حضرتلرینک علی، هر شیئی محیطدر . آیا سز، صحیحی فاسددر، قادری

عاجزدن تمیز ایچون اعمال فکر ایتزمیسکنز ؟ بن، سزک امر
 عبادتده شریک اتخاذا ایتدیکنکز شیلردن نیچون خوف ایله میم ؟
 طالبوکه سز، طرف باریدن اشراکلری حقننده بر کتاب و یا برهان
 وارد اولیان شیلرک جناب حقه شریک اتخاذاذن حذر ایتمیورسکنز ؟
 هانکی فرقه امنیت ایتمه احق و احراردر؛ موحدلری، یوقسه
 مشرکلری؛ اگر بونی فرق و ادراکه مقتدر ایسه کنز بکا جواب
 وریکنز . جناب حقه ایمان ایدوب اعتقادلرینی شریک ایله تلبیس
 ایتمین کیسه لر یوقی؛ ایشته شایان امن و امان اولان، آنلردر؛
 راه هدايته واصل اولان، آنلردر .

•••

۱۹ . - شوراسی ده شایان مطالعه در، که قرآن حکیمه امر
 وفرمان بیوردیغنی وجهله ابراهیم علیه السلام، ایچنده بولوندیغنی
 مذهب، صابئ، مذهبی ایدی؛ بو مذهب، اساساً اجرام سماویه به
 عبادت ایتمکنن عبادتدر . ابراهیم علیه السلام، صاحب عقل
 و حکمت اولدیغندن اجرام سماویه نیک حقیقتنی وَ خواصنی تدقیق
 ایتدی . رصد ایتدیکی کوکب، زهره، یا خود عطارد، یا خود
 مشتری ایدی .

•••

﴿ موسی کلیم الله ﴾

۲۰ . - بوندن سوکره و اب تعالی حضرتلری طرفندن

انسانلره تبلیغ احکامه مأمور اولان نبی ذیشان، «موسی کلیم الله» دره موسی علیه السلام، نه صورته تبلیغ احکام ایتدیکی حقه قرآن عظیم الشانده وارد اولان آیات جلیله معلوم اولدیغندن بوراده بیانه لزوم یوقدر. شوقدر سویلرم، که قومنه اجرا بیوردقلری نصیحت آیه، هر بریزک خاطر نشانی اولغه وحرز جان اتحادینه شایسته در.

«جیب الدعوات و قاضی الحاجات اولان حق جل و علا حضرتلرندن استمداد ایده رک صبر ایله یکنز! ارض، جناب حقه ملکیدر؛ عبادندن دیلیدیکنه احسان ایدر. حسن عاقبت ایسه متقیلر ایچوندور.»

﴿عیسی روح الله﴾

۲۶ - اولو العزم اولان رسل کرامدن بشنیدسی، «عیسی» علیه السلامدر. بومسئله ده نصرانیت ایله دین اسلام بیننده فرق عظیم وارددر. نصرانیتک عجیب و مغلق اعتقاداتی کوزلجه تعمیق ایتمین عوام نصارا، «تثلث» حقهده مههم بر فکره مالک اوله رق اعتقاد ایدرلر. شاید بونک نه دیمک اولدیغی برخرستیاندن صورلسه «اب»، «ابن»، «روح القدس» دیه تعریفه باشلار وبلکه «اوج شخص، لکن بر الله» دیه ایضاحات علاوه سنه قالدیشیر. شو مبیانت ظاهره حقهده تفصیلات بر رسمی طلب ایدلسه بونک بر اغز اولدیغی

بیان ایدر. شاید مخاطب، قاتولیک مذهبندن، یا خود انکلیز ایسقیوپال مذهبندن ایسه «اطناس اعتقادی» [۱] نامیله موسوم اولوب مذهب حقه اساسلرینی تلخیص و بیان ایتدکدن صکره بو اعتقادک بر برسطرینی، برکله سنی، حتی برهجاسنی قبول ایتمین کیسه نك الی الابد خسرانده قاله جغه حکم ایله سوزه ختام ویرن او شفقتلی نصارا بیاننامه سنی [۲] آیان ایله قناعت ایدر. شاعر شهیر «لورد بایرن» [۳]

[۱] Athanasian creed

[۲] Byron

[۲] اسکندریه بطریق «اطناس» طرفندن ترتیب ایدلمش اولسی حسیله «اطناس اعتقادی» دینلن و «ازنیق» جمعیت رهبانیه سی طرفندن قبول ایدلمسی حسیله جمله نصارا ایچون مجبوری اولان اعتقادنامه، شوردت سلامت دارینه نائل اولق ایسته نلر ایچون هر شیدن اول مذهب عمومی به اعتقاد ایتک، واجیدر. اگر برکیسه، بومذهبه غل وغشدن آزاده اوله رق اعتقاد ایتز ایسه الی الابد خسرانده قالیر. مذهب عمومی، شوردت اقایم ثلثهده وحدته، وحدته اقایم ثلثیه عبادت ایتهل یز. نه اشخاصی قاریشدیرمالی، نه ده عنصرلری تفریق ایتهلیدر. زیرا ابک شخصی، بشقه اولدیغی کی، ابک شخصی، بشقه وروح القدسک شخصی ده، بشقه در.

لکن ابک، ابک وروح القدسک الوهیتی، بر، سلطنتی، مساوی، علویتی، ابیدر. اب، نه ایسه ابنده اودر؛ روح القدس ده اودر. اب، غیر مخلوق، ابن، غیر مخلوق، روح القدس، غیر مخلوقدر. ادراک اولتماز اب، ادراک اولتماز ابن، ادراک اولتماز روح القدسدر. اب، ازلی، ابن، ازلی، روح القدس، ازلیدر. فقط اوج ابدی دکل، آنجق بر ابیدر. نتهکیم اوج غیر مخلوق اولیوب آنجق بر غیر مخلوقدر. وینه اوج غیر قابل ادراک اولیوب یالکز بر غیر قابل ادراکدر.

هزل آمیز بر قصیده سنده نصرانیتک بو ماده حقنده کی حسیاتی
بروجه آتی توصیف ایدیور .

« بر معتقدك الطناس بیاننامه سنی کمال ممنونیت ایله تلاوت

كذلك قادر مطلق اب ، قادر مطلق ابن ، قادر مطلق روح القدس در ؛
لكن اوج قادر مطلق اولیوب آنجق بر قادر مطلقدر .

و یه الله اب ، الله ابن ، الله روح القدس ؛ لكن اوج الله دكل یالکنز
بر الله در .

كذلك افندی اب ، افندی ابن ، افندی روح القدسدر ؛ لكن اوج
افندی دكل ، بر افندی در .

بو وجهله اشبو اختصاصدن هر برینی منفرداً الله و افندی اولقی اوزره
نصارا آیینجه اعتقاد مجبور اولدیغمز کبی « اوج الله » ، « اوج انندی »
دیگدن مذهب عمومی ایجابجه ممنوعز .

اب؛ هج کیمسه طرفندن احداث و خلق و تولید اولغامشدر .

ابن؛ اب طرفندن احداث و خلق اولغیوب آندن تولد ایشدر .

روح القدس؛ اب طرفندن احداث و خلق و تولید اولغیوب آنجق
آندن صادردر [*] .

اب؛ بردر ، اوج دكل ؛ ابن؛ بردر ، اوج دكل ؛ روح القدس؛ بردر ،
اوج دكل .

اشبو اقایم ثلثه ده مقدم و مؤخر ، کبیر و صغیر یوقدر ؛ آنجق شو
اوج ذات؛ ممأ ابدی و مساوی درلر .

والحاصل: ذکر اولوندیغی وجهله وحدتده اقایم ثلثه و اقایم ثلثه ده
وحدت اولدیغنه اعتقاد ایدیلیر .

سلامت دارینه نائل اولقی ایسته ن؛ اقایم ثلثه یه بویه جه اعتقاد ایتیلیر .

بوندن ماعدا سلامت ابدیه نائل اولقی ایچون افندیغمز عیسی علیه .

السلامک بشریته تمثیل ایتدیکنه بحق اینامق اقتضا ایدر .

[*] بو، اودودوقس مذهبنه کوره در . پروتستان مذهبنده شویله در: « روح
القدس؛ اب و ابن طرفندن احداث و خلق و تولید اولغیوب آندن صادر اولمشدر »

ایتدیکی ایشیدیلیرسه هر شیئک محکوم ایدلیدیکی؛ بالسوله نمایان
اولور: بر کیمسه اک دهشتلی خصمنی؛ اوکنده دیز چوکش کورسه
- یاغمزور یاغدقدن صوکره علام سماک هوایی تزیین ایتدیکی کبی
- نصارانک دعا کتابی تزیین ایدن او نفریندن دهها آغیر برشی
اختراع ایده مز .

زیرا مذهب محق؛ افندیغمز عیسی ابن اللهک هم الله ، هم انسان اولدیغنه
اقرار و ایمان ایتمکدن عبارتدر .

عصرلردن اول ابک عنصردن تولد ایتسی حسیله الله ، زمان ایچنده
والدهنک عنصردن تولد ایتسی حسیله بشردر .

تام الله ، تام بشردر ؛ چونکه روح ایله جسده بشردن عبارتدر .

الوهیتی جهتله ایه مساوی ، بشرتی جهتله آندن ناقصدر .

هرنه قدر هم الله ، هم بشر ایسه ده ایکی دكل ، آنجق بر عیسی در .

بردر ؛ فقط وحدتی؛ الوهیتک جسده انقلاب ایتسیله دكل ؛ بلکه بشریتک
الوهیتدن استنباط اولغیسيله در .

بردر . وحدتی؛ طبیعتلرک اختلاطیله دكل ؛ آنجق اشخاصک اتحادیله در .

روح ایله جسددن انسان حاصل اولدیغی کبی الله ایله بشرده بر عیسادر ،

که بزم سلامتمز ایچون دوچار آلام اولمش ، جهنمه اینمش ، اوچچی کون
اولولرک آراسندن قائمشدر .

سماواته عروج ایدهرک قادر مطلق الله و ابک صاغ طرفنده قعود

ایدوب اورادن دخی اولولری و دیریلری محاکمه ایچون کله چکدر .

آنک حین زولنده جمله انسانلر جسدرلیله برابر بعث و کندی عملرندن

محاسبه اولنه چقلدر .

خیر ایشله یلر؛ حیات ابدیه یه ، شر ایشله یلر ایسه نار ابدیه داخل

اوله چقلدر .

ایشته مذهب عمومی؛ بودر . هرکیم بوکا صدق و خلوص ایله اعتقاد

ایتمز ایسه سلامته نائل اوله ماز .

«تثلیث» لفظی، کتب مقدسه دن مأخوذ برشی دکلدرد. و بو تعبیر، خرسیتیان کتابلرینک هیچ برنده بولمیبو آنحق ایکنجی قرن میلادیده اشخاص نلشنک الوهیتده اتحادی حقنده کی اعتقادی ایضاح ایچون نصرانیتده ادخال ایلمشدر.

مذهب نصارا مؤلفلرینک اعاضمی، بو نظریه یی ایضاحه مقتدر اوله میوب بو باده کی افاده لری، آنک آکلاشیلماز بر سر اولدیغنی تصدیق، یاخود بیاندن عبارت قالمشدر.

دوقتور «روبنسون» [۱] شو وجهله بیان مطالعه ایدیور: «دائما مقدس اولان تثلیث، بر سر عمیقدر، که عقل بشرینک جولان جراتکارانه سنک اختراعندن آزاده و ذکای انسانینک اک واسع حدود ادراکندن خارجدر.»

اگر دوقتور روبنسون بو افاده سنده حقلی اولوبده بوسر، عقل بشرینک اک جراتلی جولاننک اختراعندن آزاده ایسه اسقاندیناو و مصر قدیم اساطیرنده، مسلك افلاطونیده و شمیدیکی هندوستان مذهبنده بوکا مشابه اعتقادلر بولندیغندن آنلرک دخی اختراع بشر اولمایوب وحی الهی اولسی لازم کلیر. لکن بولزومی، نصارانک قبول ایده جکلرینی مأمول ایتمه یز.

دیگر بر مؤلف دخی بوماده یه ایما ایده رک دیورکه:

«خرسیتیانلر بیننده «تثلیث مقدس» استدلالدن زیاده اعتقاد اولنسی لازم اولان بر مسئله در؛ بو مسئله حقنده جناب حقل

[۱] Dr. Robinson

کلامنده وحی ایتمدیکی صراحتدن زیاده تدقیقاته کیریشمک، ریاکارانه بر تقوادن نشأت ایدن غیر معقول و علی الاکثر موجب تهلکه بر غیرت ائریدر.

«خیر! متفکر، متجسس، متقی نصارا قرداشلر! سز بو سرک تحقیقنه کیریشمیبو بلا تحقیق و لا تدقیق آنی قبول ایتمه- لیسکیز. اگر وجدانکیز بو معامله یی قبول ایتمز ایسه تثلیث مسئله- سی، عمومی نصارا مذهبک اساس اعتقادی اولدیغنی حقنده کی حکم قطعی یی ملاحظه ایله مستریح البال اولیکیز؛ کیم که بو مذهبی تماماً و کاملاً محافظه ایتمه یه، شبهه سز مؤبداً خسرانده قالیر.»

غریب کورونمسون، که نصارا کتابلرینک هیچ بر طرفننده تثلیث قاعده سنی اثبات ایده جک برشی یوقدر. یالکنز یوحنا انجیلینک برنجی فقره سنده دینیلیورکه: «آنلر اوچدر؛ سواده اجرای احکام ایدرلر: اب، ابن، روح القدس.» شوده شایان اشعار بروقه- درکه «تدقیق اناجیل جمعیتی»، بو فقره نک انجیل ایچون موجب ثنا برشی اولیه جغنه منی مصحح انجیلدن آنی طی ایتمشدر. بو جمعیت، معاملاتنده نوتون، جیبون، پورسون [۱] و بولسخه نک علاوه تحریفیه اوغرادیغنی اثبات ایدن سار ذواتک آثارندن استفاضه ایتمشدر. «قاله» [۲] بیله انجیلک نسخ قدیمه سندن هیچ

[۱] Newton, Gibbon, Porson

[۲] Augustine Calmet اوکوستن قاله، متفنن فرانسز کلامیون و مؤرخیندرد؛ ۱۶۷۲ ده لورن شهرنده تولد و ۱۷۵۷ سنه سنده وفات

برنده بو قاعده نك بولنمادیغنی قبول ایتمشدر .

قارئلریمیز، بو بابده بالذات عیسی علیه السلام طرفندن وارد اولان برکلامی نظر اعتباره آمالیدر؛ «ایو افندی! حیات ابدیه بی اکتساب ایچون نه یاچه لییم؟» دیه کندیسندن سؤال ایدن برحاکمه «نیچون بکا ایو افندی دیورسین؟ جناب حقن بشقه ایو دیه جک کیسه یوقدر» دیه جواب ویرمشدر. عیسی علیه السلام، کندندن بویه تفریق و تمیز ایله دیکي، ذات اجل و اعلی ایله متحد اولدیغنی ادعا ایدن کیسه لر، بو کلامی کوزلجه مطالعه ایتمه لیدر .

❖

ایتمشدر. حداثت سنده «بنه دیکتین» صنفی رها یئندن اولمش و بو صنفک متعدد مناسترلرنده فلسفه و کلام تحصیل ایتمشدر. کتب مقدسه حقنده شرح و ایضاح و مباحثات بولو کتب مفصله یازمشدر. شرحی، یکریمی اوج جلد اوزرینه فرانسه ده پارس شهرنده ۱۷۰۷-۱۶ سنه لرنده طبع اولتمشدر؛ عهد عتیق و جدیدک هرکتانی شاملدر. محررات و نشریاتی پک چوقدر . بونلر، یالکز کتب مقدسه یه طأد اولیوب جوغی: تاریخه، طبیوغرافیاه، علم انسابه، تراجم احواله، ازمنه عتیقه احوالنه داژدر. آکا شهرت و برن کتابلردن بری: «توراتک قاموس تاریخی و انتقادیسی» نام اثردر؛ ۱۷۳۰ سنه سنده پارسده طبع اولمش و انگلیز، آلمان، ایتالیان، فلنک لسانلرینه ترجمه ایدلمشدر. دیگرى: «آثار عتیقه مذهبیه و غیر مذهبیه» عنوانلی اثریدر، که پارسده ۱۷۲۰-۲۲ده طبع اولتمشدر. قاله، هنوز علوم مذهبیه تحصیلنده ایکن منتقد اولقندن زیاده محرر اولق اوزره تمیز ایدوب علوم اسرائیلیه ایله السنه شرقیه علمنده ناقص ایدی. مارالذکر ایکی اثری هم منسوب اولدیغنی کنیساده و همده پروتستان کلامیونی بیننده دائماً مقدس عد ایدلمشدر .

۲۴ . - مذهب نصاراده اولان تثلیث قاعده سندن و عیسی علیه السلامک آنلر طرفندن الوهیت درجه سنه چیقارلمسندن بو قدر بحث اتمک کافیدر . شیعی دی بو بابده دین اسلامک قاعده سنی کوره لم و عقل بشری یه کوره «الله انسان» و یا «انسان الله» [۱] فکری نیک غیر معقول و عبث برشی اولدیغنی اول امرده آیان ایدلم . بوه برفکر معقول و یا معنای معقول اولیوب بلکه هر بری دیکرینه مابین ایکی فکر و یا معنائک اختلاط و تشویشندن عبارتدر . مسلمانلرک اعتقادنده جناب حقده تباین یوقدر .

قادر مطلق صانع تعالی و تقدس حضر تبری، کمال حکمتیله بزه قوای عقلیه احسان بیورمشدر . هر درلو معلوماتی عقل ایله اکتساب ایدهرز . عقلیز، هر نه قدر محدود اولسه بیه ادراک ایتدیکی درجه ده قابل انکار اولیان جناب حقی بولمغه بر طریق جایدر .

عقلیز، ازلیت و ابدیتی احاطه ایده مز؛ بونلر، مختصراً ذات اجل و اعلی حضر تلرینک علم الهیسنه مفوضدر؛ لکن عقلرک ادراک ایتدیکی درجه ده الوهیته اعتقاد ایتدیگمز کبی ازلیت و ابدیتی ده تصدیق ایدهرز . کذا دائرة ادراکمز داخلنده اوله رق عقلز ایله محاکمه ایدر و بر شخصک هم الله، هم انسان اوله میه جغنی بیلیرز . انسان نه در؟ شبهه سز کرامات ایله متصف و فضائل ایله محلی بر مخلوق؛ لکن هر جهتدن اقتداری متناهی، قوای عقلیه و

[۱] God man, or man God

قرآن کریمده، عیسی علیه السلامک اصل حقیقتنه دأر موافق عقل و حکمت آئیده کی ایضاتی بولورز :

«آزاده قید ارتیابدیر، که مسیح عیسی بن مریم، جناب حَقِّک رسولیدر؛ امر آلهیسی ایله مریمه القا اولمش بر مخلوقیدر؛ باری تعالی و تقدس حضرتلردن صادر اولمش بر ذی روحدر.

«بو حالده جناب حقه و پیغمبرلرینه ایمان ایدیکز؛ «الله اقایم نلشه نك بریدر» دیمه یکز؛ تثلیثدن فراغت ایدیکز؛ بو، سزك ایچون ده خیرلیدر.

«ذات اجل و اعلی حضرتلری معبود واحددر؛ آنده تعدد بوقدر. ولدن منزهدر.

«سماوات و ارضده نه وار ایسه کافه سی، جناب حَقِّک مملوک و مخلوقیدر. واجب تعالی حضرتلری حامی اولمق ایچون کافیدر. کرك عیسی علیه السلام، کرك ملائکه مقربین، واجب تعالی حضرتلرینه شرف عبودیتله مباحاتدن استنکاف اتمزلر.

«واجب تعالی و تقدس حضرتلری، سزه هر شیئی بیان ایدر؛ تا که راه ضلاله صاپمایه سکز. جناب حَقِّک، هر شیئی بیلیر» (سوره نساند). «مسیح ابن مریم، آنحق جناب حَقِّک بر رسولیدر؛ آندن اول چوق رسوللر کچمشدر. والدہ سی ده آیات الہی تصدیق ایدر بر عقیقه ایدی. هر ایکسی، حواج بشریه دن اولان ما کولات ایله تغذی ایدرلر ایدی» (سوره مائده دن مقتبس).

۴۴. - احتمالکه اورتودوقس مذهبده اولان نصاران، بو افادہ ذاتی شدتله رد و بزى لوم و تقبیج ایدرلر؛ عیسی علیه السلامی «عادتا بر انسان» قیلدیرغمزدن و «عادتا» صفتیله توصیف ایتدیگمز. دن بونی، حقیقتده مغایر حرمت و رعایت بر تعبیر عد ایدرلر؛ زیرا انسان اولدینی صورتده: محتاج، فقیر، عاجز، ذلیل و افعالندن مسئول بر مخلوق اولمش اولور.

آنحق برکزه تصور بیورلسون؛ انسان، بر موجوددر، که جناب حَقِّک آنی کلیم اتخاذا ایدر؛ کمال رحمت و عنایتیله محبت ازلیه سنه نائل و آنلره وجدانلری واسطه سیله و حقانیتک شهادتیله الهام ایلر. انسان، عبادت ایتک اقتدارینی حازدر؛ عباداتنده واجب تعالیه تعظیم و تجلیل ایدر. جناب حَقِّک، انسانک خالقیدر؛ انسان، جناب حَقِّک مخلوقیدر. بوسبیدن «عیسی، بر انساندر؛ بر پیغمبردر» دینلرسه آنی تحقیر ایتمش اولماز؛ بلکه جناب حَقِّک مخلوقاننه احسان ایتدیکی مواهبک اک عالیسی اولان مرتبه نبوت و رسالتی، عیسی علیه السلامه بخش ایتدیگنی تصدیق اولورز. بز مسلمانلر، اعتماد تام و ثبات و متانت ایله دیرز، که خرسستیانلرک قابل ایضاح اولمایان شو «الله عیسی» عقیده سی کی غیر معقول بر خیال، معبود حقیقی به ایصال ایده جک یولی طوتمش و دین حقیقی قبولدن بر چوق کیسه لری تبعید ایتمشدر.

خرستیانلر، نصرانیتده کی تثلیث قاعده غریبه و غیر معقوله سنی قبوله استعدادی اولمایان کیسه لری «کافر» اولقله توصیف ایدرلر.

مسلمانان، شو تعصب و سادہ دلائل حالتہ تبسم ایدہ رک دیر لڑکہ :
عیسیٰ ابن مریمک اللہ اولدیغنی اعتقاد ایدن کیسه، شہسز مؤمن
دکدر؛ مع هذا عیسیٰ علیہ السلام: «ای بنی اسرائیل! بنم ربم
و سنزک ربکز اولان جناب حقہ عبادت ایدیکز» دیمش ایدی .
عیسیٰ علیہ السلام، انسانلره نصیحت ایدر ایکن کندی محبتلری،
توکللری و مناجاتلری ایله راه حقہ سالک اولملرینی عن صمیم القلب
بیان ایدر ایدی؛ هیچ بروقت کندیسنی اللہ ایله انسانلر بیننه
قویما مشدر. اگر خرسیتیانلرک انجیلینی تحری ایدرسک اوراده ده
بولورز، که عیسیٰ علیہ السلام، جناب حقہ نصل مناجات ایدلسی
لازم کلدیکنی شاگردلرینه تعلیم ایتدیکی صیره ده: «ای بابامز!
سنک که قدرتک سماواتی محیطدر، نامک مقدس اولسون؛ کناهلر-
یزمی عفو ایت. الی آخره» دیه دعا ایتملرینی امر ایله مشدر .

﴿ سیدنا محمد حبیب اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ﴾

۶۵ . - بالجمله انبیانک خاتمی و سروری، محمد علیہ الصلوٰۃ
والسلامدر؛ مکہ مکرمه ده ۵۶۹ سال میلادیسنک ۱۰ نیشان تا-
ریخنده دار دنیا یی تشریف بیوردیلر. غالبه سی، مشهور قریش
قبیلہ سندن ایدی . بوقبیلہ، عربستانده قبائل عربک اک نفوذلیسی
اولوب ابراهیم علیہ السلامک اکبر اولادی اسماعیل علیہ السلام
نسلدندر . نبی علیہ السلامک جد امجدلری، عربستان اهلایسنک

سیدی واک بیوک معبدلری اولان کعبه الیهک محافظی ایدی .
والد النبي علیہ السلام عبدالله بن عبد المطلب، ولادت نبویه دن
اول ارتحال ایتمشدر . آلتی یاشنده ایکن والده سی دخی وفات
ایتمکله عمی ابو طالبک حضانه سنده قالمشدر . وجود سعادتلری،
غایت نازک ایدی . عننک زیر حمایه سنده بولندیغنی زمان کندی
اولادی درجه سنده حرمت ایدر ایدی .

فخر عالم افندیمزک تا صباوتنده ناصیه سنده انوار ذکاء لمعان
ایدر ایدی . انسانلره اختلاطی چوق سومز ایدی . او یون
اوینایان چوققلردن بری، کندیسنی اکنجهرلرینه اشتراک ایتک ایچون
دعوت ایتدیکنده: «انسان، بویله مالایغنی شیلر ایله اشتغال ایتمکدن
دها عالی بر مقصد ایچون خلق اولمشدر» دیه مقابله بیورمشلردر.
فوق العاده بر فراسته، عالی بر فکره، حسیاتنجیبیه مالک ایدی.
محمود الحصال، اطفاله شفقتلی، صدقه اعطاسنه خواهشلی، حلیم،
ناس ایله معاملاتنده غایت متواضع ایدی . قامتی معتدل، وقور،
شجیع ایدی . هیچ بر مدرسه ده تحصیل علوم ایله مشغول اولمامش
ایدی؛ بو سببدن «امی» وصفی اوصاف جلیله لرندندر . قرآن
کریمک ۲۹ نجی سورہ جلیله سنده بوجه آتی بوکا اشارت بیورلمشدر:
«ای نبی ذیشان! سن بو قرآنک نزولندن اول باشقه بر کتاب
اوقومش و صاغ الکله یازمش دکل ایدک .»

فخر الرسل علیہ ازکی التسلیمات افندیمز حضرتلری، قر قنجی

سنه واصل اولدقلرنده برقاچ سنه دن بری هر سنه اجرانسی اعتیاد بیوردقلری وجهله مکة مکرمه یه تقریباً بر ساعت مسافه سی اولان «حرا» جبلنی تشریف بیوردیلر. غارده بر آی قدر منفرداً او طو- روب عبادات و طاعات ایله مشغول اولدیلر. شهر رمضاننی بو وجهله امرار ایتمکده ایکن کجه نك ظلمت و سکوتی آراسنده ردا سنه صارلمش یاتیور ایدی. نصف اللیلده بر صوت ایشتنی. بو صوت، ایکی دفعه تکرر ایتدی. ایکی دفعه سنده ده بونی ایشتمکده چالشمش ایسه ده مقتدر اوله مدی. اوزرینه مخوف بر ثقات باصمقده اولدیغنی حس ایدر ایدی. او چچی دفعه صوتی ینه ایشتنی. قولقلرینی ستره مقتدر اوله مدی. باشی مستور اولمادیغندن ناکهانی بر ضیا تجلی ایتمکله شدتندن عادتاً غشی اولدی. حال صحوه عودت ایدنجه قارشوسنده بشر شکننده ممثل بر ملک مشاهده ایله دی. ملک کندیسنه خطاباً: «یا محمد! بن جبرائیل؛ اوقو» دیه بسط کلامه ایدار ایتمکله «اوقومق بیلم؛ بن تعلم ایتمدم» دیه مقابله بیوردیلر.

ملک و حیک جوانی، قرآن عظیم الشانک ۹۶ نجی سوره جلیله- سنده بوجه زیر بیان بیورلمشدر:

«ربک تعالی و تقدس حضرتلرینک اسم پاکله قرآن عظیم الشانی اوقو.

«اول مرئی حقیقی که کافه اشیا بی خلق ایتدی و انسانی بر

بارچه او یوشمش قانندن ایجاد ایله دی.

«قرآن حکیمی اوقو؛ ربک جل شانہ حضرتلرینک کرمی هیچ بر کریمه مقیس دکلدر.

«انسانه قلم ایله یازمینی تعلیم ایتدی.

«انسانه بیلمدیکی شیئی او کرتدی.

«حقیق، انسان، کندیسنی غنی کوردیکنده حدینی تجاوز ایله طغیان ایدر.

«ای انسان! دوشون، که نهایت مرجعک، واجب تعالی و تقدس حضرتلریدر.

«ادای صلات ایدن بر عید مخلصی صلاتندن منع ونهی ایدن کیسه بی کور بیورمیسین؟

«نهینده هدایت، عبادت اوئان ایله اولان امرنده تقوی اوز- ره میدر؟ یوقسه حقی تکذیب و صوابدن اعراض ایتمکده میدر؟ جناب حقک بونلری کوردیگی و آنک حالنه و هدایت و ضلالتنه مطلع اولدیغنی بیلیورمی؟

«خیر! اگر مناع للخیر اولان بوناھی، طوتدینی مساکدن فراغت ایتمزه آنک کذب و خطا ایله متصف اولان ناصیه سندن یا قالارز.

«براق! جماعتنی دعوت ایتسون! بزده آتی نار جحیمه ایصال بچون زبانیلری دعوت ایدرز.

«صاقین! آنک سوزینه انقیاد ایتمه. طاعتکده ثبات ایت. جناب حقه سجده و تقرب ایله.»

۴۶. - بونک اوزرینه ملک، سکوت ایتدی و حضرت پیغمبر علیه الصلوٰۃ والسلام، جناب حقک عنایتله قرآن عظیم الشانه مطلع اولدی. پیغمبر، شو مشهوداتندن دوچار خوف و هراس اوله رق فرداسی رمضان شریفک یکریمی دردنجی کونی صباح وقتی خانۀ سعادتلرینه عودت و مشهوداتی زوجۀ مطهره لری خدیجه رضی الله عنها حضرتلرینه حکایت بیوروب «عجبا بوندن بکا بر ضرر کلیرمی؟» دیدی.

خدیجه رضی الله عنها جواباً دیدی که: «خدیجه نیک روحی قبضۀ تمخیرنده اولان ذات اجل و اعلا یه قسم ایدرم؛ بن بعدما سکا پیغمبر نظر یله باقه جغم. مسرور اول! حاشا که جناب حق سکا ضرر اصابت ایتدیره! سن اقربا و عشیرتکی سورسین. قومشولریکه رعایت، فقرایه مرحمت، مسافر لره ضیافت ایدرسین. سوزکده حق سویلرسین. و دائماً حقیقته خدمت ایلرسین.»

خدیجه رضی الله عنها، پیغمبردن ایشندیکی شیرلی عم زاده سی ورقه بن نوفله نقل ایتدی. ورقه، یهود و نصارانک کتابلرینه مطلع ایدی. بلا تردد و کمال ممنونیتله شو وقوعاتک عین حقیقت اولدیغنی تصدیق ایتدی و دیدی که: «حمد و ثنا اولسون جناب حقه. محمد بن عبدالله حق سویله یور. محمد شریعت موسویه کبی بیوک بر شریعت کله جکدر. محمدک کوردیکی، موسی علیه السلامه کلن ملکدر. سنک زوجک پیغمبر اوله جقدر.»

بعده حضرت پیغمبر، اثنای راهده ورقه یه تصادف ایتدی.

یهود و نصارا کتابنک حافظی اولوب آنلرک ایچنده بر تسلیت آرادینی حالده بالکنز بالجمله جمعیت بشریه یه بر پیغمبر بعث اولنه جفی حقنده آنلرده بر طاقم و عدلره تصادف ایدن بو ذات، حضرت محمد علیه الصلاة والسلامی الی ایله طوته رق دیدی که: «ورقه نیک حیاتی، دست اقتدارنده اولان حضرت احدیته قسم ایدرم؛ جناب حق، سنی بوامته پیغمبر اولمق اوزره اصطفا ایتدیر. سکا کلن، جبراً. نیلدر. قومک، سکا کذاب دیه جکدر. سنی اشکنجه ایله تغریب و سکا عداوت ایله جکدر. کاشکی بن ده او کونلره یتیشوبده سنک ایچون مجادله ایده ایدم.»

۴۷. - ورقه، بویله سویله رک حضرت پیغمبر علیه الصلاة والسلامی ناصیه سندن تقبیل ایتدی. بونکله برابر حضرت محمد علیه الصلاة والسلام حالا خوف و هراس اوزره ایدی. مکالمه ایتدیکی ملکک جبرائیل اولدیغنه قانع اولوب او قودینی کلمات، حالا صحیفۀ خاطرنده منقوش ایدی. مع هذا تبلیغ احکامه مأمور اولدیغنده حالاً متردد اولوب قریشیلردن بعضارینک معاملات استهزا-کارانه لری ده بو ترده انضمام ایدیوردی. بو ترده ایچنده ایکن جبل حرا جهتنه چیقدی؛ ینه ملک ظهور ایتکله دوچار خوف و رعب اوله رق خانۀ سعادتلرینه عودت بیوردیلر. ردا سنه بو-رونه رک وقوعات سالفه یی تفکر ایتکده ایکن ملک ینه کورینوب دیدی که:

« ای دثارینه بورونمش اولان ذات!

« قالدق؛ انسانلری عذاب ایله انذار ایت.

« ربك تعالی وَ تقدس حضرتلری تکییر ایت.

« لباسکی لوئدن تطهیر ایت.

« بالجله معاصیدن احتراز ایدهرك عذاب اللهدن صاقین.

« رضاء باری ایچون مشاق تکلیفه و اذاء کفارہ صبر ایت.

« صور نفض اولندیغی کون؛ کفار ایچون بر یوم دشوار اولوب

آنلره یسر و سهولت جهتی یوقدر.

۴۸. - بوندن سوکره حضرت محمد علیه الصلاة والسلام؛

کندیسنه خطاب ایدن ذاتک؛ واجب تعالی طرفندن مبعوث بر ملک

اولدیغنه قناعت ایتدی و تبلیغ احکامه مأمور اولدیغی اذعان

ایلدی. بالجله خوف و هراسی ترک ایدهرك نازل اولان شوسوره

جلیله بی اوقودی (سوره ضحی):

« شمسك كسب ارتفاع ایتدیکی وقت ضحی حقیچون؛

« اشیايه سکون و یرن کیجه حقیچون؛

« ربك تعالی حضرتلری؛ سنی نه ترک ایتدی، نه بغض ایلدی.

« علی التحقیق حیات اخرویة، سنك ایچون حیات دنیویة دن

خیر لودر.

« ایلروده واجب تعالی حضرتلری؛ سکا مکافات ایدهرك و

سن ممنون اوله جقسین.

« جناب حق؛ سنك یتیم اولدیغکی بیله رك سکا ملجأ و پناه

اعطا ایتدیمی؟

« احکام شرعیهدن غافل اولدیغکی کوروب علم و حکمت احسا-

نیله هدایت ایلمه دیمی؟

« فقیر ذی عیال اولدیغکی بیلوب ربح تجارت ایله اغنا ایتدیمی؟

« سن ده یتیمه قهر و تحقیر ایتمه.

« سائلی زجر و منع ایلمه.

« ربك تعالی وَ تقدس حضرتلرینك نعمتی تحدیث ایت.

۴۹. - حضرت محمد علیه الصلاة والسلام؛ سعادت خانه لرینه

عودت و مشهوداتنك عین حقیقت اولدیغنه قناعت بیوردیلر.

زوجه مطهره سی خدیجه رضی الله عنہا، عم زاده سی امام علی کرم الله

وجهه و اقاربندن بعض ذوات؛ همان نبوتی تصدیق ایتمشلر ایسه ده

سائر قبیله سی افرادی؛ مدعیاتنه حقارت ایله مقابله ایدر لر ایدی.

حضرت محمد علیه الصلاة والسلامك صدقییك زیاده تأیید ایدن

شیءك اول صمیمی احسانك و افراد عالیه سنك داخل دائرة

اسلام اولملر ایدر؛ چونکه آنلر؛ فخر کائنات صلی الله علیه و سلم

افندیمز حضرتلرینك داخل دائرة محرمیتی اولملری حسبله خصو-

صیت احوالنه واقف اولدقلری حالده هر کسك خارجه ده کی معاملات

ریا کارانه سیله خانه سنده کی معاملات خصوصیه سی بیننده آز چوق

مشهود اولان تخالف و تبایندن هیچ برینی فخر عالم صلی الله علیه و سلم افندی مزده بوله مامشردر .

بوندن صکره حضرت محمد علیه الصلاة والسلامک حیاتی، بر قاج سنهله بر معامله تحقیرکارانه ایله مرور ایتمش و بو معامله، بعض اصحابی حقنده دخی اجرا ایدلمشدر . بر کره خصمائی، حضرت پیغمبر علیه الصلاة والسلامه تکلیفندن فراغت ایتدیکی صورتده مال عظیم و ریاست وعد ایتشلر ایسهده قرآن عظیم الشانک قرق برنجی سوره جلیله سنده کی فقره آیه ایله مقابله کورمشردر :

«اگر شیطان، سنی اغوا و اغرا ایدرسه شردن جناب حقه استعاذه ایت! باری تعالی حضرتلری، استعاذه کی ایشیدیر و نیتکی بیلیر.»

حضرت محمد علیه الصلاة والسلامک خصمائی، رسالتی اثبات ایچون سمان کندیلرینه ملک کتیر مسنی تکلیف ایتدیله؛ لکن نبی علیه السلام، کندیسنک تبلیغ احکامه مأمور اولدیغنی و جناب حقک اذنی اولمادقجه برشی، پایه جفنی بیان و منکرینی لطافت و بلاغنده قرآن عظیم الشانک اکیسه بر سورسه سنه نظیره سو بیلکه دعوت ایدرک تحدی ایلدی . خصماسیله عقل و حکمته موافق و منطقده مطابق او- لهرق مباحثه و جناب حقدن وحی کلدیکجه تبلیغ احکامه دوام و کل یوم اصحاب کرامی تکثر ایلر ایدی . تبلیغ ایچون شهرک جوارنده بولونان صفا نامنده کی محلی انتخاب ایتمش ایدی؛ نهایت خصمائی حدتلنهرک آتی قتل ایله تهدید ایتک ایسته دیلر . مع مافیہ خصمانک

مخالفتی نه قدر اشتداد ایدرسه جسارتی او قدر آرتار ایدی . عمی مسئله پی ده ایلر و کورومه مک ایچون قاندرمه یه چالشمش ایسهده حضرت پیغمبر علیه الصلاة والسلام جواباً : «اگر آنلر کندوسنه قارشی کونشی صاغ لرنده و قری صول لرنده طوتسه لر تشبشندن کیرو قالمیه جفنی» سو یلدی .

﴿ هجرت مصطفویه ﴾

۳۰ . - مکة مکرمهده حضرت محمد علیه الصلاة والسلام و اصحابی حقنده خصماسنک تجاویزی تزايد ایتمکله اصحاب کرامنی مدینه منوره یه مهاجرته ترغیب ایتدی؛ چونکه اوراده بعض مسلمان وار ایدی . مسلمانلردن چونغی بومهاجرتی قبول و مککی ترک ایتمشر سده کندیسی حالا وحدت الهیه پی تبلیغ ایچون جمله دن کیرو قالمش ایدی . نهایت خصمائی، آتی قتل قرار و یردیله و فراش سعاد دتلرنده یاتار ایکن سوء قصد ایتک ایچون اسافل ناسدن برجم غفیره اجتماع ایتدی . لکن آنلر، منزل سعادت و وصول بوله دن اول محمد علیه السلام، جناب حقک اعلامیله کیفیته واقف اولدی و ابوبکر رضی الله عنهم خانه سنه کلهرک نا که ظهور اولان هجرت ایچون حاضر لئه لرینی امر ایتدی . ارباب فساد، منزل نبوی یه کلدیله و قابونک دلیکنندن باقهرق کنندی زعملرینه کوره ردا سنه صارلمش اولدیغنی حالدده حضرت پیغمبرک فراشنده یاتمقده اولدیغنی کوردیلر .

اثنای نومده اوزرینه هجوم ایتک و یا خود طیشاری چیقجه به قدر بکله مک جهتلرندن هانکیسنی ترجیح ایده جکلری حقنده بر مدت استشاره دن سوکره جبراً قابویی آچوب یتاغه هجوم ایتدیلر. یتاغه یتان ذات قالدی ؛ لکن حضرت محمد علیه الصلاة و السلام اولیوب علی ایدی . ارباب فساد تجب ایده رک حضرت محمد علیه الصلاة و السلام نرهده اولدیغنی صوردیله . امام علی : « بیلم ؛ بن آنک محافظی دکم » دیدی و سرعتله چیقوب کیتدی ؛ آکا بر ضرر ایراث ایده مدیلر .

حضرت پیغمبر علیه الصلاة و السلام ایله ابوبکر رضی الله عنه کیجه نیک ظلمتندن استفاده ایده رک مکه مکرمه نی ترک ایتدیلر و مکه نیک جنوب طرفنده واقع جبل ثورک اتکننده بر مغاره یه کیزلندیله . پت پرست اولان قریشک شدتی ، حددن افزون ایدی . فرقه فسا- دیه نیک تشبثلرینک نتیجه پذیر اولامسی و حضرت محمد علیه الصلاة و السلامک تخلص کریبان ایتسی فکری ؛ آنلرک غیرت جاهلانہ سنی تحریک ایتدی . سواریلر ، مملکتک اک برنجی آتلینه سوار اولدیله و حضرت محمد علیه الصلاة و السلامک (حاشا) رأس سعادتلرینی کتیرنلرہ مکافاة یوز دوه وعد ایدلی .

خصمانک سسلری ایشیدلیدیکی وقت ابوبکر رضی الله عنه ، شجیح برذات اولمغله برابر بولونقلری محلك ككشف اولنمسی خوفیه دهشتندن ؛ « ارباب تعقیب ؛ کثرتلیدر ؛ بزہ یالکز ایکی کشی بز » دیدی .

حضرت محمد علیه الصلاة و السلام ، جواباً : « خیر ! بز اوچز ؛ جناب حق بزمله برابردر ؛ بزى محافظه ایدر » بیوردیلر . پیغمبر و صاحبی ، اوچ کون قدر غار دروننده قالدیلر ؛ دردنجی کون مدینه منوره یه متوجهاً حرکت ایتدیلر . اورایه وصولرنده مدینه اهالیسی طرفندن برملجاً آرایان بر مهاجر کبی دکل ، بلکه مملکتنه عودت ایدن غالب برسر عسکر کبی استقبال ایدلی .

مدینه منوره یه دخولندن اول « قبا » دینلن قریه یه نزول و کلن جمعه اورادن حرکت بیوردیلر . مکه مکرمه ده قالمش اولان امام علی کرم الله وجهه ، پت پرستلر طرفندن نیچه بد معاملهلر کوردکلن سوکره کلوب پیغمبره التحاق ایتدی . علی الصبح پیغمبر علیه السلام دوه سنه را کب اوله رق آرقه سننده ابوبکر الصدیق اولدیغنی حالدہ حرکت بیوردیلر . پک چوق اشخاص اطرافنی احاطه ایتشلر ایدی . معیننده یتمش عدد سواری وار ایدی .

۳۹ . - شایان اشعار مواددندر ، که اسلام مؤرخلری ؛ سنه - لری حضرت محمد علیه الصلاة و السلامک مدینه منوره یه تشریفلرندن اعتبار و بوکا : « هجرت » تسمیه ایدرلر . هجرت ، تاریخ اسلامک برنجی سنه سی اعتبار اولنور . نته کیم خرسیتیانلر دخی ، سنه لرینی عیسی علیه السلامک تولندن تعداد ایدرلر .

تاریخ اسلامده هجرتک برنجی سنه اعتبار ایدلسی ؛ ارتحال نبویدن برقاچ سنه سوکره خلیفه مؤمنین عمر بن خطاب رضی الله

عنه طرفندن تأسیس بیورلشدر . سنه عربیه، قری اولوب شهر محرمك ابتداسنده باشلار .

•••

۳۶ . - مکه مکرمهده حضرت محمد علیه الصلاة والسلامه بغض و عداوت اولونور ایدی ؛ مدینه منورهده حال تبدل اییدی . بو شهرک اهللسی، حضرت پیغمبر علیه الصلاة والسلامی قبول و عن صمیم القلب تصدیق ایشلر ایدی . هیچ بر ملک، کندی قومی طرفندن حضرت پیغمبر علیه الصلاة والسلامک قازاندینی محبتی احراز ایدمه مشدر . مع هذا حضرت پیغمبر علیه الصلاة والسلام، ینه اسکی نجاتینی ، تواضعی و حلیتینی تبدیل ایتمدی .

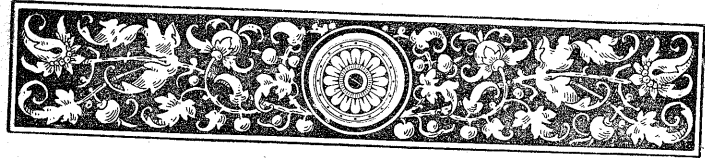
ارتحال داربقا بیورمهدن ایکی کون اول مسجد شریفه تشریف بیوردیلر و جلایه خطاباً « هیچ بر کیسه یه سؤ معامله ایتمدی؟ اگر ایتمش ایسه شیمی اقتصاص ایسون . بیوردیلر ؛ هیچ کیسه جواب ویرمدی . « ایچکزدن هیچ برینه دینم وارمی در؟ » دیه سؤال ایتدیلر . ایچلرندن بری : « اوت ! یا رسول الله ، بکا اوچ درهم بورجک واردر ؛ فلان وقت استدانه ایتدیکز » دیمکله آنک تسویه سنی امر ایتدیلر و « شیمی محجوب اولمق، یوم قیامتده محجوب اولمقدن اولادر » بیوردیلر .

محمد علیه السلامک حیاتی و افعالنی تفصیله مقامز مساعد اولیوب یالکیز دیرزه که اصحاب کرام، برفرقة قلیلهدن عبارت اولدینی حالده بیکلرله ، اون بیکلرله تزايد ایدهرک بوتون عربستان اها-

لیسی، الله واحده عبادتی قبول ایستدیلر . حضرت پیغمبر علیه الصلاة والسلام، بر یوزنده کی حیاتنک ختامه تقرب ایتدیکنی ادراک اییدی و صوک کونلرینی عبادات و طاعات ایله امرار ایلدی . نهایت عازم داربقا اولسی زمانی تقرب ایدوب فراش سعادتلرنده یاندقلری حالده : « یارب حال اختضارمده معاونت ایت و بو عبدک روحنی سن قبض ایله » دیه دعا ایله دی . زوجة مطهره سی عائشه رضی الله عنها، نزد سعادتلرنده دعا ایتمکده اولوب حضرت پیغمبر علیه الصلاة والسلام دخی « یارب ! بو عبدکی عفو و مغفرت ایت و سعادت ابدیه احسان ایله » دیه رک بر خالی اوزرنده اولدینی حالده تسلیم روح ایلدی . تاریخ میلادینک ۶۳۲ و هجرتک اوننجی سنه سی حزیرانک سکزنجی بازار ایرتسی کونی روح پرفتوحی، مقامات عالیاته صعود اییدی .

ایشته بر دین عالی تأسیس و تبلیغ ایدن حضرت پیغمبر ذیشانک بو عالمده کی وقوعات تاریخیه سی بووجهله ختام بولدی .

﴿ عقائد اسلامیه نك تفصیلی ﴾

۳۳ . - شیدی بالادہ بیان ایدلمش اولان عقائد اسلامیه نك

ایضاحنه شروع ایدلم :

دين اسلامك انك برنجی قاعده اساسیه سی، توحید، یعنی: جناب
حقك وحدتنه اعتقاد و انواع شركدن اجتناب ایتكدن عبارت
اولدیغنی مباحث سابقهده كورمش و اولو العزم اوله رق بش نبی
ذیشان اولدیغنی بیان ایتمش ایدك . بونلردن ماعدا قرآن عظیم-
الشانده اسملری مذکور اولان برطاقم پیغمبران حضراتی واردر:
داود، سلیمان، ایوب، ذکریا، یحیی، الیاس، اسماعیل، ادریس،
هود علیهم السلام کبی [۱].

قواعد عقائد دن بری ده جناب حقك ملكرینه اینا مقدر .
بونلك درجاتی و وظیفه لری و جناب حق نزدنده کی قریتلری،
متفاوتدر . بعضلری عرش اعظمك حولنده واجب تعالی حضر-
تلیینه عبادت ایدرلر؛ بعضلری دائماً تسبیح و تهلیل ایدرلر؛ دیکو

[۱] داود، سلیمان، ایوب علیهم السلام؛ دها ساثر انبیای عظام ایله
برابر آلتنجی سورهده، اسماعیل و ادریس علیهما السلام؛ اون طقوزنجی
سورهده، هود علیه السلام؛ یکریمی اوچنجی سورهده بیلدیرلشددر .

بعضلری ده انسانلره مؤکلدر . ملائکه نك مقربلری درتدر . جبرائیل،
وحیه مؤکلدر؛ میکائیل، ارزاقه مؤکلدر؛ عزرائیل، موته مؤکلدر؛
اسرافیل، یوم قیامتده نفتح صوره مؤکلدر؛ علیهم السلام ملائکه
ایچنده « معقبات » یاد ایدیلن بر صنف واردر، که بونلر « کراما
کاتبین » در؛ بونلردن هر انسانك یاننده - بری صاغنده، دیکری
صولنده اولمق اوزره - ایکی دانه سی موجود اولوب انسانك
اقوال و افعالی کتب و تحریر ایدرلر . هر کون ختام بولدجه یاز-
دقلری دفتر اعمالی آلوب سمایه عروج ایدرلر و فرداسی کونی
دیکر ایکی ملک آنلره خلف اولور . کتب اسلامیه نك بیاننه کوره
صاغ جانبده کی ملک طرفندن هر حسنه اون قات اوله رق یازیلیر؛
شاید انساندن بر کناه صادر اولورسه صاغ جانبده کی ملک، صول
طرفده کی ملکه دیرکه: « یدی ساعت یازمه، توقف ایت؛ بلکه
پشیمان اولور و جناب حقه توبه و استغفار ایدر . »

۳۴ . - حضرت محمد علیه الصلاة والسلامك اوصاف جلیله-
لری حقنده بك چوق نضارا محررلری طرفندن نیجه اثرلر یازلمشدر .
بونلك چوغنی تعصب و غرض ایله مالی اولوب « حلیم و متواضع
عیسی » علیه السلامك شریعتنه انتساب ادعاسنده بولنان اشخاص
ایچنده بویه آدملك بولتمسی شایان تأسفدر . مع هذا معاصریمز اولان
بعض مؤلفلره شتومك استدلال دیمك اولمادیغنی اوکرندیلر و اوصاف
جلیله حضرت رسالتناهی بی و شریعتنك علویتنی تقدیر ایتدیلر .

مستر جون داوونپورت [۱]، «محمد وقرآن» نام اثر بهترینده دیورکه:
 «موثوق و معتمد منابع تاریخیه دن حضرت محمدک اوصاف
 جلیله سی حقننده چوق معلومات اخذ واستنباط اولمشدر. اقل
 قلیل ادراکی اولان کیسه بیله ماراچی، پریدو و معاصرلردن فره-
 دریق شله کل [۲] کی محررلر طرفندن شان محمدی به لایق اولیه حق
 صورتده استعمالی تجویز ایدیلن لساندن تبری ایدر.»

طوماس قارلایل [۳] طرفندن حضرت نبی علیه الصلاة و
 السلام حقننده ایراد ایدیلن مطالعات اوقدر حقیقته مقارن و واقعه
 موافقدر، که بوجه زیر درجندن صرف نظر ایده مدک:

«اخلاق حمیده لری، بعض اصحاب اغراض طرفندن کتم
 ایدمک ایستیلن جناب محمد، شایبه حرص و غرضدن عاری او-
 «لوب بصر بصیرتی، انوار حقیقت ایله متحلی و قلب الهام مشخونلری،
 «انسانلرک سعاد و سلامتنه منعطفدر. وقور، عالیجناب، صدق و
 «امانت ایله موصوف، اخلاق عالیله ایله متعلقدر. سائرلری قیل
 «وقال وادیلرنده طولاشتمقله اکتفا ایتدکری حالده بوذات عالیقدر،
 «غواص دریای حقیقت اولمشدر. حکمت خلقت، تماماً کندیسنه
 «انکشاف ایتمشدر. بوذات شریفک حائر اولدینی صدق و امانت،
 «طرف باریدن کندوسنه تخصیص بیورلمش بر موهبه در. فم سعا-»

[۱] Mr. Johon Davenport.

[۲] Maracci, Prideau, Frederick Schlegel.

[۳] Thomas Carlyle.

«دتلرندن صادر اولان هر کلام، عین حقیقتدر. انسانلر، هر بر
 «نطق جلیل احمدی بی صماخ اعتبار ایله استماع ایتمه لیدر؛ آنی اصفا
 «ایتمکدی صورتده کیریده شایان استماع برشی قالماز. سائر سوزلر،
 «آنک یاننده عادی بر روزکار کبی اهمیتدن عاریدر. جناب محمدی،
 «نیجه حقایق بیان ایتمشدر. نفس انسانی نهدر؟ «عالم» یاد ایتد-
 «یکمز ناقابل ادراک اولان شو معمانک حلی نهدر؟ نهیه اینتامالی می؟
 «نه یایمالی می؟ ایشته بونلر بر طاقم مسائلدرد، که حضرت محمدک
 «انزواکاهی اولان جبل حرانک، و حضرت موسانک مهبط انوار
 «اولدینی طور سینانک یالچین قیالی، آنلره جواب ویرمز. انجم
 «ضبا فشانیه باشیزک اوستنده دور ایدن قبه مینا فام، بو معمارلی
 «حل ایتمز. بو سؤاللرک جوابی، آنحق منزل الهام ربانی اولان
 «پیغمبران عظامدن اخذ و تلقی اولنور.»

﴿قرآن کریم﴾

۴۵. - اعتقاد ایدلمسی لازم اولان اموردن بری ده: جناب
 حنک کتابلرینه وبالخاصه جمله سندن صوکره وحی اولنوب [قرآن]
 اسمیله مسمی اولان کتاب مبینه ایمان ایتمکدر.

[قرآن] کلمه سی، «قرأ» فعلندن مأخوذ اولوب «قرائت»
 معناسنده در؛ «اوقومه سی لازم اولان کتاب» دیمکدر. قرآن عظیم،

بابره منقسم اولیوب بلکه مختلف طولده ۱۱۴ قسمه منقسمدر، که هر برینه «سوره» تسمیه ایدیلیر. سوره لردن هر بری، بر طاقم آیات بیناتی حاوی و آنلرک طولی ده متفاوتدر. هر سوره، بر اسم ایله مسمی اولوب اسملری بعضاً سوره جلیلهده موضوع بحث اولان شیدن، بعضاً اوراده مذکور اولان ذواتدن مأخوذدر؛ بعضلری ده سوره نك ابتداسنده بولنان کلمه دن عبارتدر.

طقوزنجی سوره جلیله دن ماعدا هر سوره نك اسمی عقبسده «بسملة شریفه» یازلشدر.

قرآن عظیم الشان، بلاغت و فصاحتک صوک درجه سنده اولدینی و حد اعجازه واصل ایدوکی عمومک مسلیدر. اسلوبی، غایت لطیف اولوب علی الخصوص انبیای عظامک احوال و اوصافنک بیانی حقنده کی آیات کریمه، صوک درجه ده سلیدر. کتاب مبینک بر قسم مهمی، ازمنه سالفه ده جناب حقتک امریله وقوعه کلن حادثاتدن، و انبیای عظامک افعال و معاملاتندن باحثدر. دیگر بر قسمی، اوامر و احکامدن بحث و فضائل اخلاقیه به ترغیب و بالخاصه الله واحده عبودیت و قضاسنه رضا و توکل ایچون تشویق ایدر.

قرآن عظیم الشان، جناب حق طرفندن وحی اولنمش بر کتاب اولدینی کی ادبیات نظرندن بلاغتک درجه قصواسنده در. قسم اعظمی، مسجع اولوب شرقتک لسانی اولان عربیده ازمنه عتیقه دن بری موجود اولان ذوق ادبه موافقدر. سراسر تشبیهات لطیفه و استعارات مقبوله ایله مالیدر.

مؤلف «امرسون» [۱] قرآن مبین حقنده ستایش خوان اولمشدر. «کوته» [۲] دخی شو یولده بیان مطالعه ایدیور: «قرآنه سطحی بر نظرله باقان کیسه، ایلك دفعه حقایقنه مطلع اوله ماز؛ دقت ایتدکجه لطافتنه مجلوب اولور؛ نهایت حاوی اولدینی حکم و دقایقه بالضروره متخیر و مهوت قالیر.»

«قارایل» دیورکه:

«برکره قرآن کریمی دقتله مطالعه ایدر سه کز اسلوب حکیمانه. سی در حال نمایان اولور. بو کتابده اولان مزیت ادبیه، هیچ بر «آرده یوقدر. قرآن کی محض حقیقت اولان بر کتاب، قلوبه «انجلا بخش اولور؛ بو خصوصده فنک و صنعت تألیفک تأثیری یوقدر. دینه بیلیرکه قرآنک برنجی خاصه سی، موثوقیت و صد- «قیدر. حقیقت! نه طرفنه باقسه م قرآنک علوی نظر مده نمایان «اولیور؛ بونه برمزیتدر، که کافه مزایای حاویدر.»

سیر [ویلیام مویر] [۳] قرآن کریم حقنده دیورکه:

«قرآن، طبیعت اشیا دن و حکمت ربانیه دن مأخوذ یک چوق «ادله نی حاویدر. صانع عالم اولان جناب حقتک وجودینی اثبات و جمعیت بشریه نك انقیاد و شکرانی موجب اولان عظمتی «تفهیم ایدر. دار عقبا ده کی مکافات و عقوبت، اجرای حسنات

[۱] Emerson.

[۲] Goethe.

[۳] Sir William Muir.

« و اجتناب سیئات حقننده کی مجبوریّت ، مخلوقک خالقننه طاعت
 « و عبادت خصوصننده کی وظیفه سی و بوکا مماثل مواد ساثره، غایت
 « بلیغ و لطیف بر لسان ایله بیان ایدلمشدر . بعثک موافق عقل و
 « حکمت اولدینی، پک چوق مطالعات متینه ایله تعلیم، و طول مدت
 « یابس و میت قالان ارضک سمدان کثرتلی یاغموور آلدقن صوکره
 « درحال اکتساب حیات ایتدیکنه تشبیه ایله کوزلجه تفهیم
 « ایدلمشدر. »

« واشغتون ایروینگ » [۱] دیورکه :

« قرآن کریم، عالی و معقول برطاقم قواعدی حاویدر. »
 قرآن عظیم الشانده مندرج اوامر، یالکنز قواعد اخلاقیه و
 وجائب دینییه محصر دکلدرد .

« جیبون » دیورکه :

« قرآن، بحر محیط اطلاسیدن غانج نهرینه قدر هم عبادات ،
 هم ده معاملات و عقوبات نقطه نظرندن بر قاعده اساسیه اولمق
 اوزره تعلیم اولندیکی کبی بونده انسانلرک افعال و احوالنی تنظیم
 ایدن قوانین، لایتغیر اوامر الهیهیه تابعدر . »

تعبیر آخرله قرآن عظیم الشان، عالم اسلامیتک قانون عمو-
 میسیدر؛ مسائل اجتماعیه، حقوقیه، تجاریه، عسکریه، عدلیه،
 جناییه، جزاییه و مذهبییه حاویدر . رطب و یابس هر درلو
 امور آنده مندرجدر: عبادات و عادات، سلامت روح و عاقبت

[۱] Washington Irving

بدن، هیئت اجتماعیه نک حقوقی و افردک حقوقی، انسانک منافعی
 و جمعیتک منافعی، اخلاق فاضله و اوصاف ذمییه، عقوبت دنیویه
 و عقوبت اخروییه، هپ بیلدرلمشدر .
 « ادموند بورك » [۱] دیورکه :

« قانون محمدی، حکمدارندن افراده قدر هرکس حقننده لازم
 اولان قواعدی جامعدر . اولیه عاقلانه، عالمانه، فاضلانیه احکامی
 حاویدر، که عالمه مثلی کورلمه مشدر. »

قرآن کریم، نصارانک النده بولنان تورآدن پک متفاوتدر؛
 چونکه بوتورآنده عقائده دائر برمسلك اولیوب باشلیجه حکایاتدن،
 توصیفاتدن، افادات شاعرانه دن، احتساسات صوفیانه دن، اخلاقدن
 عبارتدر؛ غیر معقول برطاقم علاوات ده واردرد .

•••

﴿ اسلامده رهبانیت ﴾

۳۳۶ . - محمد علیه السلام، رهابینک احوال سیاسییهده مضر
 اولدقلرینه و کافه اموری اخلال ایلدکلرینه قانع اولمغله بویله بر
 اداره نک وجودینه راضی اولمادی و هر مسلك کندی کندینه
 عبادت و طاعتننده مستقل اولسنی امر ایلدی .

بو سببدن اسلامیتده رهبانیت یوقدر . علماء اسلامیه، علم فقه
 اربابیدر؛ یوقسه رهابین دکلردرد؛ چونکه قرآن عظیم الشان،

[۱] Edmund Burke

احکام کتابیدر. بو علماء اهلیدن براجرت طلب ایتمزلر وکندیلمینه مخصوص معبدلری یوقدر. آنلرک وظیفه سی، امر عبادتده جناب حق ایله انسانلر بیننه توسط ایتمک اولمیوب یالکنز تعلیم احکامدن عبارتدر.

﴿ اسلامده مساوات فی الحقوق ﴾

۳۷. - قرآن کریم، بوجه آتی علی العموم انسانلرک حضور رب العالمینده مساوی اولدقلرینی تعلیم ایدر: «ای انسانلر! سزی برارک ایله بر دیشیدن خلق ایتدک ویکدیگریکنزی طانیق ایچون سزی شعبه لره و قبیله لره تقسیم ایلدک. نزد معنوی الهیسه اک مکر مکنزه اک زیاده لابس لباس تقوی اولانکنزدر. جناب حق، سزک هر حالکنزی بیلیر و باطنکنزه آکاهدر» (سوره حجرات).

«اگر مشیت الهیه تعلق ایتسیدی سزی جمیع ازمنده دین واحد اوزرنده متفق بر جماعت قیلار ایدی؛ لکن هر عصره، هر قرنه مناسب اوله رق سزه ویردیکی شرایعک اختلاف ایتسی، بونلرک مقتضای حکمت الهیه اولدیغنی اعتقاد ایله اذعان ایده رک عمل ایده جکمیسنکز؟ یوقسه طریق حقدن صابهرق عملده تفریطمی ایده.»

جکسکنز؟ بوجهتلرده سزه ابتلا و امتحان معامله سی ایتمک ایچوندر. بناء علیه انتهاز فرصت ایچون خیراته ابتدار ایدیکنز؛ زیرا جمله کنزک مرجعی، الله تعالی و تقدس حضرتلریدر. «(سوره مائده)

اسلامیتده عرق و لون فرقی یوقدر. ابیض و زنجی، اهالی و مأمورین، آمر و مأموره، هپ مساوات تامه بی حائردرلر؛ بر مساوات، یالکنز نظریاتده قالمیوب فعلاً جاریدر. خارجه ویا مسافر خانه لرده، چادرلرده ویا قوناقلرده، جامع شریفده ویا اسواقده مسلمانلر، یکدیکنزندن اجتناب ویا خود بری دیگرینی تحقیر ایتمکمزین اختلاط ایدرلر. اسلامیتده اک برنجی مؤذن اعزّه اصحاب کرامدن تقوی ایله متصف برحبشی معتقی ایدی (بلال رضی الله عنه).

﴿ بعض قواعد اسلامییه ﴾

۳۸. - یوم بعث و روز جزا حقهنده کی اعتقاد مسلمینی بو مقامده بیانه لزوم کورمیورز. جنت، مکافات و عقوبت اخرویه، قدر کی مسائلی نصارا عقائدینه مطلع اولان هر فرد ادراک ایده بیلیر.

رحم و شفقت، هر مؤمن صادق مؤکداً امر و تنبیه اولمشدر. نته کیم قرآن کریمک فقره آتیه سی بونی ارانه ایتمکده در:

«جناب حقه عبادت ایدیکنز و هیچ برشیئی آکا تشریک ایتد.»

«یکنر. ابوینکنزه، اقربا و خویشاوندانکنزه، ایتامه، مسکینلره،»

«قرب وبعید قومشولریکنزه، رفیق شفیقکنزه، ابناء سبیله، تحت»

«تملککنزده بولنان اسرایه لطف واحسان ایله معامله ایدیکنز؛»

«چونکه باری تعالی حضرتلری، اقارب و جیران و اصحابنه عدم»

« التفتات ايله تكبر و تفاخر ايدنلری و بخل ایدهرک ناسه دخی بخل
 « و امساک ايله امر و اللهک مجرد فضل و کریمله کندیلمینه احسان
 « بیوردینی ثروت و نعمتی کتم ایدنلری و برده ناسه ریا ایچون
 « ماللرینی انفاق ایلینلری سومز » (سوره نسا) .

فقرة آیهده دخی بیان بیورلمشدر :

« ابرار، رضاء باری ایچون مسکینلره، یتیملره، اسیرلره اطعام
 طعام ایدرلرده دیرلرکه: بز سزی لوجه الله اطعام ایدیوروز؛ سزدن
 مکافات و یا تشکر ایسته مه بز . . . جناب حق ده آنلرک تکالیف
 الهیهیه صبر و تحمللرینک مکافاتنی احسان ایدر » (سوره انسان) .

۳۹ . - صدقه اعطاسی دخی، بالاده کورلدیکی و فقرة آیهدن

مستبان اولدیغی وجهله امر ایدلمشدر :

« هانکی ماللرینی تصدیق ایده جکلرینی سندن سؤال ایدیورلر؛
 سویله، که محتاج اولدقلری شیئک فضلہ سنی تصدق ایتسونلر »
 (بقره) .

شوفقره دخی آنی مؤیددر :

« اول متقی، که مالی فی سبیل الله خیراته صرف ایدوب هیچ
 کیسهیه منت ایتمز و احساننده کیسه دن مکافات طلبنده بولنیوب
 آنحق باری تعالی حضرتلرینک رضای عالیمی طلبنده بولنور
 ایلروده کندوسنه ویریله جک مکافاتدن راضی اوله جقدر » (سوره
 لیل) .

۴۰ . - ذم و غیبت دخی بوجه آتی منع ایدلمشدر :

« جناب حق، بر کیسه حقنده علناً فنا سوز سویلمشنی سومز »
 (سوره نسا) . « ای مؤمنلر ! ظنونک پک چوغنندن احتراز
 ایدیکز؛ چونکه بعض ظنون، موجب عقوبت اولان بر ائمدر .
 سائر کیسهلرک عیوبنی تحری و تجسس ایتمه یکز؛ بریکزک غیبوتی
 زماننده دیکریکز آنک علیهنده فنا سوز سویله مسون » (سوره
 حجرات) .

۴۱ . - حسد دخی، بوجه آتی منع اولمشدر :

« جناب حقک، بعضکزی بعضکز اوزرینه تفضیل ایتدیکی
 مال و جاه کبی شیلری تنی ایتمه یکز » (سوره نسا) .

۴۲ . - نسوانه رعایت ايله امر ایدلمشدر :

شریعت اسلامیهنک امهات حقنده امر ایتدیکی حرمت ورعا-
 یتک درجه سی، عالمده هیچ بر شریعتده کورلمش دکلددر .

بیغمبر ذیشان صلی الله علیه و سلم افندمزدن جنتک نرهده
 اولدیغنی و نه صورتله اکتساب ایدیله بیله جکنی سؤال ایتدکلرنده
 جوابنده : « جنت، والدهلرک آباغنک آلتندهدر » بیوردیلر .
 بو مسئله، بین المسلمین بر قول مجرددن، یا خود ریاکارانه بر
 سوزدن عبارت دکلددر . الیوم استانبولده، قاهرده، اسکندریهده

قوی البینه کنج مسلمانر کورلمکده در، که علیه اولان خرستیان والده لرینی صرتنه یوکلنه رک بازار کونلری عبادتخانه لرینه کوتوررلر و عبادتک ختامنه دکین بنانک خارچنده توقف ایده رک بعده خانه- سنه اعاده ایدرلر .

بر مؤمن ایچون کندی والده سنه حرمت ورعایت ایتک، نصل لازم ایسه، علی العموم نسوان حقنده ده اولیه احسان و عدالت ایتسی، مطلوبدر . قرآن عظیم الشانده بیوریلورکه :

« قادینلر بیننده عدالت ایتیه نه قدر سعی و غیرت ایتسه کز مقتدر اوله مازسکز ؛ بو سبیدن سودیککزه تماماً میل ایدوب دیکرینی زوجه معلقه کچی ترک ایتیه کز ؛ اگر نسوان بیننده ایتد یککزه فسادی اصلاح و ایلروده تکرارندن حذر ایدرسه کز جناب حق، احوال سالفه دن طولای سزی عفو و مغفرت ایدر . اگر زوجین افتراق ایدرلرسه باری تعالی حضرتلری هر برینی خزینته غیبیه سندن اغنا ایدر . »

« رجال، ابوینک و اقاربنک متروکاتندن حصه دار اولدقلری کچی نسوان دخی ابوینک و اقاربنک مخلفاتندن حصه داردرلر؛ ترکه آز اولسون چوق اولسون هر وارنک نصیبی، معیندر» (سوره نسا).

* *

۴۳ . - قرآن عظیم الشانده بوجه زیر خمر و قمار ممنوع اولغله اسلامیت، عالمده اک زیاده معتدل برجعت تشکیل ایتمشدر : « سندن خمرک، قمارک حکمنی سؤال ایدیورلر؛ هرایکینسک

ائم کبیر اولدیغنی آنلره سویله» (سوره بقره) . « ای مؤمنلر! خمر، قمار، اصنام، تقسیم اولقلری (ازلام) مستکره برطاقم اعمال شیطانیه در؛ بناء علیه آنلردن اجتناب ایدیکز، بلکه فوز و فلاح بولورسکز . شیطان، خمر ایله، قمار ایله بینکزه بغض و عداوت ایقاع و سزی ذکر الهیدن و صلاتدن منع ایتک ایستر؛ بونلره نهایت ویرمک ایسته مز میسکز؟ » (سوره مائده) .

کذا قرآن حکیم هر درلو سفه و اسرافدن (سوره ۴ و ۱۷)، بخل و غروردن (۴ و ۱۷ و ۱۸)، حسددن (۴ و ۳۳)، ریادن (۴ و ۶۳) مال دنیایه حرص و طمعدن (۱۰۰ و ۱۰۲) منع ایدر .

* *

۴۴ . - اوتوزنجی سوره جلیله ده: ربا، ارتشا و سائر صورته غضب اموال بوجه آتی منع ایدلمشدر: « اموال ناسی تزید ایچون ربا و رشی اوله رق اعطا ایتدی کز مالک، عند باری تعالاده نما و برکتی اولماز؛ لکن مجرد رضاء الله ایچون ویردی کز مالک مکا- فاتی، اضعاف و مضاعف اولور »

« ربا آنلر، قیرلرندن شیطانه چاریله رق صرعه یه طوتلش کیسه لر کچی قیام ایدرلر: آنلرک بو حاله دوچار اوله لر» بیع ایله ربا بیننده فرق یوقدر « دیمه لرندن نشأت ایدر؛ مع هذا جناب حق، بیعی حلال و ربانی حرام قیلمشدر . ایدمی واجب تعالی طرفندن منع وزجر کلدیکی وقت ربا اخذینه نهایت ویرن « کیسه نک سینته سابقه سی عفو اولنور و آنک اموری حق جل

« شانه حضرت تیرینه مفوض اولور؛ لکن وعظ و نصیحتک ورودندن
 « صوکره ینه اخذ ربایه استحلال طریقله مباشرت ایدن کیسه لر،
 « نارجمیم اصحابندن اولوب اوراده مخلصه قالیرلر. الله تعالی ربانک
 « نما و برکتی محو ایدر، و مال صدقه یی برکت اعطاسیله مزدا
 « ایلر؛ چونکه ربانی اکل ایله اختیار اتم ایله ین کنه کارانی الله
 « سومر. جناب حقه ایمان ایدرک عمل صالح ایشله ین، صلاتی
 « ایفا و زکاتی ادا ایدن کیسه لرک اجر و مشواتی، نزد الهیده اولوب
 « آنلر ایچون بر خوف و هراس و حزن و الم یوقدر. ای ایمان
 « ایله متصف اولانلر! اگر سز حقیقه مؤمن ایسه کز الله تعالادن
 « حذر و ناس اوزرنده بولنان ربانک متباقیسنی ترک ایدیکنز. اگر
 « ترک و فراغت ایتمسه کز جناب حق و رسولی طرفندن حربه
 « منتظر اولیکنز؛ لکن توبه و رجوع ایدرسه کز رأس مالکنز، ینه
 « سز کدر. سرمایه کزدن زیاده مال آلهرق سائرلرینه ظلم ایتمه یکنز؛
 « سرمایه کزده نقصان طریانیله سزده مظلوم اولمازسکنز. اگر بر
 « مدیون، حال عسرتده اولوب ده دینی تسویه به مقتدر اوله مازسه
 « داین، آنک حال یسارینه قدر انتظار ایتمه لیدر؛ شاید اوله بر
 « مدیونک ذمتنده کی آله جغکزی آکا تصدق ایدرسه کز - بیلسه کز
 « - بو، سزک ایچون ده خیرلی در. خوف و حذر ایدیکنز شول
 « کوندن، که آنده جناب حقه رجوع ایدر جکسکنز؛ بعده هر فرده
 « دنیاده کی مکسوبانک جزاسی وریله جکی کی آنلر، تنقیص ثواب
 « ویا تزئید عذاب ایله ظلمدیده اوله به جقلدر « (سوره بقره).

*
*
*

۴۵. - مع هذا ربا، بوجهه ممنوع ایسه ده تجارت مشروعه
 جائزدر. « جناب حقل آیتندن بری ده: روزکارلری سزه یا غمورک
 مژده جیسی اوله رق کوندر مسیدر؛ بو روزکارلر سببیه سزی
 رحمتندن حصه یاب ایدر؛ امر الهی ایله سفینه لر سیر و حرکت ایلر؛
 بو صورتله سزده تجارت ایدرک مجرد فضل الهی ایله ثروت و غنایه
 نائل اولور و بلکه جناب حقل لطف و کرمنه شکر ایدر سکنز «
 (سوره روم).

*
*
*

۴۶. - محبت اخوتکارانه نك قواعد صحیحه سنه دأر قرآن کریمه
 وارد اولان آیات کریمه دن برنده بروجه آتی فرمان بیورلمشدر:
 « کیله یی تمام اولچیکنز؛ کیسه یه خسار ویرمه یکنز؛ طوغری
 ترازو ایله وزن ایدیکنز؛ ناسک حقوقنه تجاوز ویر یوزنده فساد
 سعی ایتمه یکنز « (سوره شعرا).

*
*
*

۴۷. - ایتم حقتده بیوریلپورکه:

« یتیم لر، سن رشده بالغ اولدقلرنده ماللرینی کندیلرینه ویریکنز؛
 آنلرک سزه خبیث اولان ماللرینی، کندی طیب اولان مالکنز ایله
 تبدیل ایتمه یکنز؛ یتیم لرک مالنی کندی مالکنز ایله قارشیدر رق
 یمه یکنز؛ چونکه بولنر، اتم عظیم در « (سوره نسا). « یتیمه تحقیر
 ایله قهر ایتمه؛ سائلی شدتیه رد ایله « (سوره ضحی).

۴۸. - قرآن عظیم الشان، اولیہ ظاہری نمایشی رد ایدر
و مؤمن صادق علامتی، آنجق قلب سلیم ایله اعمال حسنه اولد-
یعنی بیان ایلر: «بر وتقوی، یوزیکزی شرق و یا غرب جهتنه
» توجیه ایتمکدن عبارت دکلدرد؛ بلکه متقی، جناب حقه، یوم
» آخرته، ملکوره، کتاب مبینه، پیغمبرلره ایمان ایدن؛ و رضاء
» باری ایچون مالنی اقاربنه، یتیملره، مسکینلره، ابناء سبیله،
» سائللره، اسیرلره و یرن؛ صلاتی اقامه، زکاتی ادا ایله ن کیسه-
» لردرد. برده برشی ایچون عهد و میثاق ایتمکده عهدینه وفا ایدنلر،
» فقر و احتیاج ورنج و مشقت ایچنده و جنک و جدال وقتنده
» صبر ایله ینلردرد؛ ایشته ایماننده صادق اولان، آنلردرد. جناب
» حقدن خوف و حذر ایدن، آنلردرد (سوره بقره).

۴۹. - شریعت احمدیه ده امر ایدیلن اخلاق فاضله دن
بعضلری، شونلردرد: محبت ولدیله، جناب حقه قارشو شکران نعمت،
وعده و فاء صدق، بلا تفریق هرکس حقنده عدالت، کلامنده
بیله عفت و تربیه، صبر، اطاعت، مروت، فنالنی عفو، شبره
احسان ایله مقابله و ناسه ریا ایچون دکل، بلکه نزد الوهیتده
مقبول اولق ایچون طریق فضیلتنه سلوک ایتمکدر.

۵۰. - قرآن عظیم الشانده منع ایدیلن موادک بعضلری ده:
کوله و جاریه لرینه جور، اتحار و اسرافدر.

۵۱. - تواضع، بالجمله مؤمنلر ایچون لازمدر. زمان موته
قدر توبه سندن رجوع جائز دکلدرد (۳، ۱۷، ۲۴، ۲۶ سوره لره
باق).

﴿ اسلامده صلات ﴾

۵۲. - علی العموم مسلمین، صلاتی دین حقک شرط لاینفکی
عد و شمار ایدرلر. صاحب شریعت صلی الله علیه و سلم افندیمنه
آنک فرض اولدیغنی تبلیغ ایله برابر «دینک عمادی و جننتک
مفتاحی» اولق اوزره توصیف بیورمشلردرد.

«جیمس مونته غومری» [۱]، صلات حقنده نظم ایتدیکی
انکلیزجه برقصیده سنده دیورکه:

«صلات نه در؟
«صلات، جهراً و سرأ روحک غلیان صفا بنیانی، قلبیزده
علوریز اولان نار عشقک اثر هیجانیدر.
«صلات، قلبه حضور و انسانه رقت و یرر؛ ماسوادن قطع
علائق ایدیلیرسه بر فکر لاهوتی اولور.

« صلات، اوپله ساده برنطق بلیغدر، که اطفالک دنس معا-
صیدن پاک اولان شفتانی بیله آئی اتیان ایده بیلیر؛ صلات، اوپله
برنوحدر، که تا درگاه الوهیته قدر واصل اولور.

« صلات، مسلمک ناهموارینی ترک ایدن برعاصی توبه کارک
اوپله برصوت جذبه آوریدر، که کروبیونی بیله رقص ممنونیتیه
کتیرر. آنلرده « باقکز شو مسلم، ادای صلات ایدیور» بشارتیه
اعلان مسرت ایدرلر.

« صلات، مسلمک نفخه حیاتی، اقلیم ولادتی در؛ باب موته
وصولنده شاهد اخلاصی، بارگاه رحمته دخولی ایچون رهنمای
نجات آوریدر.»

روایت ایدلدیکنه کوره هجرتک طقوزنجی سنه سننده ثقیف
طائفه سی، پیغمبر علیه السلامه انقیاد ایتک ایسته دکارنده صملرینک
یدلرنده بقاسی حقنده کی طلبیری رد اولوندقدن صوکره هیچ اولماز
سه صلوات موقوته دن معاف طوتله لرینی طلب ایتدیلر. محمد
علیه السلام طلبیری رد ایده رک جواباً: « صلات اولیمان دینده،
خیر یوقدر» بیوردیلر.

صلاتک مؤمنلره فرض اولدیغنه دأر پک چوق آیات کریمه،
وارد اولمشدر. نمونه اولوق اوزره فقرات آتیه، استنباط ایدلدی:
« طرف ربانیدن سکا انزال ایدیلن کتایی ذکر، وصالته دوام
ایت؛ چونکه صلات، فواحش ومنکراتدن منع ایدر. علی التحقیق
جناب حقی ذکر ایتک، اکبر وظائفدر» (سوره عنکبوت).

« کتاب الهی ذکر و صلاتی ادا ایدن و کندیلرینه ویردیگمز
مالدن سراً و علناً تصدق ایله یکن کیسه لر، دوچار کساد اولیمان بر
تجارت امیدنده بولنه بیلیرلر» (سوره فاطر).

« اهل بیته صلات ایله امر ایت و صلاته صبر ایله» (سوره
مریم).

« آفشامه ایرشدیککز و صباح قالقدیگکز و قتلر، جناب حقه
تسبیح و تهلیل ایدیکز. سماوات وارضده و وقت عشا و ظهرده
کافه محامد و انبیه، اول خالق بیچون حضر تلیرینه مخصوصدر»
(سوره روم).

﴿ سورة فاتحه و ادعیه منشوره ﴾

۵۳. - قرآن عظیم الشانده نیجه آیات کریمه وارددر، که مسلمانلره
آنلری ادعیه منشوره مقامنده استعمال ایدرلر. بونلردن بری:
« فاتحه الکتاب» اسمیه مسنی اولان برنجی سوره قرآنیهدر، که
بروجه زیر مختصراً معناسی اتیان اولنور.

« حمد بیحد و ثنای لایعنه، اول ذات احدیته احق و احرام
در، که عوالم علویه و سفلیه نک مر بیسیدر.

« اول رحمن و رحیم، که دنیا ده بالجلله عالمیانی دل سیر نعمت
لطف و عاطفتی قیلدیغی کبی عقبساده مؤمنینی فیض رحمتیه بین-
الخلائق ممتاز ایدر.

« اول مالك مستقل يوم تناد، كه محكمه كبرای روز جزاء، منحصرأ آنك حكم حكمت نمونه مفوضدر .

« يا الله العالمين! عبادتمزده مطمح نظرمز، رضای شریفکدر؛ زمان احتیاجزده مرجعمز، درگاه احدیتکدر .

« بزى ورطه افراط و تفریطدن حفظ ایدهرک اموریمزده سواء سبیل اولان طریق مستقیمه ایصال ایت .

« نعم ظاهره و باطنه ايله معزز و مکرم قیلدیغک ذوات کرامک طریقنه هدایت ایت .

« کفر و عنادلری سببيله قهر و غضبکه کسب استحقاق ایدن بدبختانک و انواع فواحشی ارتکاب ایدهرک ضلالت و خسرانده قالان سفهانک مسلك سقیملردن حفظ ایت . »

•••

۵۴ . - ینه بو قیلدن اولان آیات کریمهدن بری قرقنجی

سوره جلیلهدهکی فقره آیه در :

« یاربنا! سنک بحر رحمتک و علم و حکمتک، هرشیئ محیطدر .

« رضای شریفکه مغایر احوال و حرکاتدن توبه و استغفار

ایدهرک راه حقه سالک اولان کیسهلری عفو و غفرانکله ستر ایت .

عذاب جحیمدن حفظ و حراست ایت .

« یاربنا! بالاده اوصافی مذکور اولان ذوات کرامی، وار-

باب صلاحدن اولان بابالری، زوجهلری، جنات عالیاته ادخال

ایت .

« چونکه سن، عزیز سین؛ هیچ بر مقدره، حوزه اقتدار کدن خارج

دکلدر . حکیم سین؛ کافه افعال و اوامرک، موافق عقل و حکمتدر .

« یارب! آنلری سیأت و عقوباتدن محافظه ایت .

« کیمی بو دار دنیاده سیناندن مصون و محفوظ قیلار ایسهک

دار عقباده دخی رحمت و احسانکه نائل ایلسین .

« ایشته اصل فوز و نجات، بودر . »

•••

۵۵ . - قرآن عظیم الشانده ریا و نفاق ايله ادا ایدیلان صلات

دخی بوجه زیر ممنوعدر :

« منافقین، اظهار ایمان و اخفای کفر ایددرک جناب حقه و

دوستلرینه مکر و حيله اتمک ایستلر .

« مع هذا مکر و عذاب الهینک، آنلری مستولی اوله جنی

شبهه سزدر .

« صلاته قیام ایتدکلرنده بطالت و کسل ايله قالقارلر .

« محضا ناسه ارأه ایچون نماز قیلارلر .

« جناب حقک اسم شریفنی اندر اوله رق ذکر ایدرلر .

« بومنافقلم، ایمان ايله کفر بیننده مترددلردر؛ نه بو طرفه

و نه ده اوطرفه کیده بیلیرلر » (سوره نسا) .

« خسران، اول مصلیره، که نمازلرینی سهو و غفلت ايله

اهمیتدن اسقاط ایدرلر !

« محضا ناسه کوسترمک ایچون نماز قیلارلر .

« صدقه و زکاتی اهلندن دریغ ایدرلر » (سوره ماعون).

•••

﴿ قرآنك رجحانی ﴾

۵۶. - عالم بر محرر یازیورکه :

« مسلمانلرک جماعت ایله عبادتلرنده بیوک بر ادب و حرمت واردر . اثنای صلاتده کلام دنیا و یا سائر بر ایش ایله اشتغال اتمک کبی بر خطاده بولمازلر ؛ خالققرینک عبادتنه تماماً ربط قلب ایدرلر ؛ کرک جعلی بر تواضع و کرک چهره لرنده اثر شدت ارانه اتمزلر .

« قرآن عظیم الشانک تفوق و رجحانیتنی موجب اولان احوالندن ایکسی، پک زیاده واضحدر . اولاً : جناب حقلک اسم شریفنی ذکر و یا اشارت اولندیغی یرلرده دائماً حرمت و رعایت مترافقدر ؛ خواص بشریتدن تنزیه ایدلمشدر . ثانیاً : نصارانک « عهد عتیق » تسمیه ایتدکلیرى کتابده مع التأسف کثرتله وقوع بولان مغایر آداب و اخلاق و نامتناسب افکار ، تعبیرات ، حکا . یآندن و موجب عار و شین احوالندن بالکلیه آزادهدر . قرآن کریم، بو ناقابل انکار اولان نواقصدن بری اولوب قابل طی هیچ برجهتی یوقدر ؛ مبدئاً انسانین، منتهاینه قدر قرائت اولنسه عهد عتیقده اولدیغی کبی او ایله انسان ایچون داعی حجاب اوله جق هیچ بر شی کورلمز .»

•••

۵۷. - دیگر پک چوق مؤلفلر، قرآن عظیم الشانک و مندر . جاتنک مدح و ثنایی حقدنه چوق شیلر یازمشلردر . از آن جمله « بوسورث سمیت » [۱] بوجه زیر افاده مرام ایدیور :

« تاریخ اقوامده مثل موجود اولیمان بروقه خارق العاده او . لهرق حضرت محمد، اوج جهته مؤسسلک درجه سنی احراز اتمشدر . بر ملت تشکیل ، بر سلطنت تأسیس ایدوب برده شریعت کتیرمشدر . امی وصفی، اوصاف جلیله لرندن اولوب او قومق ، یازمق تعلم اتمه مش ایکن او ایله بر کتاب کتیرمشدر ، که درجه قصوای بلاغته اولمغله برابر هم قوانین مجموعه سی ، هم عبادت کتابی اولوب بر کتاب عمومیسدر ؛ بوکون بیله عموم نوع بشرک سدسی طرفندن بلاغت ، حکمت ، حقیقت خصوصلرنده بر معجزه اولمق اوزره اعتقاد ایدلمکدهدر . فی الحقیقه قرآن، بر معجزهدر .»

•••

۵۸. - « پوپولار آنسیقلوبدیا » [۲] ده فقره آتیغی بولدم : « قرآنک لسانی، تماماً قواعد صحیحه عربیهیه موافقدر ؛ اسلوبی، اوقدر لطیف ، بلاغتی، اوقدر عالیدر ، که تنظیر شائبه . سندن آزاده قالمشدر . قواعد اخلاقیه سی، غایت عالیدر . بو قواعد تماماً توفیق حرکت ایدن کیمسه، حیات مسعودانه یه نائل اولور .»

•••

[۱] Bosworth Smith

[۲] The Populer Encyclopedia

۵۹. - «هربرت» [۱] ك قرائت كتابنده فقره آیه

مندرجدر :

«اسلامیتك قانونی اولان قرآن، حیرتفزا بر طاقم قواعد اخلاقیه بی حاویدر . بوندن بشقه بو قاعده لری موقع اجرایه وضع ایدرهك احكامی کمال متانتله محافظه ایتشددر ؛ چونکه رهابین نصارانك اعظمندن برذاتك دیدیکی وجهله فرآنك مسلمین اوزرینه ایقاع ایتدیکي تأثیر، شهسز کتب مقدسه نك نصارا اوزرینه ایقاع ایتدیکي تأیردن زیاده در .»

•••

۶۰. - دین اسلامك مخالف لری طرفندن «اسلامیت» ایله

«جبریه» [۲] تعبیرلرینك مترادف اولدینی تکرار ایدیهرك چوق شیلر یازلمشدر . بو باده یالکز شو قدر دیه بیلیرم، که بویله بر ادعایه «القششق» مدعیلرک حیرتفزا اولان تعصب و جهالتلرینه دلیلدر . بو ادعایه او قدر بعیددر، که حضرت محمد علیه السلامك حیاتی و قرآن کریمك لسانی «جبریه» کله سنك محدث بر شی اولدیغنی اثبات ایتمکده در ؛ چونکه فخر عالم افندیمز، بالخاصه بو ادعایه خلافه حرکت ایدرهك مقتدر اولدینی مرتبه ده آنی بر کره دکل، نیجه کره لر انکار ایتشددر . بو ادعا «احوال جویه جمعیتی» [۳] اعضا-

[۱] Herbert

[۲] Fatalism

[۳] Meteorological Society

سندن و «دین نصارانك قواعد حکمیسی و خصمسی» [۱] عنوانلی اثرک مؤلفی «جون جوزف لهک» [۲] نامنده مؤلفین نصارانک بری طرفندن و دو قوتور «دوچ» [۳] جانبندن در میان ایدلمشدر .

•••

۶۱. - قرآن کریم، معصیت ایچون اختیار عزت رهبانیت ایتیهی قبول ایتمز ؛ بالعکس هر فردک کندی افعالندن جناب حقه توبه و استغفار ایدیهیله چکی قاعده معقوله سنی تعلیم ایدر ؛ اول عزیز و حکیم اولان جناب حقه که «سزک اعمالکزرک اجر و ثوابتندن هیچ برشی تنقیص ایتمز ؛ چونکه ارباب استغفاره مغفرت و رحمت ایدیحیدر» (سوره حجرات) .

•••

۶۲. - نصارانك کناهلرینی عفو ایتدیرمک حقه سنی کی لغزلرینی و اعتقادات باطله لرینی قرآن، رد ایدرهک کندی کناهلرندن توبه و استغفار ایتمک، عفو الهی یه مظهر اولمق، کندینی جنات عالیاته لایق قیللق وظیفه سنی، افرادک اوزرینه تحمیل ایتشددر . «بر کیسه، شخص آخرک کناهنی تحمل ایتمز ؛ بار ثقیل وزر و کناه آلتنده بولنان کسنه، حمله سنی یوکلتمک ایچون دیکرینی

[۱] The Christian religion: its Philosophical Principles and its Enemies.

[۲] John Joseph Lake

[۳] Dr. Deutsch

دعوت ایسه آکا اول کناهدن بر شی تحمیل اولماز، ولوکه اقباسندن اولسون» (سوره فاطر).
 «اگر بن، ضاللتده اولورسه آنک وزر ووبالی نفسهدر؛ اگر هدایتده اولورسه مجرد ربم تعالی و تقدس حضرتلرینک وحی والهامی وکرم وانعامی ایله در! چونکه باری تعالی حضرتلری، استعطاف هدایت ایدلره قریب اولوب آنلری ایشیدر» (سوره سبأ).

.

رد اراجیف

۶۳. - بومقامده شایان تذکار اولان موادنددر، که نصارانک زعمنجه مسلمانلره نسوانک روحی اولمادیغنه، یاخود روحلری بهائمک ارواحی کبی هلاک اولوب دار عقباده مکافات وعقوبت کورمیه جکلرینه اعتقاد ایدرلر ایش. اهل ایمان نزدنده بویله بر اعتقاد یوقدر؛ بالعکس رجال کبی نسانک دخی دار عقباده افعال سینهلرندن طولایی دوچار عقوبت اولدقدن بشقه اعمال حسنه لرندن طولایی نائل مکافات اوله جقلرینه و جناب حقک خصوصات مذکورده رجال ایله نسا بیننی تفریق اتمدیکنه دأر قرآن عظیم الشانده یک چوق آیات کریمه واردر.

دردنجی سوره جلیلهدن مستنبط اولان فقره آیه، قرآنده بوخصوصه دأر اولان آیات کریمه دن بر نمونه در:

«کیم، بر عمل سوء ایشلر ایسه آنکله جزالنیر؛ اول کیسه بی جناب حقدن ماعدا عذابدن قورتاره جق برولی ونصیر، بولنه ماز. کرک ذکور و کرک اناندن کیم، مؤمن اولدینی حالده بر عمل خیر ایشلر ایسه جنته داخل اولور و اصلا ظلم دیده اولمازلر.»

.

اسلامده جبر یوقدر

۶۴. - همان علی العموم اسلامیت علمینه ایراد ایدیلن دلائلدن بری ده، غیر محدود بر صورتده سیف استعمالیله انتشار ایش بر دین اولمسیدر. عالمده بوندن بیوک کذب و دروغ اوله ماز. اسلامیت، هیچ بروقت بر مذهبک قواعدینی منع، و ظلم و تعدی اجرا ایتمه مش و هیچ بروقت «هیئت تفتیشیه» (انکیزسیون) تشکیل و انسانلری تبدیل مذهبه اجبار ایله مه مشدر. قرآن کریمده صراحة بیان بیورلدینی وجهله اسلامیت ایچون اجبار ایدلمه مک، قواعد اساسیه اسلامیه دندر. اسلامیت، عالمی دین حقه دعوت ایش ایسه ده اصلا اجبار ایله مه مشدر.

.

۶۵. - «چاقیلد» [۱] نام مؤلف، تاریخیه عاڈ اثرنده (استوریقال ره ویو [۲] صحیفه ۳۱۱) دیورکه:

[۱] Chatfield

[۲] Historical Review

« نصارانك اهل قرآن علیهنده طوتدقلى مسلكى، عربلر، عثمانیلر، و سائر اقوام اسلامیه طوتمش اولسهلر ایدی، احتمالکه ممالک شرقیهده مذهب نصارا بالکلیه مندرس اولوردی. »

* *

۶۶. - « مونس . ژوریو » [۱] دیورکه :

« دینه بیلیرکه : عربلرک نصاریه قارشو اولان معاملهلری، هیئت رهبانیهنک، معتقدین نصارا حقنده کی مظالمه اصلا قابل قیاس دکلدرد. فرق نصرانیهدن «وودوا» [۲] نامنده کی فرقه علیهنده اولان محاربهلرده، یاخود «سنت بارتله می» [۳] وقعه سنده منازعات مذهبیهدن طولای دوکیلن نصارا قانی، عربلر طرفندن آنلر علیهنده اجرا ایدیلن بالعموم محارباتده دوکیلن قاندن زیادهدر . سائر اعتقادات باطله ایله برابر بالخاصه دین محمدینک بر مذهب ظالمانه اولدینی، و نصارایی موت ایله ترک نصرانیت بیننده مخیر براغهرق انتشار ایتدیکی حقنده کی فکر باطلدن انسانلری قورتارمق لازمدر . بواعتقاده اصلا صحیح دکلدرد . رؤسای عرب، ظلم واعتسافده یام یاملری بیله تجاوز ایدن هیئت رهبانیه اصلا قیاس اولنه مازلر . »

* *

[۱] Mons Jurieu

[۲] Vodois

[۳] St. Bartolomiew

۶۷. - والحاصل بو مسئله حقنده «قارایل» ک استعمال ایتدیکی دلیل، بالاده بیان ایدیلن دلائله نسبتله او قدر متین، و ناقابل رددر، که بورایه درجندن صرف نظر ایتک قابل دکلدرد: « حضرت محمدک دینی جبراً نشر ایلدیکنه دائر چوق شیار سوبلنمشدر . مع هذا بو حالی، بر دینک بطلانسه ویا حقانیتنه دلیل اولهرق اقامه ایتک، بر خطای عظیمدر . اوت ! سیف ! لکن سزه سیفی زهدن اخذ ایده جکسکز؟ هر فکر جدید، ابتدای ظهورنده یالکز بر عقله منحصر اوله جق درجدهده اصغریتده قالیر . یالکز بر آدمک قفاسنده استقرار ایدر . بو عالمده او فکره، یالکز بر شخص اعتقاد ایدر؛ بالجمله عالمه قارشو یالکز بر ذات بولنور . اگر او ذات، الیه بر سیف آیر و آنکله کندی فکرینی عالمه نشر ایتک ایستر ایسه بوندن پک آز استفاده ایده بیلیر . سزده الیکزه سیفکزی آلوب تجربه ایتمه لیسکز! نتیجهده برشی، اقتداری درجه . سنده انتشار ایده بیلیر . نصارانک الیه سیف کچدیکی وقتلر آندن کفید ایتدیکنی کورمیورز . شارلمانک ساقسونیالیله تبدیل مذهب ایتدیرمی، وعظ ونصیحت طریقیله دکل ایدی . بن، سیفه او قدر اهمیت ویرم : بر شینک بو عالمده کندیسچون کرک سیف ایله، کرک کلام ایله، کرک النده بولنسان ویا الیه ایتسی قابل اولان هر هانکی بر واسطه ایله چالشه سنی تجویز ایدرم . بز، آنی براقیرز؛ وعظ ایتسون؛ کتاب نشر ایلسون؛ محاربه ایتسون؛ صوک درجدهده چالشسون؛ چبالسون؛ و النده اولان هر درلو

وساطتی استعمال ایتسون . شبهه سزدر ، که نهایتده قزانمیه مقتدر اولمادیغی بر شیئی الهه ایده مز . کندیسسنگ مافوقنده اولان بر شیئی مغلوب ایده میوب آنجق دوننده اولان شیئی مغلوب ایده . بیلیر . شو عالم ده ، جاری اولان مبارزه جسیمه ده طبیعت ، بی طرفدر ؛ هیچ بر طرفه حقمنزلق ایتمز . حد ذاتنده اساس متینه مالک اولوب « حقیقت » تسمیه ایدیلن شی یوقی ؛ ایشته نهایتده ثبات ونما بولان اودر ؛ یوقسه باشقه برشی دکلدر .

﴿ اسلامده تعصب یوقدر ﴾

۶۸ . - اسلامیتک « ریا و تعصب » دن بری اولدیغنی ادعا ایده بیلیرز ؛ بزم طریقتمزده مراییله ، زمانه پرستلره احتیاجمز و اولیه مناسبتسزلر ایچون وقتمز ، ذوقز یوقدر ؛ بزم حیاتمز ، دینمزد . « قارلایل » ، سریع الانتقال اولان عقل و ذکامی سایه - سنده پیغمبر من صلی الله علیه و سلمک و امتنک شو حالنه مطلع اوله رق بوجه آتی اداره لسان ایتمشدر :

« حاصل کلام : حضرت محمد علیه السلامی ، ریادن بالکلیه مصون اولمشندن طولانی عن صمیم القلب سورم . عالم ازواده کنندی کندینه مظهر تجلیات اولمشدر ؛ حقیقتده حائز اولمادیغی شیئی ادعا ایتمز . آنده ظفره فروشانه برغرور یوقدر ؛ لکن هیچ بر وقت ، تواضعی تذلل درجه سنه کوتورمز . کنندی حال و مسلککننده نه اولمق قابل ایسه

اودر ؛ فارس حکمدارلرندن و یا روم قیصرلرندن بحث ایتدیکننده آنلرک یا پیغمیه مجبور اولدقلری شیئی سوبلکدن اصلا اجتناب اتمز ؛ کنندی عزت نفسنی بیلدیکی کبی مخاطب حقنده لازم اولان حرمتی ده بیلیر . حضرت محمدده جعلی برایش یوقدر ؛ آنک ایشی ، انداز و تبشیر ، طریق سلامتی ارانه در . فرضیات ، نظریات ، حقیقی امور عادیه مقامنده تلقی و ملعبه اتخاذ ایتک ، معاصینک بیوکلرندن اولوب تصور ایدیله بیلن بالجمله معاصینک اساسیدر ؛ قلبی و بصیرتی هیچ بر وقت حقیقتده کشاده اولمیان و بالکمز ظاهر پرست اولان کیسه لرده مشاهده اولنور . بویله بر کیسه ، ساخته کارلق ایتدکن ماعدا کندوسی ده عین ساخته در . منبع حقایق اولان جناب حقندن ظهور ایدن قاعده عالیة اخلاقیه ، اول کیسه نک دروننده منطقی اولمشدر .

« دیگر جهتدن اسلامیت ، انسانلری یکدیگرینه مساوی قیلار . بر مسلمک قلبی ، بالجمله امور دنیویه دن دها بیوکلدر . اسلامیتده کوره هر کس ، مساویدر . والحاصل : تکرار ایدرز ، که دین محمدی ، دین عیسوی به مغایر دکلدر ؛ حضرت عیسانک نظرنده اک عالی عدل ایدیلن قاعده ، اسلامیت ایچون بر قاعده اساسیه در . اسلامیت ، شو کچن اون ایکی قرن ظرفنده جمعیت بشریه نک بر سدسنگ دینی و رهبر حیاتی اولمشدر . اسلامیت ، هر شیتک فوقنده عن صمیم القلب اعتقاد ایدیلن بر دیندر . مسلمانلر ، کنندی دینلرینه اعتقاد ایدرلر و دینلریله برابر یشامق ایستلر . نصرانیتک ایلك دورلرندن بری

مسلمانانرك، كندی دینلرنده اولان ثباتلری قدر ثابتقدم برخرستیان کورولمه مشدر . پروتستان مذهبنده هیچ کیسه بولمخاز، که مسلمانانرك اسلامیتده کی ثباتلری قدر کندی دیننده ثابتقدم اولسون؛ و او ایله متانتله اعتقاد ایلسون و عالمده الی الابد آنکله برابر قالسون . بو کیجه قاهره نك زقافلرنده بکچیلر « کیم او؟ » دیه ندا ایتدیکنده یولجی کیم اولدیغنی بیلمیرمکله برابر « الله اکبر! » زمزمه سنی ده اسماع ایدر . اسلامیت، کل یوم شو میلیونلره مسلمانانرك وجدانلری تیج ایدر . غیور واعظلر، ماله ی، پابوآ قبائلی و پت پرستلری آراسنده کوردکلری هیچ بر قاعده معقوله یی دکشدر میوب یالکنز اخلاق ذمیمه یی تبدیل ایچون اسلامیتی نشر ایدرلر .

﴿ معبد اسلام ﴾

۶۹ . - دو قنور « مارکوس دودس » [۱] دیورکه :
« مسلمانانرك نصارادن زیاده بر قوتله ابراز ایتک مزیننه نائل اولدقلری ایکی خصیصه تقوی کارانه واردر : اولاً : حق تعالی حضرتلرندن طلب مغفرت ایتدکلرنده ادنا مرتبه تردد ویأس کوسترمزلر . ثانیاً : جناب حقه عبادت ایتک، معبدلره و دیگر بر محل مخصوصه منحصر دکلدر . »

[۱] Dr. Marcus Dads

۷۰ . - « مارکوس دودس » انکلیزجه بر اثرنده نظم ایتدیگی بر قصیده سنده دیورکه :
« نه سعادت عظمی او مصیلره، که مسجدلری هر یرده کندیلریله برابردر . اک بیوک ضیافت اکلنجه لرنده، اک شدتلی محاربه لر آراسنده، سفانک شدتلی یالبارنده، بندر تجارت اولان یرلرده، اک بعید، فکراً، خلقاً، تکلماً اک مابین ممالک اجنبیه ده سجاده لری فرش، وجهلری کمال تواضع ایله مکة مکرمه یه طوغری توجیه ایدرلر؛ حضور قلبلری اخلال ایده جک هیچ بر شماتت ایشترلر؛ پک ساده بر لسان ایله جناب حقه تعبد و سجده ایدرلر؛ جناب حقک حاضر اولدیغنی تفکر ایدره ک شرف وشانه بورونمش اولدقلری حالده سکونت و الطمئنان اوزره طوررلر . »

۷۱ . - نصارا محررلرندن بری، دیورکه :

« اسلامیتک مزایاسندن بری ده : معبدلرینک دست بشر ایله بنا ایدلمه مش اولمسیدر؛ چونکه مسلمانانرك عبادتی، ارض اللهک اوزرنده و یاخود سماک تحتنده هر محله اجرا ایدله بیلیر . »

﴿ خاتمه ﴾

۷۲ . - ایشه دین اسلام، بودر؛ ایشه تقریباً ۲۴۰ میلیون افراد بشرک اعتقادی، بودر؛ آنلر، خاتم الانبیا وسید المرسلین

افندیمز حضرتلرینک طریقه اتباع، و کونده بش کره واجب
تعالی و تقدس حضرتلرینک رضای شریفی ایچون حضور بال ایله
ادای صلابت ایدرلر .

دین اسلام، «موروقو» دن آفریقانک ساحل شمالیسنه
و جنوباً «ترانسوال» قدر زنگبار دخی داخل اولدینی حالده
هر طرفده غالبدر؛ ممالک عثمانیهده، عربستانده، عجمستانده،
افغانستانده، ترکستانده فرمانفرمادر. هندوستانده اسلامک عددی،
۵۷ میلیوندن زیادهدر. مالهی اهایسی بیننده زیاده منتشردر.
چینده، زیاده برمتانله تأسس اتمشدر. یالکز امید بروننده ۵۰
بیک اهل اسلام واردر. سیریا وجشترارنده بیله معابد اسلامیه
بولنور. سن پترسبورغده اهمیتدن عاری اولیان بر جماعت محمدیه
موجوددر. دین اسلامک نشرینه چالیشان غیور ناشر دینلر
ممالک مجتمعه آمریکا بیله مستمنا اولماق اوزره عالمک جهات
مختلفهسنده نائل موفقیت عظیمه اولمشلردر .

* * *

۷۳. - ایشته شیمدی بزم انکلترده بولنان همشهریلریمیزی
دعوت ایتدیگمز «اخوت اسلامیه»؛ بودر؛ آنلرک نظر قبوللرینه
عرض ایتدیگمز «دین»؛ بودر. آنلردن مطلوبمزه یالکز عصر-
لردن بری مصنع و بی اساس بر عم الهمی مابعد الطبیعه اربابنک
تعصبیله صحیفه خاطرلرینه حک ایدلمش اولان اعتقادات باطله بی
برطرف ایتهلری و «بوم بر سردر» بویه اینانمق لازم کلیر»

طرزنده اولان و استخالهسی درجه بداهتمده بولنان بر عقیده
مذهبیه حقدنه کی ایضاحات غیر معقوله ایله قناعت ایتمکن و از
کچمه لریدر. اولیه آکلاشلماز لغزلر، خیاللر، خرافه لر، ابوالبشر
حضرت آدم علیه السلامه باری تعالی حضرتلری طرفندن وحی
ایدیان او ساده و بسیط دین مبینک آهنکنه کلیاً مبیاندیر .

آکلاشلیان و یا استخاله درجه سنه واران برشی، طالب حقیقت
اولان کیمسنگ فکرنده بالضروره بر شبهه و تردد و بلکه بهت
وحیرت حصوله کتیرر؛ نتایجی، اوقدر مهم و سهو و خطاسنگ
عواقبی، اوقدر وخیم اولان عقائد مذهبیه دن انسان، بالجبوریه
دوچار دهشت اولور. بزه اول امرده نقسزک نه اولدیغنی بینک
و سر قدری طانیق کبی ایکی مسئله مهمه تحریسنده یز. دین مبین
اسلام ایسه بومسئله لر واضح برلسان ایله جواب اعطا ایتمکدهدر.
اسلامیت، عایم و حکیم اولان جناب حقل اراده سنه کردنداده
انقیاد اوله بی انسانه تعلیم ایدر. «سزک نشأتکز، جناب حقدندر»
ینه جناب حقه رجعت ایده جکسکز .

صانع تعالی و تقدس حضرتلرینک، مخلوقانک فرد اخیر
و آنکی اولان انسانلر، طریق حقیقت و استقامتدن صابرق راه
ضالاه دوشه جکلر ایسه اک معزز عد ایدیان مسلک و لغزکارانه
اولان اعتقادلر، حریصانه امللر، یوق اولسون؛ تأسیسات
بشریه، یاخود منافع و شهرت شخصییه ویریان اهمیتلر، محو
ونا بود اولسون .

بر معترض، دیه بیلیرکه «سز، انسانلرک اعتقادینه اهمیت ویر- میور میسکز؟» شبه سز انسانلرک اعتقادی، لاشی مثابه سندیه اولدیغنی ادعا ایدن کیسه، کندی سوزلرینک نتیجه سنی موازنه یه ده مقتدر اولماز؛ نته که زمانمز واعظلرندن «کینهس روجه رس» [۱]، پک حقلی اوله رق دیورکه:

«بر کیسه نک اعتقادی، اهمیتدن عاری اولدیغنی هانکی ماده ده کورلمشدر؟ شبه سز عالم تجارتده اهمیتدن عاری دکلدز؛ چونکه تجارتده موفقیت و عدم موفقیت خصوصلرندیه اعتقادک پک چوق اهمیتنی واردز؛ اگر تاجر، بلاهت درجه سندیه ساده دل اولوب هر شیئه اعتقاد ایدر ایسه سرمایه سنی، ضرر وزیان و افلاسدن بشقه بر شی حصوله کتیرمه یں جهتلره تخصیص ایدر.

«اگر متردد و جسارتسز ایسه اعتقاد جراتکارانه و ذکای حقیقی ایله متصف اولان کیسه لره طرق موفقیتی کنشاده ایدن فرصتلی ضایع ایلر. محاکات فنییه ده و جل ادبیه ده دخی اعتقاد بشر، اهمیتدن ساقط دکلدز؛ چونکه اوراده بر فکر سقیمی قبول ایتمک، برسلسله دلائلی ابطال ایدر و حین حاجتده بر طالب عاقل، بر نتیجه مخصوصه یی اثبات ایچون درمیان ایدیلن ادله و اماراتک کافی اولمادیغنی اعتقاد ایده رک بشقه دلیل تحریسنه قالدیشیر.

«انسانک احوال عادیه سندیه بیله اعتقاد بشر، اهمیتسز دکلدز؛

چونکه یا کلش بر ذهاب و مثلاً: بر سمک ضرری اولمادیغنی اعتقاد ایتمک، فعلیاتده نتایجی وخیم خطا لر حصوله کتیرر. والخاصل بر کیسه هر زرده اعتقاده استناداً بر معامله یه کیر شمک مجبوریتنده بولنور ایسه اعتقادینک واقعه موافق اولسی لازمدر.

دوقتور «مودسلی» [۲]، پک طوغری اوله رق بر لسان بلاغت بنیان ایله دیورکه:

«هر شخصک مقصد عالیمی، اولیه بر طاقم مساعی جمیله یه مصروف اولمی و شو مساعیسی، کندی حیاتیه اولیه متحد و متمزج بولنملی، که «ارجی» امری کلدیکی وقت کندی مغلوب ایدن بر خصمه تسلیم ایدر کبی خوف ایله دکل، بلکه کوندوزک مساعیسی ختامنده کندی استراحتیه دعوت ایدن والده مشفقیه تسلیم ایدر کبی تسلیم روح ایتمه لیدر.»

ایشته مسلمانلرک امر الهییه نه صورتله قانع اولدقلری بوجه ایله منقهم اولور.

•••

۷۴. - خاتمہ مقال اولمق اوزره، اطمینان قلب ایله اولجه نصرانیتدن رجوع و اسلامیتی قبوله اجتناسار ایتمش اولان و شمدی اسلامیتی قبوله مهیا بولنان ذواته خبر ویررم، که خصمای دین طرفندن دوچار استهزا و شتم اوله جقلر و سویلیه جکلری اسباب موجبه، سوء تفسیره اوغرایه جقدر.

۴۴-۴

سبیل الرشاد کتبخانه سی : ۱۳

علمای اسلامیه بر سوال

و
عبدالله کو بیام افندینک جوانی

آفته کیل احمد عمری

« توسیع طباعت » مطبعه سی

۱۳۳۲

افادۀ مخصوصه

بواثر؛ انكايژ علمای بنامندن، « لیورپول » جماعت جدیدۀ
اسلامیه سنك رئيسی فاضل شهیری عبدالله کونیلیم افندیك در .
میرمشارالیه، شرف اسلام ایله مشرف اولدقدن صوکره
« هلال »، « عالم اسلامی » نامیه ایکی رساله موقوته نشرینه
باشلادینی کبی، کرک هنوز اسلامیتی قبول ایدن همشهریلری
حقیقت اسلامیه دن خبردار ایتک؛ کرک خلافتکیران طرفدن
اسلامیت علمینده نشر و اشاعه ایدیلن افکار سخیفه بی رد ایتک
مقصدیله متعدد رساله لرده یازمش در .

از جمله: « دین اسلام؛ اسلامیتک باشلیجه قواعد اساسیه
اعتقادیه سی حقیقده معلومات مجله » عنوانده یازمش اولدینی رساله
ایله اسلامیه عائد اولان قواعد دینیه، مسائل اعتقادیه بی کندی
همشهریلری اولان و فقط انکلیزجه دن ماعدا لسانه آشنا اولمیان
مسلمانلره يك کوزل برصورتده تعلیم ایتمش در، صوکره؛ « قلنج
دینی » نامنده کی رساله ایله ده، اسلامیتک قلنج قوتیه انتشار
ایتدیکی ادعاسنده بولنانلری رد و جرح ایدیور: موسویت و عیسویت
ایله اسلامیتی مقایسه ایدرک قلنج قوتیه انتشار ایدن اسلامیت دکل؛
بلکه موسویت ایله عیسویت اولدینی نه کوزل اثبات ایدیور .
عقائد اسلامیه به دأر یازمش اولدینی رساله مذکورده، مشاهیر

فضلاى اسلاميه دن استاد محترم محمود اسعد افندى حضرتلرى طرفندن ترجمه يده ترجه ايدلمش و بك چوق رغبتنه مظهر اولارق آز زمان ظرفنده برنجى طبيى كاملا توكنمش در .

« قلنج دى » نامنده كى اثرى ده على رضا سىفى بك طرفندن « سبيل الرشاد » ستونلرنده ترجمه اولونميه باشلامش ايديسه ده - مع التأسف - آره يه حيلولت ايدن بالقان حرب مشومى طولاييسيه اكمال ايديله مه مش در .

فاضل غيورك بويولده نشر ايتمش اولدينى آثار مهمه دن برى ده « احسن الاجوبه عن سؤال احد علمائى اوروپا » نامنده كى بوز ساله ذره بونك اصلى ؛ ٧ رجب ، ١٣٠٨ تاريخلى ؛ (٨٢٢) نومرولى « ثمرات الفنون » جريده سننده انتشار ايتمش و شمى يه قدر ترجمه يه ترجمه ايديله مش در .

رساله ؛ - عنوانندن ده اكلاشيلدينى وجهه - اورونل علمائى سندن برى طرفندن علمائى اسلاميه يه قارشى وقوع بولان برسواله جواب در . برسوال علمائى اسلاميه يه قارشى ايراد اولندينى كى ، ويريله جك جوابك ده فنى ، عقلى اولمى طلب ايدىيور . ايشته كويليام افندى قلمى انه آلازق ، برسوال مهمك جوانجى ويزيور . فاضل موماليه بك محدود برلوحه ايجنده الك مهم ، الك اساسلى مسئله لرى موضوع بحث ايديور ؛ اسباب طبيعه لرى اراء ايديور . اولاولا اثر دن مؤثره انتقال صورتيله واجب تعالى يى اثبات ، ثانياً تشكلات ارضدن بدأ ايله انسانلرك نه صورتله ساحه آراى وجود

اولدينى ، نه كى صفحات كچيردكارىنى ؛ يينمبرلره ، دينه اولان احتياج لرى ، اثبات ؛ ده احوال كره « اديان » ك برتارنجيه سنى چيزيور . بوسورتله محاكمه وقواعد فنيه نتيجه سننده دين اسلامك

شرايع سابقه يى ناسخ اولمى طبيى برشى اولدينى ، بنا برين كنديسى الى الابد ناسخ ايديله ميه جكنى ، بتون اديانك ارجح وافضلى اولدينى ، مدنيت نه قدر ترقى ايتسه ينه قواعد اسلاميه خارجه چيقيله ميه جكنى اعتراض قبول ايتيه جك برصورتده اثبات ايديور .

شوراسى ده خاطر دن چيقماسون كه : قارشى سننده اولان سائل

جوابك فى اولمىنى طلب ايتديكى جهته سرد ايتمش اولدينى

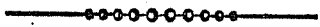
مطالعات ده هپ فن دائره سننده در ؛ فن لسانندن صدور ايتمش در .

بناء عليه رساله ، جماً اوافق اولسه ده نفس الامر ده قيمت علميه سى

بك بيوك در ، اعتقادنده بولنديغى مازن ترجمه اولنه رق رساله

شكلكنده طبع اولدى . والله اوفق .

آقسه كى احمد محمدى

مشاهده ، دیگر طرفند زده عقائد اسلامیه بی تعلیم اید یوردی .
 بو جهته اسلامیت حقنده علمی آرتدیجه رغبتی ده زیاده لشیوردی .
 انکلتزیه عودتنده اک اول قرآن عظیم الشانک انکلیزجه به مترجم
 بر نسخه سنی آلاق آنی تدبر واذعان ایله مطالعه ایتدیکی کی ،
 اسلامیه متعلق آله کچن کتابلری ده نظر تدقیقندن کچیر مکده
 دوام ایلدی . بو تدبر و مطالعه نتیجه سننده یقیناً بیلدی که : دین
 اسلام ، شک وارتیابدن عاری بر دین حق در .

بونکه برابرینه دین اسلامی قبولده استعجال کوسترمیدرک
 ادیان سائر حقنده ده بحث انتقاد قویولدی ؛ ادیان مذکوره
 حقنده کی تدقیقاتی ، وقوفی ، علمی تزايد ایتدیجه دین اسلامک
 یکانه دین حق اولدیغنه ایمانی تقوی ایدیوردی .

بونک اوزرینه عبدالله کویلیام افندی دین اسلامی قبول
 ایتدی کندنجه قرار ویرمش ایسه ده ، بر طرفدن کثیر العائله
 اولسی ، دیگر طرفندن مشغولیتنک اهمیتی مقصودینه موقفیتده
 مشکلاته اوغراد یوردی . آرتیق بو ایش ایجه راده سنی
 بولنجه نیتنی اعز احباسندن بعضسنه آچدی . احباسندن
 بولنان ذات جواباً دیدی که : « اکر عقیده تئلیشدن ابا ایدیور ،
 آنی سومیورسهک ، نصارادن موحد اولان فرقه نک مذهبی
 قبول ایت »

جواباً کویلیام افندی دیدی که : « خایر ! بن ، طریق
 توحیدک یاریسنده طورهمام ؛ بنشاء علیه بنم ایچون نصرانیتی

مؤلفک ترجمه حالندن

بر نبده

« ثمرات الفنون » جریده سنک (۷ رجب ۱۳۰۸) تاریخلی ،

(۸۲۲) نومرولی نسخه سنندن تلخیص اولمش در .

رساله نک مؤلفی انکلیزدر ؛ اسمی : « عبدالله ویلیام کویلیام » در .

لیورپول شهری محکمه عالییه سننده دعوی وکیلی در . سنی الی بش
 راده لرنده اولوب نحیف الجسم ، اورته یویلی در . ایکی مخدومی
 واردر ؛ برینک اسمی بلال دیگرینک کی احمددر .

ترجمه حالنی بیان صدندنه بولندیغمز عبدالله کویلیام افندی ؛

« وسلیان » مذهبی اصحابی آره سننده طوغوب بیومش در ؛ بناء علیه
 کندیسینی ده اولجه او مذهب اربابندن ایدی . حتی بر وقتلر
 مذهبداشازینه واعظلق ایدردی . اک زیاده اهمیت ویردیکی
 ریاضیات ایدی . آنک ایچون بو علمده ید طولاسی واردر .

« ۱۸۸۳ » سال میلادی سننده شدتلی بر مرضه دوچار اولارق بر
 سنه یه قریب بر مدت اسیر فراش اولدینی جهته اطبا طرفندن تبدیل
 هوا ایچون اسپانیانک جنوب جهته کیتسی توصیه ایلدی ؛
 بونک اوزرینه جبل طارقه ، بعده طنجه یه عزیمت ایدرک بر
 مدت اوراده اقامت ایتدی . بو شهرده بولوندینی مدتجه بر
 طرفدن دین مبین اسلامک محسناتی ، مسلمانلرک خلوص وصفوتی

کلیاً ترك ایتمکدن بشقه چاره یوق در. بوندن صوکره کویلیام افندی دین اسلام ایله تشرف ایتمه قطعاً قرار ویردی. عائله سنه، اقربا و تعلقاتنه نصرانیتی ترك ایدوب اسلامی قبول ایتدیکنی افشا و کلمه شهادتی علناً سویلهدیکی وقت ؛ اول امرده کندیسيله مزاح ایتمه قالمششار، جتنه مبتلا اولدیغنی ادعا ایتشلردی ؛ فقط مومی ایله آنلرك استخفافنه ذره قدر اهمیت ویرمیدرك او آندن اعتباراً قواعد اسلامیه مطابقت صورتده تعیسه باشلادیغنی کبی، وطنداشارینی ده فوز ابدییه ، سعادت سرمدییه ایریشدیره جک اولان دین حقه، طریق حقه ، طریق هدایتده دعوتدن برآن کری طورمادی.

بعض ذوات ، هدایت سببجانیه ایله مومی الیهک دعوتنه بالاجابه دین اسلامه کدکلی کری کبی ؛ بو کونه کلنجهیه قدرده توحید الهییه دعوت، امر بالمعروف ، نهی عن المنکر وظیفه سیله اشتغال ایتمکده در . کندیسنه اتباع ایدن مسلمانلر ایله برابر سوزینی برلشدیرنجه صلوات خمسه ، صلاة جمعه و عیدینی ادا ایچون بر مسجد شریف اتخاذا ایتدیلمر . حالا آنره وظیفه ارشادی ایفا ایتمکده در [۱]

[۱] محمود اسعد افندی حضرتلری دین اسلامده کی ترجمه حالنده دیورکه : بوندن بشقه بری ارکک ، دیکری قیز چوچقلرینه مخصوص ایکی اسلام مکتبی تاسیس ایلدیلمر. بو مکتبلر خارجدن اچرتله کوندر- یله جک اسلام اطفالنه دخی کشاده در . الحاله هده منتظم بر هیئتلری ، متعدد خطیبلری ادم و مؤذنلری، رئیس و اعضالری و حافظ کتبلری وارددر. سنه ده برکره هیئت عمومی لری اجتماع و مأمورلرینی بالانتخاب تعیین ایدرلر.

مومی الیهک کیفیت اهتداسی خلیفه یه واصل اولنجه در سعادتده دعوت ایدرک حقتده پک بیوک التفات کورمش در؛ در سعادتده علما و اشرافک ایلری کلنلری ده اجتماع ایدرک هر برینی اسلامیته تشرفنی تبریک ایتشلردر . خلاصه در سعادتده بولندیغنی مدتجه اخوان دین طرفندن پک بیوک تعظیبات کورمش در. بعده وطنی بولنان لیورپول شهرینه عودت ایتمش ، حالاده اوراده وظیفه دینییه سنی ایفا ایله مشغول بولمقددر جناب حق موفق بالخیر ایلسون آمین .

كذلك عوالم علويه واجرام سماويه به نسبتله انجق بر ذره
منايه سنده اولوبده اوزرنده ساكن اولديغمز شوكره به عطف نظر
ايتديكمز كي نه كوره جكز؟ آغاچلر، ميولهلر، چيچكلر، دكلزلر،
نهرلر، طاغلر، دره لر، تپه لر، صحرالر، معادن، طيور، ووحوش،
حشرات، نباتات جمادات، بركانلر كي بيكلرجه اشيا دن مركب
بركتله دكلي؟

كورمش اولديغمز بوكتله يي تشكيل ايدن اجناس واشكال او قدر
مختلف، خواص واحكام او قدر متغير، نفع و ضرر او درجه متباين درله:
عقول بشر او قدر ترقى ايتمش، درجات عاليه كماله ايرمشكن بيه بونك كهنى
فهم ايتمكن عاجز، حقيقتنى ادرا كدن قاصر درر.

چوق وقت اولور كه: جو سما غايت پارلاق، هوا ساكن، طور غون
برخالده ايكن بردن بره شدتلى روز كارلر ائسمه كه باشلار؛ بوروز كارلر
بلوطلر يرندن اوينادوب اوزرمنزه كتيرير، اطرافزى يا غمورلر
احاطه ايدر، او درجه به كلير كه عادتاً هر طرفز دكيز حالنى آيلر؛
اصول وقواعد فنيه دائره سنده بو حادته جو به نك اسبابى تدقيق
وتفحص، حصولنك علتى تفتيش ايدلديكي كي كوريليور كه: شمسك
حرراتى كره ارضك رطوبتنه تماس ايديبور، بو حرارتدن بالتسخن
مناثر اولان اجزاء رطبه، يعنى انجره اعماق ارضدن جو هوا به
يوكسلهرك او راده تضاعف، وتكاثف ايدوب كيت كيده بلوط
پارچه لرى حالنه كليور. بالآخره بر، باران فشان حالنى آليور.
رده - بتون اجسامده اولدينى كي - او قطعله ركده بعضيى

سؤال :

اوروپا علماسندن بر ذات طرفندن بعض جرائده علمای
اسلاميه به خطاباً ابراد اولنان سؤال شودر :

« شريعت محمديه نك شرايع سالفة يي نسخ ايتمش، بوندن صكره كنديسنك
هيچ بر شريعتله نسخ ايديله چكي، بونكله برابر شريعت محمديه نك كافة
شرايعك ارجح وافضلى اوله سي نه ايله ثابت وبوبابده فنى، عقلى دليل
نهدر؟ »

جواب :

عبدالله كويليام افندى طرفندن ويريلن جوابده شودر :
هوانك غايت صاف، جو سما نك بلوطدن خالى، پارلاق
اولدينى بر كيجهده يوزمى شوفضاء لايتناهى به چويروبده نظر
امعان وبصيرتله باقديغمز زمان نه كي شيلر كوزورز: وهله اولى ده
شو فضانك الك اوزاق يرلرندن كوزلرمنزه ظاهر اوله جق شى،
كنديلرينه مخصوص قانون مرتبه كمال انقياد ايله دائماً موظف
اولدقلى وظائفى آداء، وهر برلرينك اطرافنده منظومه شمسيه من
كي بك چوق سيازات دور ايدن بيكلرجه شمس دكلي؟
صكره كيجه نك او، معلوم اولان مدتى منقضى اولدينى كي
كوشك؛ مشرق طرفندن طلوع ايدرك انسانلر اوزرينه بك يوكسكدن
سريع بر صورتده انتشار ايدن ضيالرينى، بوضيالر آره سنده، انظار
ناسه متوالياً عرض ايتديكى بدايع مخلوقاتى كورمبورمى يز؟

مثبت، بر قسمی ده منفی الکتریک حامل بولنه جفنده شبهه یوقدر .
ایشته بونک ایچوندرکه بلوطارک بربرینه طوقونلرندن هواده بر
صوت حاصل اولیورکه بوکا رعد [شمشک] دیرلر .

دنیورکه: شو تحولات و ترکیبات جویه اوزرینه ترتب ایدن
غایه، انجق هر بر قطره سی افاضه حیات ایله بر یوزخی ترین، نباتاتی،
بونجه مزروعاتی اروا واسقاء، بتون سکان بسیطه حیوانیه یه تازه
تازه حیات بخش ایدن رحمتک حصولی در؛ اکر بز شو فضاء لایتناهی ده کی
عجائب و غرائبی کافی درجه ده بیان، صدره شفاویره جک بر صورتده
ایضاح ایده جک اولور سهق مجلدات عظیمه میدانه کتیرمک لازم
کله جکندن بو قدرله اکتفا ایدرک صده ، مقصد اصلی یه رجوع
ایدیورز :

بورایه قدر ذکر ایتمش اولدیغمز بونجه مصنوعات کونیه یی
مشاهده ایتدیگمز زمان عجبا خاطریمزه نه کلیور ؟

هرشیدن اول قلبمزه خطور ایده جک شی ، بوی نه پایه
مصنوعات کونیه یی دریای عدمدن ساحه وجوده اظهار ایدرک
بونلری قوانین طبیعیه یه ، خللدن ، تعیردن مصون اولان قواعد
فطرته منقاد قیلان، اوکا سرفرو ایتدیرن، بونلرک هپسنی خواص
وسرائر طبیعیه دن برخاصه ایله ممتاز قیلان، کذلک اونلر اوزرنده
شو تأثیرات طبیعیه یی هر آن محافظه ایدن کیم اولدیغنی بیلیمکه
چالشق دکلی ؟ نه شبهه !

بوخواطر قلبیه تعقیب اولنوب بالاطراف تأمل اولنورسه

قالبا ، وجداناً تصدیق ، لساناً اقرار ایدرکه: کرک مشهوداتمز
اولان شو مصنوعات کونیه، کرک مطلع اولامدیغمز، اکلایه مدیغمزدها
یک چوق مخلوقات سائرهنک کافه سی انجق بر ذات واجب الوجودک
آثار باهره سندن بشقه برشی دکلدر .

بو تصدیق و اذعان اُمادی و معنوی غایت بلیخ بر صورتده
هر آن بزه ندا ایدیور ، بیلدیوریورکه : بو کائنات ، بو قدر
نامتناهی آیات بینات آره سنده عرض اندام ایتمه مز بردست
قادرک، بر قدرت فاطره نک اثری اولدیغنی کبی بونلرک جمله سی ده
فعال لما یرید اولان خلاق حقیقینک وجودی اوزرینه دلالت
ایدن برر برهان جلی در .

فاعل حقیقی اولان ذات اجل و اعلی حضرتلرینی بو صورتله
ادراک ایتدکن صکره حس وجدانی بزی بشقه برشینک حقیقتنی،
اوزرنده ساکن اولدیغمز، یشادیغمز کره ارضک نه صورتله تکون
ایتدیگنی تجرری یه سوق ایدیور؛ بودفعه ده منحصر آفته مراجعت
ایتک لزومی حس ایدیورز . فنه مراجعت ایدنجه، تشکلات عالم
حقنده کی نظریات فنیه بزه کوستریوریورکه : موجد حقیقی، خلاق ازلی
شوکره یی بخاردن ایجاد ایده رک بانی مایع ناری حالته افراغ ایلش .
فن دیورکه: کره ارض، یک چوق زمانلر مایع ناری حالنده قاله رق
دائماً نشر حرارت ایدیوردی . بو صورتله کیت کیده بونده کی
حرارت تناقص ایتیکه ، تناقص ایتدیکه تبرده ، تبرد ایتدیکه
تکائفه ، ده صکره قشر باغلایه رق تقادم ایام ایله تصلب ایتدی .

ارض بوضوئله تصلب ایتدکن صکره اولای نباتات، صوکره مخلوقات سائرہ خلق اولئغه باشلیور؛ ییلارک تعاقبی، اعصارک مرور ایتسیله مخلوقات نباتیه و حیوانیهده تبدل ایدیوردی .

ارضک صلابتک تزیادی، حرارتک تناقصنه سبب اولدینی کبی تناقص حرارتده دائماً قوه انباتیهنک تغیر، ماده حیاتیهنک تبدلنه سبب اولیوردی؛ ایشته بوتغیر طولایسیله درکه اصول خلقت، قوانین طبیعت دائماً اختلاف ایدیوردی .

أوت، بوادعا تماماً دوغری در: حتی ارضک بدایت تکوننده کی مخلوقات ایچون مبدأ تکوندن برچوق عصر صکره کی عالمده یشامق نصل ممکن دکلسه اعصار اخیرده وجوده کن مخلوقات ایچونده مبدأ تکونده تعیش ایتک دائرة امکانک خارجنده در . چونکه صوده تعیش ایدن مخلوقات طوبراقده، طوبراقده کی ده صوده یشامق استعدادینی حاز دکل در، خلاصه اوقات وازمانک تبدل، حال و مکانک تغیر ایتسه سیله طبایع مخلوقاتده دائماً شکلاً و ماهیه تبدل ایدیوردی .

شوراسی ده محقق درکه، موجوداتک هرایکی قسمی - نامی، جامد - تکون ایتک، نشوونما بولمق، تکمل ایتک، بقا و فنا بولمق خصوصاً نلنده هر حالده بر قانون طبیعی به تابع در؛ بنا برین شو موجوداتک خلقتده کوسترمش اولدینی تکاملک حصولی ده آنی در ظن اولئمه ملی، بلکه بونارک هینسی تدریجی بر صورتده حاصل اولمش در؛ بونکه برابر غایه کاله واصل اولدینی کبی زوال

بوله سی، بونلرده فنا عارض اولسی شبهه کتور من امور محققه دن در؛ چونکه غایه کاله ایرن هرشی نهایت بولور .

بوزواله لسان شرعده «قیامت»، اصطلاح حکماده ایسه «انقراض» تعیر اولنور؛ فقط زواله، انقراضه اوغرایان هرشی صوکره دن بهمه حال ینه تکون ایده جک در، چونکه هیچ برشی یوقدرکه اونک اجزاسی کلیاً منعدم اولسون؛ انجق یزم محو اولدی ظن ایتدی کمز شیلرک یالکتر شکلی تبدل، ماهیتی تغیر ایدیور؛ بشقه دکل در .

برده تکون، تنو، مرض، موت کبی احوال طبیعیّه تدریجیه حیوانات و نباتاته نصل عارض اولیورسه اویله جه اجرام ساویه یهده عارض اولیور . بوکا - هرشینک تدریجاً کمال بولوب صکره ده زواله ایرمه سنه - ارباب فن قانون تکامل نامی ویریورلرکه فرانسزلر «بوهولسیون» انکلیزلرده «بوهولیش» دیورلر .

شورایه قدر بیان اولنان مواد حقنده سائل فاضلک تدقیقات عمیقہ ووقوف تامه لری اولدینی جهتله مسئله یی بوندن زیاده ایضاح ایدرک بحی اطنابه لزوم کورمیورم؛ آنجق بوقدرحق اولسون بیانه لزوم حس ایتدی کم، سائله قارشی ویزه جکم جوا بک اساس و مصلحت اعتباریله بومسائله توقف ایتسی، حالبوکه متوقف علیه معلوم اولمقدجه متوقفی اثبات ایتکده ممکن اولمایه جنی در؛ بناء علیه اصل بحثه رجوع ایدیورم .

محققدرکه نوع انسانک مشهود من اولان بو عالمده ظهوری

شو مخلوقاتك تكون وتشكلندن صكره در ، بونكه برابر موجوداتك افضلی ، خلقه ، طبعاً ، ماده ، معنی اونلره مرجح اولديغنه ده شبهه ايمه ملي در . هم ده مقتضای قانون تكامل ذوره كاله ارتقا ايمك جهتندن ده اكمل و اتم در ؛ چونكه ظاهر اجرم صغير اولان بو مخلوق ، حقيقتده عالم كبردر .

انسان ، مجموعه غرائب ، جامع الاضداد ؛ سجايای قدسيه و خصائل بهيميه نك مركزي ، خير و شرک محل صدورى ، انسيت و وحشتك منبى در ؛ بناء عليه انسان هر نه قدر طبعاً مدنى اوله رق خلق اولمش ايسه ده حيوانيتى . مقتضاتى قانون طبيعى به تابع اوله سى ضرورى در ؛ شو جالده نوع بشرى شدن ، فنا لادن منع ايدجك برسائق بولمازسه كندى باشنه حضيض ذلندن ، دركه وحشتندن اوج عزته ، ذروه بالای سعاده عروج ايمكه قادر اولماز . حال بوكه انسانلر بدایت خلقنده طبق حيوانات و بهائم ساثره كچي وحشت حالده ايدى . وجودى عربان ، ثياب غفلى اكتسا ايمش ، رفاقتنه جهل و عمای آلمش ، صباح و اخشام كزييور ؛ ييمك توكنمك بيلمه بن سحرالرده طولاشيور ؛ حقائق اشياى آكلامز ، ابي بي كوتوي فرق ايمز ؛ شهوات نفسانيه مغلوب اولمش او زويه چكهرسه اورايه كيديوردى ؛ كيجه ايله كوندوزى يالكز كوشك طلوع وغروبندن آكلار ؛ اويقو نه در ، بيلمز ؛ يمك ، ايمك ، قالمق ، اوتورمق نه كچي شيلر اولديغنى ادراك ايمزدى .

كرة ارضك مواقع مختلفه سنده طولاشيور ، متعدد يرلرده كزييور ، مع هذا زرده كزديكنى ، كنديسنك نه اولديغنى ، زرده بولنديغنى ده ادراك ايدمزدى . اوت ، بي بايان اووالرى ، دكزلى ، قوشلى وسائر حيوانات وحشيه بي مشاهده ايدبيوردى ، فقط ماهيت جهتندن حيوانات ايله نباتات ، نباتات ايله جمادات ، جمادات ايله انسان آرسنده هيچ بر فرق كوره ميوردى .

عجا انسان او دورلرده شو فضاء نامتناهى ده هر كيجه كوزلرينه كورينن بي نهايه اجرام علويه نك تشكيل ايمش اولديغى او منظره عجيبه بي كورديكى وقت خيالنده بر شى مى تصور ايدردى ؛ يا خود قرك هلال صورتندن باشليوب تكامل ايدرك بدر حالنه ، بوندن صوكره بالتناقص تكرر اولكى هيئته عودت ايمه سى نظر دقتى مى جلب ايدردى ؛ يوقسه خسوف وكسوف حقنده امعان نظر ايدوب بونلرك ماهيتى مى دوشو توردى ؟ خير ، خير ! بونلرك هيچ بريسى اونك خيالندن كچمزدى . شو حالده او وقت انسان هانكى شيئى تصور ايدبيور ، نه كچي بر مسئله اوزرنده تفكر ايدبيوردى ؛ او زمان انسان كنديسنده اولان آچلق بليه سنى دفع ايمك ايچون هر تضاد ايتديكى حيوانات ضعيفه بي پارچالايوب يمكدن بشقه بر شى دوشو نيمور ، كنديسندن قوى اولانلرك قارننه كيرمه مك ايچون قاحق ، اونلرك نچه سندن كيزلمك ايچون مغاره لره ، اغاج قوغو- قارينه التجا ايمكدن بشقه بر شى تفكر ايمبيوردى . يوق ، تصور وتفكرى يالكز بونلرده دكلدى ، بلكه بونكه برابر شهوات

نفسانیه سی غلبه ایتدیکی کبی تسکین شهوت ایچون تصادف ایتدیکی
 کیمسه لر ایله عقد معارفه ایتدیکی ده تصور دن چیقارمازدی. حاصلی
 احتیاجات حیوانیه سنی قضاء شهوات نفسانیه سنک امرینی ایفا ایتک
 ایچون یاپه بیلدیکی هر شیئی اجرا ده تکاسل کویستر مزدی . حتی
 بو اوغورده اوز قارده شی بیله قتل ایدوب پارچه لامقدن
 چکنمزدی .

مادام که ایش بو مرکزده ایدی ، او حالده علم انسانیتک
 امر معاشنده طریق مستقیمه هدایت ، حیاتی اخلاص ایده جک
 عوارضدن صیانت ، هر امور و خصوصنده ، وظیفه تعلیمیه ده
 اک دوغرو اصوله ارشاد ، کندیسنک حیوانات سائر اوزرینه
 رجحانی بیان ایده جک - قانون طبیعتدن بشقه - دیگر بر قانونه
 محتاج اولدینی بلا شبهه تحقق ایدیور ، چونکه انسان حیوان
 اولدینی جهتله دائماً هواسنه اتباع ، تعاطی حیله ؛ کذب ، ظلم ،
 تعدی کبی اخلاق مذمومه یه میالدر؛ بناء علیه انسان کنندی حالنه
 براقیله جق اولورسه حال وحشتدن ایدیا آیر یله ماز ؛ لکن کنندیسی
 ایچون منفعتلی اولان شیراره هدایت ایده جک بر هادی ، صواب
 اولانلری کویستره جک بر مرشد بولنورسه سجایای قدسیه سنک
 احتراصات بهیمیه سنک فضائل اوزرینه غلبه ایتمه سیله درجات مدنیه نك
 ذروه بالاسنه ارتقا ایده جکی محقق در .

عقل و شعوری یرنده اولان هر فرد بو مسروداتدن قطعیا
 اکلارکه: انسان ایچون حال حاضرده کورمکده اولدیغمز بوقدر

ترقیات عظیمه ، کون بکون مشهودمز اولان اکتشافات حقیقیه ،
 عقول بشری حیرت لر ایچنده براقان بونجه اختراعات ، انسانی
 سائر انواع حیوانات اوزرینه ممتاز قیلان صانع مختارک آثار
 بدیعه سنی ادراک ایتک مزیتی ، آنجق قانون طبیعتک فوقنده بر
 قانون ، اونک غیری بر سائق ایله حصوله کله بیلیر . ایشته بو
 قانونه حکما قانون مدنی ، اهل شرعده دین دیورلر .

بو قانون مدنی و دینی تأسیس ایتک ایچونده فاعل مختار
 حضرتلری ؛ بشریتک سعادت و سلامتی ایچون چالیشه جق ،
 وفرت عقل ، جوده فکر ، حسن تصور ایله بولندی
 عصرک اندانلرینه فائق اولدینی کبی ، حس وجدان ، اتباع
 حق ، التزام حقیقتدهده اونلره رجحانی اولان بر طاقم کیمسه لری
 اختیار ایلدی .

ایشته بو رجال کرام کندیلرنده اولان اقتدار ، کندیلرینه
 مخصوص استعداد ایله متناسب اولان صادق حسلری ، دوغری
 فکرلری ؛ تعبیر دیگرله اونلره بخش ایدیلان وحی الهی ، الهام ربانی
 مقدارنجه ، نوع بشری زمان و مکانک ایجابی ، حال و مصاحتک
 اقتضا ایتدیکی شیراره سوق و ارشاد ایله اونلری تدریجاً حال
 وحشتدن تخلیص ایدرک کورمکده اولدیغمز شو حال مقبوله ، اخلاق
 کامله مستحسنه یه ایصال ایتدیلر .

بورجال کرام حضرتک هر برینه اصطلاح حکما ده مؤسس
 مدنیت ، لسان شرعده نبی اطلاق اولنور . بناء علی ذلك شو

حقیقت تظاهر ایدیورکه : فن ایله شرع یکدیگرینه مقارن در ، یکدیگر نندن افتراق ایده مز ، شریعت فنون شتی مجموعه سی اولدینی کبی فنوندن تخلف ده ایتمز ، فن ایسه بوندن انجق برشعبه در .

انسانلری طریق هدایتہ سوق ، اونلره مدنیتی تأسیس و تعلیم ایتمک ایچون کلن نی و مؤسس اولک ایفا ایتمکک چالش دینی اک برنجی وظیفه انسانلری عربان ، هر طرفی آجیق اوله رق بر یوزنده طولاشمقدن منع ، حیوانات سائرہ کبی تصادف ایتمک لری هر شیئی یمکدن نهی ایتمک اولمش و بوخصیوصده صوک درجه صرف غیرت ایدرک اونلری ولوکه اغاچ یا پراقریله اولسون تستره ، ینه یالکیز او یار اقلردن اکل ایتمک مکہ قادر اوله بیلمش در ؛ زیرا اوزمان هیسج شبهه یوق که جمعیت بشریه لوازمات مدنیہ و ضروریات انسا نیه نک جهه سندن محروم بولنیورلردی ؛ اوزمان فابریقه لر یوق ، صنایع و تجارت معلوم دکل که چوخه ، کتن ، و منسوجات سائردهن البسه یا مقله امر ایسون !

بوندن صوکره مهروز زمان ایله افکار توسع ایدرک انسانلرده تعلیم و تعلمه قابلیت حاصل اولیور ، امور حسنه یی معرفت ، منافعی فهم ایتمک کسب استعداد ایدیورلر .

بونک اوزرینه کلن ایکنچی نی - که بونک کلمه سنه عالم انسانی ده احتیاج کورینیور - سلف محترمک یعنی کندیسندن اول کچن نی نک وضع ایتمدیکی قانونی ؛ بالضروره توسیع ، اولادراک ایتمکدن عاجز اولدقلری اموری اونلره تعلیم ، اونلرک ایچون صرف ایده جکی

سوزلری اولکیلردن دهها واسع بر صورتده تلقین ایدیور ، ساحه تفهیمی دهها واسع قیلوردی . بونی نک دورنده بولنان انسانلر او درجه یه ارتقا ایدیورلر که نی اولک امتنک بولندیغی حال وحشتی تخطر ایتمکجه استهزا ایله کولمکدن کندیلر نی آله مازلردی ؛ چونکه تکملات ارضیه ، ترقیات زمانیه دن فکر لرده حاصل اولان انتباه ، نی ثابینک برچوق احکامی تبلیغ و تلقین ایتمه سنه مساعد بولنیوردی .

بوندن صکره کچن مدت ظرفنده افکار بشر دهها زیاده توسع ایتمه سیاه نی دیکرک کلمه سنه انتظار اولنیور . بوزمان کلن نی - ادراک بشرک ضعیف سببیه - اولکی نیلرک تبلیغه موفق اوله مد - قاری برچوق احکامی واسع بر صورتده تبلیغ ایدرک انسانلری دهها زیاده ارشاده موفق اولیور . مع هذا بوانبیاء کرامدن هر بر لرینک زماننده کندیلرینه تبلیغ ایدیلن احکامی تلقی ایتمک ایچون فکر لرنده قابلیت واستعداد اولیان کیمسه لر یوق دکلدی ؛ بونلر تبلیغ ایدیلن احکامی قبول ایتمه یه رک ذلت و وحشتی خوش کوریور ، عناد و تمرددن مجانبت ایتمه یورلردی ؛ ایشته صحائف تاریخیه و کتب مقدسه ده کفار نامی ویریلان کیمسه لر بونلردر .

دهها بر زمان کچدکدن صوکره کلن دردنجی بر نی ایله آرتق عالم تنور ایدیور ، بونی انسانلره حیواناتی تقسیم ایدوب بر قسمنی بینمکه ، دیکر قسمنی یمکه ، آردینی کبی مضر اولانلرک اولدیرلمسنی ، بونلردن هیسج بر شیئه یرامیانلرکده کندی حالارینه بر اقیلمه لر نی امر ایدیور ...

ایشته شو ترتیب اوزره بر برنی متعاقب بر چوق پیغمبرلر کله رك نوع بشری تدریجاً مشهور من اولان ترقیات عظیمه یه ایصال ایتدیله . وقتا که حضرت موسی نك قدومیه ساحه دنیا تشرف ایتدی ؛ دائرة تمدن اولکی پیغمبرلرک زمانه نسبتله پک زیاده توسع ، جمعیت متمدنه نك افرادی ده تکثر ایتدی . مدنیت ، انتظام ترقی ایدرک تجارتلر ، صنعتلر میدان کلدیکی کبی ، حضرت عیسی زماننده ده بالطبع دها زیاده ایلری کیتدی ؛ شو حالده دینه بیلیرکه بونی لرك زمانی اولکیلره قیاس اولماز درجه ده متفوق ایدی ؛ مع مافیہ بوصورتله ترقی اولکی نینک ناقص اولدیغنی اقتضا ایتمه . دیکی کبی اونک شرفی ده اخلاص ایتیز ؛ چونکه یوقاریده ده سویلدیگمز وجهله انبیای عظام حضراتی انسانلرک قوه عقلیه ودرجه تفهمنه مناسب اولان احکامدن بشقه سنی تبلیغ ایتیلرله - دی . کذلک بر پیغمبرک زماننده بر شئیک امری ، یا خود نهی اهل ایدیلوب ده اوندن صکره کن پیغمبرک اونی نظر دفته آلامسی ، نبی اولک اوشیئی مباح ، یا خود حرام قیلدیغنه حمل ایتک ده طوغری دکل در . شو حالده بونی نه یه حمل ایده جکزدیه جکسکنز دکلکی ؟

أوت ، نبی اولک امواد حقنده هیچ برشی سویله مسمی ، اوزمان اوندن ده اهم بر شئیک تبلیغی ، ضرر وزیران جهتندن اوندن دهابیوک بر ماده نك دفعی ایله مشغول اولمسندن ناشی در . مثلاً : بر نبی نك زماننده خمرک عدم تحریمی ، ینه نبی آخرک

زماننده همشیره سنی نکاحدن نهی وارد اولماسی اونلرک عندنده شرب خمرک مقبول اولدیغنه ، قیزقرده سنی نکاحده باس اولدیغنه حمل ایتک جائز دکل در ؛ بلکه اونلرک حقنده نهی وارد اولماسی اوزمانکی انسانلرک قوه عقلیله لری بوکبی اموزک مضرتی ادراک ایتمه ک استعدادنده اولدیغنی جهته اوزمان حرام قلنه جق اولورسه ارلرنده بر قتنه عظیمه تحدث ایدرک پک چوق نزاعه ، شدتلی مقاتله یه منجر اوله جغندن در ؛ ایشته بونک ایچوندرکه بونلرک حرام اولدیغنی سویلنمه مش ، اونی ایشله مکدن منع اولنمه مشلر در . بوسوزیمزدن انبیای عظامک جماعه سنی عرفان و فضیلت اعتباریه طراق دیشلری کبی مساوی اولدیغنی اعتقاد ایدیلورز ظن ایدلمه سین ! چونکه درجه و مرتبه اعتباریه بعضیسنک دیگر بعضیسی اوزرینه افضل و مرجح اولدیغنی غیر قابل انکار بر حقیقت در ؛ زیرا زمانک تجدیدی انسانلرده اولان قوای مدرکه نك توسع و تمونه بیوک بر واسطه در . بورادن اکلاشیلورکه دائماً صوکره کن نیلرک اولکیلردن دهامتکامل اولاجنی غیر قابل اشتباه بر حقیقت قطعیه در .

چوق کیمسه لر واردرکه کندیسنی احاطه ایدن او هامه قاپیلهرق شوادعاده بولنورلر : اعصار اخیرده کن انسانلردن بعض کیمسه لر کورسیورزکه اونلرده کی حماقت ، عقللرنده کی بساطت عصر اولده کن بعض انسانلره نسبتله دها زیاده ، دها بیوک در . اونلره جواباً بزده دیرزکه : أوت ، بودوغری در ، فقه بزم

ادعای منی نقض ایده من؛ چونکه ، حکم دائماً اغلبه در ؛ بالفرض برآمده و وحشتك حکم فرما اولسی، دیگر مملکتارده مدینتک عدم وجودینی فصل اقتضا ایتیورسه بوده عینیه اوکا بکزر .

زیرا بوکون دنیاده مدینتک ترقی ایدوبده مدینتدن محروم بر مملکتک عدم وجودی، مدینتک عمومیت اعتباریه ترقی ایتسی دیمک در؛ یوقسه هر بردأرۀ تمدنه کیرمش، هیچ بر طرفده وحشت قالمش در دیمک دکل در. بناء علیه عصر حاضرده اعصار متقدمه دن زیاده و وحشیلرک بولنمه سی هیچده بعید دکل در .

وقتا که وجود مقدسی نوع انسانک اوج بالای مدینته ترقی واعتلاسنه وسیله عظمی، واسطه کبرا اولان حضرت محمد (ص) شهود من اولان ساحه عالمی تشریف ایتدیلر ؛ - خارق العاده بر سرعت برقیه ایله - بشرک محتاج اولدینی لوازم ضروریه بی ، مشروع بر طریق داخلنده اکیال ، مخلوقاتی مراتب سعادتک قصواسنه ایصال ایلدی

هرکیم وجداننک قارشى سنه کچوبده انسانلرک حضرت محمد (ص) دن اولکی حال اسف اشتهالنه ، پویان اولدقلری ضلالت و سفاهته نظر امان و بصیرتله باقار ، برده اوندن صکره کی حال لرینه، اونک عصرنده واصل اولدقلری ترقیات عظیمه یه نظر ایدرسه ایکی حال پیننده بر ایله کوک آردسنده کی مسافه نسبتنده عظیم بر فرق کوره چکی شبهه سزدر .

أوت، حضرت محمد (ص) انسانلره خالقنی طانتدیروب اونلری

کندیلری کی مخلوق اولان اصنامه ، کونشه ، یلدیزلره ، آتسه ودها بونلره مائل بعض شیلره عبادت ایتمکدن منع ایدوب طریق فوز و نجاته هدایت ایتدی . بو خصوصده بیلییه جق دعوت بالطبع بعضاً لطف و اکرام ایله، بعضاً عنف و غلظتله اولیوردی. چونکه بر قسم عنود انسانلر حضرت پیغمبری بود عوتدن واز کچیرمک ایچون بعضاً تهدید بعضاًده اونکله محاربه ایدیورلردی؛ حضرت پیغمبر ایسه بونلرک بعضیلرینه ترغیب ، دیگر بعضیلرینه تهدید تخویف و ترهیب ایله کورینور ؛ حال و مصالحتک ایجاباتی اوزره معامله ایدیوردی .

بوندن صکره پک آز بر زمان ظرفنده انوار مدینت اسلامییه اقطار عالمک هر گوشه سنده پارلامه یه ، واردینی یرلری وحشتدن تخلیصه موفق اولدی . حتی بو قدر آز بر زمان ایچنده اتباعنک تکثر ایتسی، هر طرفه نشر انوار فیوضات ایدرک مدینتک مرتبه عالیاسنه واصل اولملری بتون ارباب عقولی حیرتله ایچنده بر اقیور . فقط تدقیقات عمیقۀ نتیجه سنده کوریلدورکه : بونک سببی اسلامک اوامر و نواهیسنک ایجابات عقاید موافق ، مقتضای حکمته مطابق اولسندن بشقه برشی دکل در .

ایشته هر کله سی عین حکمت اولان قرآن : هر کیم او طرفه توجه ایدر ، یا خود اوندکی اعجازه، اسلوب افاده سنده کی بدایعه امان نظر ایدرسه اوزرندن بیک اوچیوز بو قدر سنه مرور ایتدیکی حالده بوکون سویلنمش، بوزمانک احتیاجی ایچون نازل

اولش اولدینگی حکم ایتمکده مضطر قالیر . چونکه سهولتی ایله برابر بلیغ ، موجز اولسیله برابره تام معناسیله مرامی مفیددر؛ زمان نزولنده کی کلامره لهجه واسلوب جهتندن نصل مطابق کوریلور دیسه ، هر زمانکی اسلوب کلامده موافق در ؛ صنعت کتابت نه قدر ترقی ایدرسه اونک بلاغتی ده اونسبتده تقدیر اولنه جق ، از باب عقول ایچون مزایای قرآنیه اکلشیه جق در . قرآن باعربالیه فصاحت و بلاغتی اوقدر خطبا و بلغایی عاجز ، بتون فصیحایی حیرتار ایچنده بر اقدینی کی احتوا ایتدیکی احکام جلییه ده سعادت دارینی کافل در . اکر قرآن کریمک محتوی اولدینی احکام ایله او احکامک هر بر لرینک مشتمل اولدینی حکم و منافعی تدقیق ایده جک اولور سهق اخلاقی تهذیب ایتک ، کماله ایرمک ، یشامق ایچون بشریت نه کی شیرله محتاج ایسه اونلرک هپسینی جامع اوله رق بولوروز ؛ کور ییورزکه ، دائماً اخلاق حسنه ، سجایای عالیه ، دنیا و آخرتده بشریتک سعادتتی تأمین ایده جک شیرله امر ایدیور . بونی اثبات ایتک ایچون بوجه آتی او امر قرآنیه دن بر نبذه سنی ذکر ایدیورم :

عدالت ، تواضع ، حسن معاشرت ، تعاون ، حسن خلق ، مالا یعنی بی - دنیا و اخرته فائده سی اولمه یان شیرلی - ترک ، نعمتک قدرینی بیلمک ، امر بالمعروف نهی عن المنکر ، آرله رنده کر کینلک اولان ایکی کشی بی باریشدر مق ایچون چالشمق ، والدینه احسان ، تحصیل معارف ایچون تشویق ، اکتساب معیشت ایچون

سعی وغیرت ، خسته نك حال و خاطرینی صور مق ، نصیحتی قبول ایتک ، جهانی اعتراف ، اهل علمه احترام ، حقه اتباع ، هرامورده التزام تائی ، بی کس یتیم لری تلطیف ، محتاجینه معاونت ، خیری ، شجاعتی ، عفو واحسانی سهومک ، نظافته ، طهارته اعتنا ایتک ، اولوالامرء اطاعت ، حیات اجتماعیه اوغورنده حیات شخصییه بی استحقار ایتک ، حلم ، صبر . غدر ایدوب آلداتمامق ، سخاوت ، حقوقنی بیلمک ، مشکلات امورده ثبات کوسترمک ، قناعت ، امانتی محافظه ایتک ، بیلمدیکنی اوکره نوب بیلمه یه نی اوکرتمک ، استقامت ، عفت ، صدق ، مروت ، خلوص نیت ، علوهمت ، قصورینی اعتراف ، حتی اذعان ، انصاف ایله معامله ، رأفت ، عرض و ناموسنی صیانت ، خیر اوزرینه دلالت ، فصل دعوا ، هزلدن مجانبت ، نفسنی تهذیبه چالشمق ، صله رحم ، دوستلنی محافظه ، وعدینی یرینه کتیرمک ، بوجنی اوده مک ، بشقه لر یله استشاره ، التزام حقیقت ، بیوکره حرمت ، کوچکره مرحمت و بونلرک غیری - هر بریسی ملبک مدار سعادتتی - برطاقم امور مستحسنه در .

برده او کتاب معظمک نهی ایتدیکی شیرله عطف نظر ایده مل: ایشته اونلرده عالم انسانی ایچون مضرتی ، فنانلی تجارب عدیده ایله ثابت اولان برطاقم افعال قبیحه و مساوی اخلاقدر ، که بوجه آتی اونلرکده بر قاچ داناسنی ذکر ایدیورم: زنا ، لواطه ، شرب خمر ، اکل ربا ، ظلم ، غدر ، تکبر ، حسد ، بغض ، کین ، حرص ، یالانچیلیق ، غیبت ، نیمیله ، ارتکاب ، رشوت ، سوء نیت ، قتل نفس ،

عناد ، والدینه عاصی اولوق ، بوش یره چوق سوز صرف ایتک ،
 فناغه میل ایتک ، ریا ، قورق اقلق ، ظالمه توسط ، حیلہ .
 مغرور اولوق ، بشقه سنک حقوقی غضب ایتک ، حق شهادتی
 کیزله مک ، یلان یره شهادت ، بشقه لک حالی ارشاد یرمق ،
 سوء ظن ، قار اوینامق ، تباخر ایتک ، طارتمش اولدینی شیئی نقصان
 یایمق ، طعمی احتکار ایدوب وقتنده محتاج اولانلر دست معاوتی
 اوزاتمامق ، یکدیگریله دشمن اولوب هجتی کسمک ، اونه کنک
 بریکنک عرضنه ، ناموسنه سب ایتک ، عهدی نقض ، وعدنده
 خلف ایتک .

دها بونلردن بشقه قرآنده پک چوق احکام واردرکه اونلردن
 بعضیاری دولتک سیاستنه ، مملکتک اعمار و ترقیسنه تعاق ایتدیکی
 کبی بر قسمی ده تبعه دولتک امن و راحتنی ضامن اولوب ، سوزدن
 زیاده بالفعل ، بالتجربه منافع عظیمه و فوائد جسیمه سی ظاهر
 اولان احکام جلیله در . کذلک قرآنده بر قسم احکام دها واردرکه
 اونلرده تقسیم مواریثه ، هر حق صاحبنه حقنی و یرمکه تعلق ایدر .
 والحاصل قرآن کریم بونلر و بونلره مماثل دها نیجه احکامی
 احتوا ایدیورکه اولنر سائر کتب مقدسه ساویه ده مذکور دکلدر .
 عقل و ادعانه مالک اولانلر بیلیر لکه : شریعت محمدیه نک بتون
 احکامی فکرک احاطه و نفوذ ایدیه بیله چکی نسبتده آجیق اولدینی کبی
 کندیسنه اتباع ایدنلرک کافه حقوقی ده - حیا و میتا - ضیاعدن
 محافظه ایتکی تکفل ایتمش در .

قرآن کریمده دها نه قدر احکام غامضه ، معانی دقیقه
 واردرکه علوم و فنونک بو قدر ترقی ایتدیکی شوزمانده بیله اونلرک
 اوزرنده کی نقاب قالدیریلوب ده نه اولدقلری کشف ایدیله میور .
 اکلامق شوپله طورسون نظر دقتمزنی بیله جلب ایتیمور . بونک
 باشلیجه سببی ایسه عقول بشرک اونلری اکلامغه کافی کله میسدر ؛
 مع هذا هیچ شبهه یوقدرکه : افکار بشر درجات کاله دوغری
 ترقی ایدوب علوم و فنونک دائره سی توسع ایتدکجه اونلرده
 انکشاف ایده چکدر .

مثلاً کره ارضک متحرک اولدینی فنا کلامق انجق ، زمانمزه
 پک یقین اولان بر عصرده میسر اوله بیلمش در . حال بوکه قرآن
 کریم بو حقیقتک اوزرنده کی برده نی بیک اوچیوز بو قدر سنه
 اول قالدیرمش در ؛ فقط او عصرلرده او حقیقت مکشوفه نی بیله
 کوره چک کوزه مالک ایلدینمزدن پک چوق زمان کچدکن صوکر
 کوره بیلدک . صوکر قرآن کریم حفظ الصحه و اسبابنه مراعات
 جهندن دوشونیلیرسه اونک بر قانون طبی اولدینی ، امم ماضیه
 و قرون خالیه نک احوالی نقطه نظرندن تدقیق ایدیلیرسه حقایق
 ایله مشحون بر تاریخ عمومی اولدینی کورورسک . قرآنی
 آلوب اونده اولان قصص و حکایاتی او قو ! باقکه اونلری انصل
 بلاغتك اک اعلی بر درجه سی اولان بر طرز بدیع ؛ بر اسلوب
 معجز ایله ایراد ایدیور . اونده کی طرز افاده نفوس بشریه یه
 او قدر تأثیر بر اقرکه عریجه ، ترکیه ، فرانسه و دها سائر لغتلرده

يازيلان رسائل اخلاقه ، كتب تاريخيه ، روايات ادبيه نك هيچ
بريسنده اونك بر مثلنه تصادف ايده مزسكز . او قدر ايجازيله
برابر حقيقي اويله تصوير ايدر كه عادتا او حقيقت ؛ كوزك او كنده
تجسيم ايدرده اونك حكيم و عليم بر ذاتدن صدور ايدن كلام معجز
اولديغني باهراً اعلان ايدر .

قرآنده موجود اولان مباحثك قسم اعظمي سائر كتب
مقدسهده يوقدره ، كه بوده ضروري برشي در . چونكه هيچ شبهه
يوق كه او عصرده - اوزمانكي انسانره - بونلردن دها اهم موادك
بياني ، دها الزم امورك اصلاحيله اشتغال ايدليكي جهته او عصرده
بولنان انسانلري بوكي مباحث ايله تكليف ايتك مرشدك
وظيفه سندن دكل دي ، بلكه اوزمان بيان ايدلش اولسه يدي
او احكامي هيچ بريسي اكلمازلردى .

مع هذا قرآنده كي مطالب عاليه ، فنون كثيره الان هيچ
كيمسه طرفندن حقيه اكلاشيله مامش در ، دها بك چوق اسرار
وحكم قرآنيه واردر كه مرور اعصار ايله اكلاشيله جوق در .
يوقاريدده بر قاعده فنيه ذكر ايدر ك سكا سويلشدم كه : قانون تكامل
تدريجي در ، آني دكل در ؛ بناء عليه شوراسي ده بالضروره معلوم اولمق
لازمدر كه قانون تكامل كنديسي ده قرآن كي بر كتابه محتاج در .
والحاصل ني اولك شريعتي ايكنجي بر ني ، اونك كي ده او چنجيسي
ايله اكل اولنوب حضرت موسى به قدر بويله كلهر ك اونك كي ده
شريعت عيسى ايله اكل اولونديغني كي ، شرايع سابقه نك كليسي ده

انجق حضرت محمد (صلى الله عليه وسلم) ك شريعتي ايله اويله جه
اكل اولندي .

شمدي شو تفصيلا تندن مستبان اوليور كه شريعت موسى كندندن
اولكي شرايعدن ارجح ، اكل ؛ كذا لك عيسى نك كي ده شريعت موسى دن
اكل در . بناء عليه شريعت محمديه نك ده شرايع سالفه بي ناسخ و اولنر ك
هپسندن اكل و افضل اوله جغنده قطعياً تر دده هيچ محل يوق در ؛
چونكه انجيلك ظهوري توراتدن صكره اولديغني جهته فضله
اوله زق اونك بر چوق احكامي ده شامل بولنه چني قطعي
بر حقيقتدر . بونك ايجوندر كه توراتدن ارجح در ؛ قرآنه كنججه :
اوده عيني سببدن ناني انجيلدن ارجح و اكل در .

ا كر بوقضيه نك عكسني آيبرده توراتك انجيله ، يا خود انجيلك قرآنه
مرجح اولسني ادعا ايدر سهك مرور زمان و تقادم ايام ايله عقل بشردده بر
رجعت قهقري ايله دو چار تأخره او غمرا دينه قائل اولمش اولور زكه زمانك
كوزلري قاماشد يران ترقيسي قارشيسنده بز دن صدور ايده جك بويله
بر منطق سزلق نوع بشره قارشى بيوك بر ظلم ، عفوى ناقابل بر مصيت
ارتكاب ايتكدر . ايسته بورايه قدر سرد ايتدنكم اسبابدن طولاييدر كه
صوكره كلن اولكي نسخ ايديبور ؛ ينه بوقاعده نك ايجاباتندندر كه :
شريعت محمديه شرايع سابقه نك هپني ناسخ ، كنديسي بوندن
صكره هيچ بر شريعتله منسوخ دكل در ؛ احكامي الى الابد باقي در .
چونكه بر شريعتك بشقه بر شريعتله نسخ ايدلسي حوايج ضروريه
بشريه نك تكثير و توسع ايدر ك وقت وزمانه مناسب بر صورتده بشر ك

احتیاجی دفع ایتک ایچون او شریعتک احکامی کافی کله مکله اولور .
حال بوکه حوائج ضروریه بشریه نه قدر تکثر ایدر، نه نسبتده زیاده -
شیرسه ینه شریعت محمدیه دندها واسع بر شریعتیه احتیاج مس ایتمز .
قرآن کریمک احتوا ایتدیکی احکامک بر قسمی نظر عبرتک
وضع ایتدم. اکر اولری بر آز تأمل ایدر سهک کور رسک که دائره
احتیاج نه قدر توسع ایدر سه ایتسون احکام قرآنیه نک خارجنده
قالمق ممکن دکل در؛ قرآن هر عصرده کله جک انسانلرک احتیاجی
تأمین ایده جک در .

عقل بشر نه قدر آثار ترقی کوستروب تکمل ایدر سه ایتسون
ینه شریعت اسلامیه نک مشتمل اولدینی احکام جلیله نک حدودی
خارجنه حقیقه بیلیمک احتمالی مفقوددر، بناء علیه هر عصرده کی
انسانلر ایچون اوکا اتباع ایتک بر ضرورت حکمی آلیر، عقل
بشر ایچون بوندن قور تولش یوقدر .

مواد سابقه تقرر ایتد کدن صکره شورانی مستقی بیاندر که :
قرآن پک محکم بر نظام ربانی، ازلی بر قانون الهی در . بونک
ایچون هر زمان اوکا اتباع، هر یرده احکامیه عمل ایتک داعی
سعادت، کافل فوز و فلاح؛ اونده کی احکامه مخالفت ایتک ده
خسران عظیم، ذلت و مسکنته باعث اولمقدن بشقه برشی دکل در.
ایشته یوقاریدن بری بیان اولنان علل معقوله ایله اکلایشیلدی که
قرآن قطعاً بشقه برشی ایله نسخ ایدیه من، اونی کتیرن ذاتده
خاتم الانبیاء و المرسلین در. « والله یتهدی من یشاء الی صراط مستقیم »